

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

**Міжнародні відносини,
суспільні комунікації
та регіональні студії**

International Relations,
Public Communications
and Regional Studies

№ 1 (18)

Луцьк
Вежа-Друк
2024

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 7 від 31 травня 2024 року)*

Редакційна колегія

Шуляк Антоніна – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (головний редактор).

Сидорук Тетяна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія» (Україна, м. Острог).

Вознюк Євгенія – кандидат політичних наук, завідувач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (відповідальний секретар).

Бояр Андрій – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та управління проєктами, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Вавринюк Анджей Антоні – доктор габлітований у галузі гуманітарних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Вища професійна державна школа (Польща, м. Хелм).

Васюта Ольга – доктор габлітований, професор, директор Інституту безпеки та інформатики, Педагогічний університет в Кракові (Польща, м. Краків).

Вояковський Даріуш – доктор габлітований, професор Гірничо-металургійної академії ім. С. Стациця у м. Кракові (Польща, м. Краків).

Івасечко Ольга – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Карпчук Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Качка Катажина – доктор габлітований, заступник декана з питань розвитку та організації, факультет політики та наук про безпеку, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Кленка Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки, Інститут наук про безпеку Педагогічного університету ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Копець Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки, Інститут наук про безпеку Педагогічного університету ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Кузьмич Олена – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Луцький національний політехнічний університет (Україна, м. Луцьк).

Лендель Мирослава – доктор політичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, м. Ужгород).

Лютак Олена – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та досліджень, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Луцьк).

Пехов'як-Лампарська Джоанна – доктор філософії, кафедра історії міжнародних відносин, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Піпченко Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ).

Прокоп Мар'яна – доктор філософії з політичних наук, асистент професора (доцент) Інституту міжнародних відносин і публічної політики, Університет Яна Кохановського в Кельце (Польща, м. Кельце).

Тищенко Дмитро – доктор філософії з соціальних наук (міжнародні відносини), Університет Лісабону (Португалія, м. Лісабон).

Трач Ольга – кандидат технічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Турчин Ярина – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Ціпко Сергій – доктор філософії, заступник директора, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада, м. Едмонтон).

Шульська Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Юськів Богдан Миколайович – доктор політичних наук, професор кафедри економіки та управління бізнесом, Рівненський державний гуманітарний університету (Україна, м. Рівне), гостьовий професор у гуманітарному відділенні Університету науки і технологій Гірничо-металургійної академії ім. С. Стациця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

Яковлев Максим – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник науково-освітнього центру «Школа політичної аналітики», Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Україна, м. Київ).

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук за спеціальностями 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 292 Міжнародні економічні відносини (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188). Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22739-126398 від 24.04.2017 р.

R-30-02338 – ідентифікатор медіа, присвоєний Рішенням Національної ради з питань телебачення та радіомовлення 21.12.2023 р. №1834.ISSN 2524-2679 (Online), ISSN 2522-1663 (Print). Інтернет-сторінка видання – <https://relint.vnu.edu.ua>

Редактор і коректор Г. Дробот. Технічний редактор: О. Фесик. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13, каб. 208, Волинський національний університет імені Лесі Українки. Ел. адреса: antonina.mytko@vnu.edu.ua. Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р. Обсяг 20,78 обл. вид. арк., 20,92 ум.-друк. арк.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2024

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024

*Міжнародні
відносини, суспільні
комунікації
та регіональні студії*

*Журнал заснований у 2017 році
Періодичність 3 рази на рік*

№ 1 (18)

2024

ЗМІСТ

CONTENT

**РОЗДІЛ I
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

**SECTION I
INTERNATIONAL RELATIONS**

Коновалова Марта

Нарис до ціннісно-ідеологічного аспекту стратегічного планування зовнішньої політики (на прикладі російсько-української війни).....6

Konovalova Marta

Essay on the Value-Ideological Aspect of Strategic Foreign Policy Planning (Russo-Ukrainian War Case).....6

Дубовський Олександр

Управління світовим інформаційним простором: можливості та обмеження16

Dubovskyi Oleksandr

Governance of Global Information Space: Opportunities and Limitations.....16

Стецюк Микола

Розширення НАТО на схід як чинник погіршення відносин між Заходом та російською федерацією27

Stetsiuk Mykola

The Impact of NATO's Eastward Enlargement on the Deterioration of the West-Russia Relationship27

*Шевчук Андрій, Литвинчук Оксана,
Войтюк Олена*

Чорноморські протоки в міжнародній політиці (XVIII–XIX ст.)39

*Shevchuk Andrii, Lytvynchuk Oksana,
Voitiuk Olena*

Black Sea Straits in International Politics (XVIII–XIX Centuries).....39

**РОЗДІЛ II
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

**SECTION II
PUBLIC COMMUNICATIONS
AND LANGUAGE UNIVERSALS**

Vysotskyi Oleksandr, Pavlov Dmytro

Global Solidarity as a Strategic Basis for Confronting the Aggressor: Public Diplomacy of the President of Ukraine in Search of Ways to Unite the World in the Context of a Full-Scale Russia-Ukraine War56

Vysotskyi Oleksandr, Pavlov Dmytro

Global Solidarity as a Strategic Basis for Confronting the Aggressor: Public Diplomacy of the President of Ukraine in Search of Ways to Unite the World in the Context of a Full-Scale Russia-Ukraine War56

Карпчук Наталія

Сучасні тренди дипломатичної комунікації: «Whatever works»69

Karpchuk Nataliia

Modern Trends of Diplomatic Communication: «Whatever Works».....69

Kachkovska Lesia, Vozniuk Yevheniia
Countering Information Threats in Ukraine:
Current Issues for Solving at the State
Level85

Тихомирова Євгенія
Ландшафт дезінформації щодо зміни
клімату: деніалістський ракурс102

Фролова Оксана, Антон Дарницький
Інформаційно-психологічні загрози з
боку рф під час російсько-української
війни122

РОЗДІЛ III РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Дорош Леся
Проекти PESCO: особливості реалізації у
світлі повномасштабної фази російсько-
української війни142

Кіянка Ірина, Туровський Ілля
Сучасні виклики в політиці США щодо
Тайваню154

Мельничук Любов
Становлення українсько-румунських відно-
син крізь призму артільної культури167

Парфіненко Анатолій
Війна в Україні та Західні Балкани:
імперативи нової геополітичної динаміки
розширення ЄС185

Сидорук Тетяна
Війна росії в Україні та майбутнє
європейської безпеки205

РОЗДІЛ IV ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Балицький Вячеслав
Міжособистісні конфлікти в закордонних
дипломатичних установах України та їх
вплив на стан безпеки223

Воляннюк Ольга
«Російська криза»: спроба концептуалізації
в контексті сучасної політології та
громадянської освіти234

Куц Галина
Релігія та політика: кореляція базових ідей у
європейському політичному дискурсі248

Kachkovska Lesia, Vozniuk Yevheniia
Countering Information Threats in Ukraine:
Current Issues for Solving at the State
Level85

Tykhomyrova Yevheniia
The Landscape of Climate Change Disinforma-
tion: a Denialist Perspective102

Frolova Oksana, Darnytskyi Anton
Informational and Psychological Threats
from Russia During the Russian-Ukrainian
War122

SECTION III REGIONAL STUDIES

Dorosh Lesia
PESCO Projects: Features of Implementation
in the Light of the Full-Scale Phase of the Rus-
sian-Ukrainian War142

Kiyanka Iryna, Turovskiy Ilya
Current Challenges in US Policy Towards
Taiwan154

Melnychuk Liubov
The Establishment of Ukrainian-Roma-
nian RELations in the Light of Common
Culture167

Parfinenko Anatoliy
The War in Ukraine and the Western Balkans:
Imperatives of New Geopolitical Dynamics of
EU Enlargement185

Sydoruk Tetiana
Russia's War in Ukraine and the Future of Eu-
ropean Security205

SECTION IV POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Balitskyi Viacheslav
Interpersonal Conflicts in Ukraine's Foreign
Diplomatic Institutions and their Impact on the
Security State223

Volianiuk Olha
«Russian Crisis»: Attempt at Conceptualiza-
tion in the Context of Contemporary Political
Science and Civic Education234

Kuts Halyna
Religion and Politics: Basic Ideas Correlation
in European Political Discourse248

<i>Мовенко Сергій</i>	
Концепт поняття «брендинг територій»...259	
<i>Рафальський Ігор, Загурська-Антонюк Вікторія, Сергєєв Вячеслав</i>	
Європейські суспільні ідеї Нового часу та їх вплив на зародження й розвиток українського національного проєкту280	
<i>Хома Наталія</i>	
Спорт як інструмент миробудівництва: оцінка ефективності в умовах збройної агресії293	

<i>Movenko Sergii</i>	
The Concept of Territorial Branding259	
<i>Rafalskyu Igor, Zahurska-Antoniuk Viktoriia, Serhieiev Viacheslav</i>	
European Social Ideas of the New Age and their Influence for the Birth and Development of the Ukrainian National Project 280	
<i>Khoma Nataliia</i>	
Sport as a Tool of Peacebuilding: Evaluation of Efficiency Under Conditions of Armed Aggression293	

**РОЗДІЛ V
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

<i>Вікторія Кухарик, Олег Шрамко</i>	
Діяльність ТНК в Україні в умовах війни312	

**SECTION V
INTERNATIONAL ECONOMIC
RELATIONS**

<i>Kukharyk Viktoriia, Shramko Oleg</i>	
Features of TNC Activities on the Ukrainian Market During War.312	

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Marta Konovalova,

Ph. D. in Public Administration, Associate Professor of the Department of International Organizations and Diplomatic Service,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

konovalova.mara@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0680-6975

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-6-15

**ESSAY ON THE VALUE-IDEOLOGICAL ASPECT
OF STRATEGIC FOREIGN POLICY PLANNING
(Russo-Ukrainian War Case)**

The article highlighted the problem of value defining in the geopolitical prospects. Geopolitical strategic planning as well as the soft power of the state is based on the value system, which was the object of this analysis. Deep historical contradictions between two nations (Ukraine and Russia) have led to the war, and the next steps in architecting a global security system claim to the new unions and alliances, which should be built on unified values.

Value backgrounds of the current war are dynamic systems and uncertain conditions, total disinformation and Russian myths, and the battle between autocracies and democracies. The value system could become the core basis of the state's mission and strategy. Values guide the behavior of members of society, the decision-making process, and the choice of strategies, can serve as a powerful tool for transformation in different fields of economy, motivation to work or even to fight. The article determined the great difference between the two nations (Ukrainian and Russians) and examined Huntington's approach to the Ukrainian future geopolitical position.

Key words: Russo-Ukrainian war, strategic planning, values, ideology.

Конвалова Марта,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

ORCID ID: 0000-0002-0680-6975

НАРИС ДО ЦІННІСНО-ІДЕОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ (на прикладі російсько-української війни)

Геополітичне стратегічне планування, як і м'яка сила держави, ґрунтується на системі цінностей, яка була об'єктом цього аналізу. Глибокі історичні суперечності між двома народами (Україною та росією) призвели до війни, а наступні кроки в розбудові глобальної системи безпеки претендують на нові союзи й альянси, які повинні будуватися на єдиних цінностях.

Ціннісним фоном нинішньої війни є динамічні системи та невизначені умови, тотальна дезінформація й російські міфи, боротьба між автократіями та демократіями. Система цінностей може стати основою місії й стратегії держави. Цінності керують поведінкою членів суспільства, процесом прийняття рішень і вибором стратегій, можуть слугувати потужним інструментом трансформації в різних сферах економіки, мотивацією до праці чи навіть боротьби.

У статті розглянуто критичну роль ціннісно-культурних аспектів у формуванні державного стратегічного планування та геополітичної динаміки на прикладі України, підкреслено багатогранність стратегічного планування й взаємодію об'єктивних і суб'єктивних факторів, що покладені в основу ефективного формування стратегії. Об'єктивні фактори охоплюють основні цінності, зовнішні впливи та національні ресурси, тоді як суб'єктивні фактори охоплюють погляди, ідеї, ставлення й цінності на різних історичних етапах.

У статті наведено дослідження Рейха, щоб підкреслити значущість інтеграції соціальних цінностей у документи стратегічного рівня держави. Система цінностей визначається як основний принцип для усвідомлення місії держави, що керує поведінкою суспільства, прийняттям рішень і вибором стратегії. У статті підкреслено необхідність заміни наявних цінностей новими для проведення стратегічних реформ в умовах масштабних соціальних трансформацій. Місія держави, закладена в цінності та національні інтереси, тісно пов'язана з її візією, яка визначає поточну ситуацію й передбачає майбутній шлях, чим визначає стратегічні цілі.

У статті розглянуто російсько-український конфлікт, підкреслюючи зіткнення протилежних ідеологій та консолідацію основних цінностей для підтримки функціонування й розвитку суспільства. На особливу увагу заслуговує визнання людської цінності як найважливішої, а також уключення основних європейських цінностей у стратегічне планування, зокрема правової держави, демократії, свободи, рівності та поваги до прав людини й гідності.

У статті визначено велику різницю між двома націями (українською та російською) й розглянуто підхід Хантінгтона до майбутнього геополітичного становища України та роздуми Грушевського щодо українсько-російських відносин. Також запропоновано погляд щодо ролі України у формуванні східноєвропейського геополітичного ландшафту й можливість створення балтійсько-чорноморського союзу.

У висновку статті підкреслено важливість для країн збереження власної ідентичності, мови, культури та історії для збереження власної незалежності, а також дискусії про зміни в архітектурі безпеки й геополітичні динамічні, зумовлені конфліктом в Україні, із глобальними наслідками.

У цій статті зроблено важливі висновки про роль ціннісних аспектів у державному стратегічному плануванні та значення національних цінностей у формуванні геополітичних стратегій.

Ключові слова: російсько-українська війна, стратегічне планування, цінності, ідеологія.

1. INTRODUCTION

The history that is being made today is once again turning the world into a confrontation of ideologies. Francis Fukuyama's belief in the three pillars of a unified world ideology – liberalizing democracy, social market economy, and globalization, leading to positive interdependence between countries and national prosperity – was broken by the Russian Federation's full-scale invasion of Ukraine [1]. The collapse of the international security system and the world's political-ideological polarization require revision of the state's strategic plans.

Some fits of the Russo-Ukrainian war:

a) *Dynamic Systems and Uncertain Conditions*. This thesis was rewritten several times, because of the changes in the agenda. Who could believe that Russia would invade Kyiv? Who could imagine that the German government or NATO would change their mind and narratives concerning Ukraine in a 6 month of full-scale invasion? No European Union, nor the USA didn't expect such resistance against Russia by Ukrainians. And of course, it is hard to predict something when you have to deal with a such leader as Putin. In the field of science of strategic planning, one never says that something will definitely happen one observes the possibilities. Otherwise, linear forecasting in a long-term perspective (taking the times from Bohdan Khmelnytsky, 1648) gives us the possibility to predict Russian Ukrainian war.

b) *Total Disinformation and Russian Myths*. In the times of war public diplomacy has return to the times of cold war or even worse. If we look to the

scale of effect devoted by the Russian state and non-government actors that are inseparable from the government to disinform countries and societies in different parts of the world, one would suggest that these efforts would have limited effect if there were not supported by our own fitches and characteristics of liberalism or postmodernism or simply by historical ignorance. This is particularly case about the population and even experts that are suffering of historical ignorance particularly with regard of Russia. If you look through the recent works of foreign experts or analysts who comment on Russia's relations with NATO or the EU, they were not aware of how Russia influences countries in the periphery and often did not perceive such a country as Ukraine as a subject of international relations.

Disinformation is not about spreading lies; it consists of messages of truth and false that are misleading. All effective disinformation is based on a particle of recognized true, definite false, and Russian mythology. The myths of "brother nations", Russia as the only heir of Kyiv Rus, the creation of Ukraine by Lenin, NATO's promises not to expand to the east, etc. have become known as scientific concepts. And the process of creating such myths began many years ago, in the times of Ekaterina II and Ivan Grozny [2]. The problem is that many Russians have grown up with this mythology. Many pro-Putin essays, as well as those of Mykola I, Alexander II, and Kateryna II, aimed to distort the memory of the Getmanshchyna, Zaporizhska Sich, the development of the state on Ukrainian lands, its language, culture, and literature. So today's Russians grew up entirely on falsified history, just like most Ukrainians.

The distinguishing feature of Russian imperialism compared with others is including the identities and history of other nations into their own. They believe that Ukraine is a Russian identity, but the problem is that Europeans and even some Ukrainians have believed too [3].

c) *The Strategic Heart of this War*, is indeed a battle between autocracies and democracies, between opposite values of east and west, which is the core idea of this thesis. The deep analysis of this thesis was made in a recent article by Parfinenko A. [4].

The purpose of the article is to prove the importance of understanding and awareness the international actor's values and ideology as a key stage of strategic planning of the country's foreign policy.

Methodology. The research process was based on an abductive approach, starting with the analysis of the main theoretical and methodological views on the problem of strategic planning and the place of values in this process and the fruitful relationship between theory and empirical material.

The analytical basis of the article is the theory of strategic planning as a field of knowledge, the theory of values and cultural diversity in the context of strategic planning. A structural analysis of Huntington's geopolitical forecast was carried out in the context of modern realities and a cultural-value approach.

To achieve the goals of the study, the following research questions were used:

- What are the features of the Russian-Ukrainian war in terms of values and culture?
- What is the role of the value aspect in the strategic planning of foreign policy?

2. RESEARCH RESULTS

Value-Based Issues in Terms of State Strategic Planning. Strategic planning and building an effective strategy are based on objective and subjective factors. Objective factors include the presence of basic values and interests, external factors, and national resources. Subjective factors include the views, ideas, stances, and values of the ruling elite at one or another period of time.

Reich considers strategy as a reproduction of beliefs and ideas developed in society [5]. R. Reich's scientific research proves the importance of taking social values into account when developing state-level strategic documents. The goals formulated in state strategic documents should combine economic and social values.

The value system should be the basis of the mission. Values guide the behavior of members of society, decision-making and the choice of strategies, can serve as a powerful tool for transformation in different fields of economy, motivation to work or even fight etc. Large-scale changes cause the destruction of a part of the existing values in the public and individual consciousness, therefore there is a need to replace them with new values, the establishment of which should be aimed at reforms (strategic changes) [6].

The mission of the state, which is based on values and satisfaction of the national interest, is closely related to the vision. A vision, based on the present situation and predictive research, defines what the future should be like. As a rule, it is considered as a result of the implementation of the strategic plan and helps to formulate goals.

While creating a strategic vision and strategy for the development of the state, it is necessary to define a valuable component that should become the

primary basis of the ideological and pragmatic goals of the state. Among the main directions of the influence of values on state strategic planning as a function of state management, the following can be distinguished: the influence of values on the content, nature and direction of strategies.

A. Toynbee noted that in the process of interaction of different cultures, the forms of social organization are assimilated more or less successfully, but the core of culture, the system of values, is much more difficult [7, p. 289]. This shows that it is possible to create one or another model of the state-political system and the system of state administration corresponding to it, but it is impossible to maintain such a system without its heart. That is why it is important to clearly understand the value orientations of the nation and harmonize state geopolitical strategies accordingly. This is the point where the «people-government» confrontation arises, this is the point where the Orange Revolution and the Revolution of Dignity in Ukraine began. This determines the importance of clearly defining the value bases of geopolitical strategic planning, i.e. the legislative consolidation of the list of basic values, which cover everything necessary for the functioning and development of society, the satisfaction of material and spiritual needs of man.

The most important national value orientation is the recognition of a person as the highest social value for the entire society. All other values must be subordinated and related to the value of a person. Based on this, the values in state strategic planning should include the main values on which the European community is based: the rule of law, democracy, freedom and equality, respect for human rights and dignity.

Russo-Ukrainian war: the battle of opposite ideologies.

Scientists identify changes in the international situation as one of the factors affecting changes in the national values [8, p.28] In the perspective of the full-scale Russian-Ukrainian war, changes in the international situation have only strengthen the historically established postulates of the Ukrainian nation, which become a unifying factor in the Ukrainian development, as was evidenced by sociological surveys[9].

From the historical point of view of Ukraine's geopolitical choice, let's turn to the papers of the prominent philosopher and historian Mykhaylo Hrushevskyi, who noted that «Ukrainian-Russian relations are complicated by the existence of a deep antithesis between these two peoples who are close in blood but different in spirit. The Ukrainian people are a nation of Western culture, while Russia has never known such pluralism and was distinguished by an all-powerful government and an amorphous, politically passive society.

Compared to the people of Great Russia, the Ukrainian people, in terms of their culture and spirit, are a Western people and at the same time a people rich in Eastern influences. The Great Russian people, even though they are Europeanized, are completely under the power of the oriental spirit and elements and cannot play a mediating role between the West and the East due to the presence of character traits that are not only “deeply different” from the European, but also “deeply “disgusting”” to him, namely: patriarchy, increased interest in the moral problems of the “cuckold nation”, lack of one’s own human dignity and contempt the dignity of another person, rejection of cultural and social values and glorification of one’s own lack of culture and disorganization, etc.» [10, p.147].

It is from such an embryonic state begins the counterbalance between the national values that precede the geostrategies of Ukraine and the ideological basis of the imperialist efforts of the Russian Federation today, which is based on the doomed Eurasian approach.

The geopolitical concept «Russkiy Mir», which is based on the Eurasian concept is a Russian quasi-ideology aimed at the expansion of influence abroad and uniting the states considered by the Kremlin as its backyard on the basis of Russian language common history in Moscow’s perception and Russian Orthodox Church (ROC). As a political concept, it gained some importance in the 2000s, particularly after Vladimir Putin started using it in his public speeches, making an appeal to the «compatriots» abroad. In the initial stages, ROC played a significant role in the development and promotion of the concept, which supported the Kremlin-designed confrontation between the «Russkiy Mir» and Western democracies that are consistently portrayed as hostile on the civilizational level and as attempting to enforce their «destructive values» on the other states. With «Russkiy Mir» Putin’s Russia attempts to establish itself as a civilization-forming state and as a leading geopolitical actor [11, 2023].

Ukraine follows Western values. It is a democratic state. Its democracy is still young, but much progress has already been made. Ukrainian people can vote in fair elections – and in the last 30 years, six different politicians took the presidential seat. Reforms were started in many fields to eradicate corruption, ensure freedom of the press, and increase accountability and transparency of the officials.

Since 1991, two revolutions have taken place in Ukraine. During the Orange Revolution in 2004, Ukrainians were not willing to accept election results rigged by the authorities. Western Revolution – Revolution of Dignity

(2014) made the pro-Russian president Yanukovich run away from Ukraine and turn the country towards membership of the EU bloc.

It seems that the core values of Ukrainian society – a love of freedom, democracy, free-thinking and European values – are values that are anathema to Putin; he can neither comprehend, nor tolerate, these values – and so instead he is seeking to destroy them.

At this point, the investigations of Huntington seem not to come true. In his research «The Clash of civilization» Huntington identifies three possible future options for Ukraine [12, p. 166]:

- *Absence of Armed Conflict With Russia Due to Civilizational Commonality and Close Ties.* We can't agree with this thesis as due to civilization differences it hasn't happened because of different ideologies and views on the future geopolitical strategies.

- *The Actual Split Inside Ukraine.* Huntington believed that in this scenario, the eastern part of Ukraine would become part of Russia, and Crimea should be the beginning of this process. Russia was trying to begin this process but Russian-speaking and Ukrainian-speaking Ukrainians had united around one goal to protect the independence of their native country – Ukraine.

- *Ukraine Will Remain «United, Internally Divided and Independent»,* and will continue to cooperate closely with Russia, due to Huntington. Such interval was in our common history, but now it is time to finish this unequal connection/cooperation. Future scenarios are

The other reality raised, the actual split of civilization has taken place between Russia and Ukraine. So, speaking about strategic planning and developing geopolitical strategy it is extremely important to take into account value-based factors.

3. CONCLUSIONS

This is the lesson to each country: to appreciate its own identity, language, culture, and history in order to save its independence.

Speaking about future security architecture on the value-based ground it is worth admitting the increasing role of Ukraine as the geopolitical center in East Europe. Meeting in Ramstein gives grounds to speak that the development of a new world security model begins.

It should transform in such a way that a large-scale military conflict in the region in the future would not make sense through the absolute parity of

the parties. It doesn't make sense even now, but the Russian government couldn't realize this deep otherness between Ukrainians and Russians, as it wasn't realized by most Europeans, due to European liberal views and ignorance of the real history, which is extremely opposite to Russian myths.

This powerful unity is foreseen in the Baltic-Black Sea alliance of Eastern European states, which is being developed by Ukrainian, Polish, and Lithuanians in the region which has a common geo-political history of over 100 years. All the countries located on the Baltic-Black Sea axis are Christian ones and their nations have long European cultural traditions and similar views on the Soviet Union damage. This is not a discussion of today. After the victory, researchers will think about possible military collaboration. After the war the status quo is not an option concerning extending NATO, Ukraine needs effective security guarantees by states that have the will and capacity to help Ukraine to defend itself.

The war in Ukraine has a far-reaching impact, changing not only the security architecture in Europe, but influencing geopolitics almost globally. In this context, it is still too early to talk about the final contours of the new international system, because it will depend primarily on the results of the Russian-Ukrainian war, as well as on the actions of the China, the EU, the United States, and a number of other factors. Therefore, all future configurations of the international system are possible: monopolar, bipolar or multipolar. One thing is obvious – under any configuration of the international system, Russia will no longer play the role of one of the poles of influence (the NATO extend, reducing the energy dependence by Europe, international isolation of Russia).

And to finish with it is worth to cite Jacqueline Kennedy message to Mikita Khrushchev after the finishing Cuban missile crisis and the death of her husband: «The danger which troubled my husband was that war might be started not so much by the big men as by the little ones. While big men know the needs for self-control and restraint – little men are sometimes moved more by fear and pride».

REFERENCES

1. Fukuyama, F. (1999). The end of history and the last man, The free press, New York. URL: <http://aps-ua.org/wp-content/uploads/2017/03/The-End-of-History-and-the-Last-Man-Francis-Fukuyama-1992.pdf> (in English).

2. Snyder, T. (2022). The Making of Modern Ukraine. Class 7. Rise of Muscovite Power, Yale Courses. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CMpkBOTCgCM&t=3s> (in English).
3. Sherr, J. (2022). Myths and misconceptions in the debate on Russia, The Kyiv School of Diplomatic Arts Webinar. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cjhwIqrFUxE> (data zvernennya: 24.11.2023) (in English).
4. Parfinenko, A. (2023). Russian revisionism as a challenge to the International Order. Actual Problems of International Relations. URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3848> (in Ukrainian).
5. Reich, R. (1982). Minding America's Business: The Decline and Rise of the American Economy, New York: Harcourt Brace Jovanovich, pp. 12 (in English).
6. Kravchenko, S. (2014) Management of social reforms, Kyiv, Ukrsich, pp. 80 (in Ukrainian).
7. Toynbee, A. (1989). A study of history, Gramercy book, vol I, pp. 432 (in English).
8. Melnyk, Y. (2017). Practical aspects of strategic planning in conditions of global threats to national security and international stability: training. Manual, Kyiv: NADG, pp. 28 (in Ukrainian).
9. Hrushetskyi, A. (2022). The changing attachment of Ukrainians to «traditional values»: the results of a telephone survey conducted on July 6–20. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1&fbclid=iwar2ngmiwqsubimg1w09lmbugsiaw-i-usmzlyyqmlhgsjtkjo6qkzdcpi> (data zvernennya: 24.11.2023) (in Ukrainian).
10. Shulga, M. (2006). Analysis of Russian geopolitics in the context of the European choice of Ukraine (based on the works of M. Hrushevskyi, I. Lysyak-Rudnytskyi, and V. Lypynskyi), Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy, vol. 24, pp. 144–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2006_24_16 (data zvernennya: 24.11.2023) (in Ukrainian).
11. Hurak, I., Boichuk, O., & Nahorniak, M. (2022). The Russia of «early PUTIN» in search of a new national identity: Modern Imperial Ideology in the shadow of the «HUMANITARIAN» «RUSSIAN WORLD». *Actual Problems of International Relations*, (153), 19–33. <https://doi.org/10.17721/apmv.2022.153.1.19-33> (in English).
12. Huntington, S. (1993). The clash of civilizations and the remaking of world order, New York, pp. 163–169. URL: <https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf> (data zvernennya: 24.11.2023) (in English).

Матеріал надійшов до редакції 12.01.2024 р.

УДК 354:004:001.126

Олександр Дубовський,

ад'юнкт штатний науково-організаційного відділення,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,

ag_dubovskiy@ukr.net

ORCID ID: 0009-0001-5587-7980

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-16-27

УПРАВЛІННЯ СВІТОВИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ПРОСТОРОМ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

У статті обґрунтовано необхідність управління світовим інформаційним простором, здійснено огляд актуального правового забезпечення, визначено можливості та обмеження управління світовим інформаційним простором. Розкрито амбівалентність глобалізації інформаційного простору та відповідно до особливостей визначено властивості й принципи глобального управління. Розглянуто правове забезпечення регулювання світового інформаційного простору на рівні міжнародних, регіональних і національних правових актів. Представлено чинних суб'єктів потенційного управління світовим інформаційним простором. Проаналізовано виклики та проблеми регулювання світового інформаційного простору на міжнародному рівні. Визначено перспективні напрями подолання наявних обмежень і розв'язання проблемних аспектів. Можливості управління світовим інформаційним простором ґрунтуються на наявних правових нормах та стандартах, їх пластичності в межах загальних положень міжнародного права й національного законодавства, на ініціативах громадських організацій, експертних об'єднань, які швидше можуть реагувати на актуальні виклики; на використанні інформаційних технологій як внутрішнього механізму регулювання інформаційного простору; на впровадженні мережевого підходу з ієрархічною структурою множини управлінських груп, котрі взаємодіють на основі великої кількості взаємозв'язків, що відповідають логіці й темпам глобалізації. Обмеження управління світовим інформаційним простором стосуються неадаптованого до сучасних динамічних умов та неуніфікованого нормативно-правового забезпечення, відсутності прозорості й неупередженості в міжнародних

політичних відносинах через асиметричність у розподілі ресурсів і глибоку інтегрованість інформаційного простору в різні сфери суспільного буття; іррадіації наслідків управлінських заходів у регулюванні світового інформаційного простору на функціонування інших сфер суспільного буття та швидкості розвитку світової інформаційної інфраструктури.

Ключові слова: світовий інформаційний простір, інформаційна безпека, інтеграція, інформатизація суспільства.

Oleksandr Dubovskyi,

Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,

ORCID ID: 0009-0001-5587-7980

GOVERNANCE OF GLOBAL INFORMATION SPACE: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS

The article substantiates the necessity of managing the global information space, reviews current legal provisions, identifies opportunities and limitations of managing the global information space. The ambivalence of the globalization of the information space is revealed, and the properties and principles of global management are determined in accordance with its features. The legal support for the regulation of the global information space at the level of international, regional and national legal acts is considered. The current actors of potential global information space management are presented. The challenges and problems of regulating the global information space at the international level are analyzed. Prospective directions for overcoming existing limitations and solving problematic aspects are determined. The possibilities of managing the global information space are based on: existing legal norms and standards, their flexibility within the general provisions of international law and national legislation, on the initiatives of public organizations, expert associations, which can quickly respond to current challenges; on the use of information technologies as an internal mechanism for regulating the information space; on the implemented network approach with a hierarchical structure of multiple management groups that interact on the basis of a large number of relationships, which corresponds to the logic and pace of globalization. Limitations of the global information space management include: non-adapted to modern dynamic conditions and non-unified regulatory and legal support; the lack of transparency and impartiality in international political relations due to the asymmetry in the distribution of resources and the deep integration of the information space into various spheres of social life; irradiation of the consequences of management measures in the regulation of the world information

space on the functioning of other spheres of social life and the speed of development of the world information infrastructure.

Key words: global information space, information security, integration, informatization of society.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Глобалізація різних сфер суспільного буття супроводжується розширенням інформаційних мереж, інтенсифікацією інформаційних потоків, збільшенням значення та вартості інформації. Розвиток інформаційних технологій об'єктивує інформаційний простір як кіберпростір, паралельну реальність, суб'єктивне відображення дійсності, екзопсихіку. Стабільність і захищеність економічної, політичної, соціальної, духовно-культурної та військово-оборонної сфер залежить від урегульованості та захищеності інформаційного простору, який є джерелом дестабілізувальних і конфліктогенних впливів в умовах невизначеності зон відповідальності, правового забезпечення, механізмів управління та його суб'єктності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із цієї проблематики можна відзначити дослідження правових аспектів захисту глобального інформаційного простору в умовах збройних конфліктів Х. Ламана, детермінант інформаційних загроз у глобальному інформаційному просторі О. Кузьменко, шляхів забезпечення захисту інформаційного простору держави С. Глобенка, інформаційного простору в контексті міжнародної безпеки К. Бугайчука, глобального інформаційного простору як інфраструктурного середовища інформаційної безпеки держави Я. Чмиря, штучного інтелекту як інструмента державного управління інформаційною безпекою В. Бондаря, критеріїв достатності інформаційної безпеки О. Бортнікової, інформаційних загроз і стратегій протидії В. Євдокімова.

Мета дослідження – визначити актуальні можливості та обмеження управління світовим інформаційним простором у глобальному й фрагментарному аспектах.

Для реалізації мети передбачено низку **завдань**: обґрунтувати необхідність управління світовим інформаційним простором, окреслити актуальне правове забезпечення, представити проблемні аспекти та можливості його реалізації.

Методика дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на використанні феноменологічного підходу й загальнонаукових методів,

а саме гіпотетико-дедуктивного методу, аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Глобалізація створила плідні умови для проростання інформаційних потоків у різні сфери суспільного буття, надаючи інформації нової економічної та політичної ваги. Інформаційні відносини актуалізували четвертий вимір суспільного розвитку, підтверджуючи його рівність із загальновідомими, такими як дипломатичний, економічний та військовий рівні [1]. Глобалізація інформаційного простору породила також окремий вимір злочинності – кіберзлочинність: хакерські атаки, фішинг, зломи даних, поширення шкідливого програмного забезпечення, збір, зберігання та використання персональних даних без згоди користувачів. Її масштабність може сягати кібертероризму з атаками на критичну інфраструктуру держави й нового типу війни, яка в порівнянні з реальними військовими операціями є менш ризикованою та ресурсовитратною. Інформаційний простір може застосовуватися для поширення дезінформації та пропаганди з метою впливу на суспільну думку, політичні процеси, економічні рішення й суспільну стабільність [2]. Неоднаковий доступ до інформаційних технологій та інтернету створює цифровий розрив між різними соціальними групами й країнами, породжує культурну гомогенізацію через домінування певних культурних продуктів і медіа, сприяє монополізації ринку інформаційних ресурсів великими транснаціональними корпораціями. Соціальні мережі відкривають нову реальність соціального життя, звичні правила та закони якого тут не працюють [3]. Псевдоособистості, вплив на контент, великий ступінь довіри, лідери думок, генерування контенту штучним інтелектом, нейронні мережі та комерційні інтереси, викривлення сприймання формують нові виклики для розробки й упровадження правового регулювання та зон відповідальності.

Зважаючи на різноплановість і різномасштабність загроз, світовий інформаційний простір потребує управління та правового регулювання. Управління передбачає процес забезпечення глобальними акторами нівелювання негативних і посилення позитивних для людської спільноти ефектів глобалізації через використання засобів та механізмів, які діють на різних рівнях – локальному, національному, регіональному й глобальному [4, с. 71]. Такий системний підхід передбачає врахування особливостей світового інформаційного простору, що зумовлені загальними

глобалізаційними процесами та суспільною природою механізмів його саморегуляції. Особливостями світового інформаційного простору є всеохопний та сегментарний характер, системоутворюючий вплив на різні сфери суспільного буття й змістова відповідність сфері функціонування інформаційної інфраструктури, багатосуб'єктність та багатооб'єктність, висока проникність, відсутність геополітичної відповідності, високий ступінь довіри, залежність від темпів інформаційно-технологічного розвитку й доступності технологій, складність правового регулювання через високу динамічність, гнучкість і геополітичну, культурну суперечність правових норм.

Ураховуючи визначені особливості світового інформаційного простору, управління ним повинно володіти такими властивостями, як:

1) поліцентричність, що передбачає відсутність верховної інстанції й систему розподілених суверенітетів із колективними пошуками рішень і взаєморозумінням урядів країн високого рейтингу глобалізації;

2) плюралістичність, що відповідає багатосуб'єктності, котра передбачає залучення різних учасників – урядів, міжнародних і неурядових організацій, підприємницьких структур;

3) специфічність предмета й методів, що зумовлена перетином національних інтересів і владних відносин;

4) багаторівневість, яка передбачає регулювання на локальному, національному, регіональному та глобальному рівнях;

5) інституційна інноваційність, що зумовлена динамічністю й пластичністю світового інформаційного простору та потребує трансформацій звичних інституцій і структур [4, с. 76–77].

Принципами реалізації управління світовим інформаційним простором можуть бути:

1) принцип законності, що передбачає використання механізмів та технологій управління на основі чинного законодавства й нормативно-правової бази, що регулює як суспільні інформаційні відносини, так і міжнародні відносини у сфері інформаційного співробітництва;

2) принцип примату норм міжнародного права над національним законодавством, що полягає в прямому застосуванні загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів на території конкретної країни залежно від специфіки інформаційного ресурсу, який поширюється без кордонів;

3) принцип права власності на інформацію;

4) принцип економічної доцільності систем захисту інформації, зважаючи на величину економічної шкоди й тяжкість негативних наслідків у контексті національних та глобальних інтересів;

5) принцип неупередженості оцінки реальних і потенційних загроз інформації та її обігу, стану правової й організаційної бази;

6) принцип безперервності, що передбачає постійне застосування загальних і специфічних заходів та методів регуляції, моніторингу, контролю в межах системного підходу до управління світовим інформаційним простором [1].

Правове забезпечення регулювання світового інформаційного простору включає в себе комплекс міжнародних, регіональних та національних правових актів, що визначають правила й стандарти для застосування різних аспектів інформаційних технологій та використання кіберпростору.

Серед міжнародних правових актів можна виділити Конвенцію про кіберзлочинність (Будапештська конвенція, 2001); основний міжнародний договір, який визначає стандарти для боротьби з кіберзлочинністю та сприяє міжнародному співробітництву в цій сфері; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), у якому ст. 19 гарантує право на свободу вираження поглядів, уключаючи право на доступ до інформації через будь-які засоби масової інформації; Конвенція ООН про права дитини (1989), що забезпечує права дітей, доступ до відповідної інформації та захист від шкідливого контенту; Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо інформаційної безпеки.

До регіональних правових актів можна віднести Регламент Європейського Союзу про захист персональних даних (2018), що регламентує захист персональних даних громадян ЄС і встановлює вимоги до обробки даних; Європейську конвенцію про права людини (2010), у якій ст. 10 гарантує право на свободу вираження, що включає свободу отримувати та передавати інформацію без утручання державних органів незалежно від кордонів; Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981), що встановлює стандарти для захисту персональних даних у країнах-учасниках.

До національних правових актів належать Закони про захист даних, що регулюють обробку персональних даних на національному рівні; Закони про кібербезпеку, котрі регулюють питання кібербезпеки, уключаючи заходи щодо захисту критичної інфраструктури та протидії кіберзлочинності. Наприклад, Закони України «Про інформацію», «Про національну безпеку України», «Про Національну програму інформатизації», Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/202, та Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021 [5].

Правове забезпечення регулювання світового інформаційного простору вимагає комплексного підходу, що включає міжнародні договори, національні закони, а також активну участь міжнародних організацій і співпрацю між країнами.

До чинних суб'єктів потенційного управління світовим інформаційним простором можна віднести Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN), що відповідає за координацію системи доменних імен та IP-адрес, забезпечуючи стабільність і безпеку функціонування глобальної мережі; internet Engineering Task Force (IETF), що розробляє стандарти технічного функціонування інтернету; World Wide Web Consortium (W3C), що розробляє вебстандарти для забезпечення взаємодії й доступності вебтехнологій; ООН, яка займається питаннями глобальної політики та прав людини в інформаційному просторі; ЮНЕСКО, що працює над розвитком етичних стандартів для інформаційних і комунікаційних технологій, наприклад у межах заходів щорічної з 2019 р. ініціативи Міжнародного дня загального доступу до інформації; Раду Європи, яка просуває стандарти прав людини, демократії й верховенства права в кіберпросторі через різні ініціативи та конвенції; International Telecommunication Union (ITU), що займається питаннями інформаційних і комунікаційних технологій, уключаючи стандартизацію та регулювання; національні уряди, що розробляють і впроваджують національні стратегії та законодавство щодо інформаційної безпеки, наприклад Центр глобальної взаємодії Державного департаменту США; транснаціональні компанії, наприклад Google, Facebook, Amazon, Microsoft, мають значний вплив на інформаційний простір і розробляють власні політики з управління даними й конфіденційності; громадські організації та спільноти, наприклад East Stratcom Task Force, Global Coalition for Digital Safety, Digital Trust & Safety Partnership [6].

Регулювання світового інформаційного простору на міжнародному рівні стикається з низкою складних викликів і проблем, основні з яких уключають:

1. Юрисдикційні розбіжності. Країни мають різні закони та норми, що регулюють використання інформації й кіберпростір. Це створює складнощі в ситуаціях, коли потрібно визначити, які закони застосовувати в конкретних випадках, особливо коли дані перетинають межі держав [7]. Кожна держава має свої власні правила та стандарти, що ускладнює створення єдиного міжнародного правового поля. Так, у питаннях захисту персональних даних стандарти ЄС суворіші за стандарти інших країн.

2. Безпека даних і конфіденційність. Забезпечення безпеки даних та приватності в умовах, коли інформація легко переміщується через

кордони, є величезною проблемою, зумовленою різними законами про захист даних. Необхідним є визначення правил і стандартів для збору, зберігання та обробки великих обсягів даних. Міжнародні організації й держави повинні знаходити баланс між захистом особистих даних і вимогами національної безпеки.

3. Кіберзлочинність. Міжнародне регулювання кіберзлочинності є складним через швидкі зміни в технологіях та методах злочинів [8]. Наявні закони часто застарівають швидше, ніж устигають адаптуватися до нових викликів. Складність міжнародного співробітництва в розслідуванні та переслідуванні кіберзлочинців.

4. Культурні й політичні розбіжності. Різні культурні погляди на цензуру, свободу слова та приватність можуть впливати на міжнародні угоди щодо регулювання інформаційного простору. Прийнятність в одній культурі не гарантує того самого в іншій.

5. Розвиток технологій. Швидкий розвиток штучного інтелекту та машинне навчання створюють нові виклики для регулювання, уключаючи етичні питання й потенційні зловживання. Необхідність установлення єдиних технічних стандартів для забезпечення взаємодії між різними системами та платформами.

6. Міжнародне співробітництво. Посилення міжнародного співробітництва необхідне для ефективного регулювання інформаційного простору, але політичні та економічні інтереси часто ускладнюють процес узгодження й упровадження загальноприйнятих норм і стандартів.

7. Баланс між свободою слова та цензурою. Проблеми визначення й видалення незаконного контенту, такого як мова ненависті, екстремістські матеріали, фейкові новини. Питання відповідальності соціальних мереж й інших платформ за контент, який розміщують їхні користувачі.

8. Монополізація. Домінування великих технологічних компаній, які контролюють значну частину ринку інформаційних послуг, вимагає розробки антимонопольного регулювання міжнародного рівня.

9. Штучний інтелект. Забезпечення етичного використання штучного інтелекту, уключаючи питання прозорості, справедливості й відповідальності, як-от розробка та впровадження Китайською Народною Республікою системи розумних міст.

10. Наявність обхідних шляхів регулювання. Інформаційне поле окремої країни не бігається з державними кордонами, на які поширюється дія нормативно-правових актів, що знижує ефективність їх регулятивної спроможності. Наприклад, 16 грудня 2022 р. Комісія з надзвичайних ситуацій Республіки Молдова призупинила дію ліцензій на мовлення шести

проросійських телеканалів, проте вони все ще активні через вебплатформи й соціальні мережі.

11. Асиметричність регулятивного впливу. Держави, що мають більшу технологічну перевагу, можуть використовувати додаткові можливості для активного впливу на світовий інформаційний простір. Наприклад, Китайська Народна Республіка активно намагається впливати на світовий інформаційний простір через трансформацію контенту місцевих медіа без маркування, що джерелом є іноземний уряд, через фільтрацію доступу до новинних каналів за допомогою контролю постачання послуг кабельного телебачення в країнах Африки, через убудовані функції цензурування повідомлень у телефонах, вироблених китайською корпорацією «Хіао-мі».

Наявність розробленої системи забезпечення національної та міжнародної інформаційної безпеки є основою інформаційного суверенітету держав, забезпечення її гнучкості повинно ґрунтуватися на структурній відповідності мережевій природі простору її функціонування.

Управління світовим інформаційним простором є динамічною й суперечливою сферою, перспективними напрямками подолання наявних обмежень і розв'язання проблемних аспектів можуть бути:

1. Глобальна співпраця та багатосторонні механізми. Розробка нових міжнародних угод для врегулювання кібербезпеки, захисту персональних даних і прав людини в цифровому просторі. Створення форумів та платформ для міжнародного діалогу щодо питань глобального управління інтернетом, залучення держав, приватного сектору й громадянського суспільства. Реалізація мережевого підходу до управління світовим інформаційним простором. Мережа є гнучкою структурою, на відміну від сформованої системи інститутів [4, с. 74].

2. Гармонізація законодавства. Узгодження законодавства різних країн для ефективного регулювання світового інформаційного простору, наприклад установа єдиних стандартів захисту персональних даних для всіх країн.

3. Посилення кібербезпеки. Розробка та впровадження уніфікованих міжнародних стандартів кібербезпеки для захисту критичної інфраструктури й особистих даних. Створення спільних центрів реагування на кіберзагрози, які об'єднують ресурси й інформацію різних країн для оперативного реагування на глобальні кіберзагрози. Використання AI та великих даних для аналізу кіберзагроз, виявлення аномалій і покращення кібербезпеки.

4. Регулювання контенту. Розробка етичних стандартів для платформ соціальних мереж та інших онлайн-сервісів із метою забезпечення

свободи слова й запобігання поширенню дезінформації. Використання технологій штучного інтелекту та алгоритмів для автоматичної модерації контенту, поєднаних із людським контролем для забезпечення точності й справедливості [9].

5. Цифрова інклюзія. Запуск міжнародних програм із підвищення цифрової грамотності, особливо в країнах, що розвиваються, та серед вразливих груп населення. Інвестиції в розбудову інтернет-інфраструктури в регіонах з обмеженим доступом до інтернету для забезпечення однакових можливостей доступу до інформації.

6. Етичні рамки та відповідальність. Розробка й упровадження етичних кодексів для ІТ-компаній, що регулюють відповідальність за використання даних і розробку технологій. Залучення громадських організацій та спільнот до контролю за діяльністю великих технологічних компаній для забезпечення прозорості й відповідальності.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Світовий порядок демонструє разом з інформатизацією суспільства зростання значимості інформації як визначального ресурсу економічного розвитку, політичного впливу та культурної експансії. Механізми стабілізації/дестабілізації суспільства все більше визначаються діяльністю інформаційних структур і технологічним рівнем розвитку країни. Інформаційний простір стає повноцінним виміром дипломатичних, економічних, військових, культурних відносин. Глобалізація цього виміру розширює можливості розвитку всіх сфер суспільного буття та викриває нові загрози й виклики через відсутність адаптованої до особливостей світового інформаційного простору системи регулювання. Управління світовим інформаційним простором зменшує рівень невизначеності та посилює міжнародну й національну інформаційну безпеку. Можливості управління ґрунтуються на наявних правових нормах і стандартах, їх пластичності в межах загальних положень міжнародного права та національного законодавства, на ініціативах громадських організацій, експертних об'єднань, які швидше можуть реагувати на актуальні виклики; на використанні інформаційних технологій як внутрішнього механізму регулювання інформаційного простору; на впровадженні мережевого підходу з ієрархічною структурою множини управлінських груп, які взаємодіють на основі великої кількості взаємозв'язків, що відповідає логіці та темпам глобалізації. Обмеження управління світовим інформаційним простором стосуються неадаптованого до сучасних динамічних умов і неуніфікованого нормативно-правового забезпечення; відсутності

прозорості та неупередженості в міжнародних політичних відносинах через асиметричність у розподілі ресурсів і глибоку інтегрованість інформаційного простору в різні сфери суспільного буття; іррадіації наслідків управлінських заходів у регулюванні світового інформаційного простору на функціонування інших сфер суспільного буття та швидкості розвитку світової інформаційної інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bortnikova, O., Kashperska, D., Leonov, O., Rubel, K., & Chumak, O. (2024). Information security of the state: motives, necessity, and sufficiency criteria. *Lex Humana*, 16, 1. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2837/3686>
2. Chmyr, Y., Nekryach, A., Kochybei, L., Dakal, A., & Strelbytska, L. (2023). Postindustrial Society and Global Informational Space as Infrastructure Medium and Factor for Actualization of the State Informational Security. *National Security Drivers of Ukraine*, 61–73. DOI:10.1007/978-3-031-33724-6_4
3. Buhaichuk, K., Warawa, W., Batrachenko, T., Cherniavska, B., & Kondel, V. (2023). Cybercrimes in the global security system in modern conditions. *Lex Humana*, 15, 2, 26–44. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2474>
4. Юськів, Б. (2009) Глобалізація і трудова міграція в Європі. О. М. Зень.
5. Hlobenko, S. (2023). Information space of the state and problems of ensuring its protection in Ukraine. *Scientific Herald: Public Administration*, 1 (13), 195–210. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-1\(13\)-195-210](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-1(13)-195-210)
6. Bondar, V. (2023). Artificial intelligence as a tool of public administration in ensuring informational and psychological security. USA experience. *Journal of Scientific Perspectives*, 12 (42), 81–87. DOI:10.52058/2708-7530-2023-12(42)-80-87
7. Lahmann, H. (2020). Protecting the global information space in times of armed conflict. *International Review of the Red Cross*, 102, 915, 1227–1248. DOI:10.1017/S1816383121000400
8. Ievdokymov, V., Frikel, A., Polishchuk, V., Savchuk, S., & Klimova, I. (2024). Cybercrime and Information Protection in the Field of State Security: Current Threats and Measures for their Prevention. *Economic Affairs, suppl. Special Issue*, 69, 61–69. DOI:10.46852/0424-2513.1.2024.8
9. Kuzmenko, O., Cyburt, A., Yarovenko, H., Yesh, V., & Humenna, Y. (2021). Modeling of «information bubbles» in the global information space. *Journal of International Studies*, 14, 4. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2021/14-4/18>

REFERENCES

1. Bortnikova, O., Kashperska, D., Leonov, O., Rubel, K., & Chumak, O. (2024). Information security of the state: motives, necessity, and sufficiency criteria. *Lex Humana*, 16, 1. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2837/3686>
2. Chmyr, Y., Nekryach, A., Kochybei, L., Dakal, A., & Strelbytska, L. (2023). Postindustrial Society and Global Informational Space as Infrastructure Medium and Factor for Actualization of the State Informational Security. *National Security Drivers of Ukraine*, 61–73. DOI:10.1007/978-3-031-33724-6_4

3. Buhaichuk, K., Warawa, W., Batrachenko, T., Cherniavska, B., & Kondel, V. (2023). Cybercrimes in the global security system in modern conditions. *Lex Humana*, 15, 2, 26–44. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2474>
4. Yuskiv, B. (2009) Globalization and labor migration in Europe. O. M. Zen. (in Ukrainian).
5. Hlobenko, S. (2023). Information space of the state and problems of ensuring its protection in Ukraine. *Scientific Herald: Public Administration*, 1 (13), 195–210. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-1\(13\)-195-210](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-1(13)-195-210).
6. Bondar, V. (2023). Artificial intelligence as a tool of public administration in ensuring informational and psychological security. USA experience. *Journal of Scientific Perspectives*, 12 (42), 81–87. DOI:10.52058/2708-7530-2023-12(42)-80-87.
7. Lahmann, H. (2020). Protecting the global information space in times of armed conflict. *International Review of the Red Cross*, 102, 915, 1227–1248. DOI:10.1017/S1816383121000400.
8. Ievdokymov, V., Frikel, A., Polishchuk, V., Savchuk, S., & Klimova, I. (2024). Cybercrime and Information Protection in the Field of State Security: Current Threats and Measures for their Prevention. *Economic Affairs, suppl. Special Issue*, 69, 61–69. DOI:10.46852/0424-2513.1.2024.8.
9. Kuzmenko, O., Cyburt, A., Yarovenko, H., Yesh, V., & Humenna, Y. (2021). Modeling of «information bubbles» in the global information space. *Journal of International Studies*, 14, 4. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2021/14-4/18>.

Матеріал надійшов до редакції 11.03.2024 р.

УДК 327.51[(1-622)НАТО:(470+571)]

Микола Стецюк,

аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

ORCID ID: 0000-0003-0704-6530,

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-27-38

РОЗШИРЕННЯ НАТО НА СХІД ЯК ЧИННИК ПОГІРШЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ ЗАХОДОМ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

2019 р. можна вважати символічним для Організації Північноатлантичного договору. З одного боку, цей довговічний військово-політичний блок

сучасності відзначив свій сімдесятий ювілей; з іншого – із цією круглою датою збіглася тридцята річниця падіння «Залізної завіси». Справді, у цьому плані Північноатлантичному альянсові було чим пишатися: йому вдалося не просто пережити свого геополітичного візаві часів Холодної війни – Радянський Союз, – а ще й прийняти до своїх рядів нові країни, які раніше або входили до СРСР, або перебували в його сфері впливу. Та було б недоречно стверджувати, ніби період після закінчення Холодної війни був і залишається для НАТО такою собі «легкою прогулянкою». Безумовно, відбулося розширення простору «Pax Atlantica» – значною мірою завдяки вступу країн, які перебували по той бік «Залізної завіси». Примітно, однак, що саме в цьому кроці часто вбачають одну з причин поступового погіршення відносин між Заходом і російською федерацією. Оцінка впливу постбіполярного розширення Північноатлантичного альянсу на погіршення відносин між Заходом і рф значною мірою залежить від того, із якого боку його розглядати. З одного боку, «ідеалісти-лібералісти» вбачають у розширенні НАТО реалізацію природного права кожної держави на самостійний вибір зовнішньополітичного курсу: зрештою, держави колишнього «соціалістичного табору» самі обрали шлях євроатлантичної інтеграції. З іншого ж боку, прихильники політичного реалізму, для яких баланс сил і сфери впливу залишаються чільними детермінантами міжнародних відносин, розширення НАТО є лише інструментом утвердження глобального впливу США після розпаду СРСР. Окремі реалісти стверджують, нібито ініційоване й промоване Сполученими Штатами Америки постбіполярне розширення НАТО було сприйнято в російській федерації як зазіхання на її «законну» сферу інтересів і сприяло розвороту кремля до агресивної ревізійської політики. Твердження про те, що США мають «визнати реальність» і повернутися до політики балансу сил, надмірно акцентують увагу на геополітичних іграх так званих «великих держав», де інші держави, зокрема й Україна, є лише об'єктами, чий інтерес є нерелевантним. У будь-якому разі розширення НАТО саме по собі не є визначальною проблемою, а лише симптомом глибинних проблем постбіполярного – чи, радше, перехідного – світопорядку, чия трансформація є лише питанням часу.

Ключові слова: НАТО, розширення НАТО, США, рф, геополітика, політичний ідеалізм, політичний реалізм, баланс сил, сфери інтересів, сфери впливу.

Mykola Stetsiuk,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

ORCID ID: 0000-0003-0704-6530

THE IMPACT OF NATO'S EASTWARD ENLARGEMENT ON THE DETERIORATION OF THE WEST-RUSSIA RELATIONSHIP

2019 can be considered a symbolic year for the North Atlantic Treaty Organization. On the one hand, the longest-lasting military-political block of modern times celebrated its seventieth anniversary; on the other hand, this circular date coincided with the thirtieth anniversary of the fall of the Iron Curtain. Indeed, the North Atlantic Alliance had something to be proud of: it managed not only to survive its geopolitical visage of the Cold War era – the Soviet Union – but also to accept new countries that were either part of the USSR or were in its sphere of influence. But it would be inappropriate to claim that the post-Cold War period has been an “easy walk” for NATO. Of course, there was an expansion of “Pax Atlantica” due to the entry of countries that were on the other side of the “Iron Curtain”. It is noteworthy, however, that precisely this step is often seen as one of the reasons for the gradual deterioration of relations between the West and the Russian Federation. Assessing the impact of the post-bipolar expansion of the North Atlantic Alliance on the deterioration of relations between the West and the Russian Federation largely depends on the specific framework applied. On the one hand, political idealists see the NATO enlargement as the realization of each states’ natural right to choose its own foreign policy: in the end, the states of the former “socialist camp” themselves opted for Euro-Atlantic integration. On the other hand, supporters of political realism, for whom the balance of power and spheres of influence remain the main determinants of international relations, consider the enlargement of NATO to be a tool for asserting the U.S. global dominance after the collapse of the USSR. Some realists argue that the post-bipolar enlargement of NATO, allegedly initiated and promoted by the United States, was perceived in the Russian Federation as an encroachment on its “legitimate” sphere of interests, hence contributing to the Kremlin’s turn to aggressive revisionism. However, the assertion that the United States should “recognize reality” and return to a policy of balance of power is overly focused on the geopolitical games of the so-called “great powers,” where other states, including Ukraine, are only objects whose interests are irrelevant. In any case, the question of NATO enlargement is not a defining issue, but merely a symptom of the underlying problems of the post-bipolar – or rather transitional – world order, whose transformation is a matter of time.

Key words: NATO, NATO enlargement, United States, Russia, geopolitics, po-

litical idealism, political realism, balance of power, spheres of interest, spheres of influence.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. 2019 р. можна вважати символічним для Організації Північноатлантичного договору [тут і далі скорочено «НАТО» – *прим. авт.*] із двох причин. З одного боку, довговічний військово-політичний блок сучасності відзначив свій сімдесятий ювілей; з іншого – із цією круглою датою збіглася ще й тридцята річниця падіння «Залізної завіси», про що чітко згадано в Лондонській декларації НАТО від 4 грудня [16]. Справді, у цьому плані Північноатлантичному альянсові було чим пишатися: зрештою, йому вдалося не просто пережити свого геополітичного візаві часів Холодної війни – Радянський Союз, – а ще й прийняти до своїх рядів нові країни, які раніше або входили до СРСР, або перебували в його сфері впливу. Дослідники вбачають секрет такої сталості в низці причин. З одного боку, це послідовна відданість меті, принципам та цінностям, покладеним в основу діяльності Альянсу ще на етапі його створення; з іншого – здатність адаптуватися до мінливого безпекового середовища [12, с. 60]. Нарешті, самою метою заснування НАТО було не стільки запобігання безпосередній війні проти Радянського Союзу та його сателітів, установа так званої «*Pax Atlantica*», яка, на переконання першого Генерального секретаря Альянсу лорда Ізмея, мала стати територією «миру, гарантованого зброєю» [13, с. 3]. Така мета виявилася досить далекоглядною й, що найважливіше, не могла втратити актуальності навіть після занепаду ворожого Заходіві «соціалістичного табору».

Та все-таки було б недоречно стверджувати, ніби період після закінчення Холодної війни був і залишається для НАТО такою собі «легкою прогулянкою». Безумовно, відбулося розширення простору «*Pax Atlantica*» – значною мірою завдяки вступу країн, які перебували по той бік «Залізної завіси». Примітно, однак, що саме в цьому кроці часто вбачають одну з причин поступового погіршення відносин між Заходом і російською федерацією [9; 14; 17]. У цьому контексті потрібно наголосити, що подібні оцінки щодо ролі розширення Альянсу в погіршенні відносин між рф і Заходом почасти надміру зосереджуються саме на чинникові розширення чи навіть «експансії» НАТО, при цьому не враховуючи інших чинників, які також могли вплинути на зростання напруженості по лінії «рф–Захід» [6].

Аналіз досліджень і публікацій. Загалом думки з приводу того, яку мету переслідувало розширення Північноатлантичного альянсу та як воно вплинуло на відносини між Заходом і рф, різняться:

- розширення НАТО як шлях до збереження й посилення глобальної першості Сполучених Штатів Америки [5, с. 535–536; 9, с. 372–373];
- розширення як акт подальшої експансії Заходу проти ослабленої рф та ігнорування її безпекових інтересів [14, с. 102];
- прямі звинувачення Заходу у веденні ним ворожої, зневажливої політики щодо рф, що начебто спонукало останню до дзеркальних дій [17].

Примітними є також публікації дослідників І. Мурадова та С. Моісію. Так, Мурадов розглядає вплив розширення НАТО на агресивні дії рф проти України 2014 р. в контексті двох течій неореалізму – так званого «наступального» й «оборонного» реалізму [11]. Натомість Моісію трактує питання розширення Альянсу в ширшому контексті, а саме повномасштабної воєнної агресії рф проти України в лютому 2022 р., як елемент зіткнення двох протилежних моделей світопорядку – західної, базованої на принципах лібералізму, та ринкової конкуренції; і російської, яка виходить із класичних геополітичних принципів «жорсткої сили», «сфер впливу» й територіальної експансії [10].

Серед вітчизняних дослідників варто згадати публікацію Т. Сидорук і В. Павлюка, яка аналізує чинник розширення Північноатлантичного альянсу як виправдання агресивної політики рф проти своїх сусідів та ворожих випадів проти Заходу [1].

Мета роботи полягає в тому, аби проаналізувати й доповнити науково-експертний дискурс щодо оцінки впливу розширення НАТО на відносини між Заходом і рф. Аналіз спрямовується на розкриття відмінностей між ідеалістськими й реалістськими інтерпретаціями розширення НАТО, а доповнення дискурсу полягає в окресленні небезпечності тих інтерпретацій, які прямо чи опосередковано просувають повернення до геополітичного протистояння часів Холодної війни.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передусім, потрібно наголосити, що витoki дискусій навколо проблематики розширення НАТО та розвитку відносин «Захід–рф» після завершення Холодної війни лежать у ширшій дихотомії між двома протилежними геополітичними школами, а саме політичним ідеалізмом

– чи то лібералізмом¹ – та політичним реалізмом. Якщо представники першої школи переконані, що міжнародні відносини повинні ґрунтуватися на добровільному зобов'язанні всіх акторів дотримуватися «універсальних» правил і поважати одне одного, то прихильники другої розглядають сферу міжнародних відносин як анархію, де кожен актор має на меті лише захист власних інтересів. У контексті ж цієї теми видається доцільним узяти за основу концепцію, запропоновану фінським дослідником Самі Моісіо у контексті пояснення причин воєнної агресії РФ проти України. Так, дослідник убачає в поточній системі міжнародних відносин таку собі дуальність, зіткнення двох протилежних моделей чи то пак «логік»: з одного боку – промований Заходом «лібералізм», який полягає в поширенні ринкової логіки на сферу міжнародних відносин, де на зміну завоюванню територій і здобуттю матеріальних ресурсів приходять ринкова конкуренція, тісна економічна інтеграція та розвиток речей нематеріальних, як-от: довіри, знань, інновацій, надійних інституцій тощо; з іншого – «геополітизм» у виконанні Кремля, який і досі розглядає світ крізь призму «балансу сил» і «сфер впливу» [10].

Отже, оцінка розширення Північноатлантичного альянсу відрізнятиметься залежно від прийнятої «логіки». Так, із погляду ліберально-ідеалістської «логіки», прийняття до НАТО країн Центрально-Східної Європи відбулося в умовах фактичної відсутності конкурентів чи альтернатив [5, с. 530]; крім того, процес розширення ґрунтувався на загальновизнаному праві суверенних держав вільно обирати зовнішньополітичний курс, що є однією з центральних підвалин поточного світопорядку. Якщо ж виходити з кремлівської геополітико-реалістської «логіки», то розширення НАТО вмість перетворюється на ворожий акт експансії Заходу проти РФ, який нібито має на меті обмежити російську «сферу законних інтересів»; іншими словами, Захід начебто спровокував Росію й змусив її вжити «превентивних» заходів [10, с. 2]. Саме останньої лінії дотримуються прибічники реалістської школи; деякі, як-от Т. Г. Карпентер і Дж. Міршаймер, не обмежуються суто критикою розширення НАТО, а розглядають його як елемент ширшої політики Сполучених Штатів Америки щодо постбіполярної «експансії» – чи то «недалекоглядної»,

¹Поняття «політичний ідеалізм» позначає обширне відгалуження геополітичної думки, основоположним принципом якого є добровільне дотримання всіма державами «універсальних» норм або законів; у науковій літературі з тематики міжнародних відносин трапляються пов'язані, але вужчі терміни, як-от «транснаціональний лібералізм» [див. 10] і «ліберальний світовий порядок» [див. 8].

чи то «цілеспрямованої», але в будь-якому разі «провальної», – і навіть ставлять під сумнів життєздатність ліберального світового порядку як такого [див.: 3; 4; 8; 17]. Так, Карпентер висуває тези, які є відверто вигідними кремлю: по-перше, ліберально-нормативний світовий порядок, чийм головним архітектором і бенефіціаром є США, проголошується нежиттєздатною «фікцією»; по-друге, «сфери впливу» залишаються «геополітичною реальністю», і США – а разом із ними й Захід загалом – мають визнати це та відповідно будувати свої відносини з РФ і Китаєм, які й далі наполягатимуть на утриманні власних «сфер законних інтересів» [цит. за: 2, с. 325; 3]. Цікавий факт: пан Карпентер для підкріплення своїх аргументів посилається на тезу про те, що США самі неодноразово порушували чинні принципи міжнародних відносин, і наводить такі прецеденти: бомбардування Белграда 1999 р. та інтервенції проти Афганістану 2001-го, Іраку 2003-го, Лівії 2011-го [3]. Отже, пан Карпентер у своїй критиці Північноатлантичного альянсу плавно переходить до рекомендацій щодо реорганізації світового порядку, які можна узагальнити принципом «якщо іншим можна, то й нам можна»; деструктивність подібних рекомендацій пояснено в рецензії на книгу Карпентера «НАТО: небезпечний динозавр» [2, с. 326].

Не менш цікавими є погляди інших представників політичного реалізму. Утім, для повного розуміння їхніх поглядів потрібно спершу розібрати різницю між двома течіями реалістської школи, а саме «оборонним» і «наступальним» реалізмом. Різниця між цими течіями полягає в тому, як представники кожної з них пояснюють прагнення держав здобувати владу (чи то силу) на міжнародній арені. Спільним знаменником для обох течій реалізму є сама природа системи міжнародних відносин: з огляду на відсутність єдиного владного центру, кожна держава прагне убезпечити себе від потенційного нападу інших держав, а єдиний спосіб досягти цього – мати достатньо сили [7, с. 78]. Відмінності ж між двома течіями полягають у тому, як саме держави обходяться з наявною в них силою. Так, «оборонні» реалісти переконані, що структура міжнародних відносин спонукає держави утримувати поточну рівновагу сил, а ті, що прагнуть порушити усталену рівновагу та здобути гегемонію, будуть відповідним чином стримані або ж «відбалансовані» за рахунок альянсів інших держав [11, с. 108–109]. У цьому контексті викликають інтерес погляди Кеннета Волтца, який на прикладі процесу розширення НАТО наприкінці 1990-х років відстоює аргумент про тривалу релевантність – реалізму як призми, крізь яку треба розглядати міжнародні відносини. Так, на підтримку свого аргументу пан Волтц просуває такі тези:

– міжнародні інституції загалом не є автономними суб'єктами міжнародних відносин, натомість вони цілком підпорядковані інтересам держав, які їх створюють [11, с. 109; 15];

– НАТО, як і протиборча йому Організація Варшавського договору (ОВД), були не класичними військовими альянсами, а радше «договорами про гарантії», згідно з якими США та СРСР як головні архітектори й контрибутори своїх відповідних альянсів зобов'язувалися захищати менших учасників від можливого нападу ворога; як наслідок, із розпадом СРСР та ОВД зник і єдиний сенс існування Північноатлантичного альянсу [15, с. 19];

– збереження й навіть розширення Північноатлантичного альянсу по завершенню Холодної війни є лише свідченням того, як США прагнуть і далі використовувати НАТО для збереження й посилення свого впливу в Європі та в глобальному масштабі [15, с. 20];

– із погляду теорії «балансу сил», така відверта експансіоністська політика Сполучених Штатів, зрештою, змусить інші держави, не згодні з глобальною гегемонією США – як-от РФ і Китай, – дати відсіч і «відбалансувати» систему [15, с. 22, 27, 36–37].

Отже, Волтц відстоює думку, що прагнення держави захопити якнайбільше влади – і тим паче здобути глобальну гегемонію – спровокує відсіч самої системи міжнародних відносин. Із цим не погоджується вже згаданий Міршаймер: структура міжнародних відносин, навпаки, спонукає держави накопичувати силу й – за сприятливих обставин – здобувати гегемонію, адже тільки так держава може гарантувати собі виживання в умовах анархії й невпевненості щодо намірів інших акторів [7, с. 78–79]. Отже, із погляду наступального реалізму, розширення НАТО видається цілком логічним кроком, спрямованим на закріплення вигідного Сполученим Штатам постбіполярного статусу-кво. А втім, насправді пан Міршаймер критикує розширення Північноатлантичного альянсу як «недалекоглядну» й просто «неправильну» [4; 17]. У цьому контексті Міршаймер фактично суперечить сам собі. Ця суперечність стає ще більш очевидною, якщо врахувати погляди дослідника на потенційні наслідки встановлення уніполярного світового порядку з чіткою державою-гегемоном: такий порядок, у порівнянні з біполярним або мультиполярним, краще забезпечить глобальний мир і безпеку, адже він виключає будь-яке протистояння між великими державами [7, с. 86]. У цьому разі посилення глобальної моці США, одним з інструментів якого, за логікою самого Міршаймера, є розширення НАТО, мало б розглядатися як позитивна тенденція. У чому ж причина такого, здавалося б, суттєвого відхилення пана Міршаймера від викладених вище переконань?

З інтерв'ю Джона Міршаймера для видання «The New Yorker» можна зробити висновок, що визначальним, на його думку, чинником усієї світової геополітики є трикутник «США–КНР–рф». Остання не дарма поставлена на третє місце, адже, за словами пана Міршаймера, путінська росія за показником валового національного продукту «не дотягує навіть до штату Техас» й не має ані економічного, ані військового потенціалу, аби претендувати на «регіональну гегемонію в Європі», а отже, не становить «серйозної загрози для Сполучених Штатів» [4]. Однак Міршаймер категоризує рф як одну з трьох «великих держав» (англ. *great powers*), яка, до того ж, є ключовою змінною в протистоянні США проти комуністичного Китаю: «[...] у світі, де є три великі держави – Китай, росія і Сполучені Штати – і одна з цих держав, тобто Китай, є рівносильним конкурентом, [...] Сполученим Штатам слід мати росію на своєму боці» [4]. Це ще один аспект, який не дуже узгоджується з міршаймерським наступальним реалізмом. Так, сам дослідник зазначав, що в контексті глобальної боротьби за владу одні держави прагнуть зберегти вигідний їм статус-кво (англ. *status quo states*), тоді як інші домагаються його перегляду (англ. *revisionist states* – «ревізійні держави»). Власне, і рф, і КНР є явними ревізійністськими державами, які так чи інакше протестують проти «глобального домінування» США. Виникає логічне запитання: яким чином Сполучені Штати повинні перетягнути одну з цих держав на свій бік задля протистояння іншій? Прямої відповіді Міршаймер не дає, однак її можна прочитати між рядками, а саме в його тезах щодо поточної війни рф проти України. Так, оскільки кремль сприймає рух України до Заходу як «екзистенційну загрозу», то Україні, на думку дослідника, треба відмовитися від тісних відносин із Заходом, «особливо зі Сполученими Штатами», і «спробувати задобрити росіян»; ця теза узгоджується із закликом до Сполучених Штатів «якнайшвидше налагодити дружні відносини з росією», яка має стати «частиною балануючої коаліції проти Китаю» [4]. Нарешті, Міршаймер вважає, що саме сигнали від Заходу щодо включення України до НАТО спровокували рф на агресивні дії, – спочатку 2014-го, а потім і 2022-го [17]. Отже, пан Міршаймер фактично радить Сполученим Штатам поступитися кремлю, визнавши за ним право на власну сферу інтересів у Європі, і сподіватися, що той якимось чином погодиться ввійти до згаданої вище «антикитайської» коаліції.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Оцінка впливу постбіполярного розширення Північноатлантичного альянсу на погіршення відносин між Заходом і рф значною мірою залежить

від того, із якого боку його розглядати. З одного боку, «ідеалісти-лібералісти» вбачають у розширенні НАТО реалізацію природного права кожної держави на самостійний вибір зовнішньополітичного курсу: зрештою, держави колишнього «соціалістичного табору» самі обрали шлях євроатлантичної інтеграції; з іншого – прихильники політичного реалізму, для яких баланс сил і сфери впливу залишаються чільними детермінантами міжнародних відносин, розширення НАТО є лише інструментом утвердження глобального впливу США після розпаду СРСР. А втім, у рамках реалізму теж є розбіжності. Так, із погляду «оборонних» реалістів, розширення НАТО є свідченням прагнення США до глобальної гегемонії, що явно виводить систему міжнародних відносин із рівноваги й рано чи пізно спровокує її відповідь; «наступальні» ж реалісти, навпаки, вважають прагнення держав нарощувати силу та вплив природним способом захисту від непередбачуваних сусідів. Окремі реалісти стверджують, що нібито ініційоване й промоване Сполученими Штатами Америки постбіполярне розширення НАТО було сприйнято в російській федерації як зазіхання на її «законну» сферу інтересів і сприяло розвороту кремля до агресивної ревізійської політики. Твердження реалістів на кшталт Теда Карпентера чи Джона Міршаймера про те, що США мають «визнати реальність», повернутися до політики балансу сил, навіть залучити РФ до «коаліції» проти комуністичного Китаю, – подібні твердження надмірно акцентують увагу на геополітичних іграх так званих «великих держав», де інші держави, зокрема й Україна, є лише об'єктами, чий інтерес є нерелевантним. У будь-якому разі розширення НАТО саме по собі не є визначальною проблемою, а лише симптомом глибинних проблем постбіполярного чи, радше, перехідного світопорядку, чия трансформація є лише питанням часу. Для України й інших держав, що їх у геополітиці прийнято називати «малими» й «середніми», важливо, щоби світопорядок майбутнього ґрунтувався на принципі «сили права»; поточна ж реальність, на жаль, демонструє, що домінантним принципом усе ще може залишитися «право сили».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сидорук, Т. В., Павлюк, В. В. Розширення НАТО як фальшивий привід для виправдання війни росії проти України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://niss.gov.ua/news/statti/rozshyrennya-nato-yak-falshyvyy-pryvid-dlya-vypravdannya-viyny-rosiyi-protu-ukrayiny> (дата звернення: 29.08.2023).
2. Стецюк, М. (2022). НАТО в постбіполярному світі: рудимент чи необхідність? *Медіафорум*, т. 11, с. 320–327. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.320-327>.

3. Carpenter, T. G. (2019). *NATO: The dangerous dinosaur*. Washington, D.C.: Cato Institute.
4. Chotiner, I. (2022). Why John Mearsheimer Blames the U.S. for the Crisis in Ukraine. *The New Yorker*. URL: <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/why-john-mearsheimer-blames-the-us-for-the-crisis-in-ukraine>.
5. Hooft, P. (2020). van Land rush: American grand strategy, NATO enlargement, and European fragmentation. *International Politics*, t. 57, № 3, p. 530–553. <https://doi.org/10.1057/S41311-020-00227-7>.
6. Marten, K. (2020). NATO enlargement: evaluating its consequences in Russia. *International Politics*, t. 57, № 3, p. 401–426. <https://doi.org/10.1057/S41311-020-00233-9>.
7. Mearsheimer, J. J. (2013). Structural realism. *International Relations Theories: Discipline and Diversity* / red. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith. Oxford University Press, p. 77–91.
8. Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to fail: the rise and fall of the liberal international order. *International Security*, t. 43, № 4, p. 7–50. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00342.
9. Menon, R., Ruger, W. (2020). NATO enlargement and US grand strategy: a net assessment. *International Politics*, t. 57, № 3, p. 371–400. <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00235-7>.
10. Moisiso, S. (2022). Geopolitics of explaining Russia's invasion of Ukraine and the challenge of small states. *Political Geography*, t. 97, p. 102683. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102683>.
11. Muradov, I. (2017). The impact of NATO enlargement on Ukraine crisis: neorealist perspective. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, t. 1, № 1–2, p. 107–114. <https://doi.org/10.15421/341811>.
12. Olsen, J. A. (2020). Understanding NATO. *RUSI Journal*, t. 165, № 3, p. 60–72. <https://doi.org/10.1080/03071847.2020.1777772>.
13. Sayle, T. A. (2019). *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*. Cornell University Press, 360 p.
14. Tsygankov, A. P. (2018). The sources of Russia's fear of NATO. *Communist and Post-Communist Studies*, t. 51, № 2, p. 101–111. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.04.002>.
15. Waltz, K. N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, t. 25, № 1, p. 5–41. <https://doi.org/10.1162/016228800560372>.
16. London Declaration issued by NATO Heads of State and Government. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm (дата звернення: 03.08.2023).
17. John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis. *The Economist*, 2022. <https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/11/john-mearsheimer-on-why-the-west-is-principally-responsible-for-the-ukrainian-crisis>.

REFERENCES

1. Sydoruk, T. V., Pavliuk, V. V. Rozshyrennia NATO yak falshyvyy pryvid dlia vypravdannya viiny rosii proty Ukrainy. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL: <http://niss.gov.ua/news/statti/rozshyrennya-nato-yak-falshyvyy-pryvid-dlya-vypravdannya-viiny-rosiyi-proty-ukrayiny> (accessed: 29.08.2023) (in Ukrainian).

2. Stetsiuk M. (2022). NATO v postbipoliarnomu sviti: rudyment chy neobkhdnist? *Mediaforum*, 11, 320–327. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.320-327> (in Ukrainian)
3. Carpenter, T. G. (2019). *NATO: The dangerous dinosaur*. Washington, D.C.: Cato Institute.
4. Chotiner, I. (2022). Why John Mearsheimer Blames the U.S. for the Crisis in Ukraine. *The New Yorker*. URL: <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/why-john-mearsheimer-blames-the-us-for-the-crisis-in-ukraine>.
5. Hooft, P. (2020). van Land rush: American grand strategy, NATO enlargement, and European fragmentation. *International Politics*, vol. 57, No. 3, pp. 530–553. <https://doi.org/10.1057/S41311-020-00227-7>.
6. Marten K. (2020). NATO enlargement: evaluating its consequences in Russia. *International Politics*, vol. 57, No. 3, pp. 401–426. <https://doi.org/10.1057/S41311-020-00233-9>.
7. Mearsheimer, J. J. (2013). Structural realism. *International Relations Theories: Discipline and Diversity* / edited by T. Dunne, M. Kurki, S. Smith. Oxford University Press, pp. 77–91.
8. Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to fail: the rise and fall of the liberal international order. *International Security*, vol. 43, No. 4, pp. 7–50. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00342.
9. Menon, R., Ruger, W. (2020). NATO enlargement and US grand strategy: a net assessment. *International Politics*, vol. 57, No. 3, pp. 371–400. <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00235-7>.
10. Moisisio, S. (2022). Geopolitics of explaining Russia's invasion of Ukraine and the challenge of small states. *Political Geography*, vol. 97, 102683. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102683>.
11. Muradov, I. (2017). The impact of NATO enlargement on Ukraine crisis: neorealist perspective. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, vol. 1, No. 1–2, pp. 107–114. <https://doi.org/10.15421/341811>.
12. Olsen, J. A. (2020). Understanding NATO. *RUSI Journal*, vol. 165, No. 3, pp. 60–72. <https://doi.org/10.1080/03071847.2020.1777772>.
13. Sayle, T. A. (2019). *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*. Cornell University Press, 360 p.
14. Tsygankov, A. P. (2018). The sources of Russia's fear of NATO. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 51, No. 2, pp. 101–111. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.04.002>.
15. Waltz, K. N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, vol. 25, No. 1, pp. 5–41. <https://doi.org/10.1162/016228800560372>.
16. London Declaration issued by NATO Heads of State and Government. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm (accessed: 03.08.2023).
17. John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis. *The Economist*, 2022. <https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/11/john-mearsheimer-on-why-the-west-is-principally-responsible-for-the-ukrainian-crisis>.

Матеріал надійшов до редакції 24.02.2024 р.

УДК: 327

Андрій Шевчук,

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту,

Державний університет «Житомирська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0001-9023-5214;

Оксана Литвинчук,

кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту,

Державний університет «Житомирська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0002-5370-1674;

Олена Войтюк,

доктор філософії з історії та археології, старший викладач кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту,

Державний університет «Житомирська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0002-7670-6849

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-39-55

ЧОРНОМОРСЬКІ ПРОТОКИ В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ (XVIII–XIX ст.)

У статті розглянуто еволюцію статусу чорноморських проток протягом XVIII–XIX ст. Ураховуючи, що Чорне море було «внутрішнім озером» Османської імперії, Босфор і Дарданелли були закриті для будь-яких іноземних кораблів. Укладення Кючук-Кайнарджийського миру 1774 р. виступило першою точкою біфуркації (зміни усталеного режиму роботи системи) – дозволу торговельним кораблям проходити через Протоки. У всіх наступних міжнародних угодах дублювалося положення про безперешкодний доступ комерційних суден до / із Чорного моря. Наступною точкою біфуркації були двосторонні російсько-турецькі договори, укладені на межі XVIII і XIX ст. Вони передбачали прохід для російського військово-морського флоту та закривали Протоки для іноземних військових кораблів. Фактично було реалізовано модель контролю за Босфором і Дарданеллами, які перебували на території іншої держави, із боку одного з провідних міжнародних акторів – росії. Проте бажання домінувати в регіоні натрапило на протидію з боку

інших міжнародних гравців. 1809 р. укладено Дарданельський договір із заборонаю жодному військовому кораблю проходити через Протоки, що отримало офіційну назву «давнє правило Османської імперії». Лондонська конвенція 1841 р. встановила багатосторонній контроль за Протоками, що підірвало плани Миколи I (третя точка біфуркації). Поразка Російської імперії в Східній війні 1853–1856 рр. мала наслідком «втрату інтересу» до Босфору і Дарданелл. Під час укладання Паризького мирного договору 1856 р. переглянуто Конвенцію 1841 р. та Чорне море оголошувалося нейтральним і відкритим для торговельних кораблів будь-яких держав, військовим суднам усіх країн – заборонялося. Геополітичні зміни після франко-німецької війни 1870–1871 рр. призвели до дипломатичної перемоги росії, яка змогла реконструювати свій статус на Чорному морі, але відновити / установити контроль над Протоками не змогла. Протягом пів століття до початку Першої світової війни судноплавство регулювалося «давнім правом Османської імперії»: вільний прохід торговельного флоту з обмеженнями для військових кораблів. Участь Туреччини в Першій світовій війні неодмінно повинна була призвести до змін у регіоні, що відобразилося на статусі Проток.

Ключові слова: Чорноморські протоки, Османська імперія, міжнародні актори, міжнародні відносини, дипломатія, міжнародна політика, іноземні країни, міжнародні договори.

Andrii Shevchuk,
Zhytomyr Polytechnic State University,
ORCID ID: 0000-0001-9023-5214;

Oksana Lytvynchuk,
Zhytomyr Polytechnic State University,
ORCID ID: 0000-0002-5370-1674;

Olena Voitiuk,
Zhytomyr Polytechnic State University,
ORCID ID: 0000-0002-7670-6849

BLACK SEA STRAITS IN INTERNATIONAL POLITICS (XVIII–XIX CENTURIES)

The article examines the evolution of the status of the Black Sea straits during the eighteenth and nineteenth centuries. Given that the Black Sea was an “inland lake” of the Ottoman Empire, the Bosphorus and the Dardanelles were closed

to any foreign ships. The conclusion of the Küçük-Kainarjah Peace of 1774 was the first point of bifurcation (change in the established mode of operation of the system) – allowing merchant ships to pass through the Straits. All subsequent international agreements duplicated the provision on unimpeded access of commercial ships to/from the Black Sea. The next bifurcation point was the bilateral Russian-Turkish treaties signed at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries. They secured the passage for the Russian navy and closed the Straits to foreign warships. In fact, a model of control over the Bosphorus and the Dardanelles, which were on the territory of another state, was implemented by one of the leading international actors – Russia. However, the desire to dominate the region was opposed by other international players. In 1809, the Treaty of Dardanelles was signed, prohibiting any warships from passing through the Straits, which was officially called the “ancient rule of the Ottoman Empire”. The London Convention of 1841 established multilateral control over the Straits, which undermined Nicholas I’s plans (the third bifurcation point). The defeat of the Russian Empire in the Eastern War of 1853–1856 resulted in a “loss of interest” in the Bosphorus and the Dardanelles. When the Paris Peace Treaty of 1856 was signed, the 1841 Convention was revised and the Black Sea was declared neutral and open to merchant ships of any state, while warships of all countries were prohibited. Geopolitical changes after the Franco-German War of 1870–1871 led to a diplomatic victory for Russia, which was able to reconstruct its status on the Black Sea, but failed to restore/establish control over the Straits. For almost half a century before the outbreak of World War I, navigation was regulated by the “ancient law of the Ottoman Empire”: free passage of the merchant fleet with restrictions for warships. Turkey’s participation in the First World War was bound to lead to changes in the region, which affected the status of the Straits.

Key words: Black Sea straits, Ottoman Empire, international actors, international relations, diplomacy, international politics, foreign countries, international treaties.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Події 2014 р. дали поштовх руйнівним процесам у системі міжнародних відносин. Захоплення Криму та територій на Сході України за відсутності належної реакції провідних світових акторів призвели до подальшої підготовки агресора до нових територіальних захоплень і геополітичних змін у Східній Європі. Новий етап російсько-української війни з 24 лютого 2022 р. докорінно змінив ставлення світових лідерів до подій у регіоні. Порушення рівноваги на теренах Чорного моря вимагає додаткового вивчення, передусім у частині статусу чорноморських проток (далі – Протоки). Цей пізнавальний кейс сприяє кращому розумінню

підвищення на світовій арені статусу Турецької Республіки та президента Реджепа Тайіпа Ердогана, різновекторності україно- й російсько-турецьких відносин. Дослідження статусу Проток дасть змогу зрозуміти складнощі процесів, які відбуваються в регіоні, виявити перспективи вибудови відносин як між провідними світовими акторами, які не належать до Чорноморського регіону, так і між державами, які розміщені на берегах Чорного моря.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Приступаючи до вивчення статусу Чорноморських проток, дослідники не можуть покаржитися на брак досліджень. Передусім, це можна пояснити надзвичайною актуальністю заявленої проблематики, перебуванням предмету дослідження на стикові всесвітньої історії, міжнародних відносин, міжнародного права. Ми ж собі дозволимо зупинитися на аналізі наукового доробку окремих учених. Із-поміж українських дослідників це О. Машевський. У своєму дисертаційному дослідженні стосовно аналізу боротьби великих держав за контроль над Чорноморськими протоками в 1870-х – 1918 рр. автор стверджує, що канцлер О. Бісмарк використав цю проблему для залучення великих держав до пронімецьких союзів. Доведено, що чинник Проток суттєво впливав на формування Антанти, ускладнюючи відносини між союзниками під час Першої світової війни [11, с. 1]. Є. Волкова, досліджуючи процес формування російської політики щодо Османської імперії в останній третині XVIII – на початку XIX ст., робить висновок про домінування в політиці Олександра I курсу на збереження територіальної цілісності Османської імперії. Хоча й запропоновано декілька сценаріїв вирішення «східного питання», проте вони не були реалізовані через наростання суперечностей Російської імперії з великими державами, передусім із Великобританією, яка вимагала врахування її інтересів у Туреччині [2, с. 25, 27–28]. Т. Папян виокремлює чотири періоди режиму проходу суден через Чорноморські протоки за панування Османської імперії: перший – 1453 – середина XVI ст. (заборонявся прохід іноземних суден без особливого дозволу); другий – середина XVI – середина XVIII ст. (Чорне море – внутрішнє море Туреччини); третій – із 1774 р., коли російським торговельним кораблям дозволялося плавати морем, і четвертий – після Кримської війни, коли Протоки набули міжнародного статусу [12, с. 127].

Американський дослідник часів холодної війни Дж. К. Гуревіц, здійснюючи переоцінку боротьби росії за контроль над Протоками, робить висновок про її незадоволення Лондонською конвенцією 1841 р., яка перекреслила намагання «... вирвати Протоки в Османській імперії

між 1798 і 1840 рр.»¹. Для росії відмова від Проток залишила Чорне море «закритою водоймою» й тому вона прагнула закріпитися в Середземному морі [26, р. 608–609]. Р. Х. Девісон, аналізуючи Кючук-Кайнарджийський мирний договір 1774 р., ставить під сумнів твердження про «російську майстерність та турецьку бездарність». Підставою для такого твердження протягом двох століть були ст. 7 і 14 договору, які давали право росії виступати захисником християн в Османській губернії. Насправді російська дипломатія не отримала ніяких значних дивідендів із цих статей. Оцінюючи грандіозні наслідки договору 1774 р. для Російської імперії, автор порівнює його з Декларацією незалежності 1776 р., ураховуючи величезні вигоди в геополітичному плані [24, р. 463–464].

Турецький дослідник Г. Ісіксель зосередив увагу на оцінці політики Російської імперії, яка, готуючись до очікуваного захоплення Проток, наприкінці XVIII–XIX ст. продовжувала поглинати османські території на берегах Чорного моря. Способом протидії турецькі дипломати вважали отримання підтримки з боку основних противників росії. У 1830-ті та наступне десятиріччя це була Австрія, потім Османська імперія стала союзником лорда Пальмерстона й Бенджаміна Дізраелі, у 1870-х рр. султан звернувся до Отто фон Бісмарка. Турецькі державні діячі обґрунтовували свої дії на тому принципі, що міжнародне право повинно дотримуватися всіма державами, оскільки гарантує дотримання *status quo* [27]. А. Ю. Йілмаз підкреслює військово-стратегічне значення Проток, адже проблеми встановлення їх статусу призводили до конфліктів між європейськими державами. Автор негативно оцінює прагнення Російської імперії панувати на Чорному морі та в Протоках у XVIII ст. [30]. Я. Гюлер, досліджуючи турецько-американські зв'язки протягом 1795–1914 рр., зосереджує увагу на механізмах проникнення іноземних держав до Туреччини та деталізує динаміку зростання товарообігу між країнами. Визначено, що після Східної війни щотижня до Проток входив один американський торговельний корабель. Бажання впливати на внутрішнє становище Османської імперії призвело до проведення США місіонерської діяльності, яка коштувала мільйони доларів, та зусиль зі створення протестантської вірменської громади [25].

¹Українська дослідниця Л. Сеніна, аналізуючи доробок Дж. К. Гуревіца, акцентує увагу на фальсифікаціях текстів договорів 1799 та 1805 рр. російськими вченими, хоча насправді вони укладені на час війн з Францією. Спроби ж Радянського Союзу вирішити питання Проток на підставі цих договорів вважається імперіалістичними намірами [17, с. 5].

Джерельною базою дослідження слугують міжнародні договори, опубліковані в дорадянських та радянських збірниках документів. Їх використання для дослідження питання врегулювання статусу чорноморських проток є цілком виправданим і необхідним із кількох причин: це первинні джерела, що містять оригінальну інформацію про домовленості та позиції сторін щодо регулювання режиму Проток, відображають основні принципи, умови та юридичні аспекти, які були враховані під час вирішення цього питання. Вони мають історичну цінність, оскільки фіксують офіційні позиції та процес переговорів різних держав у різні епохи, що дає змогу простежити еволюцію підходів і досягнутих домовленостей з плином часу. Окрім того, офіційно опубліковані збірники документів та міжнародні договори є авторитетними й достовірними джерелами, що забезпечують точність та надійність інформації та є основою для об'єктивного аналізу та інтерпретації подій. Загалом, аналіз первинних джерел, таких як договори й збірники документів, уможливорює розгляд питання регулювання Проток під іншим кутом зору, відмінним від загальноприйнятих інтерпретацій та історичних наративів.

Мета дослідження – визначити боротьбу основних міжнародних акторів за контроль над чорноморськими протоками протягом XVIII–XIX ст., установити точки біфуркації в статусі Проток.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичного, історико-системного, історико-типологічного) методів із принципами історизму, системності, науковості, що дало змогу простежити зміни статусу Проток й участь провідних міжнародних акторів у відкритті / закритті Босфору та Дарданелл для торговельних і військових кораблів. Під час дослідження статусу Чорноморських проток може бути використано неокласичний реалізм – держави реагують на невизначеність міжнародної анархії, прагнучи контролювати та формувати своє зовнішнє оточення. У неокласичному реалістичному світі лідери можуть стримуватися як міжнародною, так і внутрішньою політикою [28, р. 152]. Оцінюючи становище Російської імперії, мусимо погодитися з твердженням, що «... швидко зростаючі держави завжди виступають порушниками спокою, хоча б тому, що вони не бажають приймати інститути, розподіл кордонів та ієрархії політичного престижу, створені, коли вони були порівняно слабкими» [28, р. 171].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Чорне море з давніх часів відіграло важливу роль у розвитку світової цивілізації. На його берегах сходилися різні торговельні шляхи, стародавні греки вели жваву торгівлю та засновували колонії в Північному Причорномор'ї. Тому володіння протоками Босфор і Дарданелли в ті часи становило значну вигоду. До прикладу, афіняни стягували мито з товарів, які потрапляли до / із Чорного моря. Візантійський імператор Юстиніан (527–565 рр.) установив високі платежі на всі товари, які проходили через Босфор і Дарданелли, окрім кораблів, які завозили хліб до столиці чи війська. Після захоплення хрестоносцями Константинополя 1201 р. чорноморську торгівлю взяли під свій контроль венеційці. Їхніми противниками виступили генуезці, яким удалося 1261 р. повернути на престол візантійську династію та домінувати в Чорному морі. Вони стягували мита в Босфорі, «... отримуючи щорічний дохід у 200 000 червінців, із яких 30 000 сплачували імператору». Центром чорноморської торгівлі стала Кафа [19, с. 2–3]. Падіння Константинополя 1453 р. призвело до турецького контролю над Протоками. Остаточне завоювання всього Чорноморського узбережжя в 1475 р. зробило море внутрішніми водами Османської імперії. За договорами із султанами в XVI ст. лише Венеція користувалася правом судноплавства та торгівлі в Чорному морі [19, с. 7–11]. У XVII ст. було три капітуляції Османської імперії – з Англією та дві – з Нідерландами, які надавали доступ до торгівлі в регіоні [19, с. 14]. Дж. К. Гуревіц, визначаючи статус Чорного моря як «османського озера» в XVI–XVII ст., схиляється до думки про неможливість установити практики іноземних комерційних перевезень через Протоки. Проте у XVIII ст. кораблям, які прибули із Середземного моря, дозволялося проходити через Дарданелли до Мармурового моря, зупиняючись у стамбульському порту [26, р. 607].

До останньої чверті XVIII ст. Чорне море залишалося внутрішніми водами Османської імперії. Під час перемовин із російським урядом висунуто тезу «... про відсутність прецеденту іноземного судноплавства у Чорному морі, про “незайманість” Чорного моря» [12, с. 127].

Проте поразка Османської імперії в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр., на переконання Т. Чухліба, «... привела до зміни геополітичної та етнічної ситуації в Північному Причорномор'ї та на Півдні України» [20]. Згідно з Кючук-Кайнарджийським мирним договором 1774 р. Туреччина дозволяла російським купецьким кораблям вільний прохід із «Чорного моря до Білого, а з Білого – до Чорного». Передбачено можливість

«приставати до всіх гаваней та пристаней, на берегах морів і в проїздах чи каналах, які ці моря з'єднували» (Арт. 11) [3, с. 255–269]². Водночас один з авторів договору П. Рум'янцев³ звертав увагу верховної влади, що не було обмежено кількості гармат на торговельних суднах і не заборонялося будівництво військового флоту [9, с. 378]. Такий порядок проходження торговельного флоту через Протоки було підтверджено Ясським 1792 р. (ст. 2) [3, с. 269–275] і Бухарестським 1812 р. (ст. 3) [3, с. 330–337] мирними договорами. Водночас зауважимо, що Османська імперія надавала право вільного переходу через Протоки торговельним флотам інших держав – Австрії (1784), Великобританії (1799), Франції (1802), Пруссії (1806), Норвегії, Швеції, Іспанії (1827), Сполученим Штатам (1830), Тоскані (1833) й Бельгії (1838) [26, р. 607].

Можна стверджувати, що статус Чорноморських проток змінено заради свободи торговельного судноплавства. Зрозуміло, що Османська імперія отримувала додаткові платежі до своєї скарбниці. Водночас питання про проходження військових кораблів через Босфор і Дарданелли навіть не ставилося, що можна пояснити могутністю Туреччини.

Для нового актора Чорноморського регіону – Російської імперії – значно важливішим видавалося питання з військово-морським флотом. Похід Наполеона до турецького Єгипту 1798 р. змусив Селіма III оголосити у вересні цього ж року війну Франції. Уже в січні 1799 р. Османська імперія приєдналася до другої антифранцузької коаліції, підписавши договори з росією та Великобританією [15, с. 326]. Згідно з турецько-російською угодою, укладеною на вісім років, підтверджувалася чинність Ясського договору 1792 р. (Арт. II). Передбачаючи військову та фінансову допомогу, сторони домовлялися про вільне плавання військових і транспортних суден та «безперешкодний вхід до портів» [14]. Чорноморський флот (шість кораблів, сім фрегатів і три бриги з десантом у 1700 солдатів) під командуванням віцеадмірала Ушакова, з'єднавшись із турецьким, почав діяти в Середземному морі [1, с. 145]. М. Сертдемір переконає, що прохід суден був дозволений лише на час військових дій [29, с. 7]. Проте імператор Павло I вирішив установити дружні стосунки з Францією та

²М. Сертдемір, негативно оцінюючи агресивну політику Катерини II щодо Польщі та Османської імперії, вважає, що після перемоги Російська імперія примусила Туреччину не лише сплатити військові репарації, але й «... погодитися на російську торгівлю в Чорному морі» [29, с. 5].

³Результати були настільки вагомими, що Катерина II на знак подяки за договір, якого «росія ще ніколи не мала», надіслала своєму сановнику в подарунок тридцять ананасів, щойно дозрілих у її саду [24, р. 464].

1800 р. розірвав дипломатичні відносини з Великобританією, прагнучи з нею війни. Наполеон підігрив його амбіції пропозиціями про спільний похід до Індії та поділ Османської імперії [4]. У цих умовах припинено чинність Константинопольського договору 1799 р.

Загострення російсько-французьких відносин за Олександра I реанімувало переговорний процес із Туреччиною наприкінці 1804 р. Російському послу Андрію Італінському, випускнику Києво-Могилянської академії, наказано схилити Османську імперію до участі в Третій коаліції проти Франції. В інструкціях він отримав указівку щодо права безперешкодного проходження через Протоки російських військових кораблів. Новий Константинопольський договір підписано 11 вересня 1805 р. терміном на дев'ять років і складався з 25 (із них – 10 таємних) статей. Використовуючи свої повноваження, А. Італінський, посилаючись на арт. 9 (*таємної частини. – авт.*) попереднього договору 1799 р., наполіг, щоб Чорне море було закрито для воєнних кораблів іноземних країн [5, с. 4–5]. Проте зміна міжнародної політичної конфігурації після поразки російсько-австрійських військ у грудні 1805 р. призвела до розпаду Третьої антифранцузької коаліції. Селім III вирішив узяти реванш і розпочав війну з Російською імперією в листопаді 1806 р. [15, с. 328], яка завершилася поразкою в 1812 р.

Одночасно з росією Османській імперії довелося воювати з Великобританією (1807–1809 рр.). 19 лютого 1807 р. до Мармурового моря з протоки Дарданелли увійшов військовий флот Великобританії, яка оголосила про вступ у війну на боці росії. За спостереженнями А. Ю. Йілмаза, «вперше в Османській державі ворожий флот виявився перед столицею та загрожував місту». Уже 2 березня британський флот відступив, оскільки «... народ активно готувався до оборони». Хоча Франція й обіцяла допомогу в цій війні, але не зробила цього [30, р. 15]. 5 січня 1809 р. укладено Дарданелльський (Чанакський) договір про мир і торгівлю (Kale-i Sultaniye Antlaşması). Важливим принципом була заборона жодному військовому кораблю проходити через Протоки [23, р. 149–150], що отримало офіційну назву «давнє правило Османської імперії» [30, р. 16].

На середину 1820-х рр. учергове загострилися російсько-турецькі відносини. Одним із наслідків стала заборона проходження торговельного флоту через Протоки. Проте під тиском Великобританії, Франції, Австрії та росії Османська імперія підписала Аккерманську конвенцію 1826 р., за якою зобов'язувалася не перешкоджати «вільному плаванню купецьких суден під російським прапором у всіх морях й інших водах Імперії Османської без будь-якого винятку» [18]. У жовтні 1827 р. турецько-

египетський флот був розбитий у Наваринській битві об'єднаним англо-франко-російським флотом. Приводом до наступної російсько-турецької війни 1828–1829 рр. стало закриття протоки Босфор, оголошення Туреччиною, вільною від домовленостей із росією та видалення зі своєї території її підданих [13]. За Адріанопольським миром 1829 р., питанню врегулювання статусу Проток відведено ст. 7. Уже традиційно обумовлювалося вільне проходження торговельних кораблів під російським прапором через «Константинопольський канал і Дарданелльську протоку» з вантажем чи баластом. Нововведенням було передбачення вільного проходження іноземних торговельних кораблів держав, які прямували до / із чорноморських портів. Це дозволялося за умови приязних відносин між Туреччиною та країною-судновласником [3, с. 337–347]. За спостереженнями А. Дебідур, автора класичної двотомної «Дипломатичної історії Європи від Віденського до Берлінського конгресу», підписаний мир був «найблискучішою перемогою», яку тільки могла здобути росія в той час на Сході. Микола I, користуючись свободою плавання по Чорному морю й Протоках, особливими торговельними перевагами, впливом на васальні держави та своїми претензіями на протекторат над усіма християнами Османської імперії, без значних зусиль владарював над Туреччиною так, ніби він відкрито утвердився в Константинополі [6, с. 288–289].

Значно складнішим виявилось питання з військовими кораблями. Під час турецько-египетської війни 1831–1833 рр. Російська імперія врятувала султана від поразки, зупинивши війська єгипетського паші Мухаммеда Алі під Стамбулом. Наслідком російсько-турецького зближення став Ункяр-Іскелесійський договір 1833 р., який оформив оборонний союз. Згідно з окремими таємними домовленостями передбачено, що Російська імперія не вимагатиме від Туреччини військової допомоги, але остання повинна була повністю заборонити прохід іноземних військових кораблів інших держав через Протоки [21, с. 89–92]. Це дало підстави А. Ю. Йілмазу стверджувати, що росія контролювала Босфор і Дарданелли [30, р. 16].

Статус Чорноморських проток переглянуто під час підписання Лондонської конвенції 1840 р.⁴ До турецько-египетського конфлікту втрутилися росія, Австрія, Великобританія та Пруссія. У документі зазначено: «давнє правило Оттоманської імперії», за яким військовим суднам іноземних держав заборонено входити до Проток навіть у мирний

⁴На той час Великобританія як наймогутніша морська держава виступила противником російських морських привілеїв у Протоках, зробивши все, щоб інтернаціоналізувати їх [26, р. 631].

час (ст. 4) [21, с. 93–96]. 1841 р. у Лондоні підписано чергову конвенцію, до якої долучилася Франція із підтвердженням заборони проходження іноземних військових кораблів у мирний час (ст. 1). Водночас визнавалося право султана видавати дозволи на проходження легких військових кораблів дружних країн (ст. 2) [21, с. 101–103]. Завдяки Конвенції, уперше статус Проток почав регулюватися багатосторонньою угодою, епоха двосторонніх угод завершилася [30, р. 17]. Водночас участь Османської імперії в Конвенції про протоки 1841 р. не зробила її членом європейської державної системи, радше імперія стала підпорядкованою європейській системі [22, р. 46].

Фактично Лондонською конвенцією 1841 р. змінено статус Чорноморських проток. У частині військово-морського флоту заблоковано кораблі в мирний час, а у військовий – поклалися на розсуд султана. Замість двосторонніх угод, судноплавство в протоках Босфор і Дарданелли стало регулюватися багатосторонніми договорами. Османська імперія все більше втрачала контроль над своїми володіннями.

Наступне повернення до питання Проток пов'язане з подіями Східної війни 1853–1856 рр. На той час Османська імперія вже втратила статус великої держави, а її існування залежало від того балансу сил, який склався в Європі. Війни з росією та повстання послаблювали країну. Проте вона вже виступала важливим ринком збуту для європейських товарів і тому потребувала захисту від головного суперника – росії. Туреччина перебувала поза системою європейської політики: вона не брала участі у Віденському конгресі (1814–1815), хоча й воювала проти Наполеона, не була учасником Європейського концерту. Європейська дипломатія вже давно забула, коли Османська імперія востаннє проявляла ініціативу [22, р. 46].

На думку С. Кульчицького, Східну війну можна вважати механічним поєднанням двох окремих конфліктів – російсько-турецької війни 1853 р. та цивілізаційної суперечності між росією та Великобританією й Францією (Кримська війна 1854–1856 рр.). Якщо перший етап складався успішно для росіян (успіхи на Дунаї та перемога в Синопській битві 30 листопада 1853 р.), то 4 січня 1854 р. англо-французький військовий флот увійшов до Чорного моря. Після провалу дипломатичних перемовин 9 лютого 1854 р. росія оголосила війну Великобританії й Франції, яка завершилася її поразкою [7]. Важливість Кримської війни для статусу Проток полягає в тому, що це востаннє європейські держави колективно захищали Османську імперію [30, р. 17]. Під час укладання Паризького мирного договору 30 березня 1856 р. переглянуто Конвенцію 13 липня 1841 р. щодо «давнього права Османської губернії» (ст. 10). Чорне море оголошувалося нейтральним

і відкритим для торговельних кораблів будь-яких держав, військовим як прибережних країн, так і іншим – заборонялося (ст. 11). Виняток зроблено для двох легких кораблів у гирлі Дунаю для кожної з країн – підписантів трактату (ст. 19) [3, с. 351–359]. Доповненнями до договору слугували дві Конвенції, укладені цього ж дня, які конкретизували статус Проток. У першій апелювали до «давнього права» й проголошували закриття Босфору та Дарданелл для військових кораблів у мирний час (ст. 1.) Водночас султан зберіг право на фірман (дозвіл) для проходження легких військових суден «дружних» Туреччині держав (ст. 2). У ст. 3 Конвенції продубльовано ст. 19 Паризького мирного договору про два легких кораблі для забезпечення свободи судноплавства в гирлі Дунаю [10, с. 326–328]. Згідно з іншою Конвенцією, зауважуючи нейтральний статус Чорного моря, Османська та Російська імперії вирішили узгодити питання стосовно кількості легких суден, які потрібно мати сторонам для «... потрібних по узбережжю розпоряджень» (*сторожової служби – авт.*). Визначено дозвіл мати по шість парових суден довжиною в 50 метрів по ватерлінії й тоннажністю не більше ніж 800 тонн і по чотири легких парових / вітрильних кораблів тоннажністю до 200 тонн [10, с. 329–330]. Паризький мирний договір призвів до геополітичних змін: коаліція Пруссії, росії й Австрії була зруйнована, розпочалося зближення росії з Францією, що найближчим наслідком мало об'єднання Італії [8].

Наступне повернення до статусу Проток пов'язане з подіями франко-німецької війни 1870–1871 рр. Вона змінила баланс сил у Європі, послабивши одного з європейських акторів – Францію. Цим одразу ж скористалася російська дипломатія. 31 жовтня 1870 р. міністр закордонних справ О. Горчаков своїм циркуляром повідомляв підписантів Паризького трактату 1856 р. про відмову дотримуватися його положень та додаткових конвенцій про обмеження кількості й розміру військових кораблів. Проголошувалося, що Російська імперія може мати флот будь-якого розміру, як і не заперечувалося таке саме право для Османської імперії. Підставою для таких дій верховної влади стали твердження про можливість Туреччини утримувати флот будь-якого розміру в Адріатичному морі й Протоках, французькі та британські військові кораблі могли перебувати в Середземному морі. Окрім того, проходження флотів через Протоки заборонялося лише в мирний час, у воєнний – дозволялося, що знову-таки робило «... берега російської (*збережено орфографію – авт.*) імперії відкритими для всякого нападу». При цьому пропонувалося міжнародним акторам узгодити суперечливі питання [16, с. 103–107].

Перегляд положень Паризького трактату відбувся в Лондоні, де 1 березня 1871 р. представниками Великобританії, Франції, Німеччини,

Австро-Угорщини, Італії, Туреччини та росії підписано Конвенцію. Скасовувалися нейтральний статус Чорного моря, заборона військово-морських баз й обмежень стосовно кількості та водотоннажності кораблів згідно з Конвенцією 1856 р. (ст. 1). Визнавалося право султана відкривати / закривати Протоки для військових кораблів у мирний час (ст. 2). Важливим стало підтвердження відкритості моря для торговельного флоту під будь-яким прапором (ст. 3) [16, с. 107–110].

Статус чорноморських проток згідно з Паризьким трактатом 30 березня 1856 р. та Лондонським договором 13 березня 1871 р. збережено в ст. 65 Берлінського трактату 1 липня 1878 р. [16, с. 181–206]. Міжнародний режим Босфору та Дарданелл проіснував до Першої війни: закриття Проток для військових кораблів у мирний час і повна османська свобода дій під час війни [26, р. 608].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Статус Чорноморських проток еволюціонував протягом XVII–XVIII ст. Спочатку Босфор і Дарданелли були закриті для будь-яких іноземних кораблів, ураховуючи, що Чорне море було «внутрішнім озером» Османської імперії. Укладення Кючук-Кайнарджийського миру 1774 р. можна уважати першою точкою біфуркації – дозволу торговельним кораблям проходити через Протоки. По суті, у всіх наступних міжнародних угодах дублювалося положення про безперешкодний доступ комерційних суден до / із Чорного моря. Потрібно звернути увагу на своєрідну «гібридизацію» російського торговельного флоту, який, за необхідності, могли озброювати й перетворювати на військові кораблі (О. Рум'янцев).

Наступною точкою біфуркації були двосторонні російсько-турецькі договори, укладені на межі XVIII і XIX ст. Вони передбачали прохід для російського військово-морського флоту та закривали Протоки для іноземних військових кораблів. Фактично реалізовано модель контролю за Босфором і Дарданеллами, які перебували на території іншої держави, із боку одного з провідних міжнародних акторів – росії. Проте бажання домінувати в регіоні наштовхнулося на протидію з боку інших міжнародних гравців. Лондонська конвенція 1841 р. встановила багатосторонній контроль за Протоками, що підірвало плани Миколи I (третья точка біфуркації). Поразка Російської імперії в Східній війні 1853–1856 рр. мала наслідком не лише різке послаблення позицій на європейській арені, але й «утрату інтересу» до Босфору й Дарданелл на цьому етапі. Геополітичні зміни після поразки Франції у війні проти Пруссії та її союзників призвели до дипломатичної перемоги росії, яка змогла

реконструювати свій статус на Чорному морі, але відновити / установити контроль над Протоками не змогла. Протягом пів століття до початку Першої світової війни судноплавство регулювалося «давнім правом Османської імперії»: вільний прохід торговельного флоту з обмеженнями для військових кораблів.

Участь Туреччини в Першій світовій війні неодмінно повинна була призвести до змін у регіоні, що відобразилося на статусі Проток. Міжвоєнні спроби врегулювання (Лозанський договір 1923 р. та Конвенція Монтре 1936 р.), намагання Радянського Союзу встановити контроль над Босфором і Дарданеллами після Другої світової війни та сучасний стан справ стануть предметом наступних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белавенец, П. (1910). Нужен ли нам флот и значение его в истории России. Санкт-Петербург: Тов-во Л. Голике и А. Вильборг, 318 с.
2. Волкова, Є. С. (2012). Формування російської політики стосовно Османської імперії в останній третині XVIII – на початку XIX ст. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*, № 6 (2), с. 23–30.
3. Гавриленко, О. А., Новікова, Л. В., Сироїд, Т. Л. (2019). Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 676 с.
4. Гончар, Б. М. [та ін.] (2011). Всесвітня історія: навч. посіб. Київ: Знання, 895 с. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/215-vseshvnyaya-storya-gonchar-bm.html>
5. Горяинов, С. М. (1907). Босфор и Дарданеллы: исследование вопроса о проливах по дипломатической переписке, хранящейся в Государственном и С.-Петербургском главном архивах. Санкт-Петербург: Тип. И. Н. Скороходова, 355 с.
6. Дебидур, А. (1947). Дипломатическая история Европы: От Венского до Берлинского конгресса (1814–1878) / пер. с фр., вступ. ст. А. Л. Нарочницкого: в 2 т. Москва: Гос. изд-во иностр. лит., т. I: Священный союз, 482 с.
7. Кульчицький, С. В. (2008). Кримська війна 1853–1856, Східна війна 1853–1856. *Енциклопедія історії України*: т. 5: Кон-Кю / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ: Вид-во «Наук. думка», с. 351–356.
8. Кульчицький, С. В. (2011). Паризький мирний договір. *Енциклопедія історії України*: т. 8: Па-Прик / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ: Вид-во «Наук. думка», с. 66–67.
9. Мадариага, И. де. (2002). Россия в эпоху Екатерины Великой / пер. с английского Н. Л. Лужецкой. Москва: Новое лит. обозрение, 976 с.
10. Мартенс, Ф. (1909). Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией и иностранными державами, т. 15: Трактаты с Францией, 1822–1906. Санкт-Петербург: Тип. Мин. путей сообщения (А. Бенке), 836 с.
11. Машевський, О. П. (2010). Чорноморські протоки у політиці міжнародних союзів (70-ті рр. XIX ст. – 1918 р.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. Київ, 40 с.
12. Папьян, Т. (2011). Основні риси статусу та режиму чорноморських проток у XVIII–XIX століттях. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, вип. 98 (1), с. 127–130.

13. Петренко, Є. Д. (2012). Російсько-турецька війна 1828–1829. *Енциклопедія історії України*: т. 9: Прил-С / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ: Вид-во «Наук. думка», с. 307.
14. Полное собрание законов Российской империи. (1830). Собрание 1, т. 25 (1798–1799). Санкт-Петербург, № 18797, с. 500–502.
15. Рубель, В. (2007). Нова історія Азії та Африки: постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ: Либідь, 560 с.
16. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. (1952). Москва: Гос. изд-во полит. лит., 470 с.
17. Сеніна, Л. В. (2014). Точки біфуркації у Східному питанні в інтерпретації сучасних англомовних істориків. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, № 46. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/81>
18. Симоненко, Р. Г. (2003). Акерманська конвенція 1826. *Енциклопедія історії України*: т. 1: А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ: Вид-во «Наук. думка», с. 54.
19. Уляницький, В. (1883). Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII веке. Москва: Тип. А. Гатцули, 484 с.
20. Чухліб, Т. В. (2012). Російсько-турецька війна 1768–1774. *Енциклопедія історії України*: т. 9: Прил-С / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ: Вид-во «Наук. думка», с. 304–305.
21. Юзефович, Т. (1869). Договоры России съ Востокомъ. Политическіе и торговые. Санкт-Петербург: Тип. О. И. Бакста, 326 с.
22. Badem, C. (2010). The origins of the war. *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*. Brill, p. 46–98.
23. Darwish, M. A. (2022). The conflicts between the great powers after the withdrawal of the British campaign on Egypt (1806–1812), an analytical study. *International Journal of Cultural Inheritance & Social Sciences (IJCISS)*, vol. 4, issue 8, p. 148–164.
24. Davison, R. H. (1976). «Russian Skill and Turkish Imbecility»: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered. *Slavic Review*, № 35 (3), p. 463–483.
25. Güler, Y. (2005). Osmanli devleti dönemi türk-amerikan ilişkileri (1795–1914). *Gazi üniversitesi Kirşehir eğitim fakültesi dergisi*, cilt 6, sayı 1, с. 227–240.
26. Hurewitz, J. C. (1962). Russia and the Turkish Straits: A revaluation of the origins of the problem. *World Politics*, № 14 (4), p. 605–632.
27. Işıksel, G. (2018). Ottoman Diplomacy. *The Encyclopedia of Diplomacy*, p. 1–13.
28. Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, № 51 (1), p. 144–172.
29. Sertdemir, M. (2015). 1798–1856 Yillari arasinda Rusya'nin Osmanli politikasi. Konya, 21 p.
30. Yilmaz, A. Y. (2022). History of Turkish Straits Problem. *Current Debates on Social Sciences* 9, p. 15–21.

REFERENCES

1. Belavenec, P. (1910). Nuzhen li nam flot i znachenie ego v istorii Rossii. Sankt-Peterburg: Tovarishhestvo L. Golike i A. Vil'borg, 318 p. (in Russian).

2. Volkova, Ye. S. (2012). Formuvannia rosiiskoi polityky stosovno Osmanskoi imperii v ostannii tretyni XVIII – na pochatku XIX st. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorychni nauky*, № 6 (2), p. 23–30 (in Ukrainian).

3. Havrylenko, O. A., Novikova, L. V., Syroid, T. L. (2019). Istoriiia mizhnarodnoho prava: khrestomatiia-praktykum. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 676 p. (in Ukrainian).

4. Honchar, B. M. et. al. (2011). Vsesvitnia istoriia: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Znan-
nia. 895 s. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/215-vsesvtnya-storya-gonchar-bm.html> (in Ukrainian).

5. Gorjainov, S. M. (1907). Bosfor i Dardanelly: issledovanie voprosa o prolivah po diplomaticheskoy perepiske, hranjashhejsja v Gosudarstvennom i S.-Peterburgskom glavnom arhivah. Sankt-Peterburg: tipografija I. N. Skorohodova, 355 p. (in Russian).

6. Debidur, A. (1947). Diplomaticeskaja istorija Evropy: Ot Venskogo do Berlinskogo kongressa (1814–1878) / Perevod s francuzskogo, vstupitel'naja stat'ja A. L. Narochnickogo. V 2 t. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostranoj literatury, t. I. Svjashhenyj sojuz, 482 p. (in Russian).

7. Kulchytskyi, S. V. (2008). Krymska viina 1853–1856, Skhidna viina 1853–1856. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: t. 5: Kon-Kiu* / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka», p. 351–356 (in Ukrainian).

8. Kulchytskyi, S. V. (2011). Paryzkyi myrnyi dohovor. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: t. 8: Pa-Pryk* / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka», pp. 66–67 (in Ukrainian).

9. Madariaga, I. de. (2002). Rossija v jepohu Ekateriny Velikoj / per. s anglijskogo N. L. Luzheckoj. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 976 p. (in Russian).

10. Martens, F. (1909). Sobranie traktatov i konvencij, zakljuchennyh Rossiej i inostrannymi derzhavami. t. 15: Traktaty s Franciej, 1822–1906. Sankt-Peterburg: Tip. M-va putej soobshhenija (A. Benke), 836 p. (in Russian).

11. Mashevskiy, O. P. (2010). Chornomorski protoky u politytsi mizhnarodnykh sojuziv (70-ti rr. XIX st. – 1918 r.): avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.02. Kyiv. 40 p. (in Ukrainian).

12. Papiian, T. (2011). Osnovni rysy statusu ta rezhymu chornomorskykh protok u XVIII–XIX stolittiakh. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vyp. 98 (1), p. 127–130 (in Ukrainian).

13. Petrenko, Ye. D. (2012). Rosiisko-turetska viina 1828–1829. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: t. 9: Pryl-S* / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka», p. 307 (in Ukrainian).

14. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. (1830). *Sobranie I*, t. 25 (1798–1799). Sankt-Peterburg, № 18797, p. 500–502 (in Russian).

15. Rubel, V. (2007). Nova istoriia Azii ta Afryky: Postserednovichnyi Skhid (XVIII – druga polovyna XIX st.). Kyiv: Lybid, 560 p. (in Ukrainian).

16. Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami. 1856–1917. (1952). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 470 p. (in Russian).

17. Senina, L. V. (2014). Tochky bifurkatsii u Skhidnomu pytanni v interpretatsii suchasnykh anhlomovnykh istorykiv. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, № 46. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/81> (in Ukrainian).

18. Symonenko, R. H. (2003). Akermanska konventsia 1826. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: t. 1: A-V / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka», p. 54 (in Ukrainian).
19. Uljanickij, V. (1883). Dardanelly, Bosfor i Chernoe more v XVIII veke. Moskva: Tip. A. Gatculi, 484 p. (in Russian).
20. Chukhlib, T. V. (2012). Rosiisko-turetska viina 1768–1774. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: t. 9: Pryl-S / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka», p. 304–305 (in Ukrainian).
21. Juzefovich, T. (1869). Dogovory Rossii s Vostokom. Politicheskie i torgovyje. Sankt-Peterburg: Tip. O. I. Baksta, 326 p. (in Russian).
22. Badem, C. (2010). The origins of the war. *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*. Brill, p. 46–98 (in English).
23. Darwish, M. A. (2022). The conflicts between the great powers after the withdrawal of the British campaign on Egypt (1806–1812), an analytical study. *International Journal of Cultural Inheritance & Social Sciences (IJCISS)*, vol. 4, issue 8, p. 148–164 (in English).
24. Davison, R. H. (1976). «Russian Skill and Turkish Imbecility»: the Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered. *Slavic Review*, № 35 (3), p. 463–483 (in English).
25. Güler, Y. (2005). Osmanli devleti dönemi türk-amerikan ilişkileri (1795–1914). *Gazi üniversitesi Kirşehir eğitim fakültesi dergisi*, cilt 6, sayı 1, p. 227–240 (in Turkish).
26. Hurewitz, J. C. (1962). Russia and the Turkish Straits: A revaluation of the origins of the problem. *World Politics*, № 14(4), p. 605–632 (in English).
27. Işıksel, G. (2018). Ottoman Diplomacy. *The Encyclopedia of Diplomacy*, p. 1–13 (in English).
28. Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, № 51 (1), p. 144–172 (in English).
29. Sertdemir, M. (2015). 1798–1856 Yillari arasinda Rusya'nin Osmanli politikasi. Konya, 21 p. (in Turkish).
30. Yilmaz, A. Y. (2022). History of Turkish Straits Problem. *Current Debates on Social Sciences*, 9, p. 15–21 (in English).

Матеріал надійшов до редакції 11.03.2024 р.

**РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

UDK 339.5:341.71

Oleksandr Vysotskyi,

D. Sc. (Political Science), Ph.D. (History), Professor, Professor
of the International Relations Department,
Oles Honchar Dnipro National University,
vysalek@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0712-8499;

Dmytro Pavlov,

D. Sc. (Political Science), Associate Professor, Professor of the Department
of Educational Management, Public Policy and Economics,
Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing
Education» of Dnipropetrovsk Regional Council,
dnepr_smru@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4410-9588

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-56-69

**GLOBAL SOLIDARITY AS A STRATEGIC BASIS
FOR CONFRONTING THE AGGRESSOR: PUBLIC DIPLOMACY
OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN SEARCH OF WAYS
TO UNITE THE WORLD IN THE CONTEXT OF A FULL-SCALE
RUSSIA-UKRAINE WAR**

The article examines the communicative and technological dimension of the Ukrainian leader's public diplomacy in shaping global solidarity as one of the defining strategic components of confronting the Russian aggressor during a full-scale war in Ukraine. It highlights the significance of President Volodymyr Zelenskyy's public diplomacy efforts in fostering global unity and mobilizing international support for Ukraine's defense. The research aims to elucidate the process of crystallizing global solidarity during President Zelenskyy's speeches before foreign audiences as a strategic basis for rallying the world to assist the Ukrainian people in their struggle for survival amid the full-scale Russian aggression. The study employed a technological approach as its methodological

foundation. The article identifies various communicative technologies employed by President Zelenskyy to forge global solidarity, including appeals to shared history, global responsibility, interconnected security, common values and threats, and future shared victory. Additionally, it highlights technologies such as emotional solidarity mobilization, personalization, appeals to international law, interpreting Ukraine's struggle as a shared cause, expressing gratitude to allied nations, and rationalizing the benefits of supporting Ukraine.

Key words: global solidarity, public diplomacy, international communication, mobilization strategies, international security, Russia-Ukraine war, international relations.

Олександр ВИСОЦЬКИЙ,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
ORCID ID: 0000-0003-0712-8499;

Дмитро ПАВЛОВ,

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР,
ORCID ID: 0000-0003-4410-9588

ГЛОБАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЧНА ОСНОВА ПРОТИСТОЯННЯ АГРЕСОРУ: ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В ПОШУКАХ ШЛЯХІВ ОБ'ЄДНАННЯ СВІТУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено комунікативно-технологічний вимір публічної дипломатії українського лідера у формуванні глобальної солідарності як одного з визначальних стратегічних компонентів протистояння російському агресору під час повномасштабної війни в Україні. Висвітлено значення публічної дипломатії Президента Володимира Зеленського в зміцненні глобальної єдності та мобілізації міжнародної підтримки на захист України. Дослідження має на меті висвітлити процес кристалізації глобальної солідарності під час виступів Президента Зеленського перед іноземними аудиторіями як стратегічної основи для згуртування світу на допомогу українському народу в його боротьбі за виживання в умовах повномасштабної російської агресії. Методологічною основою дослідження став технологічний підхід. У статті визначено різні комунікативні технології, які використовував Президент В. Зеленський для зміцнення глобальної солідарності, зокрема апеляції до спільної історії, глобальної відповідальності, взаємопов'язаної безпеки, спільних цінностей і загроз, а також майбутньої спільної перемоги. Крім того, висвітлено такі

технології, як емоційна мобілізація солідарності, персоналізація, апеляції до міжнародного права, інтерпретація боротьби України як спільної справи, висловлення вдячності країнам-союзникам і раціоналізація переваг підтримки України.

Ключові слова: глобальна солідарність, публічна дипломатія, міжнародна комунікація, мобілізаційні стратегії, міжнародна безпека, російсько-українська війна, міжнародні відносини.

1. INTRODUCTION

Promoting global solidarity has become an integral part of President Volodymyr Zelensky's public diplomacy strategy during the full-scale Russian-Ukrainian war. He linked its formation and strengthening to ensuring defense support from real and potential allies in countering Russian aggression. Based on common values, common threats and mutual benefits, V. Zelensky sought to effectively engage with global public opinion, seeking to mobilize the efforts of the governments of the world's major powers in favor of Ukraine. This makes it important to address such a scientific problem as the role of production and strengthening global solidarity in the process of public diplomacy of the Ukrainian president.

Based on the above, the **purpose** of this study is to find out the peculiarities of the process of crystallization of global solidarity during the speeches of the President of Ukraine to the foreign public as a strategic basis for mobilizing the world to help the Ukrainian people in their struggle for survival in the face of full-scale aggression.

Analysis of Previous Research and Publications. Many contemporary researchers [1; 8; 22; 23; 24] assign a special role to public diplomacy in fruitful international communication. Back in 2008, E. Gilboa made the first thorough attempt to summarize the experience of scientific understanding of public diplomacy [3], but he left out the contribution of the national leader as an important actor in public diplomacy. In his study in 2023, E. Gilboa already mentions the meetings of national leaders with the foreign public as significant for the achievements of public diplomacy [4]. We would like to note the contribution of B. Goldsmith, Y. Horiuchi, & K. Matush, who studied visits of political leaders to other countries as a tool of public diplomacy [5]. Thanks to these authors, public diplomacy of national leaders has become an important research topic. In addition, they are the ones who suggested that such diplomacy itself can be an important tool for forming military coalitions [5, p.1355]. This is an important point in the context of our study, as the President

of Ukraine's online conferences in front of a foreign audience can be seen as his virtual foreign visits.

Japanese authors M. Matsuoka and R. Matsuoka were among the first to study the establishment of global solidarity by V. Zelenskyy in the course of his public diplomacy during the period of full-scale Russian aggression. They proved that the Ukrainian president successfully manages to do this due to the soft power of his statements [7, p.113]. According to N. Cull, V. Zelenskyy has strengthened Ukraine's reputational security through his public diplomacy, which has led to its support from Western countries in the fight against Russian aggression [2, p.120]. Ukrainian authors O. Vysotskyi, O. Prudnykova, & M. Trynyak emphasize that the successful implementation of public diplomacy by V. Zelenskyy is also due to his use of solidarity technology, which is able to elevate the personality of each person above everyday petty concerns by appealing to higher human ideals and at the same time inspire an ambitious desire to join the heroic victory over world evil [25]. In the context of understanding the formation of global solidarity, it is worth mentioning the research of Ukrainian scholars Y. Kalynovskyi and S. Zhdanenko, who emphasize the importance of civilizational and value narratives as a semantic weapon that deals with mental structures, historical memory of peoples and communities [6, p.30]. Despite the availability of research on the public diplomacy of the President of Ukraine during the full-scale war, it should be noted that the topic of forming and strengthening global solidarity as its fundamental goal remains insufficiently understood.

Methodology. The methodological basis of the study was the technological approach. It made it possible to understand the communication means of V. Zelenskyy's public diplomacy as technologies, i.e. effective tools for implementing its tasks, in particular, building and strengthening global solidarity in support of Ukraine in its fight against the aggressor.

2. RESULTS

In order to understand as clearly as possible what V. Zelenskyy's public diplomacy was aimed at in achieving global solidarity in Ukraine's interests, it is necessary to first define its concept. Thus, global solidarity is a united commitment and joint action by international actors – states, organizations, and individuals - to support nations or groups in crisis situations, based on common ethical, legal, and humanitarian principles. This kind of solidarity implies active participation in the maintenance of global peace, security, and human rights, going beyond individual national interests in favor of collective well-being

and justice. In addition, this solidarity is expressed through diplomatic support, humanitarian aid, economic sanctions against aggressors, legal accountability measures, and advocacy for the protection of fundamental human freedoms and the integrity of international law. We would like to clarify that the essence of global solidarity is not just reaction or support, but active and principled international cooperation. Global solidarity is, first and foremost, a united approach that goes beyond mere sympathy and includes concrete actions that strengthen international norms and protect human dignity.

Having defined the concept of global solidarity, let us move on to the main dimensions of its development in the course of V. Zelenskyy's public diplomacy. One of the main mobilization resources for the formation of global solidarity by the President of Ukraine was the technology of appealing to the common history of foreign public opinion. For example, in one of his most memorable speeches during the first month of full-scale Russian aggression, a speech to the US Congress, V. Zelenskyy said: "Russian troops have already fired almost a thousand missiles at Ukraine. Countless bombs. They use drones to kill more precisely. This is a terror Europe has not seen in 80 years!" [9]. The reference to a chronology reminiscent of World War II serves to heighten the severity of the current threat by drawing a parallel with the most destructive conflict in Europe's modern history. This comparison is used strategically to evoke a sense of urgency and historical responsibility among international actors, emphasizing that the stakes are as high now as they were then.

Another technology of the Ukrainian president's public diplomacy is an appeal to global responsibility: "And we ask for a response. For the response from the world" [9]. Zelenskyy's rhetorical question was intended to make the international community reflect on its collective responsibility for maintaining global security. Undoubtedly, such a communication technology is aimed at stimulating action, viewing inaction as a failure to fulfill international obligations to maintain peace and security.

A significant role in the public diplomacy of the Ukrainian president is played by emphasizing that security is an interconnected, common cause of the international community. The communication technology of emphasizing the interconnectedness of security expands the understanding of the war in Ukraine as a global security issue. This naturally leads to the need to take preventive measures, not just reactive ones. By pointing to the immediate consequences in Ukraine, Zelenskyy argues for the need to adopt preemptive international strategies to prevent similar scenarios in other regions, thereby maintaining global stability. "We need to develop new security guarantees. So that it is possible to act preventively and strongly every time there is a threat to peace" [12].

In his speeches, the Ukrainian president demands a global response to acts of aggression. He not only seeks immediate assistance, but also encourages the creation of a more robust and coordinated international security system. This call to action is based on the idea that security for one is security for all, and calls for preventive cooperation rather than retaliation. “Is it possible to do this on the basis of existing international structures? After such a war – definitely not. We need to create new tools. New guarantees. Which will work preventively and strongly against any aggression. Which will really help” [12].

In his public diplomacy, V.Zelenskyy skillfully uses the communication technology of appealing to common values and common threats to not only clearly define the goals of the conflict in Ukraine, but also to mobilize international support on a broad basis. The strategic use of this technology effectively turns Ukrainian defense into a banner under which nations can rally not only for Ukraine, but also to defend the international principles they hold dear. By doing so, the Ukrainian president not only seeks defense support, but also promotes the idea of collective responsibility and a common destiny. “The struggle for our independence is a struggle for the right to stability, the right to security for all of us, for all of Europe” [11].

The communication technology of demonstrating confidence in a common victory for the sake of common values also helps V. Zelenskyy crystallize global solidarity in favor of Ukraine during his speeches to the world community. “Ukraine must win. This is not just something about our state. This is about all of us in the world... About your freedom. About your security. About our common values. About our common peace. Which our victory can historically strengthen” [18], the Ukrainian president said to the Australian public.

As we have seen above, most of the important communication technologies of the Ukrainian political leader are various appeals to the world public, which help to achieve global solidarity. One of them is certainly an appeal to unity based on the feat of Ukrainian resistance to the aggressor. Thus, V. Zelenskyy proclaimed: “our soldiers... are fighting so heroically and successfully for our common freedom, our common values” [21].

An equally important communication technology in presidential public diplomacy is linking the heroism of Ukrainian soldiers with the world’s help with weapons as the basis for survival and preservation of life: “It is a fact that freedom for our people whom Russia tried to enslave is ensured by the bravery of our warriors and the weapons, including yours, of all those who help us defend ourselves. And now only weapons will stop this death. And this is a fact. That is why it is important to be firm and resolute in helping Ukrainian soldiers with weapons” [21], V. Zelenskyy concluded.

The communication technology of appealing to the need to fight a common enemy plays a significant role in strengthening global solidarity. “We are faced with an aggressor for whom our common European striving for peace and rules means nothing and who wants something for Europe that no free nation, no honest leader, no one in this room would agree with” [21].

Equally important in presidential public diplomacy is the appeal to unity in the fight against global evil. “We are united in the belief that Europe and all other parts of the world should not be a place where the ambitions of tyrants destroy the lives of nations” [21].

One of the Ukrainian president’s strongest communication tools in forging global solidarity is an appeal to a future common victory over world evil. “And we must become winners so that it is our view of life that will remain in Europe. Dear Europe! Ukraine is offering you a victory that will turn into peace and save you. Ukraine is offering a victory not just in this war alone, but over aggressions and annexations, the burning of cities, deportations, and the catastrophe of genocide anywhere else on earth” [21].

Another significant communication technology in V. Zelenskyy’s arsenal of public diplomacy is an appeal to a common secure future. “We are offering and bringing closer a common victory over those who have taken all this old evil from the pages of the past to destroy our future, which all of us – all of Europe – dream of for our children” [21].

One of V. Zelenskyy’s strongest communication gestures was an invitation to the global democratic public to share the honor of victory. “I urge all of you to become winners together with us, together with Ukrainians!” [21] (President of Ukraine, 2023b).

In his speeches before the UN, the Ukrainian leader linked the global solidarity of the peoples of the world to the desire for peace and counteraction to all kinds of aggression. “I thank you that we are united in our striving to restore peace and to guarantee peace for any nation that has become a victim of the armed aggression” [15].

According to the main thrust of the Ukrainian president’s public diplomacy, the solidarity of the global public was to be built on the basis of common peace-loving desires. “Ukraine wants peace. Europe wants peace. The world wants peace. And we have seen who is the only one who wants war” [15]. Thus, common peaceful desires also become a technology for building global solidarity.

One of the landmarks of V. Zelenskyy’s public diplomacy was an appeal to the common desire of states and the world as a whole to protect life as the most important value. “We must protect life. The world must protect life. Every state suffering the armed aggression needs the opportunity to protect its citizens and liberate its territory” [15].

One of the strongest communicative technologies of the Ukrainian president's public diplomacy was the demonstration of global solidarity against global evil through the use of numbers. "I want to thank one hundred and one countries that voted for my video address to take place. It was a vote not only about the format. It was the vote about principles. Only seven countries voted against: Belarus, Cuba, North Korea, Eritrea, Nicaragua, Russia, and Syria. Seven. Seven who are afraid of the video address. Seven who respond to principles with a red button. Only seven. One hundred and one – and seven. Friends! If this coalition is against our determination, then I congratulate you all. Because this means that peace will prevail over any aggression..." [15].

To enhance the emotional impact of his public diplomacy, V. Zelenskyy used emotional power technologies. Thus, the Ukrainian president resorts to stories that not only inform, but also inspire, and create an emotional connection with his audience. By talking about Ukraine's resilience, he strengthens the sense of solidarity, making the international community feel part of Ukraine's struggle. In general, this fits into the mechanism of influence of the technology of mobilizing emotional solidarity. Historical parallels play an important role in the application of this technology. When the public sees how their past struggles are reflected in the present of another country, it can trigger a strong desire to help, based on a deep understanding of what it means to fight for one's sovereignty and justice. An illustration of this is the Ukrainian president's appeals to historical figures, national heroes who were associated with defending the ideals of freedom and independence of individual countries. "I am turning to the pages of the history of the American continent and asking: On whose side would Simon Bolivar be in such a war that Russia unleashed against Ukraine? Who would Jose de San Martin support? Who would Miguel Hidalgo sympathize with?" [19]. Thanks to such questions, which are focused on the audience's interactive perception of the information presented, on its emotional solidarity with the Ukrainian struggle for sovereignty, V. Zelenskyy enhances the effect of the technology of mobilizing emotional solidarity by answering his rhetorical questions by modeling the behavior and attitudes of legendary heroes in the context of Russian aggression. "I think they would not help someone who is just looting a smaller country as a typical colonizer. I think they would not support someone who constantly lies and does not even call a war a war, hiding behind the definition of "special military operation". I think they would not sympathize with someone who deliberately puts different countries on the brink of starvation – through an artificial food crisis. Who drives people into poverty – through price and energy crisis, both artificial. And who is so mean that he makes war against civilians, destroying all the foundations of normal social

life using rockets and artillery against residential buildings, hospitals, schools, churches” [19].

V. Zelenskyy touches upon strong emotions by involving children in his story, a communication tactic that resonates with both parents and non-parents. “Cruise missiles. Even before dawn. And your children hug you and ask: ‘what happened, dad?’ And you are already receiving the first reports on which facilities in your country have been destroyed by missiles of the Russian Federation” [13]. The mention of children seeking solace and explanations in the face of violence touches on the essence of parental instincts to protect and ensure safety, evoking a deeper emotional response and empathy from the audience.

By employing the technology of personalization by asking foreign audiences to imagine that their own cities and families are directly affected by the conflict, as they are in Ukraine, V. Zelenskyy effectively overcomes the distance barrier that often reduces the severity of distant conflicts. This personalization makes an abstract and distant war immediate and tangible, amplifying the emotional impact and spurring international audiences to action. The strategy of personalization goes beyond individual security and encompasses a wider range of human experiences related to destruction, fear, and the desire for peace. V. Zelenskyy’s description of ordinary life turned upside down reminds us of the common values of security and normalcy, thus eliminating cultural and geographical differences. “Imagine you are looking for words to explain this to children. Explain to them that a large-scale war has begun. The war aimed at the destruction of your state, at the conquest of your people. And you know it” [13].

An effective technology in crystallizing global solidarity is an appeal to international law as a fair basis for modern international relations. This approach was concretized in V. Zelenskyy’s public diplomacy, in particular, by his emphasis on the international community’s attention to violations of humanitarian law by the Russian military in the occupied Ukrainian territories. “The Russian military searched for and purposefully killed anyone who served our state. They executed women outside the houses when approaching and simply calling someone alive. They killed whole families - adults and children. And they tried to burn their bodies. I am addressing you on behalf of the people who honor the memory of the deceased everyday. Everyday, in the morning. The memory of the killed civilians. Who were shot in the back of the head or in the eye after being tortured. Who were shot just on the streets. Who were thrown into the well, so that they die there in suffering. Who were killed in apartments, houses, blown up by grenades. Who were crushed by tanks in civilian cars in the middle of the road. For fun. Whose limbs were cut off, whose throat was cut. Who were raped and killed in front of their own children” [16]. As you can see, in this speech to

the UN Security Council, the Ukrainian leader describes in detail the large-scale Russian aggression that Ukraine is facing, detailing Russia's war crimes, which directly violate several international norms, including those related to the protection of civilians in war.

The interpretation of Ukraine's struggle as a common cause of the whole world is a favorable context for strengthening global solidarity. President Volodymyr Zelenskyy actually sees Ukraine's fight against Russian aggression as a global problem, not just a regional conflict. This strategic definition of the Russian-Ukrainian war is intended to attract international support by emphasizing the universal implications of this war and its importance for global peace, stability, and democratic values. Thus, the Ukrainian president noted: "Every politician in a democratic world must defend the need to provide Ukraine with all the necessary weapons. Because it is on the battlefield that it is decided who will be the winner in this war – freedom or tyranny" [14]. In this context, V. Zelenskyy's speech to the National Assembly of the Republic of Korea was indicative, in which he said: "And this is Russia's war not just to conquer Ukraine. This is only the first step. First, Russia wants to destroy our independence, our state, to tear it apart. Wants to destroy everything that makes us Ukrainians, makes us a separate nation. And then it wants to go further to Europe. Further to Asia... But Russia has only just begun with Ukraine. The next step in their plan is to destroy other states... Russia wants to dominate. And it believes that it can do this in only one way: sending its army brought up in total lawlessness to destroy everything that allows other nations to live" [17]. In this statement, Zelensky emphasizes that the stakes are higher in the fight for Ukraine. By suggesting that the outcome of this conflict could directly affect other countries, he broadens the scope and emphasizes the potential global consequences of not supporting Ukraine now.

The communicative technology of expressing gratitude to countries and their leaders plays an important role in cementing global solidarity in the process of public diplomacy of the President of Ukraine, which certainly works to strengthen the sense of personal involvement and responsibility of influential representatives of the international audience. This technology contributes to a deeper sense of connection and obligation to support Ukraine. Thus, V. Zelenskyy expressed his gratitude to various G7 countries and their leaders for their support, thereby strengthening their commitment and encouraging further global solidarity: "Today I want to recognize the leadership of each of you as well as the solidarity of the entire Group of Seven... I believe we will continue to cherish this solidarity of values" [10].

Rationalizing the benefits of allies' assistance to Ukraine has also become a significant communication technology for V. Zelenskyy in his public speeches

to foreign audiences. Thus, in his speeches to foreign audiences, the Ukrainian leader describes the practical benefits of supporting Ukraine, such as strengthening global security, preventing wider regional instability, and strengthening control over compliance with international norms. “After we win together, any aggressor – big or small – will know what awaits him if he attacks international order. Any aggressor who will try to push the boundaries by force. Who will inflict destruction and death on other peoples. Who will try to endure his dictatorship at the expense of other people’s blood in criminal and unprovoked wars, as the Kremlin does. Any aggressor is going to lose,” [20] stated the President of Ukraine. As we can see, the communicative technology of rationalizing the benefits of supporting Ukraine expands the context of interpreting the activities of world leaders, who, as a result of the picture of the world offered by V. Zelenskyy’s public diplomacy, not only help to resolve the regional conflict, but also contribute to strengthening international stability and preventing future aggressions.

3. CONCLUSIONS

Thus, global solidarity is a joint commitment and joint actions of international actors - states, organizations and individuals - to support nations or groups in crisis situations, based on common ethical, legal and humanitarian principles, as well as the interests of security and a stable international order. Various communication technologies have become effective tools for building global solidarity in the process of public diplomacy of the President of Ukraine during the period of full-scale Russian aggression. Among them, the following were particularly important and significant in achieving the goals of the Ukrainian president’s public diplomacy during the full-scale Russian aggression 1) appealing to the common history of foreign public opinion, 2) appealing to global responsibility, 3) emphasizing the interconnectedness of security, 4) appealing to common values and common threats, 5) demonstrating confidence in a common victory, 6) appealing to unity based on the feat of Ukrainian resistance to the aggressor, 7) linking the heroism of Ukrainian soldiers with the help of the world with weapons as the basis for survival and preservation of life, 8) appealing to the need to fight a common enemy, appealing to unity in the resistance against world evil, 9) appealing to a future common victory over world evil, 10) appealing to a common secure future, 11) an invitation to the global democratic public to share the honor of victory, 12) emphasizing common peaceful desires with a foreign audience, 13) appealing to the common desire of states and the world as a whole to protect life as the most important value, 14) demon-

strating global solidarity against global evil through the use of numbers, 15) a technology of mobilizing emotional solidarity, 16) a technology of personalization, 17) an appeal to international law as a fair basis for modern international relations, 18) an interpretation of Ukraine's struggle as a common cause of the whole world, 19) a technology of expressing gratitude to countries and their leaders, 20) rationalization of the benefits of allies' assistance to Ukraine.

REFERENCES

1. Ayoub, H. H. (2023). Assessing Palestinian public diplomacy: Realities, challenges and opportunities. *Global media and communication*. URL: <https://doi.org/10.1177/17427665231184681>.
2. Cull, N. J. (2023). History. *A Research Agenda for Public Diplomacy*. Northampton: Edward Elgar Publishing? pp.109–124. URL: <https://doi.org/10.4337/9781802207323.00015>.
3. Gilboa, E. (2008). Searching for a theory of public diplomacy. *Annals of the American academy of political and social science*. 616, pp. 55–77. URL: <https://doi.org/10.1177/0002716207312142>.
4. Gilboa, E. (2023). Moving to a new phase in public diplomacy research. *A Research Agenda for Public Diplomacy*. Northampton: Edward Elgar Publishing, pp. 1–23. URL: <https://doi.org/10.4337/9781802207323.00007>.
5. Goldsmith, B., Horiuchi, Y., & Matush, K. (2021). Does public diplomacy sway foreign public opinion? Identifying the effect of high-level visits. *American Political Science Review*, 115(4), pp. 1342–57. URL: <https://doi.org/10.1017/S0003055421000393>.
6. Kalynovskyi, Y., & Zhdanenko, S. (2023). The role of civilization-value narratives in global information warfare. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 3(58). URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285630>.
7. Matsuoka, M., & Matsuoka, R. (2022). Cultivation of solidarity and soft power: Ukrainian President Zelensky's 2022 speech to Japan. *East European Journal of Psycholinguistics*, 9(2). URL: <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.2.mat>.
8. Nga, L.T.H., & Quang, T. H. (2021). Public Diplomacy in Strengthening India-Vietnam Relations. *India quarterly – a journal of international affairs*, 77, 2, SI, pp. 289–303. URL: <https://doi.org/10.1177/09749284211005012>.
9. President of Ukraine. (2022a). Address by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy to the US Congress. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 16 March. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodymira-zelenskogo-pered-kong-73609>.
10. President of Ukraine. (2022b). I propose to convene the Global Peace Formula Summit to determine how we can implement the Ukrainian Peace Formula – address by the President to the G7 leaders. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 12 December. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/proponuyu-sklikati-global-peace-formula-summit-shob-viznachi-79813>.

11. President of Ukraine (2022c). It is on Ukrainian land that the new center of economic growth in Europe will be – President’s speech at the meeting with the heads of big businesses in the framework of the opening of the New York Stock Exchange. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 6 September. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/same-na-ukrayinskij-zemli-bude-novij-centr-ekonomichnogo-zro-77549>.

12. President of Ukraine (2022d). Speech by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy in the Parliament of Japan. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 23 March. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-parlamen-73769>.

13. President of Ukraine (2022e). Speech by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy in the Parliament of Canada. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 15 March. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-u-parlamen-73581>.

14. President of Ukraine (2022f). Speech by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy in the Romanian Parliament. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 4 April. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-parlamen-74081>.

15. President of Ukraine (2022g). Speech by the President of Ukraine at the General Debate of the 77th session of the UN General Assembly, *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 22 September. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-77-yi-sesiyi-77905>.

16. President of Ukraine (2022h). Speech by the President of Ukraine at a meeting of the UN Security Council. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 5 April. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zasi-danni-radi-bezpeki-oon-74121>.

17. President of Ukraine (2022i). Speech by the President of Ukraine in the National Assembly of the Republic of Korea. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*. 11 April, URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-ukrayini-v-nacionalnij-asambleyi-respubli-74257>.

18. President of Ukraine (2022j). The world must show the strength needed to put an end to the aggressor’s ability to escalate – President during a speech in the Australian Lowy Institute. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 6 October. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/svit-povinen-pokazati-silu-shob-postaviti-krapku-u-spromozhn-78325>.

19. President of Ukraine (2022k). We need your support to bring back peace faster – address by the President to the participants of the session of the General Assembly of the Organization of American States, which is ongoing in Lima. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 6 October. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/nam-potribna-vasha-pidtrimka-shob-priskoriti-nastannya-miru-78305>.

20. President of Ukraine (2023a). Combat aircrafts – for Ukraine, wings – for freedom – address by President Volodymyr Zelenskyy to both Houses of Parliament of the United Kingdom. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 8 February. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/bojovi-litaki-dlya-ukrayini-krila-dlya-svobodiv-vistup-prezid-80857>.

21. President of Ukraine (2023b). Europe and other parts of the world should not be a place where the ambitions of tyrants destroy the lives of nations – speech by President of

Ukraine at the International Charlemagne Prize of Aachen award ceremony, *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official Website*, 14 May. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/yeuropa-ta-inshi-chastini-zemli-ne-mayut-buti-miscem-de-ambi-82901>.

22. Snow, N. (2020). Rethinking Public Diplomacy in the 2020s. *Routledge handbook of public diplomacy*, 2nd edition. New York, NY: Routledge, pp. 3–12. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429465543-2>.

23. Song, W. Q. & Fanoulis, E. (2023). Global perspectives on European Union public diplomacy: an introduction. *Journal of contemporary European studies*. 31,1, SI, pp. 1–7. URL: <https://doi.org/10.1080/14782804.2022.2156486>.

24. Vysotskyi, O., & Vysotska, O., (2020). Technologies of Public Diplomacy: Methodological Principles and Practical Potential. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*, 3, 1, 139 – 147. URL: <https://doi.org/10.15421/342015>.

25. Vysotskyi, O., Prudnykova, O., & Trynyak, M. (2023). The geography of public diplomacy of President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy during the full-scale Russia-Ukraine war. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32(3), 644–659. URL: <https://doi.org/10.15421/112357>.

Матеріал надійшов до редакції 17.04.2024 р.

УДК 327.8:316.77

Наталія Карпчук,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Natalia.karpchuk@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-69-84

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: «WHATEVER WORKS»

Дипломатична комунікація – один із найбільш жорстко регульованих видів суспільної комунікації, де обмежувальними чинниками є норми й вимоги дипломатичного етикету та протоколу й століттями напрацьована дипломатична практика. Проте навіть цей інструмент міжнародних відносин зазнає впливу під тиском сучасних нововведень і викликів, які закладають

підґрунтя для нових трендів дипломатичної комунікації. Вони жодним чином не замінюють традиційні способи ведення дипломатії, але урізноманітнюють дипломатичну комунікацію й дають змогу досягнути визначених цілей. Дипломатичний протокол та етикет визначають межі нормативної й допустимої поведінки в кожній конкретній ситуації та в конкретній країні. Проте в сучасному світі, де, завдяки соціальним мережам, популярною стала саме неформальна комунікація, навіть лідери держав демонструють певне відхилення від стандартів дипломатичної комунікації. У цій статті аналізуємо, як інформаційно-комунікаційні технології сприяють залученню громадян до впливу на дипломатичні переговори (хеш-тег кампанії), як ІКТ формують нові види дипломатичної комунікації (дистанційні дипломатичні переговори, Twiplomacy, Facebook Diplomacy, віртуальні посольства й віртуальні консули) та нові форми репрезентації як дипломатів, лідерів держав, так і самих держав (селфі, блоги). Окрім того, COVID-19 модифікував норми дипломатичного вітання, а повномасштабна війна рф проти України спровокували певні зміни в невербальній дипломатичній комунікації, зокрема етикетних вимог зовнішнього вигляду й тональності дипломатичної комунікації. Зокрема, нового для вербальної комунікації стала «наступальна» манера спілкування Посла України у ФРН Андрія Мельника. Стосовно невербальної комунікації, мілітарі-стиль Президента Володимира Зеленського привертає увагу, формує певний меседж і навіть провокує наслідування. Поява нових комунікаційних трендів свідчить, що в надзвичайних ситуаціях невизначеності *Whatever works*, чи, інакше кажучи, для досягнення цілей – навіть нестандартні для дипломатичної діяльності засоби придатні.

Ключові слова: дипломатична комунікація, ІКТ, Twiplomacy, соціальні мережі, віртуальне посольство, невербальна комунікація.

Nataliia Karpchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

MODERN TRENDS OF DIPLOMATIC COMMUNICATION: *WHATEVER WORKS*

Diplomatic communication is one of the most strictly regulated types of public communication with such limiting factors as the norms and requirements of diplomatic etiquette and protocol and centuries-old diplomatic practice. However, even this instrument of international relations is affected under the pressure of modern innovations and challenges, which lay the foundation for new trends in diplomatic communication. They do not replace the traditional ways of con-

ducting diplomacy, but they diversify diplomatic communication and make it possible to achieve certain goals. Diplomatic protocol defines the limits of normative and permissible behavior in each specific situation and in a specific country. However, in the modern world, where informal communication has become popular owing to social networks, even the leaders of the governments demonstrate a certain rejection of the standards of diplomatic communication. In this article, we analyze how information and communication technologies contribute to the involvement of citizens in influencing diplomatic negotiations (hashtag campaigns), how ICTs shape new types of diplomatic communication (remote diplomatic negotiations, Twiplomacy, Facebook Diplomacy, virtual embassies and virtual consuls), and new forms of representation of both diplomats, state leaders, and the states themselves (selfies, blogs). In addition, COVID-19 modified the norms of diplomatic greetings, and the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine provoked certain changes in non-verbal diplomatic communication, in particular, the etiquette requirements for the appearance and tone of diplomatic communication. Specifically, the “offensive” manner of communication of the Ambassador of Ukraine to the Federal Republic of Germany, Andrii Melnyk, was new for verbal communication. With regard to non-verbal communication, the military style of President Volodymyr Zelensky attracts attention, forms a certain message and even provokes imitation. The emergence of new communication trends shows that in emergency situations of uncertainty *Whatever works*, or, in other words, to achieve goals, even non-standard means for diplomatic activity are suitable.

Key words: diplomatic communication, ICT, Twiplomacy, social networks, virtual embassy, non-verbal communication.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. «Комунікація для дипломатії як кров для людського тіла. Якщо спілкування припиняється, тіло міжнародної політики, тобто процес дипломатії, є мертвий, і результатом є насильницький конфлікт або атрофія» [27]. Дослідники й практики свідчать про життєво важливу роль комунікації в дипломатії й дипломатію часто визначають у термінах комунікації як «регульований процес спілкування» [23, с. 25] або як «комунікаційну систему міжнародного суспільства» [21, с. 942].

Дійсно, комунікація є «рятівним кругом» дипломатичних представництв, про що йдеться, зокрема, у статті 3 Віденської конвенції про дипломатичні відносини [28] 1961 р., і слугує виконанню таких завдань: представлення акредитованої держави в державі перебування; захист у державі перебування інтересів акредитованої держави та її громадян у межах, дозволених міжнародним правом; ведення переговорів з урядом

держави, що приймає; з'ясування всіма законними засобами умов і подій у державі перебування, а також звітування про це перед урядом акредитованої держави; сприяння розвитку дружних відносин між акредитованою державою та державою, що приймає, їхніх економічних, культурних і наукових відносин.

Д. Коупленд [24, с. 5] визначає дипломатію як «інструмент міжнародних відносин, який передбачає «... ненасильницьке розв'язання проблем через міжкультурне спілкування, переговори та компроміс», що також акцентує увагу на важливості спілкування в дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дипломатичної комунікації досліджували В. Ціватий, Я. Кавин й О. Кавин, К. Єфремова – дипломатичний етикет та протокол; перекладацький і лінгвістичний аспекти – О. Білецька, Н. Кашишин, О. Пономаренко, із погляду міжкультурної комунікації І. Серякова; комунікацію євроінтеграційної дипломатії – А. Бохан; вплив ІКТ на дипломатичні діяльність – П. Андрієнко й А. Сарапіна, І. Тихоненко й А. Рудюк, Н. Піпченко; невербальні комунікації в міжнародних відносинах – В. Кравцова, О. Девінська й ін. Серед закордонних дослідників дипломатичну комунікацію аналізували К. Йонсон (Christer Jönsson), М. Хол (Martin Hall), Б. Хокінг (Brian Hocking), С. Е. Грехем (Sarah Ellen Graham), Т. Ван Дін (Tran Van Dinh), К. М. Константіноу (Costas M. Constantinou), Р. Чхабра (Radhika Chhabra) та ін.

Формулювання цілей статті. Попри усталену думку про те, що норми дипломатичної комунікації «застигли в часі», у цій статті ми ставимо мету продемонструвати, що у XXI ст. дипломатична комунікація зазнала впливу інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема неформальності, певної «карнавальності» соціальних комунікацій, які внесли нововведення (хоча й не завжди й не всіма підтримані) в міжособистісну взаємодію уповноважених представників держав, а отже, посприяли формуванню нових трендів дипломатичної комунікації. Зокрема, у статті ми досліджуємо, по-перше, як завдяки ІКТ з'являються нові форми дипломатичної комунікації; по-друге – як змінюються вимоги до невербальної комунікації й етикетних норм дипломатичної комунікації, зокрема в умовах конфлікту.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу. ІКТ дали поштовх до появи й інтенсивного розвитку цифрової дипломатії для виконання дипломатичних завдань, зокрема:

1) залучення громадян до впливу на дипломатичні переговори через хештег-кампанії, наприклад #StandWithUkraine на підтримку України на початку повномасштабного вторгнення РФ; #russiaisaterroriststate – привернути увагу світової громадськості й політичної еліти до злочинів РФ; леопардовий флешмоб #FreeTheLeopards, який допоміг у переговорах щодо надання Україні німецьких «Леопардів»;

2) гаджети стають невід’ємною частиною іміджу сучасного дипломата. Наприклад, коли новий посол США у Швейцарії та Ліхтенштейні Сюзі Левін складала присягу перед віцепрезидентом США Джо Байденом, вона поклала руку на електронну книгу із завантаженим текстом американської Конституції й стала першим державним службовцем у США, який прийняв присягу з використанням електронного пристрою [17]. Сьогодні вже звично, коли після публічних заходів лідери держав роблять селфі, наприклад Б. Обама, Д. Кемерон, Д. Трамп, Дж. Трюдо. Селфі-відео Президента В. Зеленського є новою формою звернення до парламентів;

3) дипломати активні в соцмережах, що породжує нові поняття, як-от: Twiplomacy й Facebook Diplomacy. Коли світовий лідер говорить про світову подію чи нову політику, інші політики звертаються до головних медіа, щоб або відповісти на твіт, або захистити його, або просто висловити свою думку з приводу проблеми. Ці відповіді доповнюють дискусію в інтернеті, яка, відповідно, формує громадську думку. Традиційна дипломатія, зазвичай, пов’язана пристойністю та формальністю; twitter-дипломатія – ні. Twitter (X) та інші соціальні медіаплатформи дають змогу державним службовцям транслювати свої погляди на відповідні питання й події у відкритому доступі, не використовуючи офіційні дипломатичні канали чи жаргон. Це також є каналом легкого звернення громадян до урядовців. Дійсно, Twiplomacy долає обмеження традиційної дипломатії, яка ґрунтується на бюрократичному підході зверху донизу, коли йдеться про переговори та поширення інформації [22].

Андрій Олефіров, посол України у Фінляндії (2014–2019 рр.), переконаний, що дипломати обов’язково повинні активно користуватися соціальними медіа та доносити через них позицію своєї країни. Якщо дипломат активний у Facebook, X (Twitter), то поступово журналісти, які висвітлюють події в його країні, посилятимуться на нього все частіше. Це створює своєрідний баланс до всюдисущих кремлівських тролів, російських англійських новин та незбалансованих проросійських репортажів іноземних журналістів [1].

Через соціальні медіа міністерства закордонних справ можуть керувати своїм національним іміджем. За допомогою дописів у Facebook і твітів

дипломати можуть розповісти про національний образ, який резонує з онлайн-спільнотами та дотримується прийнятих норм і цінностей. Коли нація розглядається як така, що підтримує цінності демократії, прав людини й мультикультуралізм, вона може натрапити на менший опір своїй зовнішній політиці. І навпаки, коли націю сприймають як жадібну мілітаристську імперію, її політика може піддаватися більш пильному контролю. «Селфідипломатія» як застосування соціальних медіа для управління національними зображеннями тепер регулярно практикується міністерствами закордонних справ у всьому світі. Міністерство закордонних справ Ізраїлю, наприклад, використовує соціальні мережі для просування іміджу Ізраїлю як «єдиної демократії на Близькому Сході». Це досягається за допомогою твітів і публікацій у Facebook, які висвітлюють ізраїльські демократичні інститути, вибори в Ізраїлі та визнання Ізраїлем ЛГБТ. Міністерство закордонних справ Кенії називає Кенію фінансовими воротами в Африку, а міністерство закордонних справ Канади наголошує на прихильності Канади гуманітарній допомозі. Міністерство закордонних справ Великої Британії запустило кампанію «Глобальна Британія», яка має на меті зобразити Британію як глобально заангажовану націю після Brexit [26];

4) відкриття віртуальних посольств: із 2007 по 2009 рр. у сфері цифрової дипломатії простежено цікавий тренд – країни відкривали віртуальні посольства в Second Life – тривимірному віртуальному світі з елементами соціальної мережі. Віртуальний світ Second Life розроблений у Сан-Франциско (США) компанією Linden Lab у 2003 р. Державою, яка вперше «побудувала» віртуальне посольство в Second Life, стала Мальдівська Республіка. Мальдівські урядовці вирішили, що створення дипломатичної установи такого формату стане вагомим кроком до підвищення авторитету країни: Мальдіви мають обмеження в міжнародній взаємодії, і для відкриття повноцінних посольств та консульств бракує місця. Як наслідок, 24 травня 2007 р. в інтернет-просторі створено віртуальний Дипломатичний острів Мальдівської Республіки [17]. У 2007 р. Швеція відкрила своє «посольство» у віртуальному просторі. Створена для просування шведської культури за кордоном, ця «дипмісія» не надавала жодних реальних або електронних консульських послуг, але давала змогу сім охочим отримати інформацію про Швецію або поспілкуватися з аватарами справжніх консулів [3]. У 2011 р. США відкрили віртуальне посольство в Тегерані, адже відсутність дипломатичних відносин між країнами позбавила американців можливостей для діалогу з громадянами Ірану. У такій ситуації віртуальне посольство стало єдиним способом дипломатичної комунікації [18].

Із 2021 р. Україна також створює віртуальні посольства за кордоном із резиденцією в Києві. «Тобто посольство фізично розташоване в Україні та забезпечує присутність нашої держави в іноземній країні дистанційно. В еру тотального онлайну така установа може виконувати практично всі ті самі функції, що й фізично розташована у країні перебування» [19]. Команда IBM Czech Republic у співпраці з Посольством України в Чеській Республіці розробила віртуального асистента для громадян України, які тимчасово чи постійно проживають у Чехії. Віртуальний консул допоможе знайти відповідь на найпопулярніші запитання, які отримують консульські співробітники [20]. Посольство України в Іспанії запускає чат-бот E-Consul: віртуального помічника, розробленого компанією IBM для надання підтримки переміщеним українцям в Іспанії [13];

5) дистанційні дипломатичні переговори стають реальністю: деякі онлайн-платформи для дистанційних переговорів (наприклад Smartsettle), надають можливість провести дипломатичні переговори з дотриманням правил інформаційної безпеки та укласти договір в онлайн-режимі, ураховуючи всі формальності. У 2014 р. цю ІС презентували на форумі з урегулювання конфліктів в онлайн-режимі (Online Dispute Resolution Forum) [17].

Поширення коронавірусу стало справжнім випробуванням для всіх, хто звик жити та працювати в умовах глобалізованого світу. Нові реалії коронавірусного світу поставили дипломатів перед необхідністю швидкої адаптації до нових інструментів дистанційної роботи та нових форматів міжнародної взаємодії: наради по скайпу, онлайн-брифінги міністрів закордонних справ та групові чати консулів із дипмісій у найвіддаленіших куточках світу. Відеоконференції й раніше практикувалися як зручний спосіб провести робочі переговори, не витрачаючи на це зайвий час та кошти. Значний вплив на диджиталізацію дипломатичного світу здійснив 2010 р. ісландський вулкан Ейяф'ятлайокютль, який своїм виверженням порушив регулярні авіаперевезення по всьому світу та спричинив масове розширення використання засобів телекомунікацій. Утім, поширення пандемії COVID-19 і значне обмеження фізичних контактів підштовхнуло дипломатію до якісно нового «квантового стрибка» у віртуальну реальність, бо вперше соціальні мережі та онлайн-платформи перетворилися з допоміжного на ключовий інструмент міжнародної взаємодії. У середині березня 2020 р. лідери Великої сімки вперше в історії організації провели онлайн-засідання. Причому канадський прем'єр обговорював спільні дії щодо боротьби з коронавірусом, сидячи в кабінеті власного будинку, де він перебував на самоізоляції через підозри в зараженні COVID-19. Того самого

року МЗС України повідомило про нововведення – здійснення першого в історії «віртуального візиту» міністра до Німеччини для проведення онлайн-переговорів. Окрім певних протокольних деталей, більшість основних елементів звичайного робочого візиту при цьому збережено, включаючи двосторонню зустріч та спільну заяву для преси [2].

Проте дипломатична комунікація через екран комп'ютера значно ускладнює досягнення компромісу, бо набагато легше захищати свою позицію, сидячи у власному кабінеті, ніж коли відчуваєш на собі пильні погляди своїх візаві та пресинг часу. До того ж важливим аспектом залишається й забезпечення безпеки даних. Скандали з найбільшими онлайн-сервісами відеоконференцій засвідчили, що в сучасних умовах немає достатньо захищених каналів комунікації – є лише недостатньо досвідчені хакери [3];

б) сучасний дипломат може бути популярним блогером. Наприклад, Міністерство закордонних справ та у справах Співдружності націй Великої Британії підтримує ідею блогінгу працівників дипломатичної служби Великої Британії та інших країн світу. Так, створено онлайн-платформу для ведення блогів під брендом Міністерства закордонних справ й у справах Співдружності націй Великої Британії: www.blogs.fco.gov.uk. Вебресурс функціонує на платформі WordPress. Такий формат роботи дає змогу дипломатам і державним службовцям висловлювати думки щодо зовнішньої політики держави та водночас отримувати коментарі від громадян, зацікавлених у зовнішньополітичних питаннях [17]. Інший приклад, міністр закордонних справ України Д. Кулеба веде блог у виданні «Українська правда», який є особливо актуальним в умовах повномасштабної війни РФ проти України. Зокрема, міністр, розмірковуючи над роллю штучного інтелекту в дипломатичній комунікації, наголошує на важливості 1) упровадження чат-ботів для надання базових консультацій МЗС громадянам та бізнесу, 2) використання роботів-гуманоїдів на кшталт уже всесвітньовідомої Софії, які сидять за столом переговорів делегацій двох країн. Він/вона ще не веде переговори, але вже записує їх хід у реальному часі й тут же робить «вижимку». Робот також миттєво знаходить в інтернеті факти, необхідні аргументи, історичні паралелі й видає їх переговорникам; 3) машини також візьмуть на себе функцію аналітики та підготовки дипломатичних документів. Людина лише «заточуватиме» найбільш складні продукти, підготовлені штучним інтелектом. Проте «штучний дипломат із силікону та мікрочіпів в осяжній перспективі не замінить його [дипломата фізичного – автор]». У відчутті контексту й управління ним «людині немає рівних. Особливо коли йдеться про таку складну річ, як міжнародний контекст» [8].

У дипломатії мова тіла може бути такою ж важливою, як і сказані слова, бо спроможна передавати щирість, упевненість, надійність і повагу або сигналізувати про протилежне. Загальновідомим є вислів Демосфена, який, відповідаючи на питання, що є найважливіше в промові, сказав: «Жести, жести, жести». Вражаюче ефективний дипломат М. де Талейран наголошував на потребі контролювати свою невербальну сферу. Однак навіть таке етикетне й стандартно визнане вітання, як рукостискання, зазнає змін у період пандемії, коли лідери держав «ігнорують» простягнуту для вітання руку свого візаві й послуговуються індійським жестом «намасте» [15]. Манера рукостискання Д. Трампа широко обговорювана: то він гладить руку свого опонента впродовж 19 секунд (Прем'єр-міністра Японії С. Абе), що тлумачать як «нагадування про свій вищий статус»; то різко тягне партнера до себе за руку, спантеличуючи, певним чином глузуючи (тому багато уваги приділяли свого часу Дж. Трюдо, який не дозволив Д. Трампу використати цей «прийом» [12]).

Дипломатичний протокол та етикет визначають межі нормативної й допустимої поведінки в кожній конкретній ситуації й у конкретній країні. Проте в сучасному світі, де, завдяки соціальним мережам, популярною стала саме неформальна комунікація, навіть лідери держав демонструють певне відхилення від стандартів дипломатичної комунікації. Яскравим прикладом є Д. Трамп, який часто був надто емоційним і спантеличував аудиторію: «Хто може забути, як Трамп прокладав собі дорогу через натовп лідерів країн НАТО? Цей рух надихнув на створення тисячі мемів. Але це рух людини, яка дуже високо себе оцінює. Можливо, це пов'язано з відчуттям себе як відомої людини, а можливо, – це якась внутрішня риса. Мова тіла Трампа переконливо демонструє що він любить бути перед камерами й ніколи не уникає прожекторів» [25]. Б. Джонсон «забезпечує дуже енергійне та впевнене спілкування. Це видно з його ефективного, постійного зорового контакту та використання емпатійних й авторитетних жестів рукою під час висловлювання важливих моментів (вказуючи кулаком, долонею вниз, торкаючись серця). Усі ці невербальні сигнали є чудовими способами не лише переконати, але й вплинути на аудиторію, але вони також несвідомо посиляють повідомлення, що ось є хтось, хто справді піклується та вірить у все, що він говорить» [29].

Якщо говорити про невербальну комунікацію В. Зеленського, то можемо простежити певну динамічну зміну, спровоковану потребою взяти на себе роль справжнього лідера в умовах повномасштабної війни Росії проти України. 2019 р. його мову тіла описували як емоційного й схильного до поривів; який швидко фокусується й мобілізується, але

схильний до втрати інтересу. «Коли він опиняється в незручній ситуації або щось іде поза планом, він одразу починає агресивно реагувати, а згодом проявляється така емоційна реакція, як образливість» [10]. Квапливість та метушливість на «нормандському саміті» 2019 р. демонструє, що він намагається підлаштуватися під інших лідерів «нормандської четвірки» [4]. А в умова війни «Його емоції та натхнення настільки не схожі на все, що здатна запропонувати сучасна політика, що це просто збиває з ніг і перетворює людей на адептів щирого та втомленого президента щирої та втомленої країни, яка веде нерівну війну з новим абсолютним злом». «Парадокс ролі полягає в тому, що людина, яка десятиліттями відчувала і відіграла чужий сміх і сарказм, тепер нарешті може відчути чужий біль. І зробити його своїм. І відіграти без жодної гри та лицедійства» [6].

Одяг теж робить людину: «Для чоловіка-політика це може бути різниця між тим, носити чи не носити краватку, засукати рукава чи ні, мати звичайну сорочку чи сорочку в клітку» [29]. Одяг як інструмент комунікації має п'ять параметрів, якими можна «гратися»: форма, фактура, колір, крій, деталі. Готові рішення, тобто правила, доречні за стандартних умов завдання. Якщо хоча б один параметр завдання змінився, готові рішення не працюють. Потрібно знайти нове рішення, розуміючи принципи пошуку [7]. Найвідомішим і найекстравагантнішим є Дж. Трюдо, якого називають найстильнішим політиком сучасності; відзначають його вільну манеру одягатися: яскраві шкарпетки поєднує з добре підігнаними по фігурі діловими костюмами, блакитні сорочки – з яскраво-червоними краватками; любить високо закручувати рукави класичних піджаків [14]. Порушуючи норми дипломатичного етикету, він одягає на дипломатичні зустрічі шкарпетки з символами НАТО, героїв «Зоряних війн», качечками, квіточками, тощо; однак інші політики такий стиль не поспішають переймати.

Із початку повномасштабної війни в Україні Президент В. Зеленський відмовився від політичного дрес-коду: на заміну костюмам обрав мілітарі стиль, який супроводжує його в повсякденному житті й навіть під час офіційних поїздок за кордон. Здебільшого, Президент України дотримується однакового стилю: штани кольору хакі та однотонний світшот, на якому постійно змінюються принти. Глава української держави не носить форму ЗСУ, таким чином він дає сигнал громадянам, що не привласнює собі славу військових. У березні 2022 р. експерти припустили, що Е. Макрон копіює стиль В. Зеленського, бо на фото, які оприлюднено в обліковому записі інстаграм в особистого фотографа французького лідера 14 березня, Президент Франції демонструє «робочий» стиль: неголений та в худі [5].

Потрібно зазначити, що стиль Президента України критикували саме за відхилення від норм дипломатичного етикету під час його зустрічей із закордонними лідерами чи в поїздках за кордон. У грудні 2022 р. Президент В. Зеленський здійснив офіційний візит у США й одразу привернув увагу деяких критиків свого зовнішнього вигляду. Проте експертка з етикету Анна Чаплигіна наголошує, що «мінімальний принцип ділового характеру одягу виконаний – лікті, коліна, стопи, груди – усе тіло Зеленського закрите. Він не у футболці та шортах поїхав. І не в сандалях. Фактура й колір свідчать про завдання та їх характер – військові (джинси не передають військовий меседж). Крій, деталі штанів, взуття військові. І одна деталь, дуже важлива – герб на грудях. Усе. Нічого зайвого чи випадкового. Чому не костюм? Діловий костюм є уніформою у сферах стабільності: держслужба, фінанси, юриспруденція. Він є, як мінімум, декларацією про те, що розв'язуватимуть у цивілізованому, тобто в правовому полі. Якби В. Зеленський одягнув костюм, то на невербальному рівні йшов би сигнал «усе гаразд, граємо за правилами, у нас теж усе за правилами – у світі все цивілізовано». Але ні. У світі не працюють правила цивілізованого, шанобливого співіснування держав! Сміливість рішення в тому, щоб заявити правду на території, де тепло та мирно, порушивши звичний спокій. Слепо копіювати цей образ не можна. Він продуманий під ситуацію, під статуру є органічним продовженням образу, який використовувався з 24 лютого» [7].

У грудні 2022 р. міністерка закордонних справ Німеччини Анналена Бербок сказала: «Україна перевинайшла дипломатію». Міністр закордонних справ України Д. Кулеба визнає: «Ми забули слово «неможливо» й різко змінили правила дипломатичної гри. На шляху доводилося порушити усталені протоколи» [9]. Так, на екстреному засіданні Ради міністрів закордонних справ ЄС у лютому 2022 р. він поіменно назвав колег, які блокували відключення російських банків від SWIFT, що є абсолютним табу в дипломатії. Менш ніж за рік здійснив три африканських турне, відвідав 11 країн. Майже всі з них – уперше в історії. Це – безпрецедентна інтенсивність в одному регіоні не лише для України, а й для світу й так розпочав українсько-африканський ренесанс. В умовах війни МЗС України звело до мінімуму протокольність і скоротило ланцюги ухвалення рішень. Де не спрацьовує тиха дипломатія, у хід іде жорстка публічна комунікація. У своїй повсякденній діяльності в умовах війни міністр та й усе МЗС України застосовують принцип «Whatever works», що колись сказав Д. Кулебі держсекретар США Ентоні Блінкен, коли знайшли «одне рішення для складної проблеми, а спрацювало інше. Керуюся цим правилом щодня, аби був результат» [9].

Серед «новаторів» – Андрій Мельник, Посол України в ФРН (2014 – 2022 рр.), який на початку війни вдався не до звичних, «більш кулуарних, не публічних методів комунікації», а до «дуже відкритої комунікації, тих меседжів, яких потребувала українська сторона. Зокрема, говорячи до німців безпосередньо в ефірах ток-шоу або звертаючись до них зі [сторінок] провідних видань»; «такими діями заслужив репутацію посла з «нетрадиційними методами роботи» і подекуди навіть не дипломатичного» [11]. Говорячи про те, як шукав допомогу з боку німців, А. Мельник зазначив, що «кожен дипломат запрограмований на те, щоб, згладжувати кути. А тут довелося шукати конфлікт: мурашник, ти його розбурхуєш, усі мурашки бігають, усім некомфортно, але іншого виходу немає», але «у тій ситуації мені здавалося, що в наступальному методі ризику для нас були меншими» [16]. І суттєво допомогли в такій комунікації різкі, «войовничі» дописи Посла у Twitter, які читали помічники і Канцлера, і Президента Німеччини, а отже, високопосадовці змушені були на них реагувати.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дипломатична комунікація – жорсткий різновид комунікативної взаємодії, що чітко регламентований нормативними положеннями й етикетними вимогами. Проте сучасний світ змінюється під впливом як нових інформаційно-комунікаційних технологій, так і безпекових викликів, зокрема війни РФ проти України. Нові умови запроваджують нові правила й нові тренди в дипломатичній комунікації. Хай не всі нові способи дипломатичної комунікації широко підтримані чи наслідувані, проте їх поява свідчить, що в надзвичайних ситуаціях невизначеності «Whatever works», чи, інакше кажучи, для досягнення цілей – навіть нестандартні для дипломатичної діяльності засоби придатні. Вони жодним чином не замінюють традиційні способи ведення дипломатії, але урізноманітнюють дипломатичну комунікацію й дають змогу досягнути визначених цілей. Подальші дослідження можуть стосуватися як стилю комунікації окремих дипломатів, так і загалом «проникнення» ІКТ і нових тенденцій у дипломатичну діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безп'ятчук, Жанна. Як далеко сягають «хештег-шторми» МЗС? *Радіо Свобода*, 8 верес., 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27233777.html>

2. Габер Євгенія. Ризики та переваги міжнародної політики в смартфоні. *Дзеркало тижня*, 10 квіт. 2020, URL: https://zn.ua/ukr/international/zoom-diplomatiya-344325_.html
3. Габер, Євгенія. Поствірусна дипломатія: як сучасні технології та карантин змінюють міжнародні відносини. *Українська правда*. 23 квіт. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/04/23/7109048/>
4. Жести Зеленського демонструють його прагнення підлаштуватися під інших лідерів «норманської четвірки» – експерт. *Прямий*. 10 груд. 2019. URL: <https://prm.ua/zhesti-zelenskogo-demonstruyut-yogo-pragnennya-pidlashtovuvatis-pid-inshih-lideriv-normanskoji-chetvirki-ekspert/>
5. Іванова, Т. Макрон розмішив копіюванням стилю Зеленського. *UAportal*. 15.03.2022. URL: <https://news.uaportal.com/ukr/section-news/news-makron-rassmeshil-kopirovaniem-stilya-zelenskogo-15-03-2022.html>
6. Кім, Валентин. Погляд психолога. Як змінився за рік президент Зеленський. *Dsnews.ua*. 26 лют. 2023. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/blog/vglyad-psihologa-kak-izmenilsya-za-god-prezident-zelenskiy-26022023-475031>
7. Кудрявченко, Тамара. Копіюванню не підлягає: експертка з етикету прокоментувала одяг Зеленського під час візиту до США. *Таблоїд*. 23 груд. 2022. URL: <https://tabloidpravda.com.ua/focus/63a5ab9e7baf/>
8. Кулеба, Дмитро. Дипломатія майбутнього. *Українська правда*. 22 груд. 2017. URL: <https://blogs.prawda.com.ua/authors/kuleba/5a3cc08726814/>
9. Кулеба Дмитро. Сила Росії – нафтодолари. України – правда та хист. Як Україна перевиайшла дипломатію. *Forbes*. 24 серп. 2024. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/yak-ukraina-perevinayshla-diplomatiyu-rozpovidae-ministr-zakordonnikh-sprav-dmitro-kuleba-21082023-15523>
10. Магазова, Анастасія. На що вказують жести й міміка кандидатів Зеленського і Порошенка? Коментар психолога. *Радіо Свобода*. 15 квіт. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/psychologist-about-zelensky-and-poroshenko/29882090.html>
11. «Максимум того, що може посол». Як нетрадиційні методи комунікації Андрія Мельника допомогли відкрити очі німцям на справжню Росію. *New Voice*. 11 лип. 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/andriy-melnik-zrobiv-maksimum-togo-shcho-mig-zrobiti-bud-yakiy-posol-politolog-50255690.html>
12. Мережі вразило рукостискання Трюдо з Трампом. *Апостроф*. 15 лют. 2017. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/world/america/2017-02-15/seti-porazilo-rukopozhatie-tryudo-s-tramptom-opublikovano-foto/86940>
13. Посольство України в Іспанії запускає чат-бот E-Consul. *Посольство України в Королівстві Іспанія*. 23 верес. 2022. URL: <https://spain.mfa.gov.ua/news/posolstvo-ukrayini-v-ispaniyi-zapuskaye-chat-bot-e-consul>
14. Прем'єр Канади носить шкарпетки за 20 доларів. *Gazeta.ua*. 26 верес. 2017. URL: https://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_premyer-kanadi-nosit-shkarpetki-za-20-dolariv/794657
15. Радість живого спілкування та дивні рукостискання. Етикет після карантину. *Hromadske*, 18 лип. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/radist-zhivogo-spilkuvannya-ta-divni-rukostiskannya-etiket-pislya-karantinu>

16. Ремовська, Олена. «Шкода, що довелося вживати важку вербальну артилерію, але вона була єдиним методом» — інтерв'ю з Мельником. *Суспільне новини*. 31 січ. 2023. URL: <https://suspilne.media/369938-skoda-so-dovelosa-vzivati-vazku-verbalnu-artileriu-ale-vona-bula-edinim-metodom-intervu-z-melnikom/>

17. Роздуми про цифрову (електронну) дипломатію, 2016. URL: <https://digitle.wordpress.com/2016/10/30/198749/>

18. США відкрили «віртуальне посольство» в Ірані. *Радіо Свобода*. 6 груд. 2011. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24413914.html>

19. Україна створюватиме «віртуальні» посольства за кордоном: про що йдеться? *Укрінформ*. 17.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3209612-ukraina-stvoruvatime-virtualni-posolstva-za-kordonom-pro-so-jdetsa.html>

20. У Телеграмі запрацював віртуальний консул України в Чехії. *Консульство України в Брно*. 4 трав. 2022. URL: <https://brno.mfa.gov.ua/news/u-telegrami-zapracyuvav-virtualnij-konsul-ukrayini-v-chehiyi>

21. Alan James. (1980) Diplomacy and International Society. *International Relations*. 1989. № 6, p. 931–948.

22. Chhabra, Radhika (2020). Twitter Diplomacy: a Brief Analysis. *Observer Research Foundation*. Issue Brief, No. 335. January 2020. URL: <https://www.orfonline.org/research/twitter-diplomacy-a-brief-analysis-60462>

23. Constantinou Costas, M. On the Way to Diplomacy. *Minneapolis*, MN: University of Minnesota Press, 1996.

24. Copeland, Daryl (2009). Virtuality, Diplomacy, and the Foreign Ministry: Does Foreign Affairs and International Trade Canada Need A “V Tower”? *Canadian Foreign Policy Journal*, vol. 15, issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/11926422.2009.9673484>

25. Kosmina, O. (2023). Body Language of Diplomats. *Scribbr*. URL: <https://ru.scribd.com/document/486715625/Body-Language-of-Diplomats>

26. Manor, Illan (2017). Poland's Selfie Diplomacy, *USC Center for Public Diplomacy*. September 26. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/polands-selfie-diplomacy>

27. Van Dinh, Tran (1987). Communication and Diplomacy in a Changing World, *Norwood*, NJ: Ablex, 1987.

28. Vienna, Convention on Diplomatic Relations, 1961. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf

29. What have the politicians been telling us with their body language? *BBC*. 24 June 2016. URL: <https://www.bbc.co.uk/bbcthree/article/c46b9432-4703-4bc7-9c25-580eb254445a>

REFERENCE

1. Bezp'yatchuk, Zhanna. Yak daleko syahayut' «kheshteh-shtormy» MZS? *Radio Svoboda*. 8 veresnya 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27233777.html>

2. Haber, Yevheniya (2020). Ryzyky ta perevahy mizhnarodnoyi polityky v smart-foni. *Dzerkalo tyzhnya*, 10 kvitnya. URL: https://zn.ua/ukr/international/zoom-diplomatiya-344325_.html
3. Haber, Yevheniya (2020). Postvirusna dyplomatiya: yak suchasni tekhnolohiyi ta karantyn zminyuyut' mizhnarodni vidnosyny. *Ukrayins'ka pravda*. 23 kvitnya. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/04/23/7109048/>
4. Zhesty Zelens'koho demonstruyut' yoho prahnennya pidlashtovuvatys' pid inshykh lideriv "normans'koyi chetvirky" – ekspert. *Pryamyi*, 10 hrudnya 2019. URL: <https://prm.ua/zhesti-zelenskogo-demonstruyut-yogo-pragnennya-pidlashtovuvatis-pid-inshih-lideriv-normanskoyi-chetvirki-ekspert/>
5. Ivanova, T. (2022). Makron rozmishyv kopiyuvannyam stylyu Zelens'koho. *UA-portal*, 15.03.2022. URL: <https://news.uaportal.com/ukr/section-news/news-makron-rassmeshil-kopirovaniem-stilya-zelenskogo-15-03-2022.html>
6. Kim, Valentyn (2023). Pohlyad psykholoha. Yak zminyvsya za rik prezident Zelens'kyy. *Dsnews.ua*, 26 lyutoho. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/blog/vglyad-psihologa-kak-izmenilsya-za-god-prezident-zelenskiy-26022023-475031>
7. Kudryavchenko, Tamara (2022). Kopiyuvannyu ne pidlyahaye: ekspertka z etyketu prokomentovala odyah Zelens'koho pid chas vizytu do SSHA. *Tabloid*, 23 hrudnya. URL: <https://tabloid.pravda.com.ua/focus/63a5ab9e7baf/>
8. Kuleba, Dmytro (2017). Dyplomatiya maybutn'oho. *Ukrayins'ka pravda*, 22 hrudnya. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/kuleba/5a3cc08726814/>
9. Kuleba, Dmytro (2024). Syls Rosiyi – naftodolary. Ukrayiny – pravda ta khyst. Yak Ukrayina perevynayshla dyplomatiyu. *Forbes*, 24 serpnia. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/yak-ukraina-perevinayshla-diplomatiyu-rozpovidae-ministr-zakordonnikh-sprav-dmitro-kuleba-21082023-15523>
10. Mahazova, Anastasiya (2019). Na shcho vkazuyut' zhesty i mimika kandydativ Zelens'koho i Poroshenka? Komentar psykholoha. *Radio Svoboda*, 15 kvitnya. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/psychologist-about-zelensky-and-poroshenko/29882090.html>
11. «Maksymum toho, shcho mozhe posol». Yak netradytsiyni metody komunikatsiyi Andriya Mel'nyka dopomohly vidkryty ochi nimtsyam na spravzhnyu Rosiyu. *New Voice*, 11 lypnya 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/andriy-melnik-zrobiv-maksimum-togo-shcho-mig-zrobiti-bud-yakiy-posol-politolog-50255690.html>
12. Merezhi vrazylo rukostyskannya Tryudo z Trampom. *Apostrof*, 15 lyutoho 2017. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/world/america/2017-02-15/seti-porazilo-rukopozhatie-tryudo-s-trampom-opublikovano-foto/86940>
13. Posol'stvo Ukrayiny v Ispaniyi zapuskaye chat-bot E-Consul. Posol'stvo Ukrayiny v Korolivstvi Ispaniya, 23 veresnya 2022. URL: <https://spain.mfa.gov.ua/news/posolstvo-ukrayini-v-ispaniyi-zapuskaye-chat-bot-e-consul>
14. Prem'yer Kanady nosyt' shkarpetky za 20 dolariv. *Gazeta.ua*, 26 veresnya 2017. URL: https://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_premyer-kanadi-nosit-shkarpetki-za-20-dolariv/794657
15. Radist' zhyvoho spilkuvannya ta dyvni rukostyskannya. Etyket pislya karantynu. *Hromadske*, 18 lypnya 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/radist-zhivogo-spilkuvan-nya-ta-divni-rukostiskannya-etiket-pislya-karantynu>

16. Removs'ka, Olena (2023). «Shkoda, shcho dovelosya vzhlyvaty vazhku verbal'nu artyleriyu, ale vona bula yedynym metodom» – interv'yu z Mel'nykom. *Suspil'ne novyny*, 31 sichnya. URL: <https://suspilne.media/369938-skoda-so-dovelosa-vzlyvati-vazhku-verbalnu-artyleryu-ale-vona-bula-edynim-metodom-intervu-z-melnikom/>

17. Rozdumy pro tsyfrovu (elektronnu) dyplomatiyu, 2016. URL: <https://digitle.wordpress.com/2016/10/30/198749/>

18. SSHA vidkryly «virtual'ne posol'stvo» v Irani. *Radio Svoboda*, 6 hrudnya 2011. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24413914.html>

19. Ukrayina stvoryuvatyme «virtual'ni» posol'stva za kordonom: pro shcho ydet'sya? *Ukrinform*, 17.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3209612-ukraina-stvoruvatyme-virtualni-posolstva-za-kordonom-pro-so-jdetsa.html>

20. U Telehrami zapratsyuvav virtual'nyy konsul Ukrayiny v Chekhiyi. *Konsul'stvo Ukrayiny v Brno*, 4 travnya 2022. URL: <https://brno.mfa.gov.ua/news/u-telegrami-zapratsyuvav-virtualnij-konsul-ukrayini-v-chehiyi>

21. Alan, James. (1980) Diplomacy and International Society. *International Relations*, 1989, № 6, p. 931–948.

22. Chhabra Radhika. Twitter Diplomacy: a Brief Analysis. *Observer Research Foundation*. Issue Brief, No. 335, January 2020. URL: <https://www.orfonline.org/research/twitter-diplomacy-a-brief-analysis-60462>

23. Constantinou Costas, M. (1996). On the Way to Diplomacy. *Minneapolis*, MN: University of Minnesota Press, 1996.

24. Copeland, Daryl (2009). Virtuality, Diplomacy, and the Foreign Ministry: Does Foreign Affairs and International Trade Canada Need A “V Tower”? *Canadian Foreign Policy Journal*, vol. 15, issue 2, 2009. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/11926422.2009.9673484>

25. Kosmina, O. Body Language of Diplomats. *Scribbr*, 2023. URL: <https://ru.scribd.com/document/486715625/Body-Language-of-Diplomats>

26. Manor, Illan (2017, September 26). Poland's Selfie Diplomacy, *USC Center for Public Diplomacy*. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/polands-selfie-diplomacy>

27. Van Dinh, Tran (1987). Communication and Diplomacy in a Changing World, *Norwood*, NJ: Ablex.

28. Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf

29. What have the politicians been telling us with their body language? *BBC*, 24 June 2016. URL: <https://www.bbc.co.uk/bbcthree/article/c46b9432-4703-4bc7-9c25-580eb254445a>

Матеріал надійшов до редакції 18.02.2024 р.

УДК 327(477):005.575.659.4

Lesya Kachkovska,

PhD in History, Associate Professor of the Department of Museology,
Monument Studies, and Information-Analytical Activities,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

kachkovska.lesja@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3206-1580;

Yevhenija Voznyuk,

PhD in Political Science, Associate Professor, Head of the Department
of International Communications and Political Analysis,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

vozniukjane.vippo@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7828-7430

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-85-102

COUNTERING INFORMATION THREATS IN UKRAINE: CURRENT ISSUES FOR SOLVING AT THE STATE LEVEL

The article analyses the importance of information as a special means of waging war in the modern communication environment. Attention is focused on legislative documents, the main source of legal protection of information relations. The activity of domestic state authorities regarding the security of the information space against internal and external threats is characterized. Two approaches are applied to analyse the category “national security”: the first considers national security through the prism of “national interests”; the second connects national security with the system of basic national values at both the structural and functional levels. Summarizing the changes made to the legislative documents, the vector of improvement and harmonization of Ukrainian legislation and regulation on information security with the best global practices has been proven. It was determined that the main components of the information security policy are regulating information relations to ensure the rights and freedoms of citizens, health and morality, information relations in the field of commerce, information relations, territorial integrity and public order and maintenance of legality.

Key words: information, information security, hybrid war, law, legislator, threat, influence, society.

Леся Качковська,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID: 0000-0003-3206-1580;

Євгенія Вознюк,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID: 0000-0002-7828-7430

ПРОТИДІЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

У статті проаналізовано значення інформації як спеціального засобу ведення війни в сучасному комунікаційному середовищі. Акцентовано увагу на законодавчих документах, які є основним джерелом правової охорони інформаційних відносин. Охарактеризовано діяльність вітчизняних органів державної влади щодо безпеки інформаційного простору від внутрішніх та зовнішніх загроз. Для аналізу категорії «національна безпека» застосовано два підходи: перший розглядає національну безпеку крізь призму «національних інтересів»; другий пов'язує національну безпеку із системою базових національних цінностей як на структурному, так і на функціональному рівнях. Підсумовуючи зміни, внесені до законодавчих документів, доводимо вектор удосконалення та гармонізації українського законодавства й нормативно-правової бази з інформаційної безпеки з кращими світовими практиками. Визначено, що основними складовими частинами політики інформаційної безпеки є регулювання інформаційних відносин щодо забезпечення прав і свобод громадян, здоров'я та моральності, інформаційних відносин у сфері комерційної діяльності, інформаційних відносин, територіальної цілісності й громадського порядку та забезпечення законності.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, гібридна війна, право, законодавець, загроза, вплив, суспільство.

1. INTRODUCTION

Nowadays, there is a sharp increase in the number of public administration bodies, organizations, firms and companies, teams and specialists to create and use information, information products and information technologies in Ukraine as well as in the whole world. The widespread introduction and use of modern information computer technologies, which has been happening rapidly recently, has led to a significant increase in the volume of social relations of a special nature - information relations, that is relations that are directly related to the creation and circulation of information.

The peculiarity of such social relations nature is defined by the fact that in some cases they have an independent role and are self-sufficient, and in other ones, they are auxiliary, that is, they accompany other social relations and ensure their implementation [31].

It should be noted that informational social relations have always played a significant role in the development of mankind. But a feature of the modern stage in society's development is a significant increase in the dependence of the results of the political, social, economic, legal, and personal activities of all public and civil law subjects, without exception, on the quality of information relations. Therefore, modern society is trying to adequately respond to this through appropriate transformations of state and legal institutions. The consequence of this in many countries, in particular in Ukraine, was the appearance at first of single, and over time, a whole series of normative legal acts on the legal regulation of informational social relations, or, in other words, the creation of informational legislation.

Thus, taking into account the growing importance of information relations in the life of an individual, society and the state, as well as the current state of the process of studying the issues of information legislation, solving the scientific problem of creating theoretical, methodological and practical foundations for the development of information law and information legislation of Ukraine as a whole, and in their separate segments, is relevant.

2. RESULTS

The protection of information security is carried out by implementing a considered and balanced policy of the state in the information sphere. Taking into consideration the fact that the policy in the information security system is a comprehensive social phenomenon it has a complex nature and includes internal and external political, economic, technological, military and

other elements. It requires a comprehensive approach based on the norms of administrative law in the formation of information security [16].

Since it is about the implementation of state policy under the conditions of increasing external threats and dangers, as well as the socio-economic and socio-political crisis observed in Ukraine, the issues of ensuring information security become especially urgent. The transformations that are taking place in Ukraine have also covered the humanitarian sphere, which is an important factor in the reproduction of the nation. Under such conditions, the formation of a balanced state information policy based on systematic scientific research of the phenomena of the information sphere becomes of urgent importance. The leading place among them takes information security.

The key features of the general structure in ensuring information security remain insufficiently disclosed, which negatively affects the formation of state information policy. Improvement of legal mechanisms for ensuring information security should become a priority pillar of the state policy of Ukraine.

The interdisciplinary nature of information security, covering technical, legal, economic and psychological aspects, leads to extreme complexity and multi-level system connections, components of information security. Awareness of the peculiarities of each of them will contribute to the processes of understanding the complexity of ensuring information security, forming a complex of tactical and strategic areas of activity in the field of ensuring information security, harmonizing national information legislation, which collectively creates important foundations for an effective state information policy [14].

At the same time, it should be noted that in the current legislation, the security management mechanism is insufficiently regulated, there is no clear regulation of the conceptual and categorical apparatus. The law does not define the status of environmental, economic, information and state security, or the extent of their correlation with the original term “national security”. While analysing the category ‘national security’, two approaches are used: the first considers national security through the prism of “national interests”, the second one connects national security with the system of basic national values at both the structural and functional levels.

Scholars in the field of administrative law define national security based on the activity of special bodies that ensure it. Thus, Yu. Bytyak understands national security as “a state of protection of state sovereignty, constitutional order, territorial integrity, economic, scientific and technical and defence potential of Ukraine, the legitimate interests of the state and the rights of

citizens from the intelligence and subversive activities of foreign special services, encroachments by individual organizations, groups and individuals” [2].

O. Kopan considers national security to be “the state of the country, thanks to which the system of state legal and social guarantees ensures the implementation of sovereignty, constitutional order and territorial integrity of the state, comprehensive development and protection of the interests of the entire country’s population from the intelligence and the foreign special services subversive activities, encroachments on the part of individual organizations, groups and individuals” [8].

Therefore, the National Security Strategy of Ukraine approved by the Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 regulates the determination of the problems in ensuring national security, their priorities, sequence and systematic implementation [27].

In this regard, the National Security Strategy of Ukraine outlines the restoration of the territorial integrity of democratic institutions throughout its territory, the reintegration of temporarily occupied territories after their liberation. The main goals of the Strategy are: minimizing threats to state sovereignty and creating conditions for restoring the territorial integrity of Ukraine within the internationally recognized state border of Ukraine, guaranteeing the peaceful future of Ukraine as a sovereign and independent, democratic, social, and legal state; affirming the rights and freedoms of a person and a citizen, ensuring a new quality of economic, social and humanitarian development, ensuring the integration of Ukraine into the European Union and forming the conditions for joining NATO [27].

The National Security and Defense Council was established to implement the national security policy in the country. The authority determines the priority tasks in the field of national security, priorities and strategies for responding to emerging threats including information, a strategy to prevent possible threats based on the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the National Security and Defense Council”. The body gives instructions to the relevant departments providing the relevant directions as the components of national security. The result of the existence and development of national security is the creation of a national security system [24].

At the same time, informational, intellectual, political, military, economic, state, environmental and other elements of the country’s security are components of national security.

Investigating the issue of information security B. A. Kormych claims that the state having in its arsenal a huge set of means to influence public relations

in the information sphere, should naturally act as the main subject of information security policy. If we consider information security as certain conditions, parameters and characteristics of information processes that take place in the information sphere of the state, then it is the state with the help of normative and legal regulations to determine uniform, universally binding standards of information processes that correspond to the ideas about the security of those forces that carry out political authorities in this country [9].

Today, the development of a coherent, flexible, dynamic policy of information security in Ukraine is a logical step on the way to the information future taking into account the multifaceted nature of the information security phenomenon, the prospective trends of changes in the information space, the peculiarities of the geopolitical situation, and the economic state of the country. It will be reflected in the public consciousness as well as on at the legal conceptual and doctrinal level and in the area of effective information legislation, which has a systematized nature.

Thus, domestic researchers such as Ya. Zharkov, M. Dzyuba, I. Zamaryeva determine the state policy of ensuring information security in Ukraine as an integral component of the Ukraine state policy to provide national security that contains an officially accepted system of views and practical activities of state authorities and management. It is aimed to ensure such a position of social subjects, in which the action of any information threat does not lead to a decrease in the level of their information security below the permissible level, which is dangerous due to the high probability of negative information impacts [6].

In addition, an important vector in the implementation of the state policy to provide information security is the formation of national self-awareness, a national worldview based on a national idea.

Repeated cyber intrusions into Ukrainian information and industrial systems indicate the need for changes in the legislative and regulatory framework of information security.

On March 15, 2022 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted amendments to the Law “On the Protection of Information Stored in Information and Telecommunication Systems”. This can be considered as a big step forward. The current law obliges all “state information resources” and “access to information restricted by law” to be processed in a system that implements the so-called “comprehensive information protection system” (CIPS) [22].

A comprehensive information protection system is defined as a set of organizational and technical measures for information protection, the completeness of which is subject to attestation by the state regulator. In other words,

a comprehensive information protection system is an information security management system that must be confirmed by state expertise. If the exam is passed successfully, the system will receive an attestation document. This document allows the information system to process, store and transmit certain classes of information.

In general, a comprehensive information protection system is a useful information security management system. It addresses a range of risks and measures that apply in many environments. Thanks to its strict verification and confirmation process, many Ukrainian security experts, primarily in the public sector, consider a comprehensive information protection system as the only means to ensure proper IT system security.

However, there is another part of the security community in Ukraine, mainly from the private sector, which considers the comprehensive system of information protection and its legislative and regulatory framework to be outdated, rigid and economically inefficient.

Amendments to the Law “On the Protection of Information in Information and Telecommunication Systems” are a kind of compromise to these extreme views. The main changes relate to the definition of certain classes of confidential information from the regulation of the comprehensive information protection system.

In particular, a comprehensive system of information protection is now mandatory only for information systems that process, store or transmit: state secrets; official information and information of state registers or unified registers, the creation of which is provided for by legislation.

All other “government information resources” and “access to information to which access is restricted by law” can be processed, stored and transmitted in IT systems without a comprehensive information protection system.

However, such IT systems must meet the following requirements: an information security management system (ISMS) must be created; compliance of such ISMS with Ukrainian information security standards must be certified by an assessment body accredited by the National Accreditation Agency of Ukraine or a national accreditation agency of another country, if the National Accreditation Agency of Ukraine and such a national accreditation agency of a foreign country are members of an international or regional organization and/ or concluded an agreement with such an organization on mutual recognition of the results of conformity assessment; cryptographic means used as means of control in such ISMS must have a positive expert opinion based on the results of state examination; none of the elements of the ISMS should be located on the territory of Ukraine, which is not under the control of the Ukrai-

nian government, or on the territory of countries declared by the Ukrainian parliament as aggressors or under sanctions according to Ukrainian legislation, or countries that are members of customs unions with the aforementioned countries; special requirements for the above information established by the Government of Ukraine must be met [1].

No matter how the above-mentioned amendments to the law look, they improve the current legislative and regulatory framework of the comprehensive information protection system. In particular, they recognize that “government information resources” have different values and therefore may require different levels of protection. Instead of a rigid and strictly controlled information protection system, amendments to the law introduce an ISMS that can be more flexible, fit for purpose and cost-effective. In general, changes to the law can be seen as an act of deregulation.

In summary, the changes to the law are a big step towards improving and harmonizing Ukrainian legislation and regulation of information security with the best global practices.

There are many other similar legislative initiatives in Ukraine, and in the future, we should expect a fundamental change in the legal landscape of information security.

It is worth emphasizing that information security policy is multi-vector in nature. Its main components are: regulation of information relations to ensure national security, territorial integrity and public order, maintain legality; regulation of information relations to ensure the rights and freedoms of citizens, health and morality; regulation of information relations in the field of commercial information [10].

Taking into account national interests and threats in the information sphere, the legislator proposes the following main directions of state policy on issues of national security in the information sphere such as ensuring the information sovereignty of Ukraine; improving the state regulation of the development of the information sphere by creating legal and economic prerequisites for the development of the national information infrastructure and resources, introducing the latest technologies in this area, filling the domestic and global information space with reliable information about Ukraine; active involvement of the mass media in the fight against corruption, abuse of office, and other phenomena that threaten the national security of Ukraine; ensuring unwavering observance of citizens’ constitutional right to freedom of speech, access to information, prevention of unlawful interference by state authorities, local self-government bodies, and their officials in the activities of mass media, discrimination in the information sphere and persecution of journalists for

political positions; the application of comprehensive measures to protect the national information space and counter the monopolization of the information sphere of Ukraine [23].

In addition, the unity and interrelationship of the directions of state policy regarding information security can be ensured by legal mechanisms defined at the legislative level, including: clearly formulated goals and objectives of state policy in this area; ensuring the interaction of state and public institutes for the implementation of interdepartmental directions of the state policy of ensuring information security; organization of a system of informing subjects operating in the field of information security about current problems, identification of potential and real threats and dangers and their sources, as well as appropriate measures and means for their prevention, neutralization and liquidation of possible consequences; ensuring coordinated and purposeful actions of subjects operating in various spheres of life of society and the state on issues of adequate response to identified potential and real threats and dangers; provision of national leadership, coordination and control in the field of information security [15].

It is worth noting that the President of Ukraine Decree of “On the Interdepartmental Commission on Information Policy and Information Security and Defence of Ukraine” dated of February 8, 2002 (as amended on June 18, 2009) establishes the Interdepartmental Commission on Information Policy and Information Security. The latter acts as a consultative and advisory body at the Council of National Security and Defence of Ukraine and is aimed to provide thorough state analysis and define possible threats to the national security of Ukraine in the information sphere. One of the objectives is generalization of international experience in the formation and implementation of information policy and analysis of the industry programs implementation and the taking measures related to the implementation by ministries and other central bodies of the executive power of state policy in the information sphere. The body provides designing and submission of proposals to the President of Ukraine and the National Security and Defence Council of Ukraine. Regarding the last task, such proposals relate to the definition of Ukraine’s national interests in the information sphere, conceptual approaches to the formation of state information policy and ensuring Ukraine’s information security. It is focused on implementing systemic measures to improve the information policy of Ukraine as well as implement the state strategy for the development and protection of the national information space and Ukraine’s entry into the world information space. It targets improvement of the legal and scientific support system of Ukraine’s information security and the development

of the state information infrastructure on issues of its material and technical base modernization and adequate financial support. The body is responsible for organization and order of ministries interdepartmental interaction, other central bodies of executive power in the field of ensuring information security; improvement of the President of Ukraine operational information and analytical support system [11].

The study of the above-mentioned body tasks allows us to conclude that cooperation is ensured exclusively by executive authorities in the field of information security in Ukraine. At the same time, we need such an organization that would be able to ensure the coordination not only of representatives of the state apparatus but also of non-state entities providing the informational component of national security. The interaction of state and public administration is one of the most important conditions of socio-economic development, state building in the system of the individual, society, and state information security.

The next important aspect related to the formation and implementation of the state information security policy is the attribution of information security to the most important function of the state, which should, first of all, involve the formation of the policy by the relevant state bodies and the legal mechanisms for its implementation in the field of information security. An important role in this direction of activity belongs to state bodies, which, by the granted powers in the spheres of their responsibility, must provide organizational, regulatory, legal, methodical, scientific, technical and financial support for the implementation of the state information security policy [12].

Taking into account the current state of information security in Ukraine, the following matters such as coordination of all the entities activities that exercise certain powers in this area; application at the national level of means and measures of state influence aimed at effective and high-quality implementation of laws and other normative legal acts on information security.

Ensuring information security as a matter for the entire Ukrainian people follows from the constitutional legal norm: “The bearer of sovereignty and the only source of power in Ukraine is the people. The people exercise power directly and through state authorities and local self-government bodies” [7].

Therefore, the state, which ensures the formation and implementation of the state information security policy, must implement the political will of the people, at least its majority. For this purpose, the state creates the necessary legal basis and organizational structure of the entities entrusted with the relevant functions.

For this purpose, the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine (hereinafter referred to as the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine) was established. O. Tkachenko was appointed to the post of the Minister. According to the Regulation on the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, the Ministry is the central body of the executive power. Its activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The Ministry of Culture and Information Policy is the main body in the system of executive power central bodies. It ensures the formation and implementation of state policy in the spheres of culture, state language policy, popularization of Ukraine in the world, state foreign language, information sovereignty of Ukraine (in terms of powers to manage a complete property complex Ukrainian National Information Agency “Ukrinform”) and information security. The authority ensures the formation and implementation of state policy in the fields of cinematography, restoration and preservation of national memory, international relations, religion and protection of the national minorities’ rights in Ukraine, arts, cultural heritage protection, museum affairs, export, import and return of cultural values [5].

MCIP is the main body in the system of executive power central bodies, which ensures the formation and implementation of state policy in the information and publishing sphere, and also ensures the formation and implementation of state policy in the sphere of television and radio broadcasting.

Based on the analysis of the researched areas of state policy on ensuring information security in Ukraine, the implementation of a comprehensive approach to solving information security problems, and the formation and implementation of state policy in this area should be based on the awareness of threats and dangers. Their sources should be a qualitative basis for the administrative and legal determination of powers and functions of the information security and regulation organizational support system of relations in this field of activity.

To determine the scientific, information-technical, legal, economic and organizational mechanisms for the implementation of a unified policy on the formation and development of the information security system, it is necessary to adopt the Law “On Information Security”.

In modern conditions, it is the systematic approach to information security that should be the defining direction of state policy, on which the existence of a sovereign and independent state, its national security, socio-economic development, and responsible place in the world community depend [30].

Therefore, information security is one of the country’s national security main components. Its provision with the use of a qualitatively formulated na-

tional information policy would significantly contribute to the success in the performance of tasks in the political, military-political, military, economic, social and other spheres of state activity. In particular, the implementation of a successful information policy can significantly affect the reduction of social tension and the resolution of foreign policy and military conflicts.

Information security and information protection bodies together with legislation form the state system of information security and information protection. This state system includes: bodies of legislative, executive and judicial power; legislation regulating relations in the field of information security, information protection and information resources; regulatory legal framework for information protection; information protection services (bodies) of enterprises, organizations, institutions [28].

The Verkhovna Rada of Ukraine as a body of legislative power adopts laws regulating relations in the field of information security and information protection.

The regulatory framework is formed based on normative legal acts in the field of information issued by the bodies of various branches of government.

Executive bodies (the Cabinet of Ministers of Ukraine (hereinafter referred to as the Government), which include ministries with their subordinate bodies, local executive bodies) implement laws. For this purpose, the Government adopts relevant resolutions in the field of information protection and issues orders, which are subordinate regulatory legal acts. Ministries and their subordinate bodies, following their purpose, develop and approve such normative acts as: provisions, instructions, rules, methodological recommendations. Normative acts of this level also include orders and letters from heads of executive bodies [32].

Authorities regulating relations in the field of information security and information protection include:

- Security Service of Ukraine;
- State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine;
- Ministry of Defence Ukraine;
- Foreign Intelligence Service of Ukraine;
- Ministry of Internal Affairs of Ukraine, to which National Police of Ukraine, Administration of the State Border Service of Ukraine, State Migration Service of Ukraine, State Service of Ukraine for Emergency Situations are subordinate;
- State Fiscal Service of Ukraine, subordinate to Ministry of Finance of Ukraine;

- State enterprise Ukrainian Research and Training Center for Problems of Standardization, Certification and Quality;
- Center for Countering Disinformation;
- Center for strategic communications and information security [29].

The Security Service of Ukraine is a special state law enforcement agency that ensures the state security of Ukraine and is subordinate to the President of Ukraine. The Security Service of Ukraine performs, in particular, the functions of protecting state secrets.

The State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine is a state body that is appointed to ensure the functioning and development of the state government communications system, the formation and implementation of state policy in the fields of cryptographic and technical information protection, telecommunications, the use of radio frequency resources of Ukraine, postal communications special purpose communication, government field service communication, as well as other tasks under the law [19].

The Ministry of Internal Affairs of Ukraine fights against criminals in the information sphere and against computer crimes [21].

The State Fiscal Service of Ukraine is obliged to prevent the illegal import and export of “pirated” products from Ukraine, thus ensuring the protection of copyright and patent rights [20].

The state enterprise Ukrainian Research and Training Centre for Standardization, Certification and Quality Problems develops standards in the field of information protection and creates prerequisites for bringing the national standardization system closer to international and European norms and rules [13].

The judiciary supervises and prosecutes violations of legislation in the information sphere. In their activity, courts are governed by articles of the Criminal and Civil Codes of Ukraine.

The Centre for Countering Disinformation is a centre for countering current and projected threats to Ukraine’s national security and national interests in the information sphere, ensuring Ukraine’s information security, effective countering of propaganda, destructive disinformation influences and campaigns, preventing manipulation of public opinion [18].

The centre started work on April 6, 2021. At the beginning of May, the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy approved the Regulation, which established that the Centre is subordinate to the National Security and Defence Council of Ukraine (hereinafter referred to as the NSDC), the general direction and coordination of its activities is carried out by the secretary of the NSDC [3].

The work of the Centre for Countering Disinformation covers such areas as the military direction, the fight against crime and corruption, foreign and domestic policy, the economy, infrastructure, ecology, health care, the social sphere, and the scientific and technological direction. However, the main focus is on countering the spread of false information on the Internet and fakes in the media. The Centre does not have punitive functions for misinformation and will not be able to apply sanctions, but it can make submissions to the National Security Council regarding certain violations.

The Centre for Strategic Communications and Information Security focuses its work on strategic communications, which include the development of Russian counter-narratives, conducting information campaigns, including Ukrainian narratives in the Government's daily communication; creation of an online resource that actively responds to computer attacks; regular notification of hybrid aggression by Russia at the international level, joint development of mechanisms to counter disinformation with international partners [17].

The formation, implementation and coordination of the state information policy, as well as ensuring the information sovereignty of Ukraine, is carried out by a specially authorized central body of executive power following the functions assigned to it.

The tasks of the central executive body in the field of state information policy are the development of conceptual documents in the field of sustainable development of the information space and control over their implementation in the system of executive bodies. Coordination of the activities of the central executive authorities is also carried out to ensure the sustainable development of the information space of Ukraine. An important task is the preparation of normative documents that regulate the procedure for relations with the public of state authorities and the publication of information about their activities, as well as the coordination and control of the activities of the units of the central executive authorities that carry out communication with the public [4].

The main subjects of Ukraine state information policy implementation are such central bodies of executive power, which form and implement state policy in the following areas: in the spheres of education and science, intellectual property, scientific, scientific-technical and innovative activities, informatization, formation and use of national electronic information resources, creating conditions for the development of the information society, as well as in the field of state supervision (control) over the activities of educational institutions, regardless of their subordination and form of ownership; in the spheres of culture and arts, protection of cultural heritage, export, import and return of cultural values, state language policy, as well as in the sphere of formation

and implementation of state policy in the field of cinematography (the latter is State Cinema); in the sphere of informatization, electronic government, formation and use of national electronic information resources, development of information society; in the sphere of television and radio broadcasting, information and publishing spheres [26].

Therefore, the information security of Ukraine is achieved through a balance between the information rights and freedoms of various legal entities and the protection of national information sovereignty. At the same time, only those actions that are directed within the limits of the current legislation and the Constitution, based on the principles of the rule of law and equality of all before the law, give a positive result both for society as a whole and for an individual citizen.

3. CONCLUSIONS

The further progress of mankind is connected with the wide implementation of ICT or, in other words, with the construction of an information society. Its development, the high dynamics of the increase in the number of social relations based on the wide use of information and information processes, the sharp increase in the significance of these relations for all spheres of human activity, society and the state determine the relevance and necessity of studying the theoretical, methodological and practical problems of legal support of the information sphere, the basis of which is information law and information legislation.

One of the key parts of the military-technological revolution in the modern world is the possibility of developing a new form of warfare, which is often called information warfare. The evolution of information warfare depends on technological change, systems development, and the adaptation of operational approaches and organizational structures to take advantage of this new opportunity. In the military industry, much attention is rightly focused on assessing the doctrinal, operational, and organizational issues of the information warfare revolution. However, much less attention has been paid to the specific impact of information warfare on technological research and acquisition.

Threats of information wars, speculative (hostile, aggressive) information influences urgently raise the issue of information security. The legislator identified the main threats to information security, taking into account the dynamism and radicalism of possible changes, as well as due to intensive scientific and technical progress. Therefore, any law is unlikely to be able to or should contain an exhaustive list of such threats to reflect modern problems. The absence of such a threat as limiting the exercise of the rights and freedoms of a person and

a citizen regarding the use, dissemination and storage of information is considered a significant deficiency in the law.

There is also a specific problem of protecting information during the acquisition and development of such systems. Because dependence on commercial technologies creates concomitant vulnerabilities to commercial technologies, it is important to assess the risks posed by these vulnerabilities “upfront and early” in the development cycle.

The already existing methodologies for conducting mentioned assessments as part of the engineering process and such methodologies themselves should be strengthened and extended to all new or modified systems. In addition, concerns about product integrity due to software backdoors should be addressed. Since such issues are of interest to commercial structures as well, the military should seek to work much more closely with traditionally non-defense firms that provide much of the information for the military’s information infrastructure to solve these problems.

We hope that domestic legislation and software products in the field of information security will have new modern content and meet the high international level.

REFERENCES

1. Deregulative changes in information security in Ukraine. URL: https://www.aster-slaw.com/ua/press_center/publications/deregulative_changes_in_information_security_in_ukraine/ (in Ukraine).
2. Bytiak, Yu. P., Bohutskyi, V. V., Harashchuk, V. M. (2000). *Administratyvne pravo Ukrainy*. Kharkiv, 520 p. (in Ukraine).
3. V Ukraini zapratsiuvav Tsentр protydiї dezinformatsii. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tsentр-protydiya-dezinformatsiya/31189623.html> (in Ukraine).
4. Hurovskyi, V. O. (2014). Rol orhaniv derzhavnoi vlady u sferi zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. *Visnyk Ukrainskoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy: Fakhovyi zbirnyk*. Kyiv, № 3, p. 21–31 (in Ukraine).
5. Deiaki pytannia diialnosti Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 zhovtnia 2019 r.*, № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> (in Ukraine).
6. Zharkov, Ya. M., Dziuba, M. T., Zamaruieva, I. V. (2008). *Informatsiina bezpeka osobystosti, suspilstva, derzhavy: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet»*, 274 s. URL: https://mil.univ.kiev.ua/files/7_50255454.pdf. (in Ukraine).
7. Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1996, № 30, p. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukraine).
8. Kopan, O. V. (2017). Destabilizatsiia sotsialno-politychnoi sytuatsii – provokatsiia vnutrishnoderzhavnoho konfliktu. *Informatsiia i pravo : Fakhovyi zbirnyk*, № 4, p. 73–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2017_4_9. (in Ukraine).

9. Kormych, B. A. (2004). *Informatsiina bezpeka : orhanizatsiino-pravovi osnovy : navch. posibnyk*. Kyiv: Kondor, 384 p. (in Ukraine).
10. Kosach, P. D. (2002). *Informatsiina bezpeka yak osnova natsionalnoi bezpeky*. Kyiv : ZAT Vydavnychy dim «DEMShch», 144 p. (in Ukraine).
11. Lipkan, V. A., Maksymenko, Yu. Ye., Zhelikhovskiy, V. M. (2006). *Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: navchalnyi posibnyk*. Kyi : KNT, 280 p.
12. Mahda, Ye. (2015). *Hibrydna viina : vyzhyty i peremohty*. Kharkiv: Vivat, 320 p. (in Ukraine).
13. Ofitsiinyi sait Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi naukovo-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti». URL: <http://uas.org.ua/ua/> (in Ukraine).
14. Perun, T. S. (2019). *Administratyvno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v Ukraini*. Lviv: Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika», 268 p. (in Ukraine).
15. Petryk, V. *Sutnist informatsiinoi bezpeky derzhavy, suspilstva ta osoby* URL: www.justinian.com.ua/article.php. (in Ukraine).
16. Pocheptsov, H. (2006). *Informatsiina polityka : navch. posibnyk*. Kyiv: Znannia, 663 p. (in Ukraine).
17. *Prezentovano Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi bezpeky* URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki> (in Ukraine).
18. *Prezydent zatverdyyv Polozhennia pro Tsentr protydii dezinformatsii*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-polozhennya-pro-centr-protidyyi-dezinfor-68317>. (in Ukraine).
19. *Pro Derzhavnu sluzhbu spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23.04.2021. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2006, № 30, st. 258* (in Ukraine).
20. *Pro Derzhavnu fiskalnu sluzhbu Ukrainy: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 21 travnia 2014, № 236*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text> (in Ukraine).
21. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2015, № 878*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>. (in Ukraine).
22. *Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh: Zakon Ukrainy vid 04.07.2020, № 31, st. 286*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>. (in Ukraine).
23. *Pro zakhody shchodo vdoskonalennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informatsiinoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 28 kvitnia 2014*. URL: www.president.gov.ua/dokument/17588.html. (in Ukraine).
24. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19 cherv (2003), № 964-IV, 2003, № 9, st. 351*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (in Ukraine).
25. *Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: zakon Ukrainy vid 05 bereznia 1998, № 183/98–VR*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/98>. (in Ukraine).

26. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 28 kvitnia 2014 roku «Pro zakhody shchodo vdoskonalennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informatsiinoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 01.05.2014 № 449/2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14#Text>. (in Ukraine).

27. Pro stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.02.2007. *Uriadovyi kurier*. (in Ukraine).

28. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.05.2013. № 386-r. *Uriadovyi kurier*, № 105, p. 26–27 (in Ukraine).

29. Sashchuk, H. Informatsiina bezpeka v systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. URL: http://www.journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php. (in Ukraine).

30. Svitova hibrydna viina : ukraïnskyi front : monohrafiia /za zah. red. V. P. Horbulina. Kyiv: NISD, 2017. 496 p. (in Ukraine).

31. Shubina, O. V. (2014). Derzhavna informatsiina bezpeka: problemy vyznachennia kontseptu. *Derzhava ta prava: Fakhovyi zbirnyk*, № 3, p. 26–31 (in Ukraine).

32. Yudin, O. K. (2004). Informatsiina bezpeka derzhavy. Kharkiv: Konsum, 508 p. (in Ukraine).

Матеріал надійшов до редакції 07.03.2024 р.

УДК 32.019.5]:070.16:551.5

Євгенія Тихомирова,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

evgenia.tyhomirova@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-102-122

ЛАНДШАФТ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ЗМІНИ КЛІМАТУ: ДЕНІАЛІСТСЬКИЙ РАКУРС

Ужито метафору «ландшафт дезінформації щодо зміни клімату» для акцентування багатогранності проблеми кліматичної дезінформації як складної інформаційної системи з багатьма взаємодіючими змінними.

Це поняття охоплює акторів, що поширюють дезінформацію через традиційні ЗМІ й онлайн-платформи аналітичних центрів, політиків та інших акторів, які по-різному ставляться до наукових фактів про зміну клімату. Аналіз наукових джерел дав змогу виявити, що найбільшою є довіра громадськості до вчених; телебачення й онлайн-інформація розглядаються як місце, де респонденти бачать найбільше кліматичної дезінформації; політичні партії та уряди згадуються як джерела неправдивої й оманливої дезінформації, а ЗМІ – як рольові чинники впливу на рішення щодо кліматичних змін та дії великих компаній, політику уряду й громадське ставлення.

У статті проаналізовано акторів, які відкидають науковий консенсус щодо зміни клімату, активно поширюючи дезінформацію про глобальне потепління. Вони відомі як «кліматичні скептики» або «кліматичні деніалісти». Серед них також згадуються ПР-фірми та інші структури зв'язків із громадськістю, які працюють із кліматонебезпечними корпораціями, зраджуючи власній ідеї корпоративної соціальної відповідальності. Великі нафтові, газові, вугільні компанії й деякі інші є головними замовниками ПР-фірм, а піар використовується для маніпулювання громадською думкою, підтримки авторитету корпорацій у кліматичній дискусії, захисту їхніх інтересів, відволікаючи громадськість від реальних проблем.

Ключові слова: грінвошинг, кліматична дезінформація, кліматичні скептики, кліматичні деніалісти, корпоративна соціальна відповідальність, ПР-фірми.

Yevheniia Tykhomyrova,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

THE LANDSCAPE OF CLIMATE CHANGE DISINFORMATION: A DENIALIST PERSPECTIVE

The author uses the metaphor of a 'climate change disinformation landscape' to emphasise the multifaceted nature of the climate change disinformation problem as a complex information system with many interacting variables. This concept encompasses actors spreading disinformation through traditional media and online think tank platforms, politicians and other actors with different attitudes towards the scientific facts about climate change. The analysis of scientific sources allowed the author to find that the pub-

lic's trust in scientists is highest; television and online information are seen as the place where respondents see most climate disinformation; political parties and governments are identified as sources of false and misleading disinformation; and the media are seen as influencing the decisions and actions of large corporations on climate change, government policies and public attitudes.

The article analyses the actors who reject the scientific consensus on climate change by actively spreading disinformation about global warming. They are known as "climate sceptics" or "climate deniers". They also include PR firms and other public relations structures that work with climate-damaging corporations, betraying their own idea of corporate social responsibility. Large oil, gas, coal and other companies are the main clients of PR firms, and PR is used to manipulate public opinion, maintain the authority of corporations in the climate debate, protect their interests and distract the public from real problems.

Key words: greenwashing, climate disinformation, climate sceptics, climate deniers, corporate social responsibility, PR firms.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Вивчення дезінформації, пов'язаної зі зміною клімату, є одним з аспектів наукових досліджень. Недостовірні, оманливі та маніпулятивні повідомлення можуть спотворити розуміння зацікавленими сторонами зміни клімату. Надання достовірної інформації про зміну клімату має вирішальне значення для прийняття обґрунтованих рішень у цій сфері, тоді як неточна інформація не відповідає потребам суспільства. Оскільки зміна клімату впливає на різні аспекти життя, такі як здоров'я, енергетика й водні ресурси, протидія дезінформації про клімат, є корисною для забезпечення нашої безпеки та здоров'я. Поширення правдивої інформації підвищує кліматичну грамотність суспільства, сприяючи розвитку громадян, спроможних приймати обґрунтовані рішення щодо клімату й діяти адекватно сучасній кліматичній політиці.

Ландшафт дезінформації щодо зміни клімату можна трактувати як складну та динамічну систему інформації, мізінформації, дезінформації й малінформації, що існує навколо цього питання. Кліматичну міз/дез/малінформацію називатимемо для спрощення комунікації узагальнювальним терміном «кліматична дезінформація». На нашу думку, усі три терміни можна об'єднати одним терміном «дезінформація», коли немає потреби враховувати специфіку кожного з них. В іншому випадку

вживатимемо адекватні для ситуації терміни. Оскільки в контексті ландшафту кліматичної дезінформації мається на увазі низка суб'єктів, тактик і каналів, які використовуються для поширення помилкової, оманливої або маніпулятивної інформації про кліматологію, наслідки змін клімату й політичні заходи, пов'язані зі зміною клімату, звертатимемо до аналізу структури ландшафту кліматичної дезінформації, у цій статті тих, що відкидають науковий консенсус щодо зміни клімату, активно поширюючи різноманітну дезінформацію про глобальне потепління.

Для ефективної боротьби з дезінформацією про зміну клімату важливо розуміти основні мотиви та тактику тих, хто поширює дезінформацію, а також канали, якими вона поширюється. А також досліджувати організації, вебсайти й платформи, які на міжнародному, регіональному та національному рівнях протидіють дезінформації в кліматичній політиці, приділяючи особливу увагу боротьбі з дезінформацією, пов'язаною зі зміною клімату. Однак поки що в Україні недостатньо уваги приділяється вивченню й просуванню цих зусиль. Це зумовило наш інтерес до цієї теми, а також мету та завдання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому просторі проблематика кліматичної дезінформації загалом розроблена мало. Саме тому в основу нашої статті покладено дослідження авторів, сайтів і платформ, що цілеспрямовано займаються цією проблемою й значну увагу приділяють питанням мізінформації, дезінформації та малінформації щодо кліматичних змін. Крім того, спиратимемося на дослідження аналітичних центрів і науковців, що вивчали дезінформаційний дискурс у контексті кліматичних змін [1; 2; 3; 4; 5].

Мета статті – виявити та узагальнити підходи різноманітних організацій, сайтів і платформ, що, відкидаючи науковий консенсус щодо зміни клімату, активно поширюють різноманітну дезінформацію про глобальне потепління та антропогенну теорію зміни клімату. Зокрема, поставлено завдання здійснити аналіз зазначених інформаційних суб'єктів, які презентують деніалістський підхід до клімату й кліматичної політики.

Методика дослідження. Робота ґрунтується на аналізі первинних даних сайтів та платформ акторів, що створюють дезінформаційні наративи щодо кліматичних змін, вторинних даних з опублікованих наукових праць і якісного аналізу переважно зарубіжних інформаційних джерел, в основу статті покладено концептуальну основу дослідження, що ґрунтується на трьох типах інформації – мізі-, дез- та малінформації.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Поняття ландшафту дезінформації щодо зміни клімату

Термін «ландшафт» у цьому випадку вживається як метафора для того, щоб акцентувати увагу на проблемі дезінформації щодо зміни клімату як складній інформаційній системі, що, як і будь-який ландшафт, охоплює багато взаємодіючих змінних. Ми пропонуємо таку дефініцію запропонованої метафори.

Ландшафт дезінформації щодо зміни клімату – це система різноманітних акторів, уключаючи компанії, що займаються клімато-небезпечним виробництвом, аналітичні центри різних напрямів, що фінансуються державою, промисловістю або благодійними організаціями чи суб'єктами, та політичних діячів, які прагнуть захистити або підірвати науковий консенсус щодо зміни клімату та сприятиме чи затримуватиме / перешкоджатиме політичним кліматичним діям. Серед них є певна кількість суб'єктів, які використовують низку дезінформаційних тактик, таких як підбір даних, поширення теорій змови та використання недобросовісних експертів, щоб створити плутанину й сумніви в науці про зміну клімату. Канали, через які поширюється ця дезінформація, дедалі частіше включають як традиційні ЗМІ, так і онлайн-ресурси: вебсайти, соціальні мережі та інші онлайн-канали. Саме тому ландшафт дезінформації щодо зміни клімату ще більше ускладнюється тим, що він постійно розвивається, із часом з'являються нові суб'єкти, наративи й інструменти поширення як позитивної й адекватної інформації, так і дезінформації.

Дослідники Інституту Reuters проаналізували у 2022 і 2023 рр.¹ дані з восьми країн, що представляють різні регіони світу: Бразилії, Франції, Німеччини, Індії, Японії, Пакистану, Великобританії та США, – і виявили, що за 2023 р. 55 % громадськості отримували доступ до новин та інформації про зміну клімату в середньому щотижня. Зокрема, цей показник в Індії становив 44 %, у Німеччині – 65 %. У більшості досліджуваних країн спостерігали незначне зростання в порівнянні з 2022 р. Наприклад, у Німеччині – (+9), Японії – (+6) та Великій Британії – (+8), хоча в Пакистані простежено зниження – (-10). При цьому зазначимо, що стурбованість дезінформацією про зміну клімату,

¹Опитування проведене IPSOS від імені Оксфордської мережі кліматичної журналістики (OCJN) в Інституті вивчення журналістики Reuters (RISJ) Оксфордського університету. Дані зібрано за допомогою онлайн-анкети з 18 по 31 серпня 2023 р.

яка відповідає даним 2022 р., становила (80 %) респондентів. Розподіл джерел новин й інформації про кліматичні зміни, де респонденти натрапляли на дезінформацію, відбувався певним чином, про що йдеться в табл. 1 [5].

Таблиця 1

Розподіл джерел новин та інформації про кліматичні зміни за останній тиждень, де респонденти спостерігали недостовірну або оманливу інформацію

Джерела новин та інформації	Усього онлайн	ТВ - новини	Соціальні мережі	Месенджери	Газети	Новини радіо	В інших місцях
1	2	3	4	5	6	7	8
Середній показник восьми країн	21 %	13 %	14 %	7 %	6 %	5 %	13 %
Індія	45	23	31	23	16	11	36
Бразилія	25	11	15	9	6	5	17
США	21	15	16	5	5	5	12
Німеччина	19	15	14	5	7	9	12
Пакистан	19	10	15	8	4	2	16
Великобританія	16	10	10	3	4	4	7
Франція	14	10	8	2	4	5	9
Японія	11	7	5	3	3	2	5

Складено за: [5].

Як бачимо, цікаві дані виявило зазначене дослідження щодо джерел новин та інформації про кліматичні зміни:

1) найбільш надійним джерелом, якому довіряють у середньому 73 % респондентів, залишаються **вчені**, саме їх частіше бачать як джерело

достовірної інформації респонденти і в ЗМІ, у порівнянні з будь-якими іншими джерелом інформації;

2) **телебачення та онлайн-інформація** (уключаючи соціальні мережі та месенджери) респонденти розглядають як місце, де вони бачать найбільше дезінформації, пов'язаної з кліматом. При цьому онлайн- і телевізійні новини продовжують використовуватися найбільше у восьми країнах;

3) **політики, політичні партії та уряди** часто згадуються як джерела неправдивої й оманливої дезінформації.

4) майже дві третини респондентів вважають, що **засоби масової інформації** відіграють значну роль у впливі на рішення щодо зміни клімату, дії великих компаній, політику уряду та громадське ставлення (особливо твердо переконані в цьому в Бразилії, Індії й Пакистані [5].

Уряди, політики та політичні партії є одними з найбільш часто згадуваних респондентами джерел дезінформації про зміну клімату (див. табл. 2).

Таблиця 2

Частка тих, хто вважає, що протягом останнього тижня стикався з недостовірною або оманливою інформацією про зміну клімату в кожному з цих джерел

Джерела новин та інформації	Політики чи партії	Уряд	Активісти	Знаменитості	Науковці
1	2	3	4	5	6
Середній показник восьми країн	13 %	12 %	12 %	11 %	10 %
Джерела новин та інформації	Політики чи партії	Уряд	Активісти	Знаменитості	Науковці
Індія	29	34	32	31	29
США	16	13	12	11	9
Німеччина	14	10	12	8	9
Пакистан	12	10	11	10	8
Бразилія	11	12	12	12	10
Великобританія	9	9	9	7	6

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5	6
Франція	7	6	6	6	5
Японія	5	5	5	6	4

Складено за: [5].

Висновок науковців свідчить, що «стабільність довіри до вчених, активістів і міжнародних установ як основних джерел кліматичної інформації може бути обнадійливою, однак серед респондентів усе ще існує занепокоєння щодо дезінформації про зміну клімату». 80 % респондентів у восьми країнах кажуть, що вони принаймні дещо стурбовані недостовірними або оманливими новинами про зміну клімату. Ця цифра нижча за середню в Японії (69 %) і Німеччині (70 %), вища від середньої в Бразилії (87 %) та Індії (93 %), але в кожному випадку це стосується явної більшості [5].

Водночас дослідники виявили й деякі неоднозначні тренди щодо кліматичної дезінформації:

- якщо порівнювати з 2022 р., то не відбулося статистично значущого зсуву в цьому занепокоєнні ні на сукупному рівні, ні на рівні країни, за винятком незначного зростання в Бразилії та Великобританії;
- крім того, занепокоєння з приводу дезінформації в кліматичних новинах не менше й не більше, ніж дезінформації в новинах загалом;
- у середньому майже такий самий відсоток людей пам'ятає, що стикався з оманливою інформацією про зміну клімату у 2022 р. (28 %), як і у 2023 р. (25 %). Ця тенденція залишається незмінною в усіх країнах, за винятком Пакистану;
- у різних країнах більший відсоток респондентів в Індії (45 %), Бразилії (25 %) та США (21 %) вважають, що вони стикалися з неправдивими новинами й оманливою інформацією в інтернеті (уключаючи соціальні мережі та месенджери) у порівнянні з Японією, Францією та Великобританією, де цей відсоток коливався від 11 % до 16 %. Як і у 2022 р., газети та радіо згадуються в контексті кліматичної дезінформації рідше, ніж інші джерела, в усіх країнах [5].

Ураховуючи результати цього дослідження, характеристику кліматичної дезінформації почнемо з аналізу сучасного інформаційного ландшафту, де кліматологія тісно пов'язана зі скептицизмом, запереченнями й протиставленнями щодо кліматичних змін. Але враховуватимемо й той факт, на який звернули увагу М. Фалькенберг та А. Барончеллі, представники

Лондонського університету й Інституту Алана Тюрінга, розглядаючи сучасні зміни в наративах, поширених кліматичними скептиками. Вони зазначали, що «важко точно визначити межі мізінформації щодо клімату», оскільки поширені твердження на кшталт «зміна клімату не є реальною» та «зміна клімату не є антропогенною» (на їхню думку, «відверті заперечення») зараз становлять «незначну меншість у ширшому контексті кліматично-протилежних поглядів, які можна знайти в соціальних мережах» [6].

Більшу небезпеку, на думку зазначених вище дослідників, набувають зараз «непрямі форми скептицизму – дискурси зволікання», що «ставлять під сумнів темпи зеленого переходу або намагаються дискредитувати суб'єктів, які беруть участь в обговоренні та впровадженні кліматичних дій». Твердження, відомі під назвою «дискурс затримки», використовуються для протидії кліматичним діям, проте не «всі, хто обговорює такі ідеї, є заперечувачами клімату або діють недобросовісно». За останні роки спостерігаємо зростання подібних заяв, однак важлива відмінність між відвертими й непрямими заявами «полягає в тому, що перші робляться як противниками, так і активістами, які виступають на захист клімату» [6].

Саме тому організації, задіяні у сфері кліматичних змін, можуть бути класифіковані як деніалістські й за їхніми відвертими, непрямими скептичними заявами щодо зміни клімату. Результати такого аналізу можуть бути важливими для розуміння їх впливу на громадську думку щодо проблем зміни клімату та мають значення не лише для наукової спільноти, а й для ширшого загалу. Розуміння й аналіз середовища щодо кліматичних змін з обох сторін інформаційного протистояння може сприяти посиленню свідомості суспільства та сприяти прийняттю обґрунтованих кліматичних рішень.

Сьогодні у світі існує низка різноманітних організацій, які пов'язані з кліматичними змінами, по-різному оцінюючи їх походження. Одні стоять на позиціях їх природного або техногенного генезису, інші вважають, що вони спричинені надмірними антропогенними викидами парникових газів (так звана антропогенна теорія зміни клімату). На нашу думку, панівною є остання теорія, нею керуються численні міжнародні організації (зокрема кліматичний науковий орган ООН, МГЕЗК, (IPCC), Міжнародна наукова рада (ISC), Світова метеорологічна організація (WMO) та інші), більшість наукових й урядових кіл, що вказують на необхідність дій для зменшення викидів парникових газів та адаптації до змін клімату. Між прихильниками й противниками антропогенної теорії зміни клімату простежуємо протистояння, яке виявляється в інформаційній сфері та проявляється у формі поширення кліматичної дезінформації.

2. Організації-кліматичні деніалісти

Які організації, що діють у сфері кліматичних змін, можна віднести до противників антропогенної теорії зміни клімату, а отже, і потужної третьої колони в середовищі науковців, дослідження яких сприяють поширенню кліматичної дезінформації? «Для того, щоб краще зрозуміти полеміку навколо глобального потепління, – писали американські дослідники А. Маккрайт і Р. Данлеп, – **майбутні дослідження повинні звернути увагу на вплив консервативного руху**, визначивши вирішальну роль консервативних фондів, консервативних аналітичних центрів і співчутливих учених-«скептиків» у підриві зростаючого наукового консенсусу щодо реальності глобального потепління [7, с. 499].

Саме дослідники тих організацій, які відкидають науковий консенсус щодо глобального потепління, активно сприяють розповсюдженню дезінформації щодо зміни клімату. Їх називають «кліматичними скептиками» або «кліматичними заперечувачами» чи «кліматичними деніалістами» (від англ. *denial* – заперечення; деніалізм – форма світогляду, що заперечує реальність, яка не відповідає особистим переконанням індивіда, зокрема заперечення глобального потепління). Деякі з цих організацій можуть мати ідеологічні, економічні або політичні мотивації для поширення недостовірних, оманливих або маніпулятивних тверджень про кліматичні зміни. Можна погодитися з представниками **Центру протидії цифровій ненависті (Center for Combating Digital Hate – CCDH)**, які зазначають на своєму сайті, що «мізінформація про зміну клімату сіє скептицизм, створюючи відчуття, що існує більш широка дискусія, ніж є насправді. Той, хто заперечує клімат, поширює необґрунтоване, ненаукове заперечення клімату, використовуючи можливості платформ соціальних мереж» [8].

На сайті Desmog сформована База даних кліматичної дезінформації, у якій представлені особи та організації, які розповсюджують дезінформацію щодо зміни клімату. Серед них станом на 28.03.24 р. представлено 571 особу й 320 організацій зі США або за участю США, про які на сайті написано, що вони «допомагали затримувати та відволікати громадськість і наших обраних лідерів від ужиття необхідних заходів для зменшення забруднення парниковими газами та боротьби з глобальним потеплінням» [3]. До речі, у цьому списку представлені й країни Європи, організації яких відкидають науковий консенсус щодо глобального потепління та працюють над розповсюдженням дезінформації щодо зміни клімату – Великобританія: Фонд політики глобального потепління (Global Warming Policy Foundation – GWPF) [9], Нідерланди: Фонд кліматичної розвідки (Climate Intelligence

Foundation – CLINTEL) [10], Німеччина: Європейський інститут клімату та енергетики (The European Institute for Climate and Energy – EIKE) [11].

Пошук джерел дав перелік (десять назв) подібних американських організацій у публікації 2013 р., де йшлося про приклади їхніх зусиль із кліматичної дезінформації та джерел фінансування з боку індустрії викопного палива або пожертв від фондів, заснованих і підтримуваних мільярдерами з видобутку викопного палива братами Кох [12]. Щоб подивитися, чи перебувають деякі з них у сучасному консервативному кліматичному русі, проаналізуємо результати нашого аналізу в табл. 3. Цей перелік складено на основі присутності цих організацій скептиків глобального потепління в списку 2024 р. сайту Desmog.

Таблиця 3

Американські організації скептиків глобального потепління

№ з/п	Назва організації/ адреса сайту	Характеристика організації
1	2	3
1	Американський інститут підприємництва (American Enterprise Institute (AEI)) https://www.aei.org/about/	Відігравав певну роль у поширенні дезінформації про сфабриковану полеміку щодо електронних листів, викрадених у кліматологів, а його науковці виражали скепсис щодо консенсусу, масштабів і причин глобального потепління.
2	Американці за процвітання Americans for Prosperity (AFP) https://americansforprosperity.org/about/	Часто надавали платформу для суперечливих заяв щодо клімату, організовуючи заходи про «невдалу енергетичну політику», не повідомляли про зв'язки AFP із нафтовими інтересами, а саме з Koch Industries (Д. і Ч. Кохами, що працюють на викопному паливі).
3	Інститут Катона Cato Institute (CI) https://www.cato.org/about	Його представники неоднозначно висловлювалися щодо ролі людської діяльності в глобальному потеплінні, документів Національного звіту про оцінку клімату, закликали Конгрес «не ухвалювати жодного закону, що обмежує викиди вуглекислого газу», Ч. Кох був

Закінчення таблиці 3

1	2	3
		співзасновником Cato, а Д. і Ч. Кохи були серед чотирьох «акціонерів» Катону до 2011 р., а один із них був членом Ради директорів Катона.
4	Інститут Хартленда Heartland Institute (HI) https://cei.org/about/	Консервативний аналітичний центр, що вже давно критикує науку про зміну клімату, публікуючи звіти та організовуючи конференції, які ставлять під сумнів науковий консенсус щодо глобального потепління.
5	Інститут енергетичних досліджень Institute for Energy Research (IER) https://www.institute-forenergyresearch.org/about/	Аналітичний центр, який критично ставився до політики зміни клімату й висловлював скептицизм щодо кліматичної науки. Його представники говорили про високі витрати на боротьбу зі змінами клімату та іронізували щодо існування професії кліматолога.

Складено за: [13], [3].

В інтерв'ю італійської журналістки, дослідниці історії та тактики заперечення зміни клімату С. Левантезі поставлено питання щодо ідеї, яка висловлена в її книзі «Кліматичні брехуни. Влада, політика, психологія тих, хто заперечує кризу століття». Ішлося про наратив заперечення клімату, який, на думку авторки книги, усе більше зосереджується на дуалізмі між «реалістами» та «панікерами». Вона сказала, що сьогодні заперечувати існування зміни клімату й людську відповідальність за кліматичну кризу стає дедалі важче навіть тим, хто, заперечуючи, віддає пріоритет новим стратегіям, щоб максимально відтермінувати кліматичні дії. Тому ті, котрі заперечують зміну клімату, асоціюють себе з «реалістами», прагнучи здаватися раціональними й правдивими. Дослідниця вважає, що таку «стратегію активно просуває Інститут Хартленда, одна з найагресивніших груп заперечення клімату, яка протягом багатьох років отримувала фінансування від компаній, що займаються викопним паливом і тютюном, для просування деніалістського наративу як у Сполучених Штатах, так і в Європі». Разом зі своїм колегою С. Левантезі виявила зростаючу тенденцію до використання терміна «реаліст» заперечувачами

в соціальних мережах. Це простежено у 2019 р., який став «переломним роком для громадських дій та усвідомлення кліматичної кризи, і фактом є те, що машина заперечення клімату завжди працює повним ходом, коли глобальні кліматичні дії стають вищим пріоритетом для державної політики» [14].

3. Структури зв'язків із громадськістю, які працюють на кліматонебезпечні корпорації

Крім кліматонебезпечних організацій та їхніх сателітів у сфері досліджень кліматичної політики, на боці деніалістів виступають і структури зв'язків із громадськістю (ПР) – внутрішні підрозділи компаній та ПР-фірми, що працюють на кліматонебезпечні корпорації в різних країнах світу. Але було б несправедливо говорити про всі установи ПР як прихильників деніалістів, що стоять на боці заперечувачів антропогенної теорії. На думку М. Арончик і М. Еспіноза, рекламні агенти впливали на суспільне сприйняття навколишнього середовища з початку двадцятого століття, демонструючи, як професійні комунікатори впливають на наше мислення про публічне знання, яким і є кліматичне знання, та хто може його законно створювати. Але це, на їхню думку, також вимагає розгляду одночасної еволюції професійних комунікантів і формування їхніх установ, норм і рухів, оскільки без цієї частини головоломки можна втратити ключові шляхи перемоги в боротьбі, розподілі ресурсів і формуванні переконань щодо екологічних проблем [15].

У зв'язку з цим постало питання корпоративної соціальної відповідальності (CSR), згідно з якою компанії повинні враховувати соціальні, екологічні та економічні аспекти своєї діяльності й взаємодіяти із зацікавленими сторонами. Основна мета CSR ПР-фірм у контексті зміни клімату мала би полягати у позитивному внеску до боротьби, пом'якшенні й адаптації до кліматичних змін. Проте світ бачить іншу картину, хоча більшість бізнес-лідерів зараз усвідомлюють, що в їхніх власних інтересах бути готовими партнерами в розв'язанні глобальних проблем. Зокрема, М. Лаббер, президент CERES, некомерційної організації, яка виступає за сталий розвиток, справедливо висловлюється про це: «Ви не можете вести бізнес без достатньої кількості води, ви не можете вести бізнес, якщо бачите, що урагани відбуваються частіше, або посухи, якщо ви працюєте в сільськогосподарській сфері... Ви розумієте, що зміна клімату – це не лише про національну безпеку, охорону здоров'я, навколишнє середовище чи науковців, це про майбутнє нашої економіки» [16].

У контексті нашого дослідження говоритимемо лише про випадки, коли CSR використовується лише завуальовано: у формі зеленого камуфляжу (**greenwashing**), тобто практики, коли за допомогою засобів ПР-компанії прагнуть створити враження, що вони діють екологічно відповідально, хоча насправді їхні дії не відповідають цим заявам. Так учиняють деякі нафтові, газові та вугільні компанії, які прагнуть створити враження, що вони переходять до зеленої енергії; деякі тютюнові компанії можуть укладати кошти в благодійність або спонсорувати екологічні заходи, але при цьому продовжувати продавати товари, які завдають шкоди здоров'ю, прикриваючись «зеленими» гаслами ПР-фірм-маріонеток, що забезпечують цим корпораціям greenwashing, продовжуючи активно видобувати викопне паливо та виробляти тютюнові вироби. Це є відвертою оманною, яка сприяє підтримці іміджу й репутації кліматонебезпечних компаній. Саме тому варто критично ставитися до заяв і компаній, і ПР-фірм та ретельно аналізувати їхні дії, а не лише слова.

Дослідники Д. Т. Джордан і Р. Шеррінгтон у своїй публікації на початку 2024 р. навели шокуючі дані (згідно з дослідженням DeSmog та кампанії Clean Creatives): половина членів правління шести найбільших світових рекламних і ПР-компаній пов'язані з галузями, що забруднюють довкілля. Ідеться про 64 членів правління **Omnicom Group, WPP, Interpublic Group (IPG), Publicis Groupe, Dentsu і Havas**. Із них 32 мають значний досвід роботи у вуглецевоемних галузях, таких як видобуток викопного палива, фінансування видобутку викопного палива, виробництво пластмас, комунальні послуги й авіація. 22 все ще працюють у цих компаніях. Сукупний дохід указаних фірм становив у 2022 р. 67 млрд доларів, вони домінують у галузі комунікацій і мають сотні дочірніх агентств по всьому світу. За останні два роки вони спільно уклали щонайменше 163 контракти з клієнтами, що використовують викопне паливо. Усі ці компанії брали на себе зобов'язання скоротити викиди вуглецю від своєї діяльності, створюючи видимість обізнаності щодо клімату. Тим більше, що молоді творчі працівники кажуть, що вони з більшою ймовірністю приєднуються до компанії, яка має хорошу репутацію сталого розвитку, і менш зацікавлені, коли компанія має клієнтів із галузі викопного палива. Однак на практиці ці шість компаній, схоже, не відмовляються від вигідних контрактів із нафтогазовими компаніями чи суміжними галузями, а працівники, які порушують питання щодо представлення брендів, котрі забруднюють довкілля, розповіли DeSmog, що вони простежують протидію на найвищих рівнях цих компаній [17].

Як зазначають американські дослідники, «незважаючи на їх важливість, ключова роль фірм зі зв'язків із громадськістю (ПР) довгий час залишалася поза увагою в кліматичному політичному просторі». Науковці Р. Брюлль і К. Вертман, досліджуючи ступінь і характер залучення ПР-фірм до кліматичних політичних дій організацій, зробили висновок, що останні діють у п'яти секторах економіки (вугільна/сталеливарна/залізнична, нафтогазова, комунальна служба, відновлювана енергетика й екологічний рух) [2].

Дослідниками доведено, що залучення фірм зі зв'язків із громадськістю організаціями у всіх зазначених секторах є досить поширеним і характеризується такими тенденціями:

- в абсолютних цифрах комунальний сектор та газовий і нафтовий сектори залучають найбільше ПР-фірм, а екологічний рух – найменше;
- організації в секторі комунальних послуг демонструють статистично значуще більш високе використання ПР-фірм, ніж інші сектори;
- у кожному секторі діяльність ПР-фірм зосереджена в декількох фірмах, причому найбільші нафтові компанії й виробники електротехніки є найбільшими роботодавцями таких фірм;
- ПР-фірми, зазвичай, спеціалізуються на представленні конкретних секторів, а кілька великих ПР-фірм широко займаються кліматичною та енергетичною політичною діяльністю;
- ПР-фірми розробляли кампанії, які часто покладалися на сторонні групи для взаємодії з громадськістю, критики опонентів і слугували обличчям рекламної кампанії;
- ПР-фірми є ключовим організаційним гравцем у кліматичній політиці [2].

Останнім часом серед таких ПР-фірм особливо відомими в США стали ті, що працюють у бізнесі викопного палива, зокрема **Singer Associates, Story Partners і Pac/West Communications, FTI Consulting Inc.**, які були запрошені на слухання в Палаті представників Конгресу США з питання роботи піар-компаній для нафтових і газових компаній (до речі, на слухання вони не з'явилися). Журналістка В. Волковічі із Reuters у 2022 р. досліджувала роботу піар-компаній для нафтових і газових компаній. Вона вивчала звіт зі слухань Конгресу США, який ґрунтувався на аналізі документів (подання на галузеві нагороди), щодо ролі фірм зі зв'язків із громадськістю стосовно запобігання кліматичним діям з описом «оманливої» тактики, яку вони використовують у кампаніях для своїх клієнтів. Журналістка зробила висновок, що «піар-фірми виходять за рамки традиційного завдання маркетингу, щоб допомогти своїм нафтогазовим

клієнтам боротися з кліматичною політикою та вводити громадськість в оману щодо зміни клімату [18].

В. Волковічі зазначала, що PR-фірми допомагали нафтовим компаніям відбиватися від кліматичної політики та вводити громадськість в оману щодо своїх екологічних претензій, «створюючи групи «громадян» astroturf для захисту інтересів галузі й поразки законодавчих пропозицій та використання безпринципної тактики для саботування справжніх політичних рішень і нападу на захисників спільноти» [18]. Астротурфінг, згідно з політичним словником, – це «штучно сфабрикований політичний рух, покликаний створити видимість низового активізму», тобто «ніби це справжній низовий рух, тоді як насправді це скоординовані зусилля невеликої групи осіб чи організацій» [19].

Як зазначали американські науковці К. Сасан і її колеги, досліджуючи технології PR-фірм, що застосовувались у кліматичних комунікаціях для замовників нафтогазового бізнесу, **астротурфінг** є «лише однією з тактик, за допомогою якої корпорації заявили про свою роль у кліматичній дискусії». Інша стратегія, яка стає все більш відомою, – **грінвошинг (greenwashing)**: спроба компанії створити враження, що споживчий продукт приносить користь довкіллю, навіть якщо він не є таким або навіть є шкідливим для нього [19]), посиляючись на думку інших учених, вони характеризують його як упровадження «безлічі різних оманливих комунікацій, спрямованих на формування надмірно позитивних переконань серед зацікавлених сторін щодо екологічної практики компанії» [20], які «дозволяють корпораціям маніпулювати іміджем екологічної, соціальної та культурної чутливості», вводячи в оману громадськість і приховуючи соціальні та екологічні наслідки «реальних корпоративних практик» [21].

Дослідники вважають, що проаналізовані ними кампанії є «скоординованими спробами маніпулювати громадською думкою на користь обраних, установлюючи авторитет корпоративних акторів у кліматичній дискусії». Стратегічні риторичні повідомлення вони розглядають як «частину ширших наративів про затримку кліматичних змін, щоб сформулювати кліматичні зміни таким чином, щоб відволікти увагу від реальних проблем і конструктивних рішень» [22].

Італійська журналістка, про яку ми вже згадували, С. Левантезі звертала увагу, що «протягом десятиліть компанії, які працюють на викопному паливі, використовували PR-фірми для шліфування, переосмислення та фабрикації свого іміджу; захисту своєї репутації й грінвошиння їхньої діяльності» [23]. Говорячи про існування цілої машини заперечення клімату, вона відносить до неї й виробників

викопного палива, і їхніх лобістів, і так званих аналітиків із консервативних аналітичних центрів, і так звані «ехокамери». Що вона розуміє під «ехокамерами»? Найімовірніше, вона має на увазі ті інформаційні інструменти, які ми згадували раніше: ЗМІ, вебсайти та соціальні медіа-платформи названих суб'єктів заперечення клімату, які посилюють і зміцнюють його заперечення, поширюючи лише ті думки, які відкидають або применшують науковий консенсус щодо зміни клімату. В «ехокамері» виникає підсилувальний ефект мізінформації та дезінформації, коли одnodумці й групи посилюють погляди один одного, що може створити викривлене уявлення про реальність, коли більшість наукового консенсусу щодо зміни клімату відкидається або ігнорується [23].

С. Левантезі у своєму інтерв'ю журналісту підкреслювала, що сучасні заперечувачі клімату – це не лише ті, котрі піддають сумніву існування зміни клімату й антропогенну відповідальність за кліматичну кризу, але й ті, які роблять «усе можливе, щоб відтермінувати кліматичну політику, сіяти сумніви щодо науки про клімат, вводити в оману громадськість, здійснювати зелене відмивання – усе це різні аспекти наративу заперечення». Тобто нові заперечення відрізняються від традиційного акту заперечення, оскільки не обмежуються видаленням реальності, а підміняють її альтернативною реальністю. Заперечення є стратегічним і навмисним, оскільки воно використовує політичні та економічні мотиви і є структурованим та організованим явищем. Ось чому ми говоримо про справжню машину заперечення клімату, яка складається з компаній, що займаються викопним паливом, лобі й груп тиску, промислових асоціацій, консервативних аналітичних центрів і так званої «ехокамери» [14].

Завершуючи аналіз ролі ПР-фірм у захисті кліматичних деніалістів, не можемо не згадати кейс щодо найвідомішої фірми Edelman, яка зіграла вирішальну роль у тому, що минулорічну кліматичну конференцію COP 28 очолив нафтовий барон, султан Al Jaber. Дослідниця DeSmog К. Вертман писала: «Едельман заробив мільйони, відшліфувавши зелений імідж ОАЕ, що допомогло вивести султана Ахмеда Аль-Джабера на найвищі щаблі кліматичної дипломатії». І це, незважаючи на те, що за три місяці до початку кліматичних переговорів COP 28 у Дубаї критики посилили своє засудження рішення призначити султана, главу державної нафтової компанії Абу-Дабі ADNOC, відповідальним за конференцію [25].

Проте, як зазначає дослідниця, «сходження Al Jaber на найвищі щаблі кліматичної дипломатії почалося 16 років тому, і Edelman, найбільша фірма зі зв'язків із громадськістю у світі, зіграла вирішальну роль». DeSmog дослідила сотні сторінок документів, поданих до Міністерства

юстиції США (DoJ)² із 2007 по 2009 рр. і виявила, що Едельман провів кампанію на 6,4 млн доларів для стимулювання Зеленої репутації ОАЕ. Ця піар-акція, відзначена нагородами, заклала основу для того, щоб ОАЕ була обрана господарем ключових кліматичних переговорів 2023 р. з Al Jaber як президентом COP 28, хоча країна ОПЕК планує інвестувати 150 мільярдів доларів у новому видобутку нафти й газу протягом наступних чотирьох років [25].

К. Вертман наводить і такі цікаві факти: в експоцентрі, де проводилися COP 28, були присутні, згідно з реєстром делегатів, «64 представники лише американського PR-гіганта **Edelman**. Інші американські PR-фірми також створили сухопутні війська на COP 28: **Burson Cohn & Wolfe** надіслали 25 делегатів; **APCO** по всьому світу надіслала 12; **Teneo** – 13, а **FGS Global** – 11». Ці компанії розкрили поточні та минулі контракти з урядом ОАЕ й державними організаціями. На жаль, цим активність PR-фірм навколо ОАЕ не закінчилася. Дослідниця повідомляє про **First International Resources**: компанія Masdar з ОАЕ найняла її, щоб покращити свій зелений імідж у відносинах із Заходом. Не задоволена суперечками навколо призначення Al Jaber на посаду президента кліматичних переговорів, ця фірма заявила, що працюватиме над тим, щоб «прищепити доктора Аль Джабера та COP28 від будь-якої потенційної критики» та позиціонувати ОАЕ, великого виробника нафти, як «інноваційного лідера» у переході від викопного палива. Для цього First International Resources була найнята для сприяння зустрічам між Al Jaber і членами адміністрації Байдена. Компанія заявила, що може мобілізувати, якщо це доречно, «зв'язки всередині «єврейського істеблішменту США», щоб допомогти підтримати загальні цілі кампанії [26].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, метафора «ландшафт дезінформації щодо зміни клімату» використана для акцентування багатогранності проблеми дезінформації щодо зміни клімату як складної інформаційної системи з багатьма взаємодіючими змінними. Ландшафт кліматичної дезінформації включає гравців, які поширюють дезінформацію через різні канали, такі як традиційні ЗМІ й онлайн-платформи аналітичних центрів, політиків та

²Відповідно до Закону США про реєстрацію іноземних агентів (FARA), будь-яка група, яка працює на іноземну країну для виконання політичної діяльності чи зв'язків із громадськістю в США, повинна регулярно подавати певні форми до Міністерства юстиції.

інших акторів, які по-різному ставляться до наукових фактів про зміну клімату. Аналіз наукових джерел дав автору змогу виявити, що найбільшою є довіра громадськості до вчених; телебачення та онлайн-інформація розглядаються як місце, де респонденти бачать найбільше кліматичної дезінформації; політичні партії й уряди згадуються як джерела неправдивої та оманливої дезінформації; ЗМІ – як рольові чинники впливу на рішення щодо кліматичних змін і дії великих компаній, політику уряду та громадське ставлення.

У статті проаналізовано акторів, які відкидають науковий консенсус щодо зміни клімату, активно поширюючи дезінформацію про глобальне потепління. Вони відомі як «кліматичні скептики» або «кліматичні деніалісти». Ці організації можуть мати ідеологічні, економічні або політичні мотивації для своїх дій. Деякі з них отримують фінансування від індустрії викопного палива або від мільярдерів у цій галузі.

Важливу роль у дезінформації кліматичних змін відіграють не лише такі організації, але й також PR-фірми та інші структури зв'язків із громадськістю, які працюють із кліматонебезпечними корпораціями, зраджуючи власній ідеї корпоративної соціальної відповідальності. Великі нафтові, газові, вугільні компанії й деякі інші є головними замовниками PR-фірм, а піар використовується для маніпулювання громадською думкою, підтримки авторитету корпорацій у кліматичній дискусії, захисту їхніх інтересів, відволікаючи громадськість від реальних проблем.

Актуальний ландшафт кліматичної дезінформації супроводжується постійною еволюцією та новими методами як поширення негативної інформації, так і протидії їй. Тому, на нашу думку, перспективи подальших досліджень ландшафту кліматичної дезінформації можуть бути пов'язані як з вивченням гравців, що поширюють наукові знання щодо кліматичних змін, їх пом'якшення та адаптації до них, протидіючи поширенню кліматичної дезінформації, так і проблемі захисту від дезінформації.

REFERENCES

1. Shawn, Walker, Dan, Mercea & Marco, Bastos (2019). The disinformation landscape and the lockdown of social platforms, *Information, Communication & Society*, 22:11, 1531–1543, DOI: 10.1080/1369118X.2019.1648536
2. Brulle, R. J., Wertman, S. (2021). The role of public relations firms in climate change policy. *Climate Change*, 169, 8. URL: <https://doi.org/10.1007/s10584-021-03244-4>
3. База даних кліматичної дезінформації. URL: <https://www.desmog.com/climate-disinformation-database/>
4. Grant, Nico, Myers, Steven, Lee (2023). Google Promised to Defund Climate Lies, but the Ads Keep Coming. URL: <https://www.nytimes.com/2023/05/02/technology/google-youtube-disinformation-climate-change.html?smid=url-share>.

5. Ejaz, W., Mukherjee, M., Fletcher, R. (2023). Climate change news audiences: Analysis of news use and attitudes in eight countries. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:0f0e87e7-3b13-4659-ac89-c4d027c81b49/files/sh702q788m>.
6. Falkenberg, Max. Andrea, Baronchelli (2023). How can we better understand the role of social media in spreading climate misinformation? URL: <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/news/how-can-we-better-understand-the-role-of-social-media-in-spreading-climate-misinformation/>
7. Mccright, A., Dunlap, R. (2000). Challenging Global Warming as a Social Problem: An Analysis of the Conservative Movement's Counter-claims. *Social Problems*, vol. 47, issue 4, 1 November 2000, p. 499–522. URL: https://www.researchgate.net/publication/237371278_Challenging_Global_Warming_as_a_Social_Problem_An_Analysis_of_the_Conservative_Movement%27s_Counter-Claims.
8. Climate change misinformation (2024). URL: <https://counterhate.com/topic/climate-change-misinformation/>
9. Global Warming Policy Foundation (GWPF). URL: <https://www.thegwpf.org/>
10. The Climate Intelligence Foundation (CLINTEL). URL: <https://clintel.org/>
11. EIKE. European Institute for Climate and Energy. URL: <https://eike-klima-energie.eu/ueber-uns/>
12. Skeptical Global Warming Organizations (2013). URL: <https://www.ucsusa.org/resources/global-warming-skeptic-organizations>.
13. Global Warming Skeptic Organizations (2013). URL: <https://www.ucsusa.org/resources/global-warming-skeptic-organizations>.
14. Scaffidi Digiuseppe Luca (2021). Chi sono «i bugiardi del clima». URL: <https://www.rollingstone.it/cultura/chi-sono-i-bugiardi-del-clima/564085/>
15. Aronczyk, Melissa, Espinoza, Maria I. (2021). *A Strategic Nature: Public Relations and the Politics of American Environmentalism*. Oxford University Press, 264 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=8JFwEAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>
16. Williams, Anthony D., Daly, James, Milner, Mary (2015). Role of business in global problem solving. URL: <https://gsnetworks.org/wp-content/uploads/Role-of-Business.pdf>.
17. Jordan, Ti Jay, Sherrington, Rachel (2024). Dozens of Ad & PR Industry Directors Have Ties to Heavily Polluting Industries. URL: <https://www.desmog.com/2024/04/03/dozens-of-ad-pr-industry-directors-have-ties-to-heavily-polluting-industries/>
18. Volcovici, Valerie (2022). U.S. House Democrats probe PR firms' work for oil, gas companies. URL: <https://www.reuters.com/business/environment/oil-industrys-ad-firms-shun-us-hearing-climate-disinformation-2022-09-14/>
19. Goddard Taegan. Political dictionary. URL: <https://politicaldictionary.com/words/>
20. Torelli, R., et. al. (2020). Greenwashing and environmental communication: Effects on stake-holders' perceptions. *Business Strategy and the Environment*, 29(2), 407–421. URL: <https://doi.org/10.1002/bse.2373>
21. Munshi, D., & Kurian, P. (2005). Imperializing spin cycles: A postcolonial look at public relations, greenwashing, and the separation of publics. *Public Relations Review*, 31(4), 513–520. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2005.08.010>
22. Sassan, Caroline et. al. (2023). Energy Citizens “Just Like You”? Public Relations Campaigning by the Climate Change Counter-movement. URL: <https://doi.org/10.1080/17524032.2023.2255388>

23. Levantesi, S. (2022). How the PR Industry Has Helped Big Oil Transform the Way We Think About the Environment. URL: <https://www.resilience.org/stories/2022-02-09/how-the-pr-industry-has-helped-big-oil-transform-the-way-we-think-about-the-environment/>

24. Scaffidi Giuseppe, Luca (2021). Chi sono «i bugiardi del clima». Stella Levantesi intervistata. URL: <https://www.rollingstone.it/cultura/chi-sono-i-bugiardi-del-clima/564085/>

25. Werthman, Cartie (2023). American PR Firm Edelman Enabled Oil Baron Al Jaber's Ascension to Lead COP28 Climate Conference. URL: <https://www.desmog.com/2023/09/13/edelman-pr-enabled-adnoc-al-jaber-to-lead-cop28-climate-conference/>

26. Werthman, Cartie (2023). 'Inoculate From Criticism': A Closer Look at the Public Relations Companies Active at COP28. URL: <https://www.desmog.com/2023/12/09/inoculate-from-criticism-a-closer-look-at-the-public-relations-companies-active-at-cop28/>

Матеріал надійшов до редакції 13.03.2024 р.

УДК: 327.8

Оксана Фролова,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
sancha279@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7105-2762;

Антон Дарницький,

магістр освітньої програми «Міжнародні комунікації»,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
antongoal2001@gmail.com
DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-122-141

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАГРОЗИ З БОКУ РФ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто виклики та загрози, пов'язані з дезінформацією й пропагандою в контексті інформаційних загроз, що поширює РФ у сучасних умовах російсько-української війни. Доведено значну

інтенсифікацію ворожих інформаційно-психологічних впливів із часу повномасштабного вторгнення рф в Україну. Узагальнено масштаби деструктивної пропаганди та дезінформації з боку рф. Визначено основні цільові аудиторії та об'єкти впливу. Установлено механізми, інструменти й засоби інформаційно-психологічних операцій. Виокремлено ознаки ворожої пропаганди й дезінформації як основних складових частин інформаційно-психологічних впливів і схарактеризовано їх. Проаналізовано основні наративи, які розповсюджує та намагається нав'язати рф власним громадянам, українцям і світовій громадськості. Особливу увагу приділено вивченню відмінностей між засобами впливу й інформаційним наповненням залежно від зміни цільової аудиторії. Визначено, що росія використовує як традиційні, так і нові форми та методи дезінформації, спрямовані на дискредитацію держави, української влади й армії. Установлено, що російські інформаційно-психологічні впливи є системною проблемою, яка вимагає системних рішень і розробки різнорівневих механізмів протидії.

Ключові слова: російсько-українська війна, агресія, інформаційно-психологічні впливи, дезінформація, пропаганда, наративи.

Oksana Frolova,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

ORCID ID: 0000-0001-7105-2762;

Anton Darnytskyi,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL THREATS FROM RUSSIA DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article examines the challenges and threats associated with disinformation and propaganda in the context of informational threats spread by the Russian Federation in the current conditions of the Russian-Ukrainian war. A significant intensification of hostile informational and psychological influences since the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine has been proven. The extent of destructive propaganda and disinformation by the Russian Federation is summarized. The main target audiences and objects of influence have been determined. Mechanisms, tools and means of informational and psychological operations have been established. Signs of hostile propaganda and disinformation are identified as the main compo-

nents of informational and psychological influences and their characteristics are provided. The main narratives that the Russian Federation spreads and tries to impose on its own citizens, Ukrainians and the world public are characterized. Special attention is paid to the study of the differences between means of influence and information content depending on the change of the target audience. It was determined that Russia uses both traditional and new forms and methods of disinformation aimed at discrediting the state, the Ukrainian authorities and the army. It has been established that Russian informational and psychological influences are a systemic problem that requires systemic solutions and the development of multi-level countermeasures.

Key words: Russian-Ukrainian war, aggression, informational and psychological influences, disinformation, propaganda, narratives.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. XXI ст. характеризується як епоха інформації, що перевизначила сучасні виклики та загрози. Сьогодні пропагандистська діяльність та маніпулятивні впливи здійснюються різними суб'єктами інформаційних відносин рф не лише через традиційні засоби масової інформації, такі як радіо, телебачення, газети, журнали, але й інтернет-видання, соціальні мережі й онлайн-форуми на новинних порталах. Розповсюдження недостовірної інформації серед широкого загалу в сучасному світі стало не просто рутинною практикою, але й потенційною загрозою, яка може завдати серйозної шкоди різним суспільним сферам: політиці, економіці, безпеці та обороні. Російську пропаганду визнано однією з найагресивніших форм інформаційної війни у світовому масштабі, а дезінформація стає найважливішим видом зброї для рф.

Інформаційна війна є новою формою сучасних політичних конфліктів. Вона являє собою елемент як міжнародного тиску, так і соціально-психологічного впливу на державу або індивіда в умовах політичного протистояння. Мета росії – ставити під сумнів демократичні цінності та інституції, а також ослабити міжнародний авторитет США і їхніх союзників. Росія зацікавлена в перетворенні міжнародного порядку на систему з багатьма полюсами, де вона змогла б повернути собі втрачені позиції.

Окрім активного деструктивного інформаційно-психологічного впливу на власне населення й світову спільноту, росія активно використовує передові інформаційні технології для впливу на свідомість

громадян України, спрямовуючи їх на національну та релігійну ворожнечу, пропагуючи ідеї агресивної війни, спробу зміни конституційного ладу насильницькими методами або порушення суверенітету й територіальної цілісності України. Протягом останніх 10 років держава-агресор активно здійснює інформаційну агресію проти України. Ця агресія спрямована на дестабілізацію внутрішньополітичної та соціальної ситуації, розпалювання соціальної ворожнечі, провокацію конфліктів і підризу суспільної єдності, а також на підризу міжнародного іміджу країни у світі, уключаючи відносини з провідними державами-партнерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем впливу пропаганди та дезінформації на суспільну свідомість займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед вітчизняних дослідників Г. Почепцов, Л. Мазуренко, Л. Дунаєва, І. Литвінчук, Ю. Горбань, Є. Тихомирова, О. Панченко та ін.

Зокрема, І. Литвінчук зазначає проблему поширення дезінформації в соціальних мережах і дає рекомендації щодо виявлення та уникнення поширення шкідливої інформації [1]. Л. Дунаєва вивчає особливості інформаційної кампанії росії проти України після повномасштабного вторгнення й визначає методи поширення та реалізації дезінформаційних наративів, недоліки й здобутки інформаційної сфери в Україні [2]. Г. Почепцов проводить дослідження щодо маніпулювання інформацією через цифрові медіа, а також гібридні та віртуальні війни. Він аналізує інструменти поширення дезінформації й засоби впливу на масову свідомість. [3]. Є. Федченко проаналізував визначення терміна «інформаційна війна», розглянув основні прояви, форми та методи її ведення [4]. Ю. Горбань проаналізував феномену інформаційної війни та детально описав шляхи її ведення [5]. В. Сірко розглядав вплив дезінформації на суспільство й наслідки, до яких це призводить [6]. Є. Тихомирова особливу увагу приділила російським дезінформаційним повідомленням, що стосуються розуміння причин повномасштабного протистояння в перший рік російсько-української війни [7]. Л. Мазуренко визначила головні шляхи поширення недостовірної інформації в умовах війни [8].

У рамках нашого дослідження також приділено особливу увагу препринту бразильського науковця Вісенте Ферраро (Vicente Ferraro) «Протиріччя у “справедливій війні” Володимира Путіна проти України: міфи про стримування НАТО, захист меншин і денацифікацію» [9], у якому аналізується найбільш розповсюджений дезінформаційний наратив, використовуваний рф. Ферраро зауважив: після розгортання

повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року в. путін використовував різні аргументи для виправдання своєї воєнної позиції: стримування НАТО, захист етнічних росіян і російськомовних меншин, а також «денацифікацію» України.

Інформаційно-психологічні впливи, такі як дезінформація й пропаганда, довгий час розглядалися в широкому глобальному теоретичному плані. Існує значно менше публікацій, які стосуються аналізу та систематизації викликів і загроз, пов'язаних із російською дезінформацією й пропагандою, що посилює актуальність цього наукового дослідження.

Згідно з даними опитування, які щорічно проводяться USAID-Internews щодо медіаспоживання українців, у 2021 р. 24 % респондентів могли досконало відрізнити правду від фейків. Проте у 2022 р. цей показник знизився до 14 %, а у 2023 р. лише 8 % опитаних змогли досконало розрізнити правдиві повідомлення від фейків у трьох запропонованих тезах. Це свідчить про те, що дезінформація впливає на українців, що є досить тривожним сигналом [10].

Мета дослідження – проаналізувати сутність й особливості інформаційно-психологічних впливів із боку російської федерації з початку «гібридної «війни» 2014 р. та після повномасштабного вторгнення на територію України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дезінформація становить невід'ємну складову частину інформаційних загроз, оскільки її метою є вплив на противника задля його послаблення, дезорієнтації, дестабілізації та дезорганізації політичних структур. Це може також впливати на функціонування державних і недержавних органів, їх безпеку, оборону, економіку, а також на їх здатність реагувати на загрози. Дезінформація також може впливати на громадську думку й моральність населення.

Із часів незалежності України рф здійснює систематичні інформаційно-пропагандистські впливи на населення України. Сьогодні Україна захищає свою незалежність і територіальну цілісність не лише на полі бою, але й на інформаційному полі проти російського агресора.

У російському арсеналі засобів та методів ведення війни одне з перших місць посідає інформаційна війна, зокрема розповсюдження дезінформації й пропаганди. Важливо відзначити, що дезінформація та пропаганда, які виправдовують російське вторгнення в країну, спрямовані не лише на населення України. Цей вплив також активно спрямований на

власне населення рф і на зовнішню цільову аудиторію у вигляді багатьох цивілізованих країн світу, які надають підтримку Україні в політичній, військовій, дипломатичній та гуманітарній сферах. Тому дезінформація є системною проблемою, яка вимагає системних рішень і розробки спільних механізмів протидії [11; 12; 13].

У звіті «European Digital Media Observatory» (березень 2022 р.) містяться дані, що 59 % неправдивої інформації стосувалося дезінформації, що мала наративний зв'язок з Україною [13].

Зазначені фактори можуть негативно впливати на стан української інформаційної безпеки, оскільки збільшують можливості країни-агресора для проведення пропагандистських заходів щодо України, а також інформаційно-медійних війн.

Дослідження змін, що відбуваються в сучасному медіапросторі, аналіз прикладів російської дезінформації та пропаганди дали змогу виокремити, на нашу думку, головні характеристики викликів і загроз з боку РФ.

Цільова аудиторія та об'єкти впливу

РФ здійснює активні інформаційні впливи на *власне населення*. Особливістю російської агітпропаганди на внутрішню аудиторію є безперервність дезінформаційних потоків та їх штампування. Основна тактика, яку використовує російська пропаганда — це масованість інформаційних атак. За мету береться введення в інформаційний простір якомога більше різної дезінформації, фейків, маніпуляцій під різним виглядом і в різних формах контенту, застосовуючи різні платформи. Ще однією особливістю інформаційно-психологічних впливів на внутрішню аудиторію є безальтернативність джерел інформації, відсутність опозиційних чи хоча б альтернативних думок щодо владної позиції.

Психологічний тиск через залякування росіян спонукає їх відчувати страх, невпевненість, небажання підтримувати Україну, що в подальшому може вплинути як на сприйняття реальності, так і на процес прийняття рішень.

Головним інструментом поширення пропаганди війни всередині росії є державне телебачення, яке охоплює більшість населення й має безпосередній вплив на їхні погляди. Повідомлення, що передаються підконтрольними уряду ЗМІ, які отримали монополію на висвітлення подій в Україні, попередньо координуються з представниками влади, міністерства оборони рф та російської православної церкви. Із початком вторгнення незалежні ЗМІ підпали під машину цензури або взагалі припинили свою діяльність. Свобода слова, доступ до альтернативних

джерел інформації, свобода вираження поглядів, опозиційні ЗМІ стали неможливими через заборони, тиски й залякування.

За даними видання 7x7, після початку війни у чверті російських регіонів були закриті місцеві ЗМІ. Із 24 лютого заблоковано або припинили свою роботу понад 30 видань. Роскомнагляд заблокував доступ до сайтів «Медузи», «Медіазони», «Euronews», «Кавказького вузла», «Радіо Свобода», «Бі-Бі-Сі», «DW». Після блокування та звинувачень у публікації матеріалів із закликами до екстремістської діяльності та «фейками» про дії російської армії в Україні, припинило свою діяльність «Ехо Москви». «Нова газета» та телеканал «Дождь» також оголосили про тимчасове припинення роботи після блокування [14].

Велике значення у формуванні громадської думки мають популярні телеканали, як-от: «Россия 1», «Россия 24», «Первый канал» та «НТВ». Із початком війни в Україні ці канали скоротили трансляцію розважального контенту, фільмів і зосередилися на інформаційних та аналітичних програмах. Численні інформаційні повідомлення й аналітичні дані обов'язково мають відповідати наративам Кремля, уникаючи критики влади, засудження неправомірних і злочинних дій високопосадовців.

Пресрелізи, опубліковані Міністерством оборони, та заяви представників влади, зокрема президента й його пресекретаря, є ключовими джерелами інформації, які вважаються орієнтирами для тлумачення подій. Глава російської православної церкви також сприяє дезінформації, висловлюючи свою підтримку агресії росії проти України й визнаючи цю ситуацію як релігійний конфлікт.

Раніше російські високопосадовці ухилялися від відвертих оцінок політичного режиму в Україні. Із початком широкомасштабної війни для його характеристики вони почали використовувати такі епітети, як «злочинний» та «неофашистський». У своєму зверненні 24 лютого 2022 р. в. путін навіть ужив слово «хунта» вперше з 2014 р., коли використовував його для підкреслення нелегітимності уряду України й протиставлення його «братньому» народові.

Уторгнення в Україну оголошено «спеціальною військовою операцією», а вживання термінів «війна» та «вторгнення» у зв'язку з Україною заборонено. Серед внутрішньої аудиторії активно розповсюджувалися наративи-виправдання російської агресії: «захист російськомовних мешканців Донбасу, які страждають протягом останніх восьми років через “геноцид”, розпочатий урядом України»; «НАТО (Захід, США і партнери) несе відповідальність за ескалацію ситуації в Україні і становить загрозу національній безпеці рф», «демілітаризація та денацифікація України»

та ін. Цікавим є той факт, що в заявах офіційних осіб рф, цілі «СВО» змінювалися залежно від ситуації на полі бою й ситуації в міжнародних відносинах. Один із потужних та ефективних російських нарративів, який використовується для звернення до російської аудиторії, центрується навколо історичної спадщини Другої світової війни й радянської епохи.

Зуважимо, що агресивна риторика, котра просувається владою рф та ЗМІ є, на жаль, ефективною в досягненні своїх цілей. Відповідно до офіційних даних ЦВК рф, на виборах президента рф (17 березня 2024 р.) в. путін набрав рекордну кількість голосів – 87,28 %. Зрозуміло, що є багато питань до правомірності й демократичності проведених виборів, але високі цифри свідчать про те, що значна частина російського суспільства перебуває під впливом агресивної пропаганди, підтримуючи та виправдовуючи жорстокі дії російських військ в Україні, вимагаючи повної перемоги, що означає насильницьке підпорядкування всієї України росії. Глобальна мета пропаганди полягає в тому, щоб ставити під сумнів факти з міжнародних відносин, показати вигідну для росії версію подій та змушувати аудиторію вірити в те, що не все так однозначно. Іншою метою пропагандистської діяльності є збереження переконання в суспільстві, що його вплив не має значення для суспільно-політичної реальності в росії, що сприяє утвердженню пасивності та апатії. Також важливою метою є внесення переконання у свідомість людей, що більшість населення підтримує владний режим, тоді як опозиційні погляди взагалі не мають права на існування. Отже, пропаганда створює ситуацію, у якій будь-які ознаки протесту з боку суспільства паралізуються.

Особливістю російської пропаганди є цілісність і безперервність інфопростору. Наявність активної цензури не виключає ймовірності потрапляння в інформаційний простір рф окремих фрагментів інформації, що не відповідають пропагандистському нарративу. Але вони не спроможні підірвати або спростувати офіційний нарратив. Інформація, яка суперечить сформованому світогляду, залишається поза увагою, відкинута, неприйнята. Спостерігається брак звички в населення перевіряти інформацію. У суспільстві присутні страх переслідувань, репресій, загальна пасивна бездіяльність. Усі ці фактори сприяють розповсюдженню дезінформації та маніпулювання.

Російська пропагандистська машина отримує значні фінансові ресурси, і в останні роки спостерігається збільшення видатків на підтримку контрольованих державою ЗМІ. Із початку війни з Україною російський уряд втричі збільшив фінансування державних ЗМІ. Загалом, згідно із законом про держбюджет, на фінансування ЗМІ протягом року виділено

114,8 млрд рублів. Витрати на ЗМІ випереджають навіть такі показники, як фінансування армії, витрати на національну безпеку та правоохоронну діяльність й навіть витрати на соціальну підтримку громадян [15].

Іншою цільовою аудиторією деструктивних впливів рф є українське суспільство. Потрібно зауважити, що завдяки тому, що Україна вжила жорстких заборонних заходів щодо мовлення російських ЗМІ на території України, функціонування соціальних мереж і сайтів, провела мовну політику, підвищує рівень інформаційної безпеки та медіаграмотності, інформаційно-психологічний вплив з боку рф суттєво зменшився. Українське суспільство не сприймає російські наративи, але в рф все ще залишаються можливості розповсюдження фейкової інформації й дезінформації.

У контексті цього аудиторію України можна умовно розділити на декілька категорій – вільну територію України, зони активних бойових дій, окуповані території (уключаючи ДНР і ЛНР до повномасштабного вторгнення та Крим), а також новоокуповані території на Півдні й Сході України після 24 лютого 2022 р.

Люди, які перебувають у зоні бойових дій та на окупованих територіях, стикаються з недостатньою кількістю інформації, і дезінформація може заповнити ці прогалини в суспільному розумінні, – зауважує В. Кириченко. Більше того, в умовах штучного інформаційного вакууму людина починає активно шукати будь-яку інформацію, яка б хоч якось пов'язувалася з її оточенням світом. Саме тому в таких умовах значно легше маніпулювати масовою свідомістю, переформувати систему цінностей і руйнувати усталені стереотипи [16].

За словами Г. Почепцова, відсутність інформації швидко компенсується чутками. Він описує це явище як «ситуацію чуток», коли відсутність офіційної інформації заміщується неофіційними даними. Наприклад, місцеві телеграм-канали стали популярним джерелом новин [3].

В умовах штучно створеної інформаційної ізоляції на окупованих територіях росія почала поширювати повідомлення, що «українська влада вас 'кинула' або здала», «Захід майже не підтримує Україну», «Росія прийшла допомогти», «Росія тут назавжди» і т. ін.

РФ використовує більш витончені методи дезінформації, наприклад чулки, у той час як відверта брехня й чорна пропаганда спрямовані на «внутрішню» аудиторію – жителів рф. Потрібно підкреслити, що мешканці зон бойових дій та окупованих територій є найбільш вразливими до російської дезінформації, оскільки часто не мають доступу до різноманітної інформації.

Велику цільову аудиторію для російської пропаганди становлять країни демократичного світу, країни-партнери й союзники України. Важливо зауважити, що частина спільноти в ліберальних країнах намагається застосувати ліберальний підхід до країни, яка перебуває в стані війни, що породжує наратив «не все так однозначно», який, власне, і просуває рф. Це викликає бажання розглядати ситуацію з погляду іншої сторони конфлікту, що можна спостерігати в заявах деяких політичних діячів щодо можливості «відмовитись від частини своїх територій для зупинки війни». Крім того, це призводить до створення міфу про те, що російські ліберали справді є послідовниками ліберальних ідей на підставі позиції «проти війни» або негативного ставлення до в. путіна.

Тривале позитивне ставлення до росії та її культури, а також існування проросійських акторів підвищує вразливість до російської дезінформації. Небезпечність наративу, що санкції вдарять не тільки по росії, а й призведуть до підвищення цін на пальне та продукти, створює у світовій спільноті помилковий причинно-наслідковий зв'язок про «погіршення життя на Заході» замість «агресія росії проти України – погіршення умов життя на Заході».

Росія працювала й продовжує працювати над тим, щоб підірвати підтримку України за кордоном. Із цією метою вона поширює оманливу інформацію про неіснуючі злочини, учинені українськими біженцями, провокації, нібито підготовлені Україною, укладені чи підготовлені мирні договори тощо. Наприклад, після нелюдських злочинів у Бучі російська влада поширила інформацію про штучність зроблених там знімків, представивши це як маніпуляцію з українського боку.

Росія також удалася до концепції «відповідальності захищати», намагаючись виправдати незаконне застосування сили міжнародними зобов'язаннями щодо запобігання геноциду, який нібито вчинила Україна на своїй території.

Останні тенденції підтверджують, що дезінформаційна кампанія, яку проводять деякі публічні особи з іноземних країн щодо України, стала важливим елементом інформаційно-психологічної війни та є однією з найбільш актуальних проблем у сфері національної безпеки.

Аналітики передбачають, що у 2024 році росія активно сприятиме змінам у політичному ландшафті Європарламенту й сподіватиметься на зміну влади в Сполучених Штатах Америки. Крім того, вона продовжить підігрівати внутрішні політичні процеси в західних країнах. Росія намагатиметься переконати західні суспільства, політичні й інтелектуальні еліти в тому, що в Україні царює корупція, і тому фінансову та військову

підтримку країні треба припинити. Використовуючи зростаючі антиіммігрантські настрої та нові страхи щодо «нацизму в Україні» в західних країнах, росія намагатиметься демонструвати українських біженців як осіб, схильних до нацизму та жорстокості.

Часовий перебіг викликів і загроз. Вирізняють три основні часові періоди, які дають змогу більш повно осягнути зміни в сприйнятті російської пропаганди та дезінформації та зміни в українському інформаційному просторі з моменту незалежності України. Потрібно відзначити, що рф довгий час мала сприятливе середовище для поширення пропаганди та дезінформації в Україні. Цьому сприяли історичні, релігійні й культурні зв'язки, які були ще більш підкреслені завдяки висвітленню в засобах масової інформації.

Перший період – здійснення інформаційно-психологічних впливів рф із моменту незалежності України (1991 р.) до початку «гібридної «війни» 2014 р. Увесь цей період активно просувався наратив про «один народ», сформувався комплекс меншовартості, відкидалось існування окремої української мови, культури та державності, що підсилювало сприйнятливність до російської дезінформації. Деякі етнічні росіяни виростили в атмосфері радянського або російського інформаційного простору й лише частково асимілювалися, тому були більш схильні поширювати російську пропаганду на території України. Крім того, багато українців у південних і східних регіонах мали родичів із рф, що також підсилювало сприйнятливність неправдивої інформації та зумовило значну вразливість до російської дезінформації.

Другий період – із 2014 року до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Російська федерація наполягала на тому, що Україна не проявляє бажання дотримуватися Мінських і Нормандських угод, а позиція України є єдиною перешкодою для мирного процесу на Донбасі. Безперечно, ці заяви були частиною кампанії дезінформації, спрямованої на створення уявлення про нарощування військової сили росії на кордоні з Україною перед можливим уторгненням.

Одним із необґрунтованих тверджень був наратив про те, що Україна є розсадником нацизму, який становить загрозу для всього російського світу. Протягом кількох тижнів перед початком війни російська дезінформація переповнила російські ЗМІ наративами про «нацистську Україну», що сприяло широкій і досить активній підтримці ідей «денацифікації» серед населення РФ. У *Disinformation Review* за вересень 2022 р. зазначалося, що база даних EUvsDisinfo містила близько 500 прикладів прокремлівських дезінформаційних заяв про «нацистську/фашистську Україну». Отже,

брехня про відродження нацистської загрози в Україні викликала потужну психоемоційну мобілізаційну дію на російське суспільство [17].

У цей період значно активізувалася діяльність інформаційних структур рф. Ця діяльність націлена на сприяння проросійським настановам серед частини населення України, підтримку сепаратистських настроїв у певних регіонах країни, а також на лобювання інтересів невизнаних ДНР та ЛНР.

Існують численні приклади дезінформації, поширення фальсифікованої інформації, виклик недовіри до української влади, створення змішаних повідомлень й інших форм дезінформації, використовувани російськими ЗМІ під час конфлікту на сході України й анексії Криму.

Звинувачення у вчиненні етнічних чисток та інших злочинів проти російськомовного населення відіграло важливу роль у російській дезінформаційній кампанії проти України. У 2014 р. ці обвинувачення використані для виправдання російської агресії задля анексії Криму та підтримки проросійського заколоту на Донбасі [18].

Із початку 2014 р. росія пропагує міф про Україну як «штучну державу», яка позбавлена історичних коренів і легітимності для свого існування. Цей негативний натиск має на меті підірвати суверенітет і незалежність українського народу, а також виправдати російські територіальні претензії на території, де проживають українці. Російські ЗМІ активно підтримують міф про Україну як «недодержаву», яка не може інтегруватися до європейських та атлантичних структур, таких як НАТО і ЄС. Українська влада, зі свого боку, зображується як «нацистська хунта», яка «порушує права російськомовного населення». Російські ЗМІ сприяють побудові міфу про неонацистську Україну. Крім того, Україна зображується як інструмент або «маріонетка», яку використовує Захід проти росії.

Важливо відзначити, що ситуація на територіях, які були окуповані росією ще до повномасштабного вторгнення, була досить складною, оскільки російська пропаганда впливала на жителів цих регіонів протягом восьми років. Медіаексперт Д. Золотухін зазначив, що «стан людей на окупованих територіях можна порівняти зі станом членів деструктивного культу чи релігійної секти» [19].

Популярна в рф думка полягає в тому, що Україна використовується США та їх найближчими союзниками як полігон для розробки біологічної зброї й випробування нових зразків ліків. Цей наратив поширюється досить давно в різних варіантах.

Протягом тривалого часу кремлівські наративи підтримувалися не лише російськими ЗМІ, ботами, інфлюенсерами та іншими, але й українськими акторами, серед яких були «Партія регіонів» та її наступниця ідеологічною спрямованістю «Опозиційна платформа – За життя»; деякі українські ЗМІ, які підпадали під сферу впливу проросійських власників та окремі персоналії, які підігравали владі рф.

Третій період – із 24 лютого 2022 року. Зусилля з інформаційних впливів із боку росії продовжують зосереджуватися на використанні розколів усередині України та між урядами інших країн. Однак потрібно зауважити, що ситуація повністю змінилася. Більшість українців усвідомили, що війна росії проти України триває понад вісім років і толерування проросійської пропаганди означає підтримку агресора в інформаційній війні. Травневе дослідження 2022 від КМІС показало: 92 % українців ставляться негативно до рф, лише 2 % – позитивно, однак у порівнянні з 34 % у подібному опитуванні на початку лютого 2022 р. спостерігаємо суттєву різницю [20].

Із початком війни російські ЗМІ й пропагандисти використовували соціальні мережі для поширення недостовірної інформації щодо війни в Україні, зокрема стосовно Збройних сил України та їх дій на передовій. Це свідчить про те, що росія використовує дезінформацію як інструмент впливу на світову політику й для досягнення своїх геополітичних цілей.

Згідно з виданням Foreign Policy, станом на серпень 2022 р. у Twitter (X) було видалено 310 000 неправдивих одиниць контенту про російсько-українську війну, в YouTube — 70 000 (переважно таких, що говорили про дії РФ як «визвольну операцію»), у TikTok — 41 191 [21].

У 2023 р. росія продовжила використання давно відомих дезінформаційних нарративів. Це включає заяви про нібито зовнішній контроль над Україною, різноманітні тези для дискредитації української влади та української армії. Також серед них є наративи про те, що Україна нібито не є суверенною державою, а також про «дискримінацію» російськомовного населення, яке росія прийшла «звільняти».

Проте, поруч із цими вже відомими наративами почали з'являтися й нові, які стали набагато більш чутливими для українців і, відповідно, можуть отримувати більше відгуку в українській аудиторії. Серед цих тем – корупція, мобілізація, контрнаступ та західне озброєння, яке ми отримуємо від наших партнерів.

Особливістю російської дезінформації є роздмухування будь-якої проблеми, негативу або слабкості до таких масштабів, щоб створювалося враження масового явища. Наприклад, через «провал контрнаступу»,

«проблеми з мобілізацією», «затримки у поставках зброї» та «масову корупцію» на всіх рівнях державної й місцевої влади у всіх сферах життя складалося враження, ніби Україна не здатна до перемоги.

У 2022 р. росія більше апелювала до своїх перемог і намагалася захистити свій унікальний бренд «другої армії світу» й статусу найбільш великої держави світу. Однак у 2023 р. з очевидних причин росії довелося відмовитися від цих наративів і перейти до стратегії деморалізації українців, намагаючись закласти в їхню свідомість відчуття безнадії та переконати в тому, що їхня боротьба є марною.

Інструменти та засоби інформаційно-психологічних впливів. РФ активно використовує традиційні і нові медіа та комунікативні технології для розповсюдження дезінформації. Нові медіа здатні швидко охоплювати широкі аудиторії та можуть не лише зміцнювати єдність суспільства, але й виконувати деструктивну роль, підриваючи його соціально-психологічну стійкість через поширення дезінформації, негативних цінностей та ідеалів, що віддалені від національної ідентичності. Нові медіа стали невід'ємним складником не лише повсякденного життя українців, але й політичного простору.

Найчастіше для поширення дезінформації та пропаганди використовуються месенджери (Telegram, Whatsapp, Viber), соцмережі (Facebook, X, Instagram), онлайн-платформи (Reddit, 4chan). Шляхами поширення недостовірної інформації є також підроблені акаунти відомих людей, політиків. При цьому вони підштовхують громадян до втрати довіри до надійних джерел інформації, що може створити дезорієнтацію серед населення. Росія використовує новітні інформаційні технології для впливу на свідомість громадян України, спонукаючи до національної й релігійної ворожнечі, агресивної війни, а також намагаючись змінити конституційний лад чи виправдати порушення територіальної цілісності України.

Одна з головних проблем, що стосуються дезінформації в соціальних мережах, полягає в її швидкому поширенні та потенційному досягненні широкої аудиторії. Це відбувається завдяки алгоритмам, які визначають, інформаційні матеріали, що відобразатимуться в стрічці новин користувачів. На жаль, дезінформаційний контент може виявитися більш «привабливим» для цих алгоритмів, ніж достовірна інформація. Це може суттєво впливати на різні сфери життя та мати серйозні наслідки.

Телебачення має найбільший потенціал для маніпуляції, створюючи ефект «присутності» в глядачів і формуючи їхні переконання у своїй об'єктивності та достовірності. Глядачі, підсвідомо зливаючи свої думки

з емоціями, отриманими від трансляції подій на екрані, часто сприймають візуальну інформацію як абсолютно достовірну. Крім того, у радіо- та телепередачах застосовуються метод ранжування інформації за її значущістю, коли першочерговими новинами асоціюються найважливіші події, а цінність наступних новин зменшується.

Друковані засоби масової інформації залишаються актуальним засобом впливу на формування громадської думки, зокрема на територіях, що тимчасово перебувають під контролем РФ.

Особливістю сучасних механізмів деструктивного впливу РФ є використання новітніх технологій і штучного інтелекту як нової загрози сучасності.

Для розуміння викликів, пов'язаних із використанням штучного інтелекту (ШІ), Центр демократії та верховенства права проаналізував інструменти, якими створюється дезінформація із застосуванням ШІ, такі як відео, аудіо- й фотодіпфейки, а також дезінформаційні тексти та способи їх подолання. Виявлено, що штучний інтелект може генерувати переконливі текстові, аудіо- й візуальні матеріали, які можуть увести в оману навіть найбільш досвідчених споживачів контенту [22]. Діпфейк – технологія, яка спроможна розмивати лінію між реальністю та вимислом, фантазією, фальшем, дезінформацією.

Потрібно зазначити, що спецслужби РФ мають значний досвід у використанні фото та відеомонтажу для створення дезінформації й проведення психологічних операцій, а також активно освоюють ШІ. На базі ШІ розроблено технологію діпфейк, яку використано, зокрема, для створення фейкового відеозвернення президента Зеленського про капітуляцію, поширеного в інтернеті в березні 2022 р. Безпосереднє втручання ШІ може замінити значну частину персоналу, що активно діє на російських «фабриках тролів» та в інтернет-ботах, що стимулюють конфлікти в соціальних мережах і створюють враження масової підтримки російських наративів серед користувачів. Натомість коментарі, які раніше створювали тролі за відповідними методиками, можуть бути автоматизовано згенеровані ШІ за допомогою ключових слів та використаної лексики [23].

Нейронні мережі постійно вдосконалюють свої навички у створенні різноманітного візуального та текстового контенту, що породжує ШІ. Згенеровані таким чином матеріали часто не лише стають вірусними, але й сприймаються як реальні. Найбільш небезпечним аспектом такого контенту є психологічний вплив, оскільки він може деморалізувати та посіяти панічні настрої, примушуючи людей утрачати надію й віру

в можливість порятунку та перемогу. Важливо зазначити, що навіть малюнки, створені штучним інтелектом, які використовуються без злого наміру, можуть слугувати на користь ворога.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Регулярне розповсюдження однобічної, необ'єктивної або приховано зміщеної інформації про Україну, військові дії й політичні процеси, що відбуваються на її теренах, суттєво впливають на зовнішню та внутрішню політику України. Це призводить до зниження міжнародного іміджу країни та має політичні, економічні й безпекові наслідки. Інформаційна агресія спрямована на дестабілізацію внутрішньополітичної та соціальної ситуації, розпалювання соціальної ворожнечі, провокацію конфліктів і підриву суспільної єдності, а також на підрив міжнародного іміджу країни у світі, включаючи відносини з провідними державами-партнерами.

Російська пропаганда та дезінформація є однією з найагресивніших форм інформаційної війни у світовому масштабі. Агресор проводить масштабну дезінформаційну кампанію, спрямовану на різні цільові групи населення, включаючи громадян України, а також громадян країн-партнерів України і країн, що перебувають під впливом політики рф. Росія намагається підірвати й розколоти українське суспільство, переконуючи, що перемога України неможлива.

Один із механізмів, який застосовується, – це організація й проведення інформаційно-психологічних спеціальних операцій. Ці операції спрямовані на досягнення конкретних результатів шляхом поширення спеціально підготовленої інформації, впливу на емоції та настрої людей, формування громадської думки й створення хаосу. Кінцевою метою багатьох таких операцій ворога на сучасному етапі війни є створення умов для подальшої окупації України [24].

Особливу увагу приділяють дезінформаційним повідомленням щодо тлумачення причин повномасштабного протистояння. Ворожа інформаційно-психологічна спеціальна операція та пропаганда досягають своєї мети в тих сферах, де існує інформаційний вакуум, брак інформації чи відсутнє оперативне реагування відповідних структур.

Аналізуючи російські наративи щодо причин повномасштабної війни, В. Ферраро висловив сумнів щодо їх достовірності. Він вважає, що справжніми мотивами цієї війни є лише три основні чинники, які сприяли початку конфлікту. Першим фактором є ідеологічна легітимація автократії, використання зовнішніх і внутрішніх загроз для посилення націоналізму й

авторитарного режиму. Другим фактором є ідеологічна та неоколоніальна позиція стосовно України, яка заперечує її право на існування як суверенної держави. Третім фактором є збереження російської гегемонії на пострадянському просторі [9].

Глобальна мета пропаганди та дезінформації – спробувати піддати сумніву факти, пов'язані з міжнародними відносинами, та пропагувати інтерпретацію подій, яка вигідна для росії. Російська пропаганда визнана однією з найагресивніших форм інформаційної війни у світовому масштабі, а дезінформація стає найважливішим видом зброї для рф. Російські інформаційно-психологічні впливи є системною проблемою, яка вимагає системних рішень та розробки різнорівневих механізмів протидії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Літвінчук, І. (2023). Дезінформація в соціальних мережах: алгоритми протидії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Теорія та історія соціальних комунікацій*, т. 34 (73), № 1, ч. 2, с. 181–186.
2. Дунаєва, Л. (2022). Дезінформаційні виклики під час російсько-української війни: політологічний аналіз. *Науковий журнал «ПОЛІТИКУС»*, вип. 5, с. 73–78.
3. Почепцов, Г. (2019). (Дез)інформація. *Бібліотека «Детектор медіа»* / під сп. ред. Н. Лигачевой и Г. Петренко / за ред. М. Олійник. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 248 с.
4. Федченко, Є. (2022). StopFake: «Одне із завдань дезінформації – породження і просування сумнівів». URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vpliv/post/29674/2022-06-16-ievgen-fedchenko-stopfake-odne-iz-zavdan-dezinformatsii-poro-dzhennya-i-prosuvannya-sumniviv/>
5. Горбань, Ю. (2015). Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*, вип. 1, с. 136–141.
6. Сірко, В. (2022). Дезінформація під час російсько-української війни. *Південноукраїнський правничий часопис*, № 4, с. 235–237.
7. Тихомирова, Є. (2023). Стратегічні комунікації ЄС про тенденції дезінформації РФ в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії РОЗДІЛ II. Суспільні комунікації та мовні універсалії*, 1 (15), с. 91–105.
8. Мазуренко, Л. (2022). Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*, вип. 42, с. 50–57.
9. Ferraro, V. (2023). The Contradictions in Vladimir Putin's «Just War» against Ukraine: The Myths of NATO's Containment, Minority Protection and Denazification. In *SciELO Preprints. The Contradictions in Vladimir Putin's «Just War» against Ukraine: The Myths of NATO's Containment, Minority Protection and Denazification* | SciELO Preprints

10. Міський, В. (2024). В інформаційній війні Росія не видихалася, а українці все ще вразливі до дезінформації: підсумки 2023 року та прогнози у подкасті «Русській фейк...» *ДЕТЕКТОР МЕДІА*, URL: <https://detector.media/khronika-dezinformatsii/article/221303/2024-01-03-v-informatsiyniy-viyni-rosiya-ne-vydykhalasya-a-ukraintsi-vse-shche-vrazlyvi-do-dezinformatsii-pidsumky-2023-roku-ta-prognozy-u-podkasti-russkiy-feyk/>
11. Панченко, О. (2021). Інституційне забезпечення процесів протидії російській інформаційній експансії та пропаганді в сучасному світі. *Інформація і право*, № 3 (38), с. 28–34.
12. Люблінський трикутник: комплексний звіт щодо поширення російської дезінформації в Україні, Польщі й Литві. (2023), ГО «Детектор медіа», URL: <https://detector.media/infospace/article/209504/2023-04-03-lyublinskyu-trykutnyk-kompleksnyu-zvit-shchodo-poshyrennya-rosiyskoi-dezinformatsii-v-ukraini-polshchi-y-lytvi/>
13. European Digital Media Observatory (2024). Shaping Europe’s digital future (europa.eu). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en>
14. Видання 7x7 URL: https://t.me/horizontal_russia/9721
15. The Insider. (2022). С начала войны Россия втрое увеличила финансирование государственных СМИ. URL: <https://theins.ru/news/250251>
16. Кириченко, В. (2015). Психологія образу ворога у масовій свідомості. *Філософія, релігія та культура в глобалізованому світі: Всеукр. наук.-теорет. конф. з міжнар. участю*, 23 лист. 2015 р.: [матеріали доп. та виступів], с. 69–71.
17. This Is Fine DISINFORMATION REVIEW By EUvsDisinfo. (2022). URL: <https://euvsdisinfo.eu/this-is-fine/>
18. Volkov, A. (2020). Cognitive Wars. Features Of the Geopolitical Conflict In 21st Century: 9th International Conference on Cognitive – Social, and Behavioral Sciences. 25 December 2020. European Publisher, p. 281–288.
19. Золотухін, Д. (2022). Дезінформації не існує – боротьба проти неї померла назавжди. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/blogs/article/197744/2022-03-22-dezinformatsii-ne-isnuie-borotba-proty-nei-pomerla-nazavzhdy/>
20. Київський міжнародний інститут соціології. (2022). Динаміка ставлення населення до Росії та емоційний фон унаслідок війни: результати телефонного опитування, проведеного 13–18 трав. 2022 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1112&page=1>
21. Сидорський, В. (2023). Виступ на мітапі «eTEMA: Data Science Edition». Як за допомогою AI протидіяти російській дезінформації. URL: <https://dou.ua/forums/topic/44993/>
22. Петрів, О. (2023). Дезінформація та штучний інтелект: (не)видима загроза сучасності. Центр демократії та верховенства права. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dezinformatsiya-shtuchnyi-intelekt/>
23. Укрінформ. (2024). Штучний інтелект і дезінформація: можливості та ризики в умовах війни. 23 січня 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3691961-stuchnij-intelekt-i-dezinformacia-mozlivosti-ta-riziki-v-umovah-vijni.html>
24. Гребньов, Г. (2023). Інформаційний аспект гібридної війни росії проти України. *Український інформаційний простір*, №1 (11), с. 107–118.

REFERENCES

1. Litvinchuk, I. (2023). Dezinformatsiia v sotsialnykh merezhakh: alhorytmy protydyi. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. Teoriia ta istoriia sotsialnykh komunikatsii*, t. 34 (73), № 1, ch. 2, p. 181–186.
2. Dunaieva, L. (2022). Dezinformatsiini vyklyky pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny: politolohichniy analiz. *Naukovyi zhurnal «POLITYKUS»*, 5, p. 73–78.
3. Pocheptsov, H. (2019). (Dez)informatsiia. Biblioteka «Detektor media» Pid spilnoiu redaktsiieiu N. Lyhachevoi y H. Petrenko / Redaktsiieiu M. Oliinyk/ Kyiv: PALYVODA A. V., 248 p.
4. Fedchenko, Ye. (2022). StopFake: «Odne iz zavdan dezinformatsii – porodzhennia i prosuvannia sumniviv». URL: <https://ms.detektor.media/propaganda-ta-vplyvi/post/29674/2022-06-16-ievgen-fedchenko-stopfake-odne-iz-zavdan-dezinformatsii-porodzhennia-i-prosuvannia-sumniviv/>
5. Horban, Yu. (2015). Informatsiina viina proty Ukrainy ta zasoby yii vedennia. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, vyp. 1, p. 136–141.
6. Sirko, V. (2022). Dezinformatsiia pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys*, № 4, p. 235–237.
7. Tykhomyrova, Ye. (2023). Stratehichni komunikatsii YeS pro tendentsii dezinformatsii RF v umovakh povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii ROZDIL II. Suspilni komunikatsii ta movni univertsalii*, 1 (15), p. 91–105.
8. Mazurenko, L. (2022). Informatsiina bezpeka v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zahrozy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, serii «Pytannia politolohii»*, vyp. 42, p. 50–57.
9. Ferraro, V. (2023). The Contradictions in Vladimir Putins «Just War» against Ukraine: The Myths of NATO's Containment, Minority Protection and Denazification. In SciELO Preprints. The Contradictions in Vladimir Putins «Just War» against Ukraine: The Myths of NATO's Containment, Minority Protection and Denazification | SciELO Preprints.
10. Miskyi, V. (2024). V informatsiinii viini Rosiia ne vydykhalasia, a ukrainsi vse shche vrazlyvi do dezinformatsii: pidsumky 2023 roku ta prohnozy u podkasti «Russkii feik...» *DETEKTOR MEDIA*, URL: <https://detector.media/khronika-dezinformatsii/article/221303/2024-01-03-v-informatsiyniy-viyni-rosiya-ne-vydykhalasya-a-ukrainsi-vse-shche-vrazlyvi-do-dezinformatsii-pidsumky-2023-roku-ta-prohnozy-u-podkasti-russkiy-feyk/>
11. Panchenko, O. (2021). Instytutsiine zabezpechennia protsesiv protydyi rosiiskii informatsiinii ekspansii ta propahandi v suchasnomu sviti. *Informatsiia i pravo*, № 3 (38), p. 28–34.
12. Liublinskyi trykutnyk: Kompleksnyi zvit shchodo poshyrennia rosiiskoi dezinformatsii v Ukraini, Polshchi y Lytvi. (2023), HO «Detektor media», URL: <https://detector.media/infospace/article/209504/2023-04-03-lyublinskyi-trykutnyk-kompleksnyy-zvit-shchodo-poshyrennia-rosiiskoi-dezinformatsii-v-ukraini-polshchi-y-lytvi/>
13. European Digital Media Observatory (2024). Shaping Europe's digital future (europa.eu). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en>
14. Vydannia 7kh7 URL: https://t.me/horizontal_russia/9721

15. The Insider. (2022). S nachala voiny Rossyia vtroe uvelychyla finansyrovanye hosudarstvennykh SMY. URL: <https://theins.ru/news/250251>
16. Kyrychenko, V. (2015). Psykholohiia obrazu voroha u masovii svidomosti. Filoso-fii, relihii ta kultura v hlobalizovanomu sviti: *Vseukrainska naukovo-teoretychna konferentsiia z mizhnarodnoiu uchastiu*, 23 lystopada 2015 roku: [materialy dopovidei ta vystupiv], p. 69–71.
17. This Is Fine DISINFORMATION REVIEW By EUvsDisinfo. (2022). URL: <https://euvsdisinfo.eu/this-is-fine/>
18. Volkov, A. (2020). Cognitive Wars. Features Of the Geopolitical Conflict In 21st Century: 9th International Conference on Cognitive – Social, and Behavioral Sciences. 25 December 2020. *European Publisher*, p. 281–288.
19. Zolotukhin, D. (2022). Dezinformatsii ne isnuie – borotba proty nei pomerla nazavzhdy. *Detektor media*. URL: <https://detector.media/blogs/article/197744/2022-03-22-dezinformatsii-ne-isnuie-borotba-proty-nei-pomerla-nazavzhdy/>
20. Kyivskyi mizhnarodnyi instytut sotsiolohii (2022). Dynamika stavlennia naselennia do Rosii ta emotsiinyi fon unaslidok viiny: rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 13–18 travnia 2022 roku. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1112&page=1>
21. Sydorskyi, V. (2023). Vystup na mitapi «ieTEMA: Data Science Edition». Yak za dopomohoiu AI protydiaty rosiiskii dezinformatsii URL: <https://dou.ua/forums/topic/44993/>
22. Petriv, O. (2023). Dezinformatsiia ta shtuchnyi intelekt: (ne)vydyma zahroza suchasnosti. Tsentri demokratsii ta verkhovenstva prava. Tsentri demokratsii ta verkhovenstva prava URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dezinformatsiia-shtuchnyi-intelekt/>
23. Ukrinform. (2024). Shtuchnyi intelekt i dezinformatsiia: mozhlyvosti taryzky v umovakh viiny. 23 sichnia 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3691961-stuchnij-intelekt-i-dezinformacia-mozlivosti-ta-riziki-v-umovah-vijni.html>
24. Hrebnov, H. (2023). Informatsiinyi aspekt hibrydnoi viiny rosii proty Ukrainy. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, № 1 (11), p. 107–118.

Матеріал надійшов до редакції 21.03.2024 р.

РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

УДК 327.7:355.4.01

Леся Дорош,

кандидат політичних наук, професор, доцент кафедри політології та міжнародних відносин,

Національний університет «Львівська політехніка»,

lesia.o.dorosh@lpnu.ua

ORCID ID: 0000-0001-8558-8525

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-142-154

**ПРОЄКТИ PESCO: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
У СВІТЛІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ФАЗИ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Проаналізовано, як 2022 р. повномасштабна російська військова агресія проти України, яка стала екзогенною загрозою для ЄС, інтенсифікувала потребу в безпековій інтеграції та співпраці його держав-членів, включаючи зміцнення PESCO та взаємодію й координацію дій ЄС із НАТО. Виокремлено такі аспекти трансформації безпекових пріоритетів PESCO із врахуванням екзогенного впливу на неї повномасштабної стадії російсько-української війни, як *організаційний, фінансовий, функціональний*. З організаційного погляду відзначено, що Данія приєдналася до Європейського оборонного агентства (EDA) та PESCO, Мальта розглядає можливість приєднання до цієї ініціативи. Із фінансового погляду найпомітнішою реакцією на війну в Україні є переоцінка країнами ЄС своїх оборонних можливостей, зростання їхніх інвестицій у модернізацію військ, відображену в зобов'язанні держав збільшити їхні видатки на оборону для зміцнення збройних сил, придбання новітньої зброї та посилення можливостей участі в кібер- і гібридній війні для протидії потенційним супротивникам. Наголошено, що збільшення оборонних бюджетів держав-членів ЄС має поєднуватися зі зростаючою співпрацею для набуття та(або) розвитку нових безпекових й оборонних спроможностей і подолання неузгодженостей та фрагментації інтересів під час прийняття рішень, ураховуючи їх середньо- й довгостроковий вплив на оборонний ландшафт ЄС. Із функціонального погляду з'ясовано проєктний вимір PESCO. Наголошено, що 23 травня 2023 р. затверджено п'яту хвилю проєктів: 11 із них схвалено, 3 – закрито, у результаті чого 68 проєктів

реалізуються. Виокремлено виклики на шляху реалізації проєктів у рамках PESCO, як-от: лідерська й галузева орієнтація певних держав-членів на окремі проєкти, неузгодженість оборонних бюджетів окремих держав-членів та фрагментація під час їх формування, започаткування ними схожих проєктів поза PESCO, повільність реалізації проєктів тощо. Відзначено, що у світлі повномасштабного вторгнення Росії до України, проєкти PESCO набувають оперативного виміру, що підтверджується запуском нових проєктів та успішним розвитком кількох наявних. Отже, PESCO цінна у випадку воєнної кризи, оскільки покращує швидкість спільного реагування членів ЄС на неї.

Ключові слова: PESCO, Європейський Союз, глобальна стратегія безпеки, російсько-українська війна, безпека.

Lesia Dorosh,

Lviv Polytechnic National University,
ORCID ID: 0000-0001-8558-8525

PESCO PROJECTS: FEATURES OF IMPLEMENTATION IN THE LIGHT OF THE FULL-SCALE PHASE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

It is analyzed how the full-scale Russian military aggression against Ukraine in 2022, which became an exogenous threat to the EU, intensified the need for security integration and cooperation of its Member States, including the strengthening of PESCO and the interaction and coordination of the EU actions with NATO. The following aspects of the transformation of PESCO's security priorities, taking into account the exogenous impact of the full-scale stage of the Russian-Ukrainian war on it, have been highlighted: organizational, financial and functional. From an organizational point of view, it has been noted that Denmark joined the European Defense Agency (EDA) and PESCO; Malta is considering joining this initiative. From a financial point of view the most visible reaction to the war in Ukraine is the EU Member States' reassessment of their defence capabilities, the growth of their investments in military modernization, reflected in the obligation of States to increase their defence expenditures to strengthen the armed forces, purchase the newest weapons and increase the opportunities to participate in cyber and hybrid warfare to counter potential adversaries. It is emphasized that the increase in the defense budgets of the EU Member States should be combined with growing cooperation for the acquisition and/or development of new security and defense capabilities and overcoming inconsistencies and fragmentation of interests in decision-making taking into account their medium and long-term impact on the EU defense landscape. From a functional point of view, the project dimension of PESCO has been clarified. It was emphasized

that the fifth wave of projects was approved on May 23, 2023: 11 of them were approved, 3 were closed, 68 projects are being implemented. Challenges on the way to the implementation of projects within PESCO are singled out: leadership and sectoral orientation of certain Member States on individual projects, inconsistency of defence budgets of Member States and fragmentation during their formation, initiation of similar projects by them outside PESCO, slowness of project implementation, etc. It was noted that in light of Russia's full-scale invasion of Ukraine, PESCO projects are acquiring an operational dimension, which is confirmed by the launch of new projects and the successful development of several existing ones. Therefore, PESCO is valuable in the event of the military crisis, as it improves the speed of joint response of the EU to it.

Key words: PESCO, European Union, Global Security Strategy, Russian-Ukrainian war; security.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Ключові виклики для міжнародної системи, у т. ч. безпекового характеру (здебільшого після 2014 р., коли російська федерація здійснила акти військової агресії проти України та окупації частини її території), зумовили те, що Європейський Союз (ЄС) адаптував власні стратегічні пріоритети до цих геополітичних змін. Ідеться про формування зовнішньої політики та політики безпеки й оборони Європейського Союзу. ЄС виробив надійну та узгоджену Спільну зовнішню політику й політику безпеки, яка підкріплена Глобальною стратегією Європейського Союзу 2016 р. У згаданій Глобальній стратегії ЄС передбачалася можливість посилення співпраці між його державами-членами, яка може призвести до більш структурованої форми їх співпраці. На цій основі започатковано такі ініціативи, як Європейський оборонний фонд (the European Defence Fund, EDF), Координований щорічний огляд оборони (the Coordinated Annual Review on Defence, CARD) і Постійна структурована співпраця (the Permanent Structured Cooperation, PESCO), спрямовані на узгодження національного оборонного планування членів ЄС, сприяння їх співпраці та зміцнення європейської оборони.

Повномасштабна російська військова агресія проти України 2022 р. стала екзогенною загрозою для ЄС, а отже, інтенсифікувала потребу в безпековій інтеграції та співпраці його держав-членів, які прагнули посилити власну оборону, зміцнюючи PESCO і їх взаємодію й координацію дій ЄС із НАТО. Безперечно, жодна держава ЄС та(чи) НАТО не зазнала нападу росії, але Україна – партнер обох інституцій, до того ж межує з чотирма членами ЄС/НАТО – зазнала повномасштабного

вторгнення з боку росії, і це де-факто кидає виклик європейській стабільності, а також європейському режиму безпеки та оборони. Сьогодні цей виклик стимулює тіснішу інтеграцію й співпрацю членів ЄС, водночас потребує нероздільної уваги його інституцій для зміцнення їх ефективної колективної оборони. Відтак серед політичних еліт і наукової спільноти й практиків ЄС часто йдеться про «ренесанс» європейської оборони, ураховуючи реакцію європейської громадськості та політичних еліт на такі безпекові та геополітичні зовнішні загрози й збурення. Названі вище ініціативи – невід’ємна частина «комплексного оборонного пакету» ЄС і в цій якості доповнюють одна одну: CARD узгоджує та синхронізує національне оборонне планування й інвестиції членів ЄС, допомагає визначити можливості для їх співпраці й просувати їх як проекти PESCO або додаткові проекти, які потребують фінансування в рамках EDF [18]. З іншого боку, PESCO надає інформацію CARD, щоб ЄС міг краще зрозуміти, як його держави-члени планують розвинути свої оборонні можливості в рамках узгодженого європейського оборонного ландшафту.

Через таку координацію безпекових ініціатив ЄС пропонуються нові проекти, до реалізації яких залучається більше країн Союзу. До прикладу, після циклу аналізу CARD 2020 р. ініційовано деякі нові проекти PESCO: Центр моделювання та випробувань основних бойових танків (Main Battle Tanks Simulation and Testing Centre, MBT-SIMTEC); Безпілотні морські системи: напівавтономний надводний апарат середнього розміру (Unmanned Maritime Systems: Medium size Semi-Autonomous Surface Vehicle, M-SASV) й інші. Схожа ситуація стосується загального аналізу CARD 2022 р., за підсумком якого визначено інші можливості для співпраці між державами-членами ЄС (зокрема під час розробки безпілотних літальних систем, легких багатоцільових вертольотів, здійснення кібероперацій тощо), які сьогодні очікують упровадження.

Останні перегляди оборонних у межах ЄС проектів й ініціатив нових закріплюються також у новітньому ключовому документі ЄС у сфері безпеки та оборони – «Стратегічному компасі», схваленому Європейською радою 21 березня 2022 р. Метою «Компасу...» є зміцнення Спільної політики безпеки та оборони (СПБО), захист європейських громадян, їхніх цінностей і інтересів, сприяння міжнародному миру та безпеці шляхом «вирішального кількісного стрибка для розвитку сильнішого й спроможнішого Європейського Союзу, який виступає як гарант безпеки» [2]. Тут ідеться про амбітний план дій щодо зміцнення СПБО ЄС до 2030 р., необхідність посилення співпраці членів ЄС шляхом використання всіх їхніх можливостей, запропонованих через CARD, їх реалізацію через

проекти PESCO для забезпечення оперативності та ефективності оборонних дій Союзу. Важливе значення надається покращенню військової мобільності європейських збройних сил як усередині Союзу, так і поза його межами.

Джерельну базу цього дослідження становлять переважно нормативні документи ЄС [2; 15], а також інформація про ініціювання PESCO [5] та чергові «хвилі» реалізації проєктів у його рамках [6–9; 11]. Основою цього аналізу є комплексні дослідження, у яких висвітлено сучасні виклики у сфері безпеки ЄС загалом [4; 16; 19] та окремих його проєктів зокрема [1; 12; 17]. Потрібно також виокремити аналітичні роботи дослідників [3; 10; 13; 14; 18], яких аналізують виклики, зумовлені повномасштабною агресією росії проти України, та вплив цього екзогенного чинника на захист ЄС і реалізацію його безпекових проєктів у рамках PESCO.

Мета цієї розвідки – з'ясувати специфіку трансформації безпекових пріоритетів ЄС через функціонування PESCO із врахуванням впливу екзогенного фактора (повномасштабної стадії російсько-української війни) на реалізацію проєктів у його рамках.

Методика дослідження. Для досягнення результатів дослідження переважно застосовано системний та історичний методологічні підходи, які дали змогу комплексно розглянути специфіку викликів для ЄС у сфері безпеки й оборони, прослідкувати динаміку запровадження та реалізації проєктів у рамках PESCO, у тому числі враховуючи їх пріоритетність, а також виявити сукупність і взаємопов'язаність чинників, які впливають на трансформації безпекових пріоритетів Об'єднання.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, запровадження та функціонування PESCO – один із ключових результатів реалізації оборонної стратегії ЄС. PESCO офіційно створено в грудні 2017 р. рішенням 2017/2315 Ради Європейського Союзу [5]. Його двома компонентами визначено стратегічні зобов'язання та реалізацію проєктів. На момент створення з 28-ми тодішніх держав-членів ЄС 25 долучилися до співпраці, тоді як Данія, Велика Британія та Мальта відмовилася брати участь у ній із різних причин [13, р. 23].

Сенс існування PESCO полягає в тому, щоб дозволити державам-членам ЄС розвивати спроможності, на які вони не здатні самотійно, а також для того, щоб генерувати всередині ЄС «доцентрові сили», щоб навіть найбільш обережні у сфері безпеки та оборони його члени, зрештою, брали участь принаймні в деяких його проєктах. Це означає,

що увага в рамках PESCO має зосереджуватися на тих спроможностях, які державами-членами ЄС визначаються як стратегічні в Плані розвитку можливостей (the Capability Development Plan, CDP) і Координованому щорічному огляді оборони ЄС [10]. Тобто йдеться про створення основи для координації посиленої оборонної співпраці членів ЄС, розвитку їхніх спроможностей та інновацій у сфері оборони, керованих і окремо, і спільно його державами-членами [14, p. 1355].

Повномасштабна стадія російсько-української війни стала важливим приводом переосмислити безпекові пріоритети членів ЄС та їх реалізацію, у т. ч. в рамках PESCO. Дослідники зазначають, що нова геополітична ситуація позначається на реалізації безпекових зобов'язань держав-членів ЄС у п'яти сферах: витрати, планування, оперативний вимір, усунення недоліків потенціалу та зміцнення європейської оборонної технологічної та промислової бази (the EU's Defence Technological and Industrial Base, EDTIB) і спільних закупівель, а також через якість проєктів PESCO, покращених або затверджених після початку повномасштабної агресії росії проти України [18].

Можемо виокремити кілька аспектів трансформації безпекових пріоритетів у рамках PESCO під впливом цих чинників – *організаційний, фінансовий, функціональний*.

З *організаційного* погляду, PESCO від початку декларувався як відкритий для участі всіх членів ЄС, які бажають узяти на себе зобов'язання в його рамках. Отже, важливим безпосереднім організаційним наслідком повномасштабної російсько-української війни є те, що Данія висловила готовність приєднатися до Європейського оборонного агентства (European Defense Agency, EDA) та PESCO, а Мальта почала розглядати можливість приєднання до ініціативи. У випадку Данії, результатом референдуму 1 червня 2022 р. стала домовленість про скасування 30-річної заборони на участь країни в ініціативах у сфері оборони, що дають змогу Данії повноцінно брати участь у СПБО ЄС, а отже, приєднатися до PESCO [11]. Наприкінці травня 2023 р. Рада Європейського Союзу привітала Данію як нового члена ініціативи [3]. У яких саме проєктах ця держава братиме участь, поки невідомо, хоча, як заявив міністр оборони Данії, проєкт Military Mobility (військової мобільності) може стати першим, в участі в якому країна зацікавлена, указуючи на потенційну цінність цієї ініціативи для країни [3; 10]. У випадку Мальти ця держава виправдовує свою відмову приєднатися як член ЄС до PESCO, посилаючись на конституційне положення, згідно з яким вона зобов'язується дотримуватися нейтралітету та неприєднання. Отже, прем'єр країни натякнув на можливу участь у PESCO в майбутньому [16].

Із *фінансового погляду*, найпомітнішою реакцією на війну в Україні є переоцінка державами ЄС своїх оборонних можливостей, зростання їхніх інвестицій у військову модернізацію, що відображено в зобов'язанні цих країн збільшувати видатки на оборону для зміцнення їхніх збройних сил, придбання новітньої зброї й посилення можливостей кібер- та гібридної війни для протидії потенційним супротивникам. Так, відповідно до Версальської декларації 10–11 березня 2022 р. [15], прогнозується збільшення цих видатків країн у 2024–2025 рр. Як показано у звітах CARD за 2020–2022 рр., майже всі члени ЄС збільшили витрати на оборону. Витрати їх на оборону зросли до 214 млрд євро 2021 р. (+6 %) і зростуть ще на 70 млрд євро до 2025 р. 2021 р. інвестиції в оборону досягли 24 % загальних витрат держав-членів ЄС на оборону або ж 52 млрд євро (зростання на 22 % у порівнянні з 2019 р.) [1]. Ці додаткові кошти покращать їх готовність у сфері безпеки й ліквідують давні прогалини у військових спроможностях держав-членів ЄС, сприятимуть завершенню їхніх довготривалих проєктів. Це також сприятиме трансформації екосистеми оборонної промисловості в ЄС задля забезпечення безпеки постачання його держав-членів та розширення їхніх виробничих потужностей.

Водночас збільшення оборонних бюджетів держав-членів ЄС має поєднуватися з їх зростаючою співпрацею між собою для набуття й(або) розвитку нових безпекових та оборонних спроможностей, оскільки їх рішення, прийняті окремо, без урахування їх середньо- й довгострокового впливу на оборонний ландшафт ЄС можуть спричинити ще більшу незгодженість і фрагментацію інтересів держав-членів [18]. Очевидно, що держави-члени ЄС віддають пріоритет співпраці між собою лише тоді, коли вона узгоджується з їхніми національними планами, приносить користь їхнім внутрішнім галузям промисловості або зміцнює їх стратегічне партнерство. Отже, часто йдеться про трудомісткість і складність європейських підходів до безпекової співпраці, що спонукає держави-члени ЄС вибирати національні рішення замість вироблених спільно на рівні Об'єднання або знаходити постачальників поза його межами. У такому випадку PESCO з інструменту досягнення мети ЄС перетворюється в інструмент просування власних проєктів його окремими членами. Замість того, щоб запитати, що робити з PESCO, країни-члени, здається, переважно зацікавлені в їх фінансуванні з боку ЄС, пов'язаному з ним і можливостями EDF [18].

Із функціонального погляду, дослідники відзначають, що обмежені оборонні бюджети держав-членів, їхні витрати на безліч дрібномасштаб-

них спроможностей, призводять до їх непропорційно високих витрат на «невідкладні завдання» (і непотрібне внутрішньоєвропейське дублювання цих витрат та завдань) і, як наслідок, до менших витрат на засоби розгортання й фактичні миротворчі операції. До прикладу, у ЄС є 150 типів різних видів техніки, тому збройні сили європейських країн мають мало спільного, а їх оперативну сумісність між собою гарантує лише НАТО. Отже, у тому числі метою PESCO є скорочення типології комплексних систем озброєнь, використовуваних у Європі, близько 30-ти із придбанням однорідного арсеналу в межах централізованих категорій систем озброєння [18].

Однак і в цьому функціональному вимірі з'являються виклики, які перешкоджають узгодженню робіт держав-членів ЄС над їх проектами та забезпеченню спільних закупівель. Так, кілька з них прийняли односторонні рішення про масштабні придбання озброєнь поза межами ЄС. Повномасштабна війна Росії проти України ще більше посилила тенденцію до збільшення кількості готових закупівель від постачальників поза межами ЄС, що потенційно збільшує фрагментацію європейського оборонного ландшафту.

Із функціонального погляду доцільно розглянути функціонування PESCO в проектному вимірі. Перед початком повномасштабної стадії конфлікту кількість проектів PESCO, затверджених Європейською радою, становила 61. Ідеться про попередні чотири «хвилі» їх затвердження:

- березень 2018 р. – 17 проектів [5];
- листопад 2018 р. – 17 проектів [6];
- листопад 2019 р. – 13 проектів [7];
- листопад 2021 р. – 14 проектів [8].

За рік після початку повномасштабної фази російсько-української війни, 23 травня 2023 р., затверджено п'яту «хвилю» проектів PESCO: 11 із них схвалено, три – закрито, у результаті чого 68 проектів залишаються на роботі [9]. Потрібно зазначити, що ЄС вирішив змінити час прийняття нових проектів із листопада на весну, намагаючись узгодити цикли планування його держав-членів [10]. Перегляд механізму PESCO розпочнеться у 2024 р.

Цікаво, що в п'ятій «хвилі» проектів Франція та Словаччина повідомили про припинення трьох із них – Центру тестування та оцінювання ЄС (EU Test and Evaluation Centres, EUTEC), Co-Basing і EuroArtillery. Це безпрецедентна ситуація, оскільки з десятків проектів, схвалених у чотирьох попередніх хвилях, лише один, Центр компетенції місії Європейського Союзу з навчання (the European Union Training Mission Competence Centre, EU TMCC), скасовано [10].

Дослідники стверджують, що, завдяки цим проєктам, оборонний порядок денний ЄС відійшов від здійснення операцій до розвитку його військового потенціалу [19]. Уже на початковій фазі реалізації PESCO стало очевидним, що ця ініціатива прогресуюча, адаптивна, ефективна основа співпраці держав-членів ЄС. Згідно зі звітами 2021 року, більшість проєктів PESCO досягли конкретних результатів, чимало поточних проєктів PESCO просуваються відповідно до плану [12]. Два проєкти досягли повної оперативної спроможності: Європейське медичне командування (the European Medical Command, EMC) і Групи кібершвидкого реагування та взаємодопомоги в кібербезпеці (the Cyber Rapid Response Teams and Mutual Assistance in Cyber Security, CRRT) [10]. Нові проєкти, заплановані після повномасштабного вторгнення росії до України, спрямовані на надання держава-членам ЄС критично важливих можливостей із більшими оперативними спроможностями, посилюють їх здатність протистояти звичайним загрозам і розвивають їхні спроможності нового покоління. Тут ідеться про розробку проєктів навчальних, наземних, морських, повітряних та кіберсистем. Зокрема, проєкти, що стосуються сумісності наземних систем, переважно зосереджені на безпілотних наземних системах, комунікаційних та інфраструктурних мережах [2].

Вищезгадане покращення матеріально-технічної бази й забезпечення безпечного, швидкого переміщення масштабних військових сил і техніки проявляються в проєкті PESCO «Військова мобільність» (Military Mobility, MilMob), розробленого у співпраці з НАТО, визначеного як «оборонний Шенген» (Schengen of Defence), мета якого – сприяння транскордонному переміщенню військ, послуг і товарів для них узгодженням правил і процедур їх переміщення між членами ЄС. Власне тут наголошується на реалізації передбаченого «Стратегічним компасом» Плану дій щодо військової мобільності 2.0 (the Action Plan on Military Mobility 2.0) на 2022–2026 рр., що відображає відчуття терміновості та підкреслює роль відповідних проєктів PESCO для створення добре пов'язаної мережі військової мобільності [18].

У функціональному вимірі ускладнюють реалізацію тих чи тих безпекових ініціатив ЄС певні виклики, зокрема лідерська й галузева орієнтація певних держав-членів ЄС на окремі проєкти. Із лідерського погляду, виділяють групу держав «PESCO 4» (Франція, Німеччина, Італія та Іспанія). Через їх геополітичну вагу, безпековий потенціал і рівень відданості лідерська роль цих держав є фундаментальною. Вони діяли й діють як рушійна сила ЄС, залучаючи інших його членів до реалізації

все більшої кількості проєктів у рамках PESCO. Отже, таку лідерську роль PESCO 4 не можуть виконувати інші члени ЄС, попри їх амбіції (наприклад Польща чи Нідерланди). Також в орієнтації на певні воєнні галузі деякі держави краще позиціонують себе лише в певному сегменті. Наприклад, Естонія спеціалізується на кібер- і робототехніці, однак не в змозі самостійно проєктувати та виготовляти бронетехніку чи військові кораблі [10].

Одним із викликів для функціонування PESCO є, до прикладу, реалізація схожих проєктів поза його операційною структурою, що потенційно може призвести до її дублювання та отримання таких самих результатів поза ним. Також аналітики стверджують про повільний прогрес під час реалізації певних проєктів [4]. Значення має обрання пріоритетів у сукупності проєктів PESCO. У такому випадку пропонується, що проєкти PESCO, достатньо значущі, щоб отримати фінансову підтримку від держав-членів ЄС і його самого, повинні мати пріоритет над іншими, навіть якщо це означає їх відмову від менш амбітних проєктів [18]. Для цього потрібна координація між державами-членами та інституціями ЄС для визначення цих пріоритетів. У цьому контексті стратегічне значення PESCO вкрай важливе, адже, ініціюючи новий проєкт, держави долають труднощі та організовуються, їхні міністерства й воєнні галузі вчаться співпрацювати, відбуваються офіційні та неформальні зустрічі й устанавлюються людські зв'язки. Отже, PESCO забезпечує стабільну та передбачувану структуру, сприяє навчанню на практиці, дає змогу уникнути проблем у реалізації вузькоспеціалізованих ініціатив.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, європейський оборонний ландшафт визначається сукупністю факторів: потенціалом обороноздатності всіх його держав-членів, їхніми військовими можливостями, поточними програмами й планами розвитку оборонної промисловості, їх сприйняттям спектра ключових загроз, ситуації в європейському регіоні та за його межами (наприклад Brexit чи російсько-українська війна), їх ставленням до НАТО й зорієнтованістю на майбутнє, можливостями фінансування на національному та наднаціональному рівнях сфери оборони, оборонними дослідженнями й розробками, різноманітними політичними, історичними та географічними факторами – нематеріальними, однак у край вагомими.

Отже, у цьому середовищі можемо бачити чимало викликів, які загрожують спільній позиції держав-членів ЄС і реалізації їхніх

оборонних ініціатив. Тут треба виокремити фрагментацію промислових інтересів і брак узгодженості та пріоритетів держав-членів у можливості для отримання фінансування з боку ЄС у таких аспектах, як тип оборонного обладнання, рівень модернізації й сумісності, логістичні системи та ланцюги постачання тощо. Подолання цих викликів вимагає скоординованих, безперервних зусиль членів ЄС упродовж тривалого періоду часу в трьох взаємопов'язаних сферах: витрати на оборону, оборонне планування та оборонна співпраця. Через такі ініціативи, як CARD, PESCO й EDF, якщо вони функціонують комплексно, простежуємо прагнення ЄС вирівняти стратегічні культури його членів, щоб подолати прогалини діяльності ЄС у сфері оборони.

PESCO залишається ключовою структурою, яка комплексно задовольняє поточні вимоги держав-членів ЄС і готує їх до майбутніх сценаріїв розвитку безпекової ситуації в Європі. Різноманітні проекти PESCO спонукають держави-члени ЄС до співпраці, створюють конкретні результати, які покращують їхні можливості у таких сферах, як кібернетичні, безпілотні системи, хімічне, біологічне, радіологічне та ядерне спостереження й медичні послуги. Деякі з цих можливостей, наприклад ті, що надаються проектами PESCO, Європейським медичним командуванням і групами швидкого кібернетичного реагування, уже використовувалися або активувалися для підтримки місій та операцій СПБО ЄС (EUMAM Ukraine, EUTM Mozambique) або партнерів ЄС, уключно з Україною. Важливо відзначити, що у світлі фази повномасштабного вторгнення росії до України проекти PESCO набувають оперативного виміру, що підтверджується запуском нових проектів і позитивним розвитком кількох наявних. Отже, PESCO демонструє цінність у випадку кризи, оскільки покращує швидкість спільного реагування держав-членів на неї. Така діяльність засвідчує ефективність PESCO як інструменту для сприяння спільній безпеці й обороні у сфері, де потрібна більша узгодженість, постійність, координація та співпраця.

У світлі вищесказаного *перспективними видаються дослідження напрямів участі держав, до прикладу PESCO 4, які проявляють амбіції й володіють можливостями, залучені в чималу кількість проектів, а також стають прикладом для інших держав-членів посилити їх індивідуальні внески в забезпечення європейської безпеки та оборони.*

REFERENCES

1. 2022 Coordinated Annual Review on Defense Report (2022). EDA. November. URL: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/2022-card-report.pdf>

2. A Strategic Compass for Security and Defence – For a European Union that Protects its Citizens, Values and Interests and Contributes to International Peace and Security (2022). *EEAS Council of the European Union*, No. 7371/11. ULR: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf.
3. Bertamini, Ginevra (2023). PESCO launches new projects as Denmark joins the effort to improve European military interoperability. *Finabel*, 16 June. ULR: <https://finabel.org/pesco-launches-new-projects-as-denmark-joins-the-effort-to-improve-european-military-interoperability/>
4. Biscop, Sven (2020). European Defence and PESCO: Don't Waste the Chance. EU IDEA Papers, *Policy Paper*, 1, 5 May. ULR: https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2020/05/eui-dea_policy-paper1-SvenBiscop-mei2020.pdf?type=pdf.
5. Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States (2017). *EUR-Lex*. ULR: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D2315/>
6. Council Decision (CFSP) 2018/1797 of 19 November 2018 amending and updating Decision (CFSP) 2018/340 establishing the list of projects to be developed under PESCO. (2018). *EUR-Lex*. ULR: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D1797>.
7. Council Decision (CFSP) 2019/1909 of 12 November 2019 amending and updating Decision (CFSP) 2018/340 establishing the list of projects to be developed under PESCO. (2019). *EUR-Lex*. ULR: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1909&qid=1709901267096>.
8. Council Decision (CFSP) 2021/2008 of 16 November 2021 amending and updating Decision (CFSP) 2018/340 establishing the list of projects to be developed under PESCO. (2021). *EUR-Lex*. ULR: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021D2008>.
9. Council Decision (CFSP) 2023/995 of 22 May 2023 amending and updating Decision (CFSP) 2018/340 establishing the list of projects to be developed under PESCO. (2023). *EUR-Lex*. ULR: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023D0995>.
10. Cózar Murillo, Beatriz (2023). Bring back the spirit of PESCO. *EGMONT POLICY BRIEF*, 308. JUNE. ULR: https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2023/06/Beatriz-Cozar-Murillo_Policy_Brief_308.pdf?type=pdf.
11. Denmark: Statement by the High Representative on the Outcome of the Referendum on the Out-put in Defence Matters (2022). *EEAS Press Team*, 1 June. ULR: https://www.eeas.europa.eu/eeas/denmark-statement-high-representative-outcome-referendum-opt-out-defence-matters_en.
12. Development, Delivery and Determination: Pesco Forging Ahead. (2023). *PESCO*. ULR: <https://www.pesco.europa.eu/pressmedia/development-delivery-and-determination-pesco-forging-ahead/>
13. Gawron-Tabor, Karolina & Willa, Rafał (2023). Involvement of EU Member States In PESCO Projects: A Comparative Analysis. *Athenaeum*, vol 79 (3), pp. 21–46. DOI:10.15804/athena.2023.79.02.
14. Houdé, A., & Wessel, R. A. (2023). A Common Security and Defence Policy: Limits to Differentiated Integration in PESCO? *European Papers*, 7 (3), 1325–1356. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/614>.
15. Informal Meeting of Heads of State or Government Versailles Declaration (2022). *European Council*, 10 and 11 March. ULR: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2022/03/10-11/>

16. Lazarou, Elena & Friede, Alexandra, M. (2018). Permanent Structured Cooperation (PESCO): Beyond Establishment, March 11. *EPRS*. ULR: <https://epthinktank.eu/2018/03/11/permanent-structured-cooperation-pesco-beyond-establishment/>

17. PESCO Projects Progress Report (2021). *European External Action Service (EEAS)*, 9378/21, 2 June. ULR: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9378-2021-INIT/en/pdf>.

18. Rutigliano, Stefania (2023). Ukraine Conflict's Impact on European Defence and Permanent Structured Cooperation (PESCO). *InsiGht. The Russian War Against Ukraine and the Law of the European Union*/ Ed. by Charlotte Beaucillon, Teresa Cabrita, Melanie Fink, Stefano Montaldo and Jed Odermatt. ULR: https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_EF_2023_I_026_Stefania_Rutigliano_00686.pdf.

19. Tardy, Thierry (2023). The New European Defence and Security Agenda. *European Liberal Forum Policy Papers. Policy Brief*, No 5, May. ULR: <https://liberalforum.eu/wp-content/uploads/2023/05/Policy-Brief-5-The-New-European-Defence-and-Security-Agenda.pdf>.

Матеріал надійшов до редакції 13.04.2024 р.

УДК 321(73:529.1)

Ірина Кіянка,

доктор політичних наук, професор

кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

kiyanka@i.ua,

ORCID ID: 0000-0002-3100-7796;

Ілля Туровський,

магістр кафедри політології,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-154-166

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В ПОЛІТИЦІ США ЩОДО ТАЙВАНЮ

У статті проаналізовано широкий спектр сучасних викликів у політиці США щодо Тайваню, включаючи й популістські слогани, економічний потенціал, безпекові загрози. Трактуючи розуміння стратегії національної

безпеки Сполучених Штатів, мусимо зауважити, що воно ґрунтується на двох стовпах: перший пропагує «свободу, справедливість і людську гідність, себто працює над припиненням тиранії, просуванням ефективної демократії», тоді як другий стовп протистоїть «викликам сучасності, керуючи зростаючою спільнотою демократій». Це частина традицій американської зовнішньої політики, яку часто називають «американським проєктом». Цей проєкт має на меті «захистити нашу внутрішню безпеку, будуючи мирний світопорядок демократичних держав, пов'язаних спільними цінностями та ідеєю спільного процвітання.

Тихоокеанський регіон став основним полігоном ХХІ ст. для визначення того, чи зможуть Китай і Сполучені Штати побудувати нову модель відносин між наддержавами та зберегти наявний міжнародний безпековий порядок. У той час як деякі американці критикують Китай за все більшу наполегливість у своїй зовнішній політиці й закликають Китай уникати експансіоністського світопорядку старих імперіалістичних держав, багато китайців вважають, що побудова цих нових відносин значною мірою залежить від того, як США змінять підхід до американо-китайських двосторонніх відносин та адаптуються до нової реальності міжнародного піднесення Китаю. Потрібно розуміти, що стратегічна недовіра між державами є неминучою, оскільки відносини США й Китаю завжди характеризувалися різним ступенем контактів, які не можна остаточно врегулювати жодними сучасними дипломатичними інструментами. виправдовування дій один одного й відсутність емпатії можуть лише посилити стратегічне суперництво Китаю та США. Якщо лідери як у Вашингтоні, так і в Пекіні не намагатимуться взаємодіяти один з одним щодо питань, що становлять їх спільний інтерес, працюючи окремо, щоб захистити свої інтереси шляхом підтримки тонкого балансу сил, суміш самовиправдання та прорахунків може перетворити суперництво Китаю й США на нову холодну війну, яка буде ще більш небезпечною, ніж попередня американсько-радянська холодна війна, оскільки в ній відсутній єдиний центр протистояння та існує набагато більше гарячих точок, уключаючи Корейський півострів, Тайванську протоку й Південне та Східно-Китайське моря. Отже, Азіатсько-Тихоокеанський регіон став одним із найнебезпечніших пластів для регіональних і геополітичних державних відносин у ХХІ ст.

Ключові слова: публічна політика, політичний режим, демократія, громадянське суспільство, політичні слогани.

Iryna Kiyanka,

Ivan Franko National University of Lviv,

ORCID ID: 0000-0002-3100-7796;

Ilya Turovskyi,

Ivan Franko National University of Lviv

CURRENT CHALLENGES IN US POLICY TOWARDS TAIWAN

The article analyzes a wide range of current challenges in US policy toward Taiwan, including populist slogans, economic potential, and security threats. Interpreting the understanding of the US national security strategy, it should be noted that it is based on two pillars: the first pillar promotes “freedom, justice, and human dignity, i.e., working to end tyranny and promote effective democracy,” while the second pillar confronts “the challenges of our time by leading the growing community of democracies.” This is part of the tradition of American foreign policy, often referred to as the “American project.” This project aims to “protect our homeland security by building a peaceful world order of democratic nations bound by shared values and the idea of common prosperity”.

The Pacific region has become the main testing ground of the twenty-first century to determine whether China and the United States will be able to build a new model of relations between superpowers and preserve the existing international security order. While some Americans criticize China for its increasing assertiveness in its foreign policy and urge China to avoid the expansionist world order of the old imperialist powers, many Chinese believe that building this new relationship depends to a large extent on the United States changing its approach to US-China bilateral relations and adapting to the new reality of China’s international rise.

It should be understood that strategic distrust between the two countries is inevitable, as US-China relations have always been characterized by varying degrees of contact that cannot be completely resolved by any modern diplomatic instruments. Justifying each other’s actions and lack of empathy can only intensify the strategic rivalry between China and the United States. If leaders in both Washington and Beijing do not attempt to engage with each other on issues of common concern, working separately to protect their interests by maintaining a delicate balance of power, a mixture of self-justification and miscalculation could turn the China – U.S. rivalry into a new Cold War, which would be even more dangerous than the previous US-Soviet Cold War, as it lacks a single center of confrontation and has many more hotspots, including the Korean Peninsula, the Taiwan Strait, and the South and East China Seas. Thus, the Asia-Pacific region has become one of the most dangerous areas for regional and geopolitical state relations in the twenty-first century.

Key words: public policy, political regime, democracy, civil society, political slogans.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. За останні 25 років військовий баланс через Тайванську протоку все більше схилився на користь Китаю. Швидке економічне зростання материка, збільшення витрат на оборону та багаторічні зусилля з модернізації народно-визвольної армії підірвали переваги Тайваню, які історично впливали з його технологічної переваги та притаманної йому географічної оборони з геополітичного погляду як острова. Розвиток Китаєм низку засобів боротьби А2/АD ускладнив плани військових США втрутитись у випадку китайського вторгнення або блокади. Зміна військового балансу через протоку викликає питання про те, як довго тайванська армія може протриматися в разі конфлікту і як Сполучені Штати повинні підтримувати військовий потенціал, потрібний для захисту Тайваню, включаючи те, чи можливо все ще це зробити. Існують деякі сприятливі протилежні тенденції, у т. ч. тісніша співпраця США і Японії в галузі оборони на основі переглянутої американо-японської оборонної інструкції 2015 р. та оновленого конгресу зосередженості на військовому потенціалі в західній частині Тихого океану, про що свідчить Ініціатива стримування Індо-Тихоокеанського регіону 2020 р. Однак загальні тенденції щодо балансу через протоку вказують на послаблення стримування [3].

Це формулювання не являє собою зобов'язання, подібне до договору, захищати Тайвань у разі військового нападу, але воно впливає з конкретних положень TRA щодо потенційного втручання США, яке мало на меті стримати Китай від будь-якої атаки на Тайвань, а також перешкоджати провокаційним діям Тайваню. Однак зміна військового балансу між Китаєм і Тайванем разом зі зростаючими прикладами використання Пекіном військового примусу проти сусідніх держав викликали занепокоєння, що «стратегічної неоднозначності» більше недостатньо для збереження миру. Наприклад, розвиток Китаєм можливостей А2/АD, включаючи крилаті та балістичні ракети з високою точністю наведення в поєднанні з передовими системами повітряної й морської оборони, винищувачами та протисупутниковою зброєю, створює проблеми для здатності США «підтримувати здатність чинити опір будь-якому застосуванню сили». Стратегія «сірої зони» Китаю також явно спрямована на підірив довіри до американської прихильності Тайваню й союзникам США за договором у регіоні шляхом поступового безкарного посилення примусу [4]. Як наслідок, дедалі частіше лунають заклики перейти до публічної декларативної політики «стратегічної ясності» щодо

американської прихильності обороні Тайваню, щоб заспокоїти Тайбей і союзників США та надіслати Пекіну попередження [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на велику кількість літератури стосовно проблематики, відзначимо праці І. Дудко, І. Дужа, О. Кравчук, О. Шевчук і зарубіжних науковців.

Мета статті – проаналізувати політику США та зацентувати увагу на сучасних викликах політики США в контексті розвитку міжнародних відносин із Тайванем та їх наслідки для регіональної й світової політики.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Політикам доведеться зважити ці фактори з ризиками, пов'язаними з будь-якими значними змінами в деклараційній політиці, особливо якщо вони не супроводжуються супутніми зусиллями, спрямованими на підвищення тактичної чіткості, що Сполучені Штати мають здатність стримувати й перемогти китайську агресію. Для ефективного стримування потрібні не тільки публічні заяви, якими б чіткими вони не були. У випадку з Тайванем він уключає обґрунтований аналіз того, як китайські лідери читають наміри США, а також того, чи розгортання та операції активів Народної армії свідчать про перехід до війни. Це спричиняє за собою приватні повідомлення США через дипломатичні канали й канали національної безпеки, що застосовує громадське застереження Сполучених Штатів від застосування сили до обставин будь-якої потенційної кризи. Він також зобов'язує формувати оборонну стратегію та спроможності Тайваню, щоб вони могли протриматися, поки не відбудеться втручання США.

Оцінюючи наміри США, китайські лідери, які можуть замислюватися про військову кампанію проти Тайваню, оцінюють усі ці фактори. По суті, вони будуть зосереджені не тільки на тому, що говорять лідери США, а й на тому, що Пентагон робить для підготовки до війни. Якщо вони дійдуть висновку, що американська декларативна політика щодо безпеки Тайваню не підкріплена достатніми можливостями, то вони інтерпретують риторичні попередження як даремні. Те, як Вашингтон зберігає достатнє стримування, може бути ускладнено політикою, яку проводить уряд у Тайбеї, і чи кидає ця політика виклик інтересам Китаю настільки, що може спровокувати військові дії. Виходячи з минулого досвіду, Вашингтон повинен бути обережним, щоб не дати Тайваню зелене світло на проведення політики, яка загрожує війною й не відповідає цілям США. Нинішній уряд у Тайбеї заслуговує на довіру США, щоб

виправдати можливу зміну декларативної політики, але немає гарантії, що майбутні уряди можуть обрати зовсім інший вектор розвитку. Раптові зміни в деклараційній політиці США в майбутньому можуть самі по собі дестабілізувати регіон, а отже, потенційно мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки. Це нюанси, які повинні сформулювати будь-яке перекалібрування деклараційної політики США щодо Тайваню.

Тайванський сценарій залишається головним пріоритетом для Пекіну й головною рушійною силою військової модернізації Китаю, навіть якщо загострення інших суперечок щодо суверенітету й розширення китайських закордонних інтересів вимагали від Народної армії планувати інші вирішення надзвичайних ситуацій [15]. Якщо Пекін вирішить застосувати силу, щоб покарати Тайвань за уявний рух до незалежності або змусити Тайбей піти на політичні поступки, його варіанти включають захоплення офшорних островів Тайваню або його острова в Південно-Китайському морі та нанесення повітряних і ракетних ударів по вибраних цілях на території Тайваню. Використання сили для досягнення об'єднання може включати повітряну й морську блокаду або повномасштабне вторгнення десантних сил для окупації острова. Тайвань особливо вразливий до кібератак на об'єкти командування та управління й критично важливу інфраструктуру.

Зараз Тайвань витрачає близько 2,3 % ВВП на військову сферу, а бюджет на 2020 фінансовий рік у розмірі 11,4 мільярда доларів, розділений на персонал (5,2 мільярда доларів, 46 відсотків), операції (3,1 мільярда доларів, 27 %) й оборонні технології та програми придбання (3,1 мільярда доларів, 27 %). Президент Цай змінив тенденцію зниження військових витрат у відсотках від ВВП, але оборонний бюджет продовжує не досягати цілі в 3 % ВВП, яку вперше пообіцяв президент Ма Інцзю у 2008 р. та підтвердив президент Цай, коли вона вступила на посаду. Пропонований військовий бюджет на 2022 фінансовий рік становить 12,4 мільярда доларів, що становить близько 4,4 %, що в порівнянні з військовим бюджетом КНР, за оцінкою Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру (SIPRI), у 261 мільярд доларів на 2019 рік. Тайвань планує додаткові 1,9 мільярда доларів на оборону. відповідні витрати інших органів уряду у 2021 фінансовому році [11].

Ці зміни в безпековому середовищі Тайваню поставили його у все більш вразливе становище стосовно Китаю. Для виконання цього завдання потрібно змінити оборонну стратегію збройних сил Тайваню на таку, яка б ураховувала мінливе середовище загроз й адаптувалася до обмежених утім, доступних бюджетних ресурсів. Інші аспекти оборони Тайваню, такі

як склад персоналу, військові закупівлі та навчання, повинні відповідно змінитися. Закупівлі Тайваню зброї часом відображали конкуруючі інституційні пріоритети, а не середовище, що розвивається. Показовим є запит адміністрації Цай на танки M-1 Abrams у 2019 р. [9].

Щоб краще стримувати Китай від спроб домогтися об'єднання силою та підготуватися до захисту острова в разі нападу, Тайвань у 2017 р. прийняв асиметричну оборонну стратегію, відому як Загальна концепція оборони (ODC) [8]. Концепція зосереджена на використанні асиметричних звичайних можливостей, оптимізованих для протидії вторгненню Народної оборонної армії Китаю, причому перша фаза зосереджена на прибережних боях на відстані до 100 км від берегів Тайваню, а друга фаза – на знищенні сил вторгнення на пляжах. У ньому підкреслено роль розумних мін, протикорабельних крилатих ракет, мобільної протиповітряної оборони та можливості використовувати смертельний вогонь на обмеженій кількості потенційних зон висадки над традиційними військовими платформами. ODC «закликає військових збільшити інвестиції в ключові можливості, уключаючи мобільність, обман, маскування, приховування, заглушення, резервування, швидкий ремонт та відновлення» [12].

Цей підхід має сенс, але він стикається з труднощами у своєму впровадженні, уключаючи складнощі, пов'язані з обмеженими ресурсами, відсутністю державної підтримки та міжслужбовою політикою в Тайвані. Проблеми також зберігаються в оборонних зусиллях, уключаючи проблеми, пов'язані з переходом на повністю добровольчу армію та в готовності її резервних сил [2]. Сьогодні резерви Тайваню проходять лише п'ять днів навчання кожні два роки, лише після чотирьох місяців початкової підготовки до активної служби до вступу в резерв і, отже, не можуть зробити істотний внесок у стримування китайської атаки. Відхід Тайбея від призову на військову службу є політично популярним, але для створення військової служби потрібно збільшити оплату праці, виплати освіти та технічної підготовки, щоб зробити цю службу привабливою.

Президент Цай повідомила, що надає пріоритет реформам національної безпеки та оборони. У своїй другій інавгураційній промові, виголошеній 20 травня 2020 р, Цай наголосила на необхідності прискорення розвитку асиметричних можливостей, реформування військового резерву та мобілізаційної системи, а також удосконалення інститутів управління військовими [6]. Під керівництвом Цай Тайвань також прагне зміцнити свою національну оборонну промисловість як для підвищення безпеки, так і для стимулювання економічного зростання.

На зміну адміністрації Сполучених Штатів Тайвань відреагував із певною стурбованістю. У рамках конфронтаційної політики Трампа щодо Китаю відносини США та Тайваню під його керівництвом значно покращилися як символічно, так і з погляду конкретних політик. Прихід до влади Джозефа Байдена був сприйнятий як початок погіршення відносин між США й Тайванем. Це ґрунтувалося переважно на сприйнятті його позиції під час тривалої кар'єри в зовнішньополітичному істеблішменті США та на посаді віцепрезидента за часів Обама. У публічних заявах Байден заявив про прихильність США політики «одного Китаю» й статусу-кво через Тайванську протоку й підкреслив, що північноамериканська країна не захищатиме Тайвань, якщо та проголосить незалежність. Ще у 2019 р. Байден критикував Трампа за його агресивну політику щодо Китаю й стверджував, що Китай не є конкурентом США. Однак протягом перших 10 місяців перебування на посаді нова адміністрація неодноразово сигналізувала про постійну підтримку від США, при цьому зобов'язуючись підтримувати статус-кво через Тайванську протоку. Для Тайваню зміна адміністрації не лише несе відчуття невизначеності щодо продовження американської підтримки та гарантій безпеки, після чотирьох років безпрецедентної взаємодії між наддержавою й демократичною острівною державою, якій загрожує, доволі політично наполеглива Китайська Народна Республіка.

Хоча тон політики США щодо Китаю та Тайваню, імовірно, стане менш войовничим під час головування адміністрації Байдена, ми бачимо перейняття загального підходу Вашингтону до цих тристоронніх відносин. Це значною мірою пов'язано зі структурним зрушенням у китайсько-американських відносинах, що впливає насамперед із двопартійного розрахунку з провалом взаємодії з КНР [16], реальності, яку стало все важче ігнорувати з моменту появи Сі Цзіньпіна наприкінці 2012 р. та поведінки Китаю під час пандемії COVID-19 у 2020 р.

Спочатку Байдена сприймали як політика з доволі «м'якою» позицією з погляду провідної держави в міжнародному середовищі, особливо через його ранішню позицію щодо Китаю. Однак, перейшовши на посаду, адміністрація Байдена продовжувала демонструвати свою самопроголошену «тверду» підтримку Тайваню. Поряд із символічними жестами це включало посилення неофіційних відносин і військового співробітництва, а також заходи з інтернаціоналізації «тайванського питання». Водночас президент Китаю Сі Цзіньпін активізував заклики до об'єднання Тайваню з материковим Китаєм, а народно-визвольна армія активізувала військові дії в регіоні. Це ще більше посилює негативну реакцію Тайваню щодо ідеї «мирного об'єднання» під правлінням Пекіна.

Нарешті політичну позицію Дж. Байдена щодо Тайваню було змінено й на території регіону розгорнуто сильний військовий контингент, спрямований на те, щоб продемонструвати рішучу позицію США щодо Китаю та їх відданість посиленню здатності Тайваню захищатися. По-перше, це включило посилення військової активності США, особливо військово-морські операції в міжнародних водах навколо Тайваню. Наприклад, між інавгурацією Байдена й кінцем жовтня 2021 р. кораблі ВМС США 10 разів проходили через Тайванську протоку в рамках так званого патрулювання свободи навігації. Такі військові дії також передбачають пряму співпрацю зі збройними силами Тайваню. Одним із прикладів є двосторонній меморандум про взаєморозуміння між США й Тайванем у березні 2021 р. щодо офіційного встановлення тісної співпраці між їхніми відповідними береговими охоронами. У серпні 2021 р., вперше з 1979 р. на тайванському телебаченні з'явився дійсний військовий офіцер США, запевняючи громадськість у тісному військовому співробітництві США та Тайваню у сферах національної безпеки, гуманітарної допомоги й ліквідації наслідків стихійних лих. А в жовтні 2021 р. Wall Street Journal повідомила, що Сили спеціальних операцій США були розгорнуті на Тайвані протягом щонайменше року для проведення навчання невеликих підрозділів для сухопутних військ. Ці заходи відбуваються в той час, коли за останні два роки Китай значно посилив свій тиск на Тайвань і його міжнародних прихильників у політичному, економічному та військовому планах.

Отже, щоб досягти мети об'єднання, Китай дедалі більше зосереджується на нарощуванні своєї військової майстерності, щоб мати можливість стримувати інтервенцію США, залякати Тайвань і примусити до об'єднання з материковим Китаєм. У 2021 р. оборонний бюджет Китаю зріс на 6,8 % із великим акцентом на модернізацію народно-визвольної армії (НВАК) і перетворення її на військо «світового класу», здатного воювати проти високорозвинених сил противника. Пентагон очікує, що НВАК зможе успішно вторгнутися на Тайвань до 2027 р. Поряд із цим нарощуванням матеріалу та модернізацією, НВАК також розширила й активізувала свою військову діяльність навколо Тайваню. На додаток до регулярного військово-морського патрулювання в Південно-Китайському морі та Тайванській протоці й виконання військами десантних навчань, НВАК значно розширила свої вторгнення в південну частину зони розпізнавання протиповітряної оборони Тайваню (ADIZ). У 2020 р. такі вторгнення відбувалися загалом 87 днів, що більше, ніж за попередні п'ять років, разом узяті; тим часом кількість зросла під час президентства

Байдена. У період із січня по жовтень 2021 р. літаки НВАК вторглися в ПВО Тайваню протягом 178 днів зі значно більшою кількістю літаків, ніж раніше. У найбільшому на сьогодні інциденті НВАК відправила 39 літаків, що відбулося 2 жовтня 2021 р. Хоча ці польоти досягають декількох цілей, включаючи перевірку оборонної готовності Тайваню й вичерпання його військових ресурсів, аналітики погоджуються, що вони є частиною більшої стратегії Китаю, щоби сигналізувати про військову перевагу КНР і поставити під сумнів здатність тайванських й американських військових захищати Тайвань [10].

Через сучасний політичний «глухий кут», що розвинувся в регіоні, військовим балансом, який продовжує схилитись у бік Китаю, та сплеском військової активності навколо Тайваню, ризик розвитку насильницького конфлікту вже видається не лише реальним, але і його ймовірність зростає з кожним днем. Фактично багато аналітиків визначили Тайвань як найбільш конфліктну проблему у відносинах США й Китаю в осяжному майбутньому. Символом цього стала обкладинка випуску Economist від 1 травня 2021 р., де зображено карту Тайваню під назвою «Найнебезпечніше місце на Землі». Згідно із такими припущеннями можна обрамити Республіку Китай як найнебезпечнішу точку у світі для можливої війни, у якій брали участь Сполучені Штати Америки, Китай і, ймовірно, інші великі держави. Ураховуючи руйнівні наслідки такого збройного конфлікту, існує велика потреба для всіх сторін знайти прийнятний підхід, який забезпечить стабільність і мир у Тайванській протоці. Оскільки КПК не збирається відмовлятися від своїх претензій на Тайвань, а тайванці не підкоряться авторитарному правлінню Китаю, реально це означатиме, що всі учасники повинні намагатися зберегти статус-кво у доступному для огляду майбутньому.

Як елемент геостратегічного суперництва США з Китаєм, Тайвань і надалі відіграватиме важливу роль у зовнішній політиці Байдена. Оскільки діаметрально протилежні інтереси акторів-учасників навряд чи зміняться в оглядовому майбутньому, питання Тайваню потрібно буде вирішувати доволі ретельно й максимально оперативно, адже загроза жорстоких воєнних зіткнень є реальною. Отже, збалансована політика США та Європи повинна бути спрямована на збереження статусу-кво в Тайванській протоці, чітко сигналізуючи про протидію спробам ізоляції Тайваню, а також дотримуючись політики «одного Китаю».

Загалом, політика Байдена на Тайвані демонструє значну спадковість від політики його безпосереднього попередника з погляду риторичних, політичних і військових сигналів підтримки в рамках, установлених

після 1979 р. Однак, на відміну від Трампа, підхід Байдена набагато менш персоналістський, мінливий і непередбачуваний. Він приділяє більше уваги включенню Тайваню у двосторонні та багатосторонні відносини США в регіоні, а також посиленню участі Китайської Республіки в міжнародних організаціях.

Проте у своїй заяві від 23.05.2022 р. під час візиту до Японії президент Байден зауважив, що «він би використав військову силу, щоб захистити Тайвань, якби на нього коли-небудь напав Китай, відмовившись від «стратегічної двозначності», якій традиційно віддають перевагу американські президенти, і провів би більш тверду лінію під час зростання напруженості в регіоні» та що «він готовий піти ще далі, ніж зробив, допомагаючи Україні, надавши військового обладнання на десятки мільярдів доларів, щоб допомогти перемогти російських загарбників, проте відмовився відправити американські війська».

Міністерство закордонних справ Тайваню тепло привітало останні коментарі Дж. Байдена, висловивши «вдячність» президенту за підтвердження «твердої відданості Америки позиції щодо Тайваню». У заяві міністерства зазначено, що Тайвань «продовжить удосконалювати свої можливості самооборони та поглиблювати співпрацю зі Сполученими Штатами, Японією та іншими країнами-союзниками».

Пекін, з іншого боку, відхилив зауваження президента. «З питань, що стосуються суверенітету, територіальної цілісності та інших ключових інтересів Китаю, у КНР немає місця для компромісу», – сказав журналістам речник міністерства закордонних справ Ван Веньбінь, додавши, що ніхто не повинен недооцінювати рішучість Китаю щодо захисту власних позицій.

При цьому треба зауважити, що політика Сполучених Штатів щодо проблеми Тайваню досі є невизначеною й можна припустити, що президент Байден зайняв позицію між «стратегічною ясністю» та «стратегічною неоднозначністю», як це заявив Денні Рассел, віцепрезидент Asia Society Policy Institute [7].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Також зауважимо, що давнє суперництво між Тайванем і Китаєм за дипломатичне визнання між тихоокеанськими острівними державами в деяких аспектах відображає більшу конкуренцію між США й Китаєм за вплив у Тихоокеанському регіоні, що й робить Республіку Китай найбільш гострим питанням цього протистояння. Діяльність Тайваню на островах

Тихого океану значною мірою підтримує цілі стратегії США «Вільного та Відкритого Індотихоокеанського регіону». Тайбей відкрито висловив готовність співпрацювати з Вашингтоном у той час, коли Китай має чіткі й зростаючі зобов'язання щодо використання Океанії для політичних, економічних та стратегічних вигод. Однак уряду США не вистачає концепції чи плану співпраці з Тайванем у південній частині Тихого океану чи деінде в регіоні. Отже, Тайвань усе ще виступає як невизнаний партнер для Сполучених Штатів. Загальна динаміка в Тихоокеанському регіоні – і будь-які майбутні сценарії конфлікту – залишають Тайвань у вразливому становищі. Зменшуючи ресурси, спрямовані на власну оборону, Тайвань і надалі буде залежний від розміщення військового контингенту Сполучених Штатів у Японії й Республіці Корея та від запевнень Вашингтону, що він надалі продовжуватиме підтримку потреб Тайваню в оборонній сфері, а також від зобов'язань Сполучених Штатів і їхніх партнерів щодо підтримки ліберального порядку у всьому Тихоокеанському регіоні. Важливо, щоб Китайська Народна Республіка та Сполучені Штати Америки знайшли шляхи розширення й поглиблення кола співробітництва на спільних інтересах і знайшли шляхи обмеження й управління конкурентними аспектами американо-китайських відносин. Високопоставлені політичні лідери обох сторін повинні продовжувати активну участь і повною мірою використовувати саміти та інші механізми для обговорення спільних інтересів і напрямів задля розширення двостороннього співробітництва.

REFERENCES

1. Central Budget Information. Directorate-General of Budgeting, Accounting and Statistics, Executive Yuan, R.O.C. (Taiwan): [Official Site]. Available from: <https://eng.dgbas.gov.tw/np.asp?ctNode=1911>
2. Easton, I. (2017). Transformation of Taiwan's Reserve Force / Stokes Mark, Cooper Cortez A., Chan Arthur. *RAND Corporation*, Washington, DC, p. 94. Available from: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1700/RR1757/RAND_RR1757.pdf
3. Glaser, B. S. (2020). Toward a Stronger U. S.-Taiwan Relationship / Glaser Bonnie S., Bush Richard C., Green Michael J. A Report of the CSIS Task Force on U.S. *Policy Toward Taiwan / Center for Strategies & International Studies*, Washington, DC, OCTOBER, p. 57. Available from: http://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/201021_Glaser_TaskForce_Toward_A_Stronger_USTaiwan_Relationship_0.pdf
4. Green, M. (2017). Countering Coercion in Maritime Asia: The Theory and Practice of Gray Zone Deterrence. *Center for Strategic & International Studies: [Official Site]*. CSIS/Rowman & Littlefield, 9 May. Available from: <https://www.csis.org/analysis/countering-coercion-maritime-asia>.

5. Haas, R., Sacks D. (2020). American Support for Taiwan Must be Unambiguous. *Foreign Affairs*, 2 September. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/unit-ed-states/american-support-taiwan-must-be-unambiguous>

6. Inaugural address of ROC 15th-term Tsai Ing-wen. *Office of the President Republic of China (Taiwan): [Official Site]*. Available from: <https://english.president.gov.tw/News/6004>.

7. Kanno-Youngs, Z. Baker, P. (2022). Biden Pledges to Defend Taiwan if It Faces a Chinese Attack. *The New York Times*, 23 May. Available from: <https://www.nytimes.com/2022/05/23/world/asia/biden-taiwan-china.html>

8. National Defense Report 2017: [Official Document]. *Taiwan's Ministry of National Defense, Taipei: [Official Site]*, December 2017, p. 86–87. Available from: <https://www.ustaiwandefense.com/tdnswp/wp-content/uploads/2020/02/Taiwan-National-Defense-Report-2017.pdf>.

9. Peck, M. (2019). Why Does Taiwan Need M-1 Abrams Tanks. *National Interest*, 23 November. Available from: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/why-does-taiwan-need-m-1-abrams-tanks-99207>

10. Shattuck, T. J. (2021). Assessing the Patterns of PLA Air Incursions into Taiwan's ADIZ. *Global Taiwan Brief*, vol. 6, issue 7, pp. 15–18. Available from: <https://globaltaiwan.org/wp-content/uploads/2021/04/GTB-PDF-6.7-.pdf>

11. SIPRI Military Expenditure Database. *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): [Official Site]*. Available from: <https://www.sipri.org/databases/milex>.

12. Thompson, D. (2018). Hope on the Horizon: Taiwan's Radical New Defense Concept. *War on the Rocks*, 2 October. Available from: <https://warontherocks.com/2018/10/hope-on-the-horizon-taiwans-radical-new-defense-concept/>.

13. Transcript: President Tsai Ing-wen Discusses the Diplomatic, Security, and Economic Challenges Facing Taiwan. *Hudson Institute: [Official Site]*, 12 August, 2020. Available from: <https://www.hudson.org/research/16300-transcript-president-tsai-ing-wen-discusses-the-diplomatic-security-and-economic-challenges-facing-taiwan>

14. What Does China Really Spend on its Military? *ChinaPower*. Available from: <https://chinapower.csis.org/military-spending/>.

15. Wuthnow, J. (2020). System Overload: Can China's Military Be Distracted in a War over Taiwan? *China Strategic Perspectives / Institute for National Strategic Studies, National Defense University*, Washington, DC: NDU Press, 25 June, № 15, p. 55. Available from: <https://inss.ndu.edu/Media/News/Article/2232448/system-overload-can-chinas-military-be-distracted-in-a-war-over-taiwan/息&SelectStyle=即時軍事動態>

16. Zachary, Haver (2020). American Leaders Sold a Dream of Changing China. *Foreign Policy*, 29 September. Available from: <https://foreignpolicy.com/2020/09/29/american-leaders-sold-changing-china-engagement/>

Матеріал надійшов до редакції 15.02.2024 р.

УДК 327(477:438):334.712

Любов Мельничук,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

l.melnychuk@chnu.edu.ua,

ORCID ID: 0000-0002-6380-5610;

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-167-184

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИХ ВІДНОСИН КРІЗЬ ПРИЗМУ АРТІЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Актуалізація двосторонніх відносин у сучасній політичній науці покликана до переосмислення всієї наявної системи міжнародних відносин. Міждержавні відносини є складним і багатоетапним процесом, де питання міжкультурної комунікації, беззаперечно, є важливим.

Підкреслено, що первинно культура слугує бекграундом, який дає змогу будувати двосторонні відносини та згладжує негативи непорозумінь чи суперечок, що виникають протягом довгих років спільної історії. Артільні культурні надбання стають тією рушійною силою, котра стимулює до пошуку спільного рішення й адекватної відповіді на виклики часу заради збереження двосторонніх відносин і миру у світі. Культура посідає вагоме місце у відносинах України й Румунії, адже пришвидшує примирення та забезпечує згуртованість сусідніх народів.

На сьогодні відбувається духовне відродження й самоствердження незалежної України. Важливою складовою частиною регенерації суспільства є глибоке вивчення та осмислення історичного минулого, відновлення й збереження культурної пам'яті, формування національного патріотизму, громадянської позиції та усвідомлення власної відповідальності за збереження як успадкованої культурної спадщини, так і тієї української культури, що формується сьогодні в часи війни.

Об'єктивним підґрунтям для формування нових підходів у сфері культурно-гуманітарного співробітництва з румунською стороною є її беззастережна підтримка України з перших днів війни, безпрецедентна солідарність румунського соціуму з українським народом у його справедливій боротьбі за обстоювання національного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності кордонів України, рішуче засудження Румунією злочинних

дій Москви, усебічне заохочення Бухарестом євроінтеграційних прагнень нашої держави та її наближення до євроатлантичного простору.

Досліджено зародження й початок становлення культурних зв'язків між Україною та Румунією крізь призму цивілізаційного розвитку й артільного надбання – культури Трипілля-Кукутень. Здійснено розмежування термінів «Стара Європа» та «Нова Європа», розкрито унікальність культури Трипілля-Кукутень як східного аванпосту європейської цивілізації й проаналізовано її в контексті сучасної російсько-української війни, представлено музейний вимір культури Трипілля-Кукутень, виокремлено мову й традиції як коди до розуміння культури та репрезентовано спільну культуру як ключ до успішної двосторонньої міжкультурної комунікації.

Ключові слова: Україна, Румунія, культура, Трипілля-Кукутень, цивілізація, Європа, «м'яка» сила, міждержавні відносини.

Liubov Melnychuk,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

ORCID ID: 0000-0002-6380-5610

THE ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN-ROMANIAN RELATIONS IN THE LIGHT OF COMMON CULTURE

The updating of bilateral relations in modern political science is designed to rethink the entire existing system of international relations. Interstate relations are the complex and multi-stage process, where the issue of intercultural communication is undeniably important.

The author emphasizes that culture primarily serves as a background that helps build bilateral relations and smoothes out the negatives of misunderstandings or disputes that arise over long years of shared history. Common cultural heritage becomes the driving force that stimulates the search for a common solution and an adequate response to the challenges of the time for the sake of maintaining bilateral relations and peace in the world. Culture occupies an important place in relations between Ukraine and Romania, as it accelerates reconciliation and ensures the cohesion of neighbouring peoples.

At the moment, there is a spiritual revival and self-affirmation of independent Ukraine. An important component of the regeneration of society is a deep study and comprehension of the historical past, the restoration and preservation of cultural memory, the formation of national patriotism, civic position and awareness of one's own responsibility for the preservation of both the inherited cultural heritage and the Ukrainian culture that is being formed today in times of war.

The objective basis for the formation of new approaches in the field of cultural

and humanitarian cooperation with Romania is its unconditional support for Ukraine from the first days of the war, the unprecedented solidarity of Romanian society with the Ukrainian people in their struggle to defend the national sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine's borders, Romania's strong condemnation of Moscow's criminal actions, Bucharest's comprehensive encouragement of the European integration aspirations of our country to the Euro-Atlantic area.

The author explored the origin and beginning of the cultural ties' formation between Ukraine and Romania through the prism of civilizational development and common heritage – the culture of Trypillia-Cucuteni. The author differentiates between the concepts of «Old Europe» and «New Europe», reveals the uniqueness of the culture of Trypillia-Cucuteni as an eastern outpost of European civilization and analyzes it in the context of the modern Russian-Ukrainian war, presents the museum dimension of the culture of Trypillia-Cucuteni, highlights language and traditions as codes for understanding culture and represents the common culture as the key to successful bilateral intercultural communication.

Key words: Ukraine, Romania, culture, Trypillya-Cucuteni, civilization, Europe, «soft» power, interstate relations.

*Від неолітичних сіл до організованої держави..., від звичаїв до закону,
від матриархальної релігійної влади до патріархальної політичної влади,
від таємниці до історії... Рух у майбутнє завжди передбачає
перегляд минулого [5, с.208].
(М. Томсон, 1981)*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена реаліями сучасної війни, результатом якої стали цивілізаційні зрушення та поява нових загроз для системи безпеки всього світу, а також світової культурної спадщини. Усвідомлення власного генетичного коду й промоція своєї культурної спадщини, її збереження та популяризації повинні бути серед пріоритетних напрямів сучасної внутрішньої й зовнішньої політики України.

Україна – це не лише «живий захисний щит» усього цивілізованого світу, а й «серце» Європи. Існує кілька версій щодо місцезнаходження центру Європи. Відповідно до розрахунків географів з Імператорсько-Королівського військово-географічного інституту у Відні (1885–1887 рр.), він розміщений у селищі Ділове Закарпатської області, де й міститься

двометровий кам'яний знак із написом: «Locus Perennis Delicentissime cum libella librationes quae est in Austria et Hungaria confectacum mensura gradum meridionalum et paralleloumierum Europeum. MD CCC LXXXVII». У перекладі з латини це означає: «Це постійне, точне вічне місце, визначене спеціальним апаратом, виготовленим в Австро-Угорщині, у Європейській системі широт і довгот. 1887» [20]. Беззаперечним є той факт, що справді Україна є не лише Європою, але і її центром. Сьогодні перед нами постало важке випробування, яке ми повинні пройти, гідно вистояти й перемогти у війні за наше право жити на своїй вільній землі. Про Україну нині говорить весь світ, але розмови – це, на жаль, не завжди дії. Тому, аби усвідомити та зрозуміти дії наших сусідніх держав, ми повинні глибоко вивчити наше спільне минуле. Такий аналіз дасть змогу українцям збагнути політику стосовно України й покаже, чи вектори подальшого розвитку двосторонніх відносин є спільними або розбіжними, а наші очікування – перспективними чи марними.

Аналіз джерельної бази дослідження. Дослідження культури Трипілля-Кукутень стосуються праці понад 350 фахівців із різних країн і різних національностей, зокрема українців, румунів, поляків, чехів, німців, австрійців, британці, тому ми можемо сказати, що це справжня «міжнародна трипільська спільнота» з різними гіпотезами, припущеннями, твердженнями та міркуваннями. Одна з найвагоміших наукових публікацій видана у 2004 р. Це двотомна «Енциклопедія трипільської цивілізації» [10], над якою працювало 65 дослідників з України, Румунії, Молдови, Польщі, США.

На початку XIX ст. побачили світ фундаментальні праці Г. Шмідта та О. Кандиби, які покладено в основу періодизації культури. Вагомими в цій царині є розвідки відомої трипільязнавиці Т. Пассек, яка опублікувала значну кількість ґрунтовних науково-популярних праць щодо трипільської культури [26, с. 82–83].

Особливо цінними й інформативними для нас були наукові роботи М. Відейко та Н. Бурдо [9]. У величезній кількості праць М. Відейка [7, 8, 11–15] ми знайшли відповіді на актуальні для нас питання щодо унікальності й спорідненості культур Трипілля та Кукутень, їхнього ставлення до сучасної України й підтвердили нашу гіпотезу, що культура Трипілля-Кукутень є складовою частиною найрозвиненішої цивілізації в Старій Європі.

Мета статті – дослідження початку становлення відносин між Україною та Румунією крізь призму цивілізаційного розвитку й спільного надбання – культури Трипілля-Кукутень. Визначена мета зумовила

постановку та виконання таких завдань, як розмежування термінів «Стара Європа», «Нова Європа» й «Об'єднана Європа», розкриття унікальності культури Трипілля-Кукутень як східного аванпосту європейської цивілізації, її аналіз у контексті сучасної російсько-української війни, вивчення музейного виміру культури Трипілля-Кукутень, виокремлення мови й традицій як кодів до розуміння культури.

Методи дослідження. Доробок досліджень культури Трипілля-Кукутень виокремлюється різноаспектністю й полідисциплінарністю, адже нові археологічні відкриття постійно вивчаються та аналізуються археологами, істориками, політологами, філософами тощо. Ми застосували цивілізаційний підхід, адже Трипілля та Кукутень в історії Старої Європи, України й Румунії потрібно цілком виправдано розглядати як один з етапів цивілізаційного поступу, адже трипільсько-кукутенське суспільство стало проміжним лінком між первісністю та державою.

Насамперед нами систематизовано й узагальнено наявні дослідження вчених із цієї проблематики, що сприяло подальшому розлогому вивченню проблеми становлення культурних зв'язків України та Румунії. Окрім того, застосовано політико-культурний підхід, який дав змогу представити сутність феномену культури Трипілля-Кукутень у політичному житті народів, динаміку розгортання відносин у просторі Старої Європи.

Зокрема, для збору й опрацювання матеріалів дослідження застосовували такі методи: вивчення документів, івент-аналіз, аналіз експертних оцінок. Загальнонаукові методи дали змогу здійснити опрацювання зібраної інформації для її структурування та отримання нових даних (опис і пояснення, порівняння й аналогія, аналіз і синтез, індукція та дедукція, систематизація й формалізація, абстрагування та узагальнення).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Стара Європа» vs «Нова Європа»

У сучасній літературі ми можемо натрапити на кілька актуальних словосполучень зі словом Європа, зокрема «Об'єднана Європа», «Стара Європа», «Нова Європа». Коли ми говоримо про «Об'єднану Європу», то асоціюємо це словосполучення з Європейським Економічним Співтовариством, що утворилося після Другої світової війни, у ХХІ ст. його кордони географічно значно розширилися, а саме організація трансформувалася в Європейський Союз і набула рис як економічного, так і політичного наддержавного утворення. Далі «Стару Європу» асоціюємо з територіями, що були осередками розвитку й трансформування європейсь-

кої цивілізації, де територія України очевидно та цілком виправдано займають свою нішу. Складну концепцію цивілізації Старої Європи запропоновано понад 40 років тому литовсько-американською вченою, археологинею й антропологинею Марією Гімбутас.

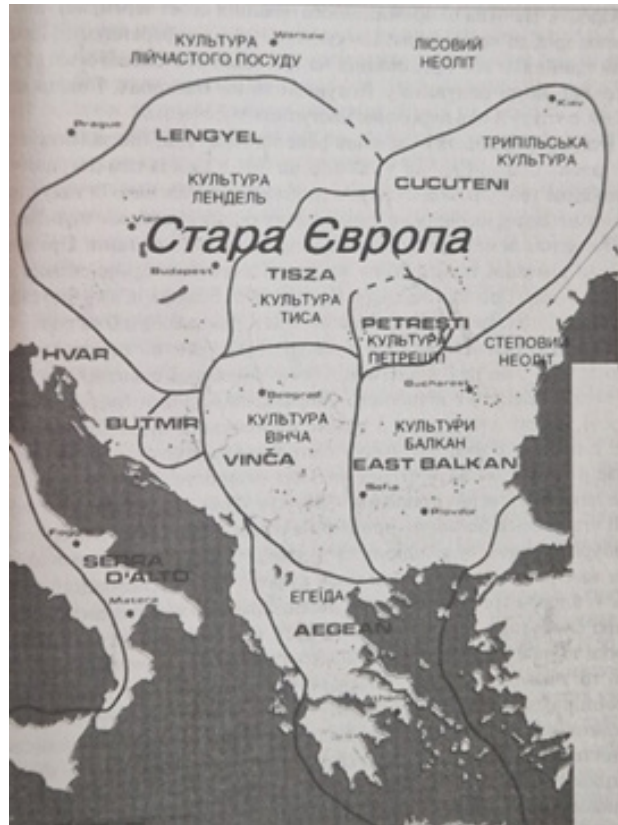

Рис. 1. Карта археологічних культур Старої Європи, V тис. до н.е.
(за М. Гімбутас [14, с. 227])

Водночас «Новою Європою» називаємо ті країни, які на сьогодні є членами ЄС, після кількох етапів його розширення, зокрема держави Центрально-Східної Європи, які сьогодні формують єдиний європейський геополітичний курс, аби бути вагомим міжнародним актором.

Яке місце України в цих вимірах Європи? Географічний центр Європи розміщений саме на території України, де-факто Україна є частиною Європи, розділяє її цивілізаційні погляди, демократичні цінності та є частиною її внутрішнього ринку, однак де-юре політично й економічно вона поза її межами.

Якщо розглянути термін «Стара Європа» в більш широкому розумінні, то його ввели не політологи, а саме археологи. Кількома тисячоліттями тому «Стара Європа» була одним з осередків виникнення цивілізацій і у XXI ст. вона значно змінила свої геополітичні контури.

Як стверджують археологи, ті країни, що визнані сьогодні центрами цивілізації, у давні часи населяли народи, що не мали значного успіху

в побутовому, технологічному та культурному розвитку. Цивілізована частина «Старої Європи» представлена східною частиною Апеннінського півострова, Балканами, територією таких сучасних держав, як Чехія, Угорщина, Словаччина, Румунія, Молдова, і територією України від Карпатських гір до річки Дніпро [15, с.10].

У сучасному геополітичному вимірі недоречно використовувати визначення «Стара Європа» з історико-політичного погляду, адже це протиставляє дві групи нерівнозначних за силою й впливом держав, а саме тих, які засновували ЄЕС, та «нових» членів Європейського Союзу, що приєдналися до нього в результаті кількох етапів розширення [9].

Цивілізація Старої Європи з її укріпленими поселеннями, храмами й розвиненою релігією досягла розквіту в неоліті та мідному віці. Із кінця VI до початку III тис. е. кукутенсько-трипільська культура була східним кордоном Старої Європи. Коли в другій частині V ст. до н. е. зникли цивілізації Вінча й Караново, Трипілля протягом 1000 років продовжувало

Рис. 2. Карта неолітичних культур бл. 5500–6000 років тому [2]

традиції староевропейської цивілізації. Тому Трипілля – протокультура, міста якої були найбільшими поселеннями Європи 6000–5000 років тому [7].

Дослідження про розвиток та розповсюдження Трипільсько-Кукутенської культури надає вагому інформацію про ранню історію Європи. Згадана культура існувала приблизно з 5500 до 2750 років до н. е., тобто в епоху неоліту та мідного віку, на території таких сучасних південно-східних держав Європи, як Україна (західна, центральна й південна території), Румунія (східна та північно-східна території) і Молдова. Зокрема, на території цих держав виявлено понад 2440 поселень, які були адміністративними, військовими й релігійними осередками, а знайдені там артефакти свідчать про прогресивність розвитку культури в той час.

Культура Трипілля-Кукутеня була поширена на території, що охоплювала близько 25 % площі Старої Європи V–IV тис. до н. е., а пограничне розташування трипільської культури надавало їй низку стратегічних переваг, зокрема доступ до значних природних ресурсів, рівнинні території [14, с. 228].

Стародавній Схід і Європа показали два шляхи розвитку цивілізації в IV тис. до н. е. – зростання перших міст і держав у Месопотамії та тимчасове згортання суспільного прогресу в деяких регіонах Старої Європи. Щодо цього на прикладі зростання й занепаду трипільських протоміст можна досліджувати перші кроки урбанізації [7] та поширення культури на нові території. Вивчення й дослідження трипільсько-кукутенської культури дає багатосторонню візію щодо формування культурних зв'язків України та Румунії.

Трипілля-Кукутеня – східний аванпост європейської цивілізації

Особливий інтерес та цінність для нас становить одна з цивілізацій «Старої Європи» Трипілля-Кукутеня, яка існувала на територіях сучасної України, Румунії й Молдови. В Україні ця культура відома під назвою Трипільська культура, адже перше трипільське поселення відкрито в 1893–1894 рр. археологом Вікентієм Хвойкою в селі Трипілля, що на Київщині. У Румунії та Молдові вона має назву Кукутенська культура. У 1884 р. на території Румунії біля села Кукутеня розпочалися дослідження стародавніх поселень неолітичної, а згодом енеолітичної доби, які й отримали свою назву відповідно до місця їх відкриття. У літературі Румунії ми можемо знайти кілька назв цієї культури, а саме Прекукутеня, Кукутеня і Городішня – Фолтешть – Ербічень, адже їх знайшли в різних частинах Румунії, у той час як в Україні ця культура має одну назву – Трипільська.

Передусім треба пояснити, із якого погляду ми розглядатимемо Трипілля-Кукутеня – як культуру чи як цивілізацію? Щодо археології

Трипілля-Кукутеня однозначно є культурою, адже це сукупність подібних археологічних знахідок на певній території в певний час, а от із політичного погляду Трипілля-Кукутеня трактуватиметься як певне зорганізоване суспільство, рівень розвитку якого вимірюватиметься категорією «цивілізація». Більше того, цивілізацію можна розглядати як явище стадіальне або культурне [12, с. 6]. Зважаючи на все вищезазначене, у нашому дослідженні ми оперуватимемо обома термінами.

Уведення в наукове життя терміна «трипільська археологічна культура» відбулося 16 серпня 1899 р., коли В. В. Хвойка виступив із доповіддю про свої археологічні розкопки в Київському повіті [9, с. 35]. Доповідь стала предметом обговорення науковців та припущення кількох гіпотез про те, що ця культура прийшла з півдня, через Румунію, а її центр може бути в Греції та те що визначити напрям, у якому поширювалася культура, неможливо, а можна лише окреслити територію її поширення [9, с. 37].

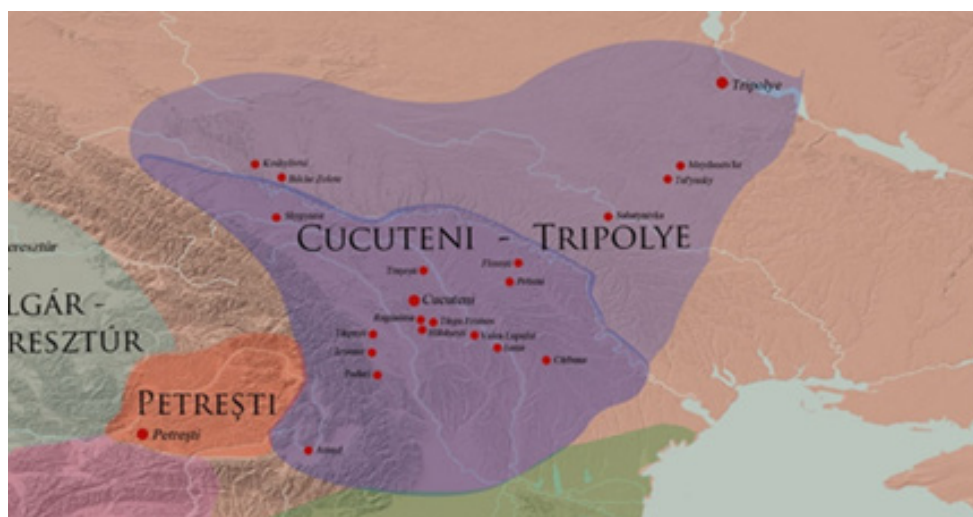

Рис. 3. Мапа кукутенської та трипільської цивілізації [28]

Дослідження поселень Кукутеня почалося у 80-х роках ХІХ ст. поблизу міста Ясси в Румунії. У 1885 р. Н. Белдичану опублікував статтю «Кукутенські старожитності», а згодом археолог Г. Буцуряну (авт. Grigore С. Vuțureanu) почав розкопки на цій території [12, с.13].

Питання періодизації культури Трипілля-Кукутеня актуалізувалося наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. і в багатьох країнах опубліковано цінні праці, зокрема відомий німецький археолог, який на початку ХІХ ст. вів розкопки в Румунії, Губерт Шмідт опираючись на стратиграфічний і стилістичний аналіз матеріалів із розкопок поселення Кукутеня, виділив у ній етапи А, А–В і В [3]. Згодом періодизацію Г. Шмідта опрацьовано румунськими археологами, зокрема її доопрацював В. Ду-мітреску й нині вона є основною для археологів Румунії та Молдови [27].

В Україні з 1930-х рр. для періодизації трипільської культури використовують напрацювання Т. Пассек із деякими доповненнями.

Після Першої світової над розкопками і в Україні, і в Румунії активно працювали польські археологи. У 1930–40-х роках ґрунтовними були розкопки румунського археолога В. Думітреску на багатошаровому поселенні Траян. Друга світова війна зупинила роботу археологів, а О. Кандиба (авт. псевдонім – Олег Ольжич, археолог, український поет, політичний діяч, син відомого українського поета Олександра Олеся) загинув у німецькому концтаборі. Багато експонатів колекцій утрачено, однак удалося частину перевезти до інших країн. Так, колекції Одеського археологічного музею були вивезені до Румунії, трипільські знахідки з Коломийщини та околиць Халеп'ї (авт. Халеп'я – це озеро, розцнене за 50 кілометрів від Києва) відправлено з Києва до Німеччини. У цей складний період відбулися перші наукові контакти археологів України й Румунії. Після завершення Другої світової війни Т. Пассек очолила молдовську археологічну експедицію, після котрої поживалися дискусії щодо походження культури Трипільля-Кукутень, а також на території Молдови розгорнув широкі розкопки В. Маркевич. На початку 70-х років ХХ ст. в Україні й Молдові виявлено 1297 поселень, могильників та окремих поховань. Для порівняння: у Румунії перелік кукутенських старожитностей становив понад 3000 пунктів, за підрахунками 2004 р., загальна кількість пам'яток культури Кукутен-Трипільля – 4400 одиниць [12, с. 15–20]. Зокрема, у Молдові й Україні виявлено понад 2440 мегапоселень Трипільля-Кукутень станом на 2014 р. [8].

Таблиця 1 [12, с. 29]

Україна	Румунія
Трипільля А	Докукутень (Прекукутень) I–III
Трипільля VI	Кукутень A1–A4
Трипільля VI/II, частково VII	Кукутень A–B (1–3)
Трипільля VII, CI	Кукутень B (1–3)
Трипільля CII	Городішня-Фолтешті

Румунські археологи зазвичай широко популяризували результати своїх досліджень. У 60–80-х р. ХХ ст. цінні розкопки провели румунські археологи та в 1984 р. на місці розкопок проведено міжнародний конгрес

і святкування 100-річчя культури Кукукутень, однак на ньому не були присутні дослідники трипільської культури з України. В Україні протягом 1980-х років досліджували поселення-гіганти і до початку 1990-х років працювала велика Трипільська експедиція. У 1997 р. в Греції представлено виставку кукутенських старожитностей «Остання цивілізація мідного віку в Європі» [12, с. 23–24].

Трипільська археологічна культура й знання про неї впродовж минулого століття інтегрувались у виміри сучасної історії, політики та культури України, а спадщина трипільського світу стала вагомим компонентом загальноєвропейських здобутків доби зародження цивілізації [14, с. 236–237].

Близько семи тисяч років тому трипільці налагоджували та підтримували зв'язки з представниками інших культур не лише на території «Старої Європи», а й Кавказу, можливо Месопотамії й Малої Азії, здійснювали економічний та культурний обмін. Трипільцям удалося побудувати власну цивілізацію завдяки ресурсам території їх проживання, своїм умінням і знанням [15, с. 10]. Землеробство та метал були в основі розвитку цивілізації. Для культури Трипілля-Кукутень характерне поширення мідних виробів, типових для таких культур, як Тисаполгар і Бодрогкерестур [14, с. 232].

Ураховуючи те, що на сході кордони Старої Європи сягали Дніпра й охоплювали значну територію сучасної України, очевидно те, що трипільська цивілізація є інтегральною частиною цивілізації Старої Європи. Понад 7000 років тому для трипільців не було ні довготривалого очікування своєї черга, ані довгих переговорів, ані всетрипільсько-кукутенського референдуму [14, с. 227–228] щодо членства в альянсі «Старої Європи».

«Стара Європа» не могла існувати сама по собі й ніколи так не було. Вона розширювала свої територіальні та культурні межі, однак не завжди це відбувалося так «м'яко» та вдало, як у випадку зі спільнотою Трипілля-Кукутень. Інколи нові культурні утворення виникали на основі місцевих традицій із залученням лише деяких досягнень і культурних надбань, які приходили ззовні [9, с. 254–255].

Водночас «українська ідентичність виникла під сильними впливами західних ідей: ідеї обмеження центральної влади та самоуправління» [24] і той довгий та тернистий шлях боротьби українців за право жити на своїй землі й берегти свою ідентичність і закарбувався в духовному «ДНК» українців, які сьогодні знову відстоюють свою державу та своє право бути незалежними й жити на своїй землі. Україна сьогодні – це справжній аванпост усієї західної цивілізації, демократичних цінностей та свобод.

І як тут не згадати слова відомого українського письменника Тараса Шевченка «*Борітеся – поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І воля святая!*» [31, с. 263].

Протягом двох із половиною тисячоліть культура Трипілля-Кукутень була східним форпостом цивілізованого життя на просторах «Старої Європи» та її провідником впливу на північ, південь і схід. У IV тис. до н. е. землі між Карпатами й Дніпром були серед останніх осередків, де збереглися та культивувалися культурні, технічні й духовні традиції «Старої Європи». Кінець існування трипільської культури припадає на час усеосяжних трансформацій у «Старій Європі» [14, с. 233–234].

Музейний вимір культури Трипілля-Кукутень

Археологічна спадщина культурно-історичної спільноти Трипілля-Кукутень за обсягами накопичених і потенційних матеріалів є унікальною та її можна порівняти зі скарбами скіфських курганів, міст Київської Русі чи античних міст Надчорномор'я [19, с.110].

У Національному музеї історії в Києві на початку XXI ст. зберігалось понад 65 тисяч експонатів трипільської культури і це є одна з найбільших музейних трипільських колекцій в Україні. Так само в столиці України розміщений Археологічний музей Інституту археології Національної академії наук України, а в 1982 р. відкрито Музей історії Києва, де також представлено трипільську культуру. Звісно, що є музей і в самому селі Трипілля – Київський обласний археологічний музей, – біля будівлі якого встановлено погруддя Вікентію Хвойці [9, с. 40] .

Трипільські раритети також представлені в експозиціях інших міст України, а саме на Черкащині, Тернопільщині, у Вінницькій та Івано-Франківській областях, у Львові, Одесі, Херсоні. Значне зібрання трипільських старожитностей представлено в Чернівецькому обласному краєзнавчому музеї, який відкрито в XIX ст., де є речі з розкопок у с. Шипинці. Цікаво, що саме знахідки, зроблені під час розкопок «Буковинської Трої» (трипільського поселення біля с. Шипинці), стали основою колекції трипільських речей Віденського природничого музею.

Експозиції з експонатами культури Кукутень можна побачити як у найбільших державних музеях Румунії, так і в локальних – Бухаресті, Яссах, Пятра-Нямці, Бакеу, Сучаві, Ботошань, Таргу Фрумос, Онешть, Васлуй. Згадані музеї в 1987 р. спільними зусиллями організували в Афінах (Греція) виставку під назвою «Кукутень – остання велика цивілізація мідного віку в Європі» [9, с. 49].

На основі вражень від музейних експозицій можемо з упевненістю сказати, що світ Трипільської культури та культури Кукутень водночас і

подібний, і відмінний. Передусім, це пояснюється іншим топографічним розміщенням поселень і різними ландшафтами місцевості, адже поруч стоять гори Карпати, за якими простягалися території Старої Європи [9, с. 252]. Однак одночасно відчувається близькість в археологічних знахідках, типах поселення, методах виготовлення знарядь праці й ремеслах.

Потрібно зазначити, що трипільські знахідки також представлені в музеях Польщі, Великої Британії, Австрії й США.

Мова та традиції як коди до розуміння культури

Етномовна картина України вирізняється значною строкатістю. З огляду на це, регіональні відмінності простежуються чітко й виразно, що обумовлено специфікою становлення регіону й додаючи до традиційного переліку мов, присутніх у мовному арсеналі українців як елементи багатомовності ще й такі мови, як румунська, угорська, болгарська, словацька й ін. У зв'язку з інтенсифікацією міграційних процесів у містах України пройшли певні етапи становлення та продовжують формуватися нові мовні общини [32, с. 91].

Мова є одним із конститутивних атрибутів культури. Важливим компонентом слов'янських мов, наявність якого відрізняє ці мови від інших індоевропейських і зближує з мовами Східного Середземномор'я (від Балкан до Криту), є трипільська мова [15, с. 39]. Основу власної системи знаків трипільці успадкували від найдавніших неолітичних культур Старої Європи і їм також було відоме Дунайське письмо або, як ще його називають, Давньоєвропейське письмо (Danube script/ Old European script) [15, с. 28]. Українській мові вдалося зберегти спадщину трипільця у своєму лексиконі, зокрема власних імен, географічних назвах. Цьому є цілком логічне пояснення, адже українська мова розповсюджена на території, яку у свій час населяли трипільці.

Духовний світ трипільців та кукутенців, який досі залишається доволі складним для розуміння й інтерпретації, пронизаний ідеологією землеробства, тому й головною постагтю їх пантеону був образ жінки-матері – Великої богині родючості. Їхня модель світобудови охоплювала підземний світ, наземний простір із рослинами, живими істотами та небесну сферу. Знакова система постала з умовно-символічного напруму мистецтва, а її творці уникали прямого копіювання реального світу, хоча й зображували його [19, с. 125].

Специфіка вербального вираження й маркування національно-культурної та національно-мовної свідомості українців зумовлюється особливостями історичного розвитку держави й багатомовністю у зв'язку з тривалим періодом недержавного розвитку української мови, постійним

впливом та тисненням на неї тих мов, які мали статус державних у країнах, до складу яких у різні періоди входили окремі українські історичні землі [32, с. 118].

Трипільські знакові системи мають корені в «староєвропейському письмі», проте лише на початку свого існування. Надалі трипільці пішли шляхом створення власної незалежної системи, яка вже ставала в дечому відмінною від європейської. Однак потрібно зазначити, що користування єдиним за походженням набором знаків і символів стало основою для взаємного розуміння «повідомлень» та «текстів» і це зафіксовано в орнаментальних композиціях на посуді й антропоморфній пластиці [14, с. 229].

Багато визначальних мотивів трипільського орнаменту збереглися в українських народних вишивках, килимах, народній кераміці, а особливо в українських великодніх писанках до сьогодні. Більше того, основним заняттям трипільців, як і українців, у наші дні було землеробство. Ураховуючи вищесказане, можемо стверджувати, що населення трипільської культури стало праосновою українського народу [17].

Потрібно зазначити, що трипільці будували одно- чи двоповерхові житла з дерева й глини та заклали основи монументальної архітектури, яка в загальних рисах споріднена з архітектурою давніх землеробів Південно-Східної Європи, носіїв культур фракійського енеоліту та Вінча [12, с. 8, 76].

З аксіологічного погляду, багатомовність українського суспільства амбівалентна, тобто залежно від обставин і конкретних ситуацій вона може бути позитивним явищем, негативним або ж нейтральним [32, с. 103]. Водночас суспільне сприйняття багатомовності або ж двомовності в останні роки набуло політичного забарвлення і, як наслідок – російсько-української війни (2014- ...), перетворюється на один із важливих напрямів політичного маневрування й формування геополітичної ідеї. Тому в цьому контексті доцільно процитувати висловлювання Ярослава Грицака: *«Екзистенційна загроза породжує почуття сильної солідарності й любові. Це, може, дивно звучить, патетично, але Україна зараз – країна любові. Ми ніколи так сильно не любили себе й свою батьківщину... Я вірю, що Україна стане новим центральноєвропейським тигром»* [24].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відомі нам культура Трипільля на території України та культура Кукутенів на території Румунії, а також Молдови належать до однієї культурної композиції. Однозначно сьогодні представлені археологічні культури варті того, щоб вивчатися як невід'ємні складові частини

розвитку європейської цивілізації. Трипільці жили й розвивали свою культуру на землях України в той час, коли на місці Бібла, одного з найдавніших міст світу, з'явилися перші жителі, а на острові Мальта лише почалося будівництво мегалітичних храмів.

Геополітичні ідеї та політичні концепції завжди ґрунтуються на знаннях про власну історію й культуру, тому пізнання власного минулого та минулого інших держав дає чітке розуміння розстановки сил на міжнародній арені, утворення коаліцій і майбутнього глобального поступу.

До початку повномасштабної війни в Україні значна частина українців не часто замислювалася про власні духовні цінності, про свою культуру і їх значущість. Війна все змінила й дала поштовх до розміркованого усвідомлення вартості власного життя та значення в ньому культури, війна стала тим мірилом, що чітко й безпомилково показала істинне «обличчя» сучасного світу, війна внесла нові сенси в життя кожного українця.

У наші дні відбувається культурне та духовне відродження незалежної України як невід'ємної частини єдиної Європи. Українцям потрібно усвідомити культурні цінності, якими вони володіють, та ідентифікувати себе як справжніх європейців, котрі виборюють свою незалежність, територіальну цілісність, а найголовніше – право на життя як для себе, так і для майбутніх поколінь незламних українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dumitrescu, V. (1988). Quelques remarques a propos de la datation des cultures en-eolithiques du Bas-Danube et des Balcanes. *Dacia*, XXXII(1–2), 141–143.
2. Map of Neolithic cultures from c. 5,500 to 6,000 years ago. URL: https://www.eupe-dia.com/europe/neolithic_europe_map.shtml.
3. Schmidt, H. (1932). Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumanien. *Die befestigte Sied-lung mit bemalte Keramik von der Steinkupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*.
4. Științe exacte și mai puțin exacte (2008). *Comunicări prezentate la primul simpozi-on CUCUTENI– 5000 Redivivus* / V. Dorogan (ed.), (p. 332). Editura UTM, 332 p.
5. Thompson, F. M. L. (1981). Social Control in Victorian Britain. *Economic History Review*, 34 (2), 189–208.
6. Țurcanu, S. (2018). Păsările în Imaginarul lumii Cucuteni-Tripolie. *Noi reprezentări plastice. Cercetări Istorice*, XXXVII, 15.
7. Videiko, M. (2002) Trypillya culture proto-cities. *History of investigations*. URL: <http://www.iananu.kiev.ua/privatl/pages/Widejko/txt/cities.html>

8. Videiko, M. (2011). Trypillia culture proto-cities after 40 years of investigations. *Trypillian Civilization journal*. URL: <https://www.trypillia.com/2011/89-2011-2-archaeology-trypillia-culture-proto-cities-after-40-years-of-investigations>
9. Бурдо, Н., Відейко, М. Ю. (2007) Трипільська культура. Спогади про золотий вік. *Фоліо*, 415 с.
10. Бурдо, Н. (2004). Енциклопедія Трипільської цивілізації: Т. 1. Книга 1 (М. Відейко, ред.)/Державне підприємство Книжкова палата України ім. Івана Федорова, Національна комісія України у справах ЮНЕСКО, Корпорація «Індустріальна спілка Донбасу», ЗАТ «Петроімпекс», 703 с.
11. Відейко, М. (2005) Трипільська археологічна культура в Україні. Київ: Обл. археол. музей у с. Трипілля, 31 с.
12. Відейко, М. (2008). Трипільська цивілізація. *Наш час*, 160 с.
13. Відейко, М., Гошко, Т. (2018). Золото трипільців: пошуки ведуть в Анатолію? *Археологія*, № 4, с.79–85.
14. Відейко, М. (2007). Шляхами трипільського світу. *Наш час*, 296 с.
15. Відейко, М. (2008). Україна: від трипілля до антив. КВІЦ, 280 с.
16. Гуменна, Д. (1978). Минуле пливе в прийдешнє. *Українська вільна академія наук у США*, 384 с.
17. До 125-річчя з часу відкриття (1893). Трипільської культури, однієї із стародавніх культур IV–III тисячоліть до н. е. URL: <https://nlu.org.ua/vustavki.php?id=670>
18. Дяченко, О. (2008). Динаміка зміни чисельності населення Володимирівсько-Томашівської лінії розвитку західнотрипільської культури. *Археологія*, № 4, с. 9–17.
19. Залізняк, Л., Моця, О., Заруб, В. (2005). Археологія України: курс лекцій. Київ: Либідь, 504 с.
20. Заставний, Ф. (1994). Географія України. у 2-х кн. *Світ*, 472 с.
21. Кліменко, Н. (Уклад.). (2013). Культура Кукутень – Трипілля: до 120-річчя від часу відкриття трипільської культури: історико-краєзнавча довідка. Київська обласна бібліотека для юнацтва, 105 с.
22. Мосенкіс, Ю. (2001). Мова трипільської культури: Джерела, методи, результати реконструкції. НДІТІАМ, 163 с.
23. Мосенкіс, Ю. (2009). Мовно-культурний простір Євразії від праукраїнського Трипілля до протокитайського Яншао. Умань: Жовтий, 73 с.
24. Мусаєва, С., & Алієв, А. (2022, 1 травня). Ярослав Грицак: Україна стане новим центральноевропейським тигром. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/05/1/7343225/>
25. Наливайко, С. (1992). Трипілля і Халап'я: дивовижні паралелі. У *Космос Древньої України. Трипілля-Троянь: мітологія філософія етногенез* (с. 158–173).
26. Пассек, Т. (1941). Трипільська культура: наук.-попул. нарис. АН УРСР, 1941, 84 с.
27. Тетяна Сергіївна Пассек. (б. д.). *SPADOK.ORG.UA*. URL: <https://spadok.org.ua/trypillya/tetyana-sergi-vna-passek-doslidnytsya-trypilsko-kultury>
28. Трипільська культура на землях України. (б. д.). *SPADOK.ORG.UA*. URL: <https://spadok.org.ua/trypillya/trypilska-kultura-abo-de-pochynalasya-istoriya-nashoyi-krayiny>
29. Усачук, А., Коваль, Ю. (2014) Пізньотрипільський кубок з північно-східного Приазов'я. *Археологія*, № 4, с. 104–109.

30. Цвек, О. Скакун, Н., Терьохіна, В. (2017) Вивчення пам'яток трипільської спільності Верхнього Подністров'я. *Археологія*, № 2, с. 90–109.
31. Шевченко, Т. Поема «Кавказ». Кобзар. (с. 261–266).
32. Яковлева, О. (2015). Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду: [дис. д-ра філос. наук]. Національна академія педагогічних наук України, 416 с.

REFERENCES

1. Dumitrescu, V. (1988). Quelques remarques a propos de la datation des cultures eneolithiques du Bas-Danube et des Balcanes. *Dacia*, XXXII(1–2), 141–143.
2. Map of Neolithic cultures from c. 5,500 to 6,000 years ago. URL: https://www.eupedia.com/europe/neolithic_europe_map.shtml.
3. Schmidt, H. (1932). Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumanien. Die befestigte Siedlung mit bemalte Keramik von der Steinkupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit.
4. Ştiinţe exacte şi mai puţin exacte (2008). Comunicări prezentate la primul simpozion CUCUTENI – 5000 Redivivum s/ V. Dorogan (ed.). (p. 332). Editura UTM, 332 p.
5. Thompson, F. M. L. (1981). Social Control in Victorian Britain. *Economic History Review*, 34(2), 189–208.
6. Țurcanu, S. (2018). Păsările în Imaginarul lumii Cucuteni-Tripolie. Noi reprezentări plastice. *Cercetări Istorice*, XXXVII, 15.
7. Videiko, M. (2002). Trypillia culture proto-cities. *History of investigations*. URL: <http://www.iananu.kiev.ua/privatl/pages/Widejko/txt/cities.html>
8. Videiko, M. (2011). Trypillia culture proto-cities after 40 years of investigations. *Trypillian Civilization journal*. URL: <https://www.trypillia.com/2011/89-2011-2-archaeology-trypillia-culture-proto-cities-after-40-years-of-investigations>
9. Burdo, N., Videiko, M. Iu. (2007). Trypilska kultura. Spohady pro zoloty vik. *Folio*, 415 p.
10. Burdo, N. (2004). Entsyklopediia Trypilskoï tsyvilizatsii: T. 1. Knyha 1 (M. Videiko, red.). Derzhavne pidpriemstvo Knyzhkova palata Ukrainy im. Ivana Fedorova, Natsionalna komisiia Ukrainy u spravakh YuNESKO, Korporatsiia «Industrialna spilka Donbasu», ZAT «Petroimpeks», 703 p.
11. Videiko, M. (2005) Trypilska arkheolohichna kultura v Ukraini. Kyiv. obl. arkheol. muzei v s. Trypillia, 31 p.
12. Videiko, M. (2008). Trypilska tsyvilizatsiia. *Nash chas*, 160 p.
13. Videiko, M., Hoshko, T. (2018). Zoloto trypiltsiv: poshuky vedut v Anatoliiu? *Arkheolohiia*, № 4, p.79–85.
14. Videiko, M. (2007). Shliakhamy trypilskoho svitu. *Nash chas*, 296 p.
15. Videiko, M. (2008). Ukraina: vid trypillia do antiv. KVITs, 280 p.

16. Humenna, D. (1978) Mynule plyve v pryideshnie. Ukrainskoi Vilnoi Akademii Nauk u SShA, 384 p.
17. Do 125-richchia z chasu vidkryttia (1893) Trypilskoï kultury, odniiei iz staro-davnikh kultur IV–III tysiacholit do n. e. URL: <https://nlu.org.ua/vustavki.php?id=670>
18. Diachenko, O. (2008) Dynamika zminy chyselnosti naselennia Volodymyrivsko-Tomashivskoi linii rozvytku zakhidnotrypilskoï kultury. *Arkheolohiia*, № 4, p. 9–17.
19. Zalizniak, L., Motsia, O., Zarub, V. (2005). *Arkheolohiia Ukrainy: kurs lektsii*. Lybid, 504 p.
20. Zastavnyi, F. (1994). Heohrafiia Ukrainy. U 2-kh kn. *Svit*, 472 p.
21. Klimenko, N. (Uklad.). (2013). *Kultura Kukuten – Trypillia: do 120-richchia vid chasu vidkryttia trypilskoï kultury: istoryko-kraieznavcha dovidka*. Kyivska oblasna biblioteka dlia yunatstva, 105 p.
22. Mosenkis, Yu. (2001). *Mova trypilskoï kultury: Dzherela, metody, rezultaty rekonstruktsii*. *NDITIAM*, 163 p.
23. Mosenkis, Yu. (2009). *Movno-kulturnyi prostir Yevrazii vid praukrainskoho Trypillia do protokytayskoho Yanshao*. Uman: Zhovtyi, 73 p.
24. Musaieva, S., & Aliiev, A. (2022, 1 travnia). Yaroslav Hrytsak: Ukraina stane novym tsentralnoievropeiskym tyhrom. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/05/1/7343225/>
25. Nalyvaiko, S. (1992). Trypillia i Khalap'ia: dyvovyzhni paraleli. U *Kosmos Drevnoi Ukrainy. Trypillia-Troian: mitolohiia filosofii etnohenez* (p. 158–173).
26. Passek, T. (1941) Trypilska kultura: Nauk.-popul. narys. AN URSR, 84 p.
27. Tetiana Serhiivna Passek. (b. d.). *SPADOK.ORG.UA*. URL: <https://spadok.org.ua/trypillia/tetyana-sergi-vna-passek-doslidnytsya-trypilsko-kultury>
28. Trypilska kultura na zemliakh Ukrainy. (b. d.). *SPADOK.ORG.UA*. URL: <https://spadok.org.ua/trypillia/trypilska-kultura-abo-de-pochynalasya-istoriya-nashoyi-krayiny>
29. Usachuk, A., Koval, Yu. (2014). Piznotrypilskyi kubok z pivnichno-skhidnoho Pryazovia. *Arkheolohiia*, № 4, p. 104–109.
30. Tsvek, O. Skakun, N., Terokhina, V. (2017) Vyvchennia pamiatok trypilskoï spilnosti Verkhnoho Podnistrovia. *Arkheolohiia*, № 2, p. 90–109.
31. Shevchenko, T. Poema «Kavkaz». *Kobzar* (p. 261–266).
32. Iakovleva, O. (2015). Bahatomovnist ukrainskoho suspilstva yak rehuliatyvnyi faktor osvity i vykhovannia v systemi vyshchykh navchalnykh zakladiv u konteksti svi-tovoho dosvidu: [dys. d-ra filos. nauk]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, 416 p.

Матеріал надійшов до редакції 09.03.2024 р.

УДК 327.39-042.3(4-6ЄС):355.4(470-651.1:477-651.2)

Анатолій Парфіненко,

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства,

Харківський національний економічний університет імені В. Н. Каразіна;

parfinenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-5951-0230

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-185-204

ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА ЗАХІДНІ БАЛКАНИ: ІМПЕРАТИВИ НОВОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДИНАМІКИ РОЗШИРЕННЯ ЄС

Російсько-українська війна зрушила з «мертвої точки» геополітику розширення ЄС як інструменту стабілізації кордонів євроблоку. Активізація переговорного процесу з визначеною перспективою включення країн Західних Балкан та Східного партнерства розглядається як геостратегічний пріоритет ЄС до кінця поточного десятиліття. Предметом дослідження є закономірності й виклики сучасної геополітичної динаміки розширення Євросоюзу. Мета статті – оцінка впливу геополітичних чинників, зокрема російсько-української війни, на політику розширення ЄС.

Отримано такі результати: встановлено, що нинішній етап розширення ЄС відбувається під впливом російського геополітичного реваншизму та прагнення відновити «сфери впливу» в Європі; Західні Балкани мають для Європи геостратегічне значення, а тому стали об'єктом інтересу багатьох позарегіональних автократичних гравців, таких як Росія, Китай, Туреччина; усі країни-претенденти на вступ до ЄС мають суттєві диспропорції в ступені інтеграції за багатьма індикаторами; балканський досвід євроінтеграції супроводжується суттєвими суперечками, які загальмували розширення ЄС на десятиліття; на тлі російської агресії нинішній етап політики розширення супроводжується значною громадською підтримкою включення нових членів.

Можемо зробити висновки: сучасний стан розширення ЄС зумовлений геополітичними та безпековими детермінантами, в умовах глобального протистояння між силами демократії й авторитаризму він набув імперативного характеру. Геополітичний характер розширення ЄС не скасовує необхідності відповідності *acquis communautaire*, але вимагає реформ самого Євросоюзу, які дають змогу проводити більш узгоджену зовнішню політику та забезпечать проактивний підхід для підтримки України

й інших членів. Геополітичний характер розширення наголошує на тому, що Україна є важливим активом Брюсселю, вона спроможна забезпечити стратегічну автономію ЄС, посилити його ідентифікацію як глобального геополітичного гравця в умовах становлення багатоцентричного світу.

Ключові слова: європейська інтеграція, російсько-українська війна, Західні Балкани, Україна, геополітика, політика розширення ЄС.

Anatoliy Parfinenko,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

ORCID ID: 0000-0001-5951-0230

THE WAR IN UKRAINE AND THE WESTERN BALKANS: IMPERATIVES OF NEW GEOPOLITICAL DYNAMICS OF EU ENLARGEMENT

Russia-Ukraine war has moved the process of EU expansion from the “dead point” as a mechanism for stabilizing the borders of the euro bloc. Activation of the negotiation process with a certain prospect of including the countries of the Western Balkans and the Eastern Partnership is considered as a geostrategic priority of the EU until the end of the current decade. The subject of the study is regularities and challenges of the modern geopolitical dynamics of the expansion of the European Union. The purpose of the article is to assess the influence of geopolitical factors, in particular, Russia-Ukraine war, on the EU enlargement policy.

The following results have been obtained: it has been established that the current stage of EU expansion is under the influence of Russian geopolitical revanchism and the desire to restore “spheres of influence” in Europe; the Western Balkans are of geostrategic importance for Europe, and therefore have become the object of interest of many extra-regional autocratic players, such as Russia, China, Turkey; all candidate countries for joining the EU have significant disparities in the degree of integration according to many indicators; the Balkan experience of European integration is accompanied by significant controversies that have slowed EU expansion for decades; against the background of Russian aggression, the current stage of the enlargement policy is accompanied by significant public support for the inclusion of new members.

Conclusions: the current state of EU expansion is determined by geopolitical and security determinants, in the conditions of the global confrontation between the forces of democracy and authoritarianism, it has acquired an imperative character. Geopolitical nature of EU expansion does not negate the need for compliance with the *acquis communautaire*, but requires reforms

of the European Union itself, which will allow for a more coherent foreign policy and provide a proactive approach to support Ukraine and other members. Geopolitical nature of the expansion emphasizes the fact that Ukraine is an important asset for Brussels, it is able to ensure the strategic autonomy of the EU, strengthen its identification as a global geopolitical player in the conditions of the formation of a multicentric world.

Key words: European integration, Russian-Ukrainian war, Western Balkans, Ukraine, geopolitics, EU enlargement policy.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Російська війна проти України є загрозою стабільності всій Східній Європі, вона спричинила масштабні зміни в зовнішній та безпековій політиці ЄС. Стратегічним вектором цих змін стала реанімація процесу розширення Європейського Союзу як «геостратегічна інвестиція в мир, безпеку, стабільність і процвітання в Європі» [1]. Зокрема, прискорене надання Україні й Молдові статусу країн-кандидатів на членство в Союзі в червні 2022 р. та вольове рішення Європейської ради 15 грудня 2003 р. про початок переговорів про вступ для цих країн стало неочікуваним побічним наслідком російського вторгнення в Україну. Геополітичне значення цих історичних рішень стає більш зрозумілим на тлі 20-річного, фактично загальмованого процесу розширення ЄС. Адже останній раз ЄС розширював кордони у 2013 р., коли до його складу ввійшла Хорватія.

Безпекові імпульси України суттєво вплинули й на політичну динаміку «старих» країн-кандидатів, зокрема держав Західних Балкан. Крім надання статусу «кандидатів» країнам Східного партнерства, ЄС розпочав переговори про вступ з Албанією та Македонією й підтримав із 1 січня 2024 р. лібералізацію візового режиму з Косово. Із набуттям чинності цього закону увесь регіон приєднається до безвізового режиму з ЄС.

У щорічній промові від 13 вересня 2023 р. про стан Європейського Союзу, яка має підзаголовок «відповідь на поклик історії», Урсула фон дер Ляєн зауважила, що підтримка України, відповідь Китаю та інвестування в партнерство зумовили народження геополітичного Союзу. А заплановане розширення за рахунок України, Молдови й Західних Балкан назвала «довершенням ЄС» [2]. Усе це дає змогу стверджувати, що розширення, у тому числі швидкий успіх України та Молдови, розглядається сьогодні не просто як технічний, але і як геостратегічний пріоритет. Й одночасно

з Україною до ЄС прямує ще низка держав, окремі з яких мають більш високий ступінь прогресу щодо відповідності Копенгагенським критеріям, але пов'язаних із Києвом спільним політичним вектором. Зважаючи на це, визначення проблем та перспектив і нової геополітичної динаміки розширення ЄС є актуальним науково-практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка проблем і перспектив розширення ЄС нараховує сотні монографій та тисячі наукових статей. Серед найбільш вагомих праць потрібно назвати дослідження С. Віднянського, І. Грицяка, А. Грубінко, В. Копійки, В. Манжолі, А. Мартинова, І. Тодорова, Т. Шинкаренка та ін. Різні аспекти впливу російсько-української війни на трансформацію політики розширення ЄС у Західних Балканах і країнах Східного партнерства відображено в працях багатьох українських науковців: С. Віднянського, А. Парфіненко, О. Рудіка, О. Тимошук, Ю. Тишкун й ін. Перспективи приєднання України до євроспільноти відображені також в аналітичній доповіді Центру Разумкова «Україна на шляху до ЄС: реалії та перспективи», оприлюдненій у спеціальному випуску журналу «Національна безпека та оборона» (2022). Досвід євроінтеграції Західних Балкан став предметом аналітичного звіту «Шлях Західних Балкан до ЄС: уроки для України» (2022), підготовленого Українським центром європейської політики. Зарубіжні автори зверталися до оцінки трансформації зовнішньої політики ЄС та його взаємодії із Західними Балканами, які відбулися під впливом російського вторгнення в Україну. Цієї проблеми, зокрема, стосується колективна монографія «War in Ukraine and Western Balkan (Geo) Politics» за редакцією Є. Джанкіч (Jelena Džankić), С. Кацарської (S. Kacarska), С. Кейл (S. Keil). Тема війни в Україні та її вплив на Західні Балкани відображені в публікаціях Д. Бечева (D. Bechev), Ф. Бібера (F. Bieber), М. Увалич (M. Uvalić) й ін. Водночас тектонічні зрушення в зовнішній політиці ЄС і стрімка геополітична динаміка в Європі, яку спричинила російсько-українська війна, потребують нових підходів до оцінки перспектив розширення Європейського Союзу.

Мета статті – оцінка впливу геополітичних чинників на перспективи нової євроінтеграційної динаміки, що розгортається на східних і південно-східних кордонах ЄС під впливом російсько-української війни.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальний геополітичний контекст поточного етапу розширення ЄС зумовлений ревізійністською зовнішньою політикою Кремля, яка

продиктована маніакальними колоніальними прагненнями відновити «сфери впливу» в Європі [3]. Російське повномасштабне вторгнення в Україну створює наразі благодатне підґрунтя для поширення нових конфліктів. Наразі Росія прямо й опосередковано зацікавлена в подальшій дестабілізації та створенні «гарячих точок» у Європі, які дають змогу відвернути увагу від України. Один із таких потенційних регіонів – це Західні Балкани, де традиційно Москва має потужний вплив і, за словами Президента В. Зеленського, намагається «розхитати ситуацію» [4].

Західні Балкани мають для Європи геостратегічне значення з погляду безпеки, транзитних шляхів і торгівлі. Окрім того, що регіон є транскордонним мостом між південно-східними та центральними країнами ЄС, він важливий вузол у трансконтинентальній логістиці торгівлі й постачання енергоресурсів між Європою та Азією. Водночас Західні Балкани також є джерелом нестабільності й свідком багатьох етнічних конфліктів. Відносно нещодавно країни регіону, як і Україна, пережили всі жахи війни.

По закінченні «югославських війн» основою безпекової стратегії стабілізації регіону стала європейська та євроатлантична інтеграція. Протягом 1990-х – на початку 2000-х рр. чи не єдиними геополітичними гравцями на «шахівниці» Балкан стали США і ЄС [5]. Уперше перспективу членства для Західних Балкан окреслено на саміті в Салоніках у 2003 р., коли учасники зустрічі дійшли висновку, що всі країни регіону стануть «невід’ємною частиною ЄС» [6]. Однак процес проведення реформ для набуття членства суттєво загальмувався, а самі країни стали символом нескінченної політики вступу в ЄС. У різні роки статусу країн-кандидатів набули Північна Македонія (2005), Чорногорія (2010), Сербія (2012), Албанія (2014), Боснія й Герцеговина (2022). Водночас Косово все ще залишається «потенційним кандидатом».

Відсутність чітких перспектив приєднання до Євросоюзу нових членів, про що неодноразово заявляв голова, колишній голова Єврокомісії (2014–2019) Жан-Клод Юнкер [7, 8], зумовило активізацію в Західних Балканах недемократичних геополітичних гравців. Особливо це стосується Росії, яка традиційно зберігає сильні позиції в регіоні та підтримує сербські ультраправі рухи, поширює наративи слов’янської єдності й формує образ «захисниці» православних. Росія підігріває націоналістичні угруповання, поширюючи сподівання на «повернення» Косово.

В останнє десятиріччя суттєво розширив свою економічну присутність Китай, який розглядає Західні Балкани як «вікно в Європу». Китай

є найбільшим інвестором у регіоні, розраховуючи на прогнозоване приєднання Західних Балкан до Євросоюзу. Такі авторитарні держави, як Туреччина й Саудівська Аравія, також активізували свою присутність у регіоні, де традиційно сильні позиції ісламу. Антидемократична програма та відповідні практики, які просувають зазначені актори в Західних Балканах, неодноразово викликали занепокоєння в ЄС та США.

Віроломне й неспровоковане вторгнення Росії в Україну започаткувало рішучий перелом у політиці розширення ЄС. Переоцінка політики розширення як механізму стабілізації кордону та розбудови миру була поширена як на Україну, так і на країни Західних Балкан. Уже 6 грудня 2022 р. в албанській столиці Тирані відбувся перший в історії відносин ЄС і Західних Балкан саміт, який проведено в одній із країн регіону. Ухвалена за його підсумками Тиранська декларація однозначно підтвердила підтримку перспектив Західних Балкан у ЄС та закликала до прискорення процесу вступу [9].

Красномовним свідченням нової географії розширення ЄС стала участь Президента України В. Зеленського та Президентки Молдови М. Санду в ювілейному Афінському саміті з нагоди 20-ї річниці зустрічі ЄС – Західні Балкани, який відбувся 21 серпня 2023 р. Основний порядок денний Афінського саміту включав координацію європейської та євроатлантичної інтеграції, а в підсумковій декларації прямо зазначено, що приєднання України, Молдови й Західних Балкан є стратегічною метою та розглядається як інвестиція в мир, безпеку та стабільність у Європі [10].

Починаючи з Афінського саміту, думки про те, що ЄС кардинально розширює й прискорює інтеграційний фокус, лунають із боку європейських чиновників усе виразніше. На початку осені 2023 р. нову геополітичну динаміку охарактеризував Високий представник ЄС із закордонних справ Ж. Боррель, який заявив, що як Україна, так Західні Балкани, повинні увійти до ЄС якнайшвидше [11]. Коментуючи рішення щодо членства Києва в ЄС, іспанець Ж. Боррель зауважив, що «Україна створила нову динаміку», поклавши кінець «сієсти сну», коли роками існувала тупикова ситуація й нічого не відбувалося [12]. Згодом європейські високопосадовці, починаючи з Президента Європейської ради Шарля Мішеля [13], стали оперувати визначеними часовими рамками, називаючи 2030 р. як дату найбільш вірогідного розширення ЄС. Ця дата сприймається сьогодні як мобілізаційний і дисциплінуючий ресурс у середовищі як претендентів, так і політиків Брюсселю.

Із метою прискорення адаптації Західних Балкан для інтеграції в ЄС Брюсселем запропоновано «Новий план для Західних Балкан».

Офіційно його представлено 8 листопада разом з оприлюдненням пакету розширення ЄС на 2023 р. План фокусується на розбудові Спільного регіонального ринку Західних Балкан і на посиленні економічної інтеграції з єдиним ринком Європейського Союзу. Він передбачає також прив'язану до виконання реформ фінансову допомогу в обсязі 6 млрд євро [14].

Цілком імовірно, що оголошена дорожня карта нормативної адаптації Західних Балкан спроможна швидко реформувати економіку й політичні інститути. В економічному плані ЄС цілком спроможний інтегрувати шість національних господарств у єдиний ринок Євросоюзу, оскільки всі країни регіону нараховують трохи менше 18 млн споживачів, що дорівнює лише 4 % від 450-мільйонного ринку Союзу. Загальний ВВП країн регіону становить 144 млрд дол. США, що становить близько 1 % ВВП євроблоку. ЄС є ключовим торговельним партнером Західних Балкан, на нього припадає близько 70 % загальної торгівлі товарами регіону (рис. 1).

Головні торговельні партнери країн Західних Балкан

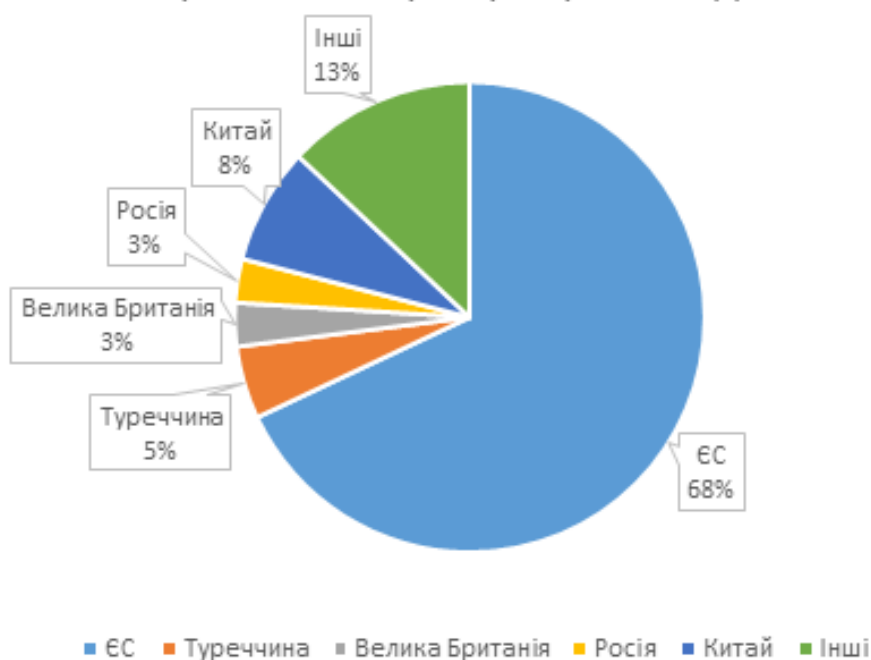

Рис. 1. Головні торговельні партнери країн Західних Балкан (2021) [15]

Але в порівнянні з ЄС, регіон має суттєві диспропорції в доходах на душу населення. Якщо в ЄС середній дохід на душу населення дорівнює 54,1 тис. дол., то в країнах Західних Балкан – 7650 дол. США, що становить лише 14 % від показника ЄС [16]. В Україні цей показник узагалі наразі дорівнює тільки 4,5 тис. дол. США (2022), а довоєнна чисельність населен-

ня станом на 2020 р. становила 37 млн осіб, що дорівнює чисельності населення такої країни, як Польща.

Суттєві диспропорції в оцінці ступеня інтеграції країн Західних Балкан і країн Східного партнерства існують і за багатьма іншими індикаторами, що становить суттєву проблему й може впливати на темпи та терміни політики розширення. Оприлюднений 8 листопада 2023 р. щорічний звіт щодо розширення ЄС [17], у порівнянні з попередніми, є доволі оптимістичним, адже комісія запропонувала розпочати переговори про вступ з Україною, Молдовою, Боснією та Герцеговиною, а також надати статус кандидата Грузії за умов досягнення необхідного рівня відповідності. Звіт містить оцінку ступеня готовності кандидатів до вступу в ЄС за кожною із 35 сфер політики переговорів і визначає технічні завдання, які потрібно виконати для відповідності критеріям членства.

Якісні оцінки звіту ЄС редакцією видання «Європейська правда» переведено в бали, на основі яких розраховано середню оцінку для кожної держави-претендента на вступ до Євросоюзу за чотирма блоками індикаторів [18]. Для наочного представлення інтегральної оцінки за блоками розроблено узагальнювальну гістограму (рис. 1). Перший блок відображає дотримання стандартів Євросоюзу й дає змогу стверджувати, що Україна з показником 2,27 бала суттєво відстає від більшості західнобалканських держав (рис. 1), за винятком найбільш проблемних Боснії та Герцеговини й Косово. Наступний блок індикаторів відображає відповідність засадничим принципам ЄС (робота судової влади, боротьба з корупцією, злочинністю, свобода самовираження, реформа публічного управління) і свідчить про те, що держави Західних Балкан зовсім не відстають від України. За третьою групою показників, які оцінюють готовність економіки до вступу, можна констатувати, що виснажений війною господарчий комплекс України взагалі належить до проблемних. І навіть попри те, що Молдова та Україна є лідерами зростання за інтенсивністю втілення стандартів (четверта група індикаторів), Кишинів і Київ суттєво відстають від більшості кандидатів Західних Балкан у сфері євроінтеграції.

Зважаючи на те, що наразі йдеться про розширення ЄС із 27 до, можливо, навіть 36 членів, питання відставання окремих країн у темпах здійснюваних реформ може виявитися надзвичайно складним і потребуватиме від України максимальної концентрації. Адже політично в питаннях вступу Київ пов'язаний не лише з Кишиневом та Тбілісі, а й із державами Західних Балкан. Ураховуючи, що наступна «хвиля» розширення ЄС може бути однією з найбільших у його історії, Україні вкрай важливо встигнути скористатися цією можливістю.

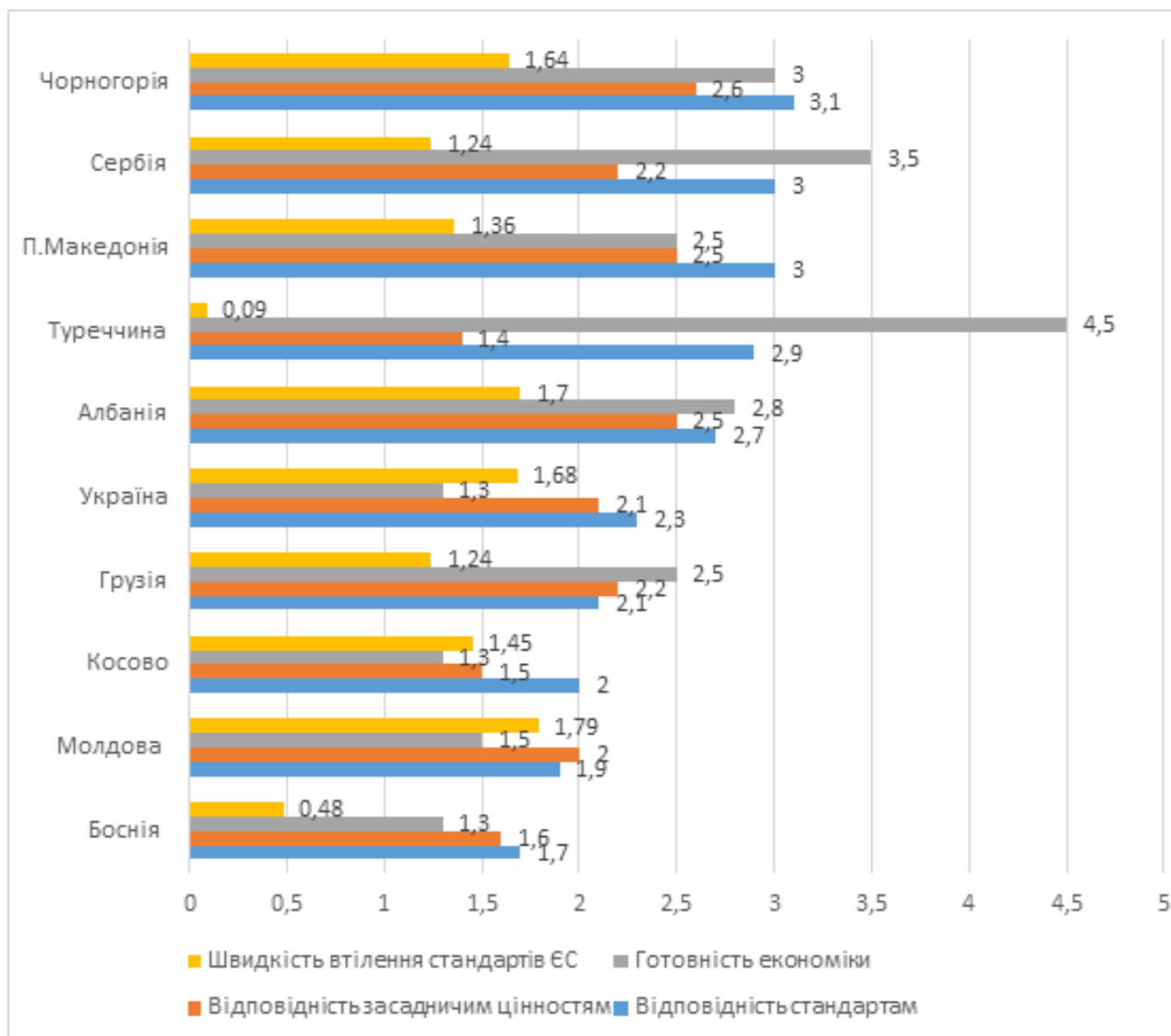

Рис. 2. Інтегральна оцінка ступеня готовності країн-кандидатів до вступу в ЄС

Розроблено автором за матеріалами [18].

Важко заперечувати, що рішення про надання Україні статусу кандидата в ЄС створило потужну динаміку євроінтеграційних реформ. Але водночас в історії розширення ЄС ніколи не приймали країну, яка б перебувала в стані великої війни й не була членом НАТО. Тому відкриваючи перспективу переговорів, ЄС, очевидно, розраховує як на перспективи приєднання України до НАТО, як це було з країнами Центральної та Східної Європи, так і на припустиму мирну угоду з росією у разі приходу до влади в кремлі демократичного уряду. Існує також думка, що претенденти зможуть поступово інтегруватися в союзні структури, коли уряди пройдуть ключові етапи на шляху до повного членства [19]. У цьому зв'язку Єврокомісією опрацьовуються різні

альтернативні варіанти реформування процедури розширення, що, на думку американського політолога М. Бергманна, загрожує для України перетворити розширення на довготривале «чистилище за балканським зразком» [20].

Але перешкоди на шляху до розширення ЄС пов'язані не лише з темпами впроваджуваних реформ і вони існують не тільки в Україні, а й в інших країнах-претендентах. Так само вони наявні в самому ЄС, члени якого мають внутрішні суперечності щодо включення нових держав. Спробуємо їх окреслити.

Передусім, це невирішеність територіальних проблем і конфліктів. Найпроблемнішою країною Західних Балкан залишається частково визнана держава Косово, а також Боснія й Герцеговина з недієвою післявоєнною системою влади та закликами до сепаратизму з боку Республіки Сербської.

Нормалізація відносин між Сербією й колишньою сербською провінцією Косово, визнання якого Белград за допомогою кремля багато років блокує в ООН, залишається одним із ключових викликів на Балканах. При цьому Сербія залишається чи не єдиною державою на Заході, яка майже відверто підтримує росію. Із початком повномасштабного етапу російсько-української війни Західні Балкани опинилися на передньому краї геополітичної конфронтації росії з ліберальним міжнародним порядком Заходу. Це підштовхнуло уряди балканських країн зайняти чітку позицію стосовно свого історичного союзника росії й зробити вибір: «на чиєму ти боці». Тим часом президент Сербії Александар Вучич продовжив традиційну політику балансування між Заходом і росією. Сербія відмовилася застосовувати санкції проти росії й у геополітичному плані підірвала євроатлантичну єдність [21].

Використовуючи свій традиційний вплив у Сербії та слов'янських спільнотах, росія всіляко намагається дестабілізувати Балкани, роздмухуючи міжнаціональні конфлікти, підриваючи реформи та намагаючись зірвати інтеграцію в ЄС. Наразі росія активно використовує суперечку між Сербією й Косово, заохочуючи сепаратизм, що підживлює популярність росії як «захисниці» сербського населення. Росія продовжує зберігати популярність на Балканах, а російські наративи використовуються націоналістичними елітами. Саме так було, зокрема, у липні 2022 р. під час розгортання конфлікту щодо заборони використання в Косово сербських автомобільних номерів. Конфлікт відбувався на тлі заяв сербських політиків про необхідність «денацифікації Балкан» [22]. Терористичний напад на косівську поліцію озброєних сербських

бойовиків, що стався 24 вересня 2023 р. і супроводжувався перестрілкою й убивством поліцейського, став явним виявом ескалації [23]. Зважаючи на те, що і Сербія, і Косово прагнуть приєднатися до ЄС, конфлікт має бути врегульованим. Тому ЄС та США наполягають на створенні в громадах північного Косово, котрі складаються здебільшого з етнічних сербів, Асоціації муніципалітетів із сербською більшістю. Це, зі свого боку, живить побоювання Приштини щодо можливості створення сербської мінідержави на зразок Республіки Сербської в Боснії. Але проблема також полягає в тому, що серед держав, які не визнають Косово, є п'ять членів ЄС, зокрема Греція, Іспанія, Кіпр, Румунія, Словаччина.

У Боснії та Герцеговині вторгнення росії в Україну підбадьорило сербських сепаратистів, які сприймали це навіть як війну росії проти Заходу. Відомим провідником російських інтересів у БіГ є президент Республіки Сербської Мілорад Додік, який залишається відвертим путіністом і неодноразово виступав із сепаратистськими закликами проголошення незалежності й відокремлення Республіки Сербської [24]. 20 вересня 2022 р. М. Додік зустрічався з путіним у Москві, щоб отримати підтримку російського лідера перед загальними виборами в Боснії, які відбулися в жовтні. На початку січня 2023 р. Республіка Сербська нагородила путіна (заочно) орденом Пошани [25]. Здобувши посаду президента, йому вдалося втілити попередні спроби парламенту проголосувати за призупинення дії рішень Конституційного суду БіГ. Відповідне рішення ухвалено 27 червня 2023 р., що стало черговим кроком до поглиблення конституційної кризи та демонтажу Дейтонських угод [26]. Власні пропагандистські активи росії в регіоні – новинні вебсайти Sputnik Srbija й нещодавно створений RT Balkan – широко використовують не лише в самій Сербії, а й серед сербських громад у Боснії та Герцеговині, Чорногорії й Косово, є головною причиною помітності росії в регіоні.

У процесі інтеграції країн Західних Балкан держави-члени ЄС через двосторонні суперечки з претендентами на вступ неодноразово блокували процес переговорів, застосовуючи своє право вето, чим підривали довіру до процесу вступу. Доволі показовим у цьому сенсі є кейс Македонії, яка з початку отримання статусу кандидата на вступ у 2005 р. до початку переговорів, пройшла 17-річний шлях блокувань із боку різних держав. Спочатку – Греції, яка заблокувала початок переговорів через суперечку щодо назви країни, унаслідок чого парламентом колишньої Югославської Республіки у 2019 р. внесено зміни до конституції й ухвалено назву – Північна Македонія. А потім – Болгарії, яка блокувала початок переговорів про вступ, посиляючись на суперечку щодо спільного минулого. Схожу ситуацію

має Україна. Напередодні засідання Європейської ради, де мали ухвалити рішення про початок перемовин про вступ України до Євросоюзу, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан майже відверто шантажував ЄС й Україну, погрожуючи заблокувати рішення через начебто порушення прав угорської меншини та небажання збільшувати витрати ЄС на підтримку України. Членство України в ЄС, за словами Обрана, наразі «не збігається з національними інтересами Угорщини», а тому, замість початку переговорів, Брюссель спочатку повинен укласти угоду про стратегічне партнерство на 5–10 років [27]. І попри те, що європейській дипломатії вдалося провести рішення про початок переговорів, Угорщина заблокувала допомогу ЄС Україні в обсязі 50 млрд євро.

Що стосується інших країн Східного партнерства – Молдови та Грузії, то їхня інтеграція так само залишається проблемною, оскільки кожна з них має територіальні проблеми. Спочатку в Молдові, а потім у Грузії російські війська окупували й контролюють частини суверенних територій цих держав. Не виключено, що одним із наслідків російської поразки в Україні стане початок мирної реінтеграції Придністров'я, Абхазії й Південної Осетії. Наразі ж схвалений ЄС політико-дипломатичний шлях реінтеграції окупованих регіонів дав змогу Молдові та Грузії наблизитися до євроінтеграції [19].

Проблеми всіх балканських країн, як і країн Східного партнерства, є надзвичайно складними, більшість із них залишаються неконсолідованими демократіями, а тому «швидкий шлях» їх приєднання лякає окремі країни євроблоку. Дійсно, держави, які вступили в ЄС після падіння Берлінського муру та колапсу СРСР, інтегрувалися в зовсім інших геополітичних умовах, які не супроводжувались активними бойовими діями, котрі розв'язала росія в Україні. Так само жодна з посткомуністичних країн колишнього Східного блоку або СРСР, які приєдналися до ЄС у 2004 та 2007 рр., не мали таких територіальних проблем, які притаманні багатьом нинішнім претендентам.

Але, попри наявні побоювання та дебати між лідерами Євросоюзу, які тривалий час негативно позначалися на громадській думці ЄС щодо потенційного включення нових членів, неоімперські прагнення кремля позитивно вплинули на суспільну підтримку розширення європейського проєкту. Дані Євробарометру свідчать про те, що в червні 2023 р. рівень громадської підтримки розширення ЄС і включення нових членів становив 53 % [28]. І навіть враховуючи те, що 37 % громадян не підтримують ідею розширення ЄС, отримані результати є суттєвим прогресом у порівнянні з попередніми роками, коли протягом 2010-х рр. стабільна більшість

європейців відповідала, що вони проти включення нових членів. До того ж нинішній стан підтримки розширення в певному сенсі можна оцінити навіть як вищий, ніж це було під час «великого розширення» 2004 р., коли у 2000 р. громадська підтримка в країнах «старої» Європи становила 44 %. І лише напередодні розширення, у 2022 р., сягнула 55 % при 37 % проти [29, р. 99]. Тому цілком можна погодитися з думкою про те, що в нинішніх умовах ЄС є більш підготовленим до розширення, ніж це було чверть століття тому [30].

Рис. 3. *Результати опитування громадян ЄС–27 щодо подальшого розширення Союзу та включення нових держав [28, р. 8]*

Після початкового вияву символічної єдності Європи, яка заявила у 2022 р. про свою підтримку України та демократичних цінностей, відкривши перспективу прискорення євроінтеграції, нинішній етап викликає жваві дискусії щодо інституційних, фінансових і політичних наслідків, випробуючи цілісність та згуртованість ЄС. І серед ключових проблем, які гальмуватимуть розширення євроблоку, будуть не лише територіальні конфлікти в країнах-претендентах, а й перерозподіл ресурсів і можлива зміна балансу сил у ЄС між новими та старими членами. Зрештою – здатність наявної інституційної структури поглинути нових членів.

Ці та інші проблеми стали предметом обговорення на неформальному саміті лідерів ЄС, який відбувся в іспанському місті Гранада 5 жовтня

2023 р. [1]. Підготовлена Секретаріатом Європейської ради аналітична записка визначила можливості й проблеми, із якими зіштовхнеться Союз у результаті розширення. Безумовно, євроблок отримає певні переваги, серед яких – більший внутрішній ринок і політичний вплив на світовій арені. Але розширення також ставить складні питання щодо внутрішнього функціонування ЄС та політики згуртованості [31].

Збільшення кількості членів примножить різноманітність національних інтересів, додасть більше потенційних гравців із правом вето й змінить динаміку прийняття рішень. Обговорюване наразі на рівні дискусій скасування право вето та запровадження голосування кваліфікованою більшістю вносить розбрат у європейську єдність, адже зміна правил вимагає згоди всіх держав-членів. Скептицизм щодо скасування права вето поширений у країнах Центральної й Східної Європи [32], політичні еліти Польщі й Угорщини розцінюють це як утрату суверенітету. Водночас найпотужніші члени ЄС наполягають на реформуванні ЄС та відмові від одностайного голосування, яке зі збільшенням нових членів загрожує перешкодити розвитку євроблоку. Для Німеччини поступовий перехід до мажоритарного голосування дав би змогу ЄС набути більшої суб'єктності. У травні 2023 р. дев'ять держав-членів – Бельгія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди, Словенія та Іспанія з Румунією (приєдналася пізніше) – започаткували Групу друзів для сприяння голосуванню кваліфікованою більшістю в ЄС [30].

Для забезпечення процесу інтеграції потрібні також значні фінансові інвестиції. Оприлюднені підрахунки свідчать, що включення дев'яти нових країн, уключаючи Україну, потребуватиме від ЄС фінансової підтримки в обсязі понад 256 млрд євро протягом семи років. При цьому Україна як найбільша за чисельністю населення й територією держава-претендент на вступ до ЄС матиме право на 186 млрд євро. І це без урахування прогнозованої вартості повоєнної відбудови, яка лише в першому наближенні оцінюється Світовим банком у близько 400 млрд євро. Для забезпечення розширення ЄС має збільшити бюджет на 21 %, передусім за рахунок збільшення відрахувань Німеччини, Франції та Нідерландів [31].

Сільськогосподарська політика також виступає «яблуком незгоди». Україна має сільськогосподарські угіддя, які охоплюють величезну площу й мають право на субсидії в рамках спільної сільськогосподарської політики ЄС. У такому випадку Україна начебто перетвориться на найбільшого бенефіціара бюджету ЄС, а багато країн-членів, які зараз виступають отримувачами грошей ЄС, стануть платниками [31]. Але з цього приводу існують також інші думки та розрахунки. Наприклад, у публікації,

оприлюдненій Естонським центром оборони, ідеться про те, що бюджетний аспект можливого вступу України видається відносно керованим у порівнянні з іншими проблемами. Адже вже запропонований ЄС новий механізм для підтримки України на 2024–2027 рр. становить 50 млрд євро. У середньому на рік ця сума дорівнює 12,5 млрд євро у вигляді грантів і позик, що вже не сильно відстає від статичної оцінки повноправного членства [33]. Утім очевидно, що потужний агропродовольчий сектор є проблемою для європейського ринку. Адже уряди Польщі, Угорщини та Словаччини для захисту національних виробників уже вдавалися до заборони імпорту українського зерна та інших продовольчих товарів, дозволяючи при цьому лише транзит продукції [34]. Так само польські далекобійники вдавалися до блокування пунктів пропуску на кордоні з Україною на знак протесту проти рішення ЄС надати українським товарам і послугам доступ до внутрішнього ринку ЄС.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підбиваючи підсумок оцінки сучасної інтеграційної динаміки ЄС, зауважимо, що вона відбувається в діаметрально протилежних умовах ніж ті, які існували в епоху «кінця історії». Коли протягом 1990–2000-х рр. політика розширення дала змогу консолідувати й стабілізувати Європу, прискорити демократичний транзит та забезпечити просування ліберального міжнародного порядку, нинішній етап інтеграції євроблоку продиктований маніакальними імперіалістичними прагненнями кремля відновити «сфери впливу» в Європі й супроводжується глобальним геополітичним протистоянням демократій та автократичних держав. Ці умови визначають відповідний геополітичний характер політики розширення, що простежується і на рівні ЄС, і на рівні громадської підтримки. Звісно, геополітичний характер розширення не скасовує необхідності відповідності *acquis communautaire*, але вимагає реформ самого ЄС, які дадуть змогу проводити більш узгоджену зовнішню політику та забезпечать проактивний підхід для підтримки України й інших членів.

На необхідність такого підходу вказує також проаналізований балканський досвід, який повсякчас супроводжувався суперечками й гальмуванням процесу розширення, що не принесло користі ані WB, ані ЄС. Головне те, що потрібно позбутися думки, що Україна є виключним бенефіціаром ЄС. Геополітичний характер розширення наголошує на тому, що Україна залишається однією з найбільших держав Європи,

вона є стратегічним активом Брюсселя, який здатен забезпечити стратегічну автономію ЄС, посилити його ідентифікацію як глобального геополітичного гравця в умовах становлення багатоцентричного світу, представленого вже не тільки США, ЄС і Китаєм, а й Індією й іншими країнами глобального Півдня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Granada declaration, 10 June, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/06/granada-declaration/>
2. 2023 State of the Union Address by President von der Leyen, 13 September, 2023. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_23_4426
3. Parfinenko, A. (2023). Russian Revisionism as a Challenge to the International Order. *Actual Problems of International Relations*, (154), 18–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2023.1.154.18-33>
4. «Довгий план». Україна має дані, що Росія може розпалити нову війну на Балканах – Зеленський (2023, 16 листопада). *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiya-hoche-viyni-na-balkanah-zelenskiy-50368693.html>
5. Парфіненко, А. (2020). Балканський вимір європейської безпеки в світлі геостратегій ключових міжнародних гравців Сходу та Заходу. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, (12), 222–232. DOI: <https://doi.org/10.15421/352026>
6. Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency conclusions, 23 June, 2003. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3
7. Juncker, J-C. A new start for Europe. Opening statement in the European Parliament plenary session, 15 July, 2014. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_14_567
8. Radosavljevic, Z. (2017, September 13). Juncker waves ‘credible EU prospects’ at Balkans, but no fast membership. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/juncker-waves-credible-eu-prospects-at-balkans-but-no-fast-membership/>
9. Tirana Declaration, 6 December, 2022. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/60568/tirana-declaration-en.pdf>
10. Athens Summit Declaration, 21 August, 2023. *President of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-afinskogo-samitu-85057>
11. Borrell: Ukraine and the Western Balkans have to become members of the EU (2022, September 1). *European Western Balkan*. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2023/09/01/borrell-ukraine-and-the-western-balkans-have-to-become-members-of-the-eu/>
12. Wintour, P. (2022, September 22). Migration could be ‘dissolving force for EU’, says bloc’s top diplomat. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/22/migration-eu-diplomat-josep-borrell-ukraine-china>

13. Speech by President Charles Michel at the Bled Strategic Forum, 28 August, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/08/28/speech-by-president-charles-michel-at-the-bled-strategic-forum/>
14. The New Growth Plan for the Western Balkans, 8 November, 2023. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_23_5605
15. The EU: main trade partner and investor for the Western Balkans, 9 January, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/the-eu-main-trade-partner-and-investor-for-the-western-balkans/>
16. Zeneli, V. (2023). Western Balkans ‘nearshoring’ can turn the region into a strategic asset for the EU, 28 September. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/western-balkans-nearshoring-strategic-asset-eu/>
17. 2023 Communication on EU Enlargement policy, 8 November, 2023. *European Commission*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/COM_2023_690%20Communication%20on%20EU%20Enlargement%20Policy_and_Annex.pdf
18. Sydorenko, S. (2023, February 7). How Brussels Assesses Kyiv’s Readiness to Join the EU: Analytical Report. *European Pravda*. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2023/02/7/7155643/>
19. Wolczuk, K. (2023). Overcoming EU Accession Challenges in Eastern Europe: Avoiding Purgatory, 28 June. *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2023/06/28/overcoming-eu-accession-challenges-in-eastern-europe-avoiding-purgatory-pub-90039>
20. Bergmann, M. (2022, August 2). The EU’s next big deal: Enlargement for treaty reform. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-next-big-deal-enlargement-treaty-reform/>
21. Hockenos, P. (2023, November 15). The EU’s Plan for Ukraine Could Easily Backfire. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/11/16/ukraine-europe-eu-accession-expansion-russia-balkans-backfire/>
22. Куренкова, О. (2022, 2 серпня). Що сталося в Косово, як вдалося уникнути загострення і до чого тут Росія. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/266861-so-stalosa-v-kosovo-ak-vdalosa-uniknuti-zagostrenna-i-do-cogo-tut-rosia/>
23. ЄС і США закликали Косово та Сербію відновити діалог, аби не допустити подальшої ескалації, 11 грудня, 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3776972-es-i-ssa-zaklikali-kosovo-ta-serbiu-vidnoviti-dialog-abi-ne-dopustiti-podalsoi-eskalacii.html>
24. Bosnia Serb leader Dodik threatens to declare independence (2023, 15 April). *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/bosnia-serb-leader-dodik-threatens-declare-independence-2023-04-14/>
25. Bechev, D. (2023). The Ukraine War: Response in the Western Balkans. In: *Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics* / ed. by S. Kacarska, J. Džankić, S. Keil. Italy: *European University Institute*, p. 15–22. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2870/275946>
26. Боснійські серби зробили черговий крок до демонтажу БіГ (2023, 27 червня). *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/27/7164570/>

27. Orban suggested EU to postpone the issue of Ukraine's membership for 5–10 years (2023, December 1). *Front News Ukraine*. URL: <https://frontnews.eu/en/news/details/70441>

28. Europeans' opinions about the European Union's priorities: report, 2023. *European Commission*. <https://data.europa.eu/doi/10.2775/106675>

29. Dinan, D. (2010). *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*. Forth edition. London: Lynne Rienner Pub, 619 p.

30. Buras, P., Engjellushe, M. (2023). CATCH-27: The contradictory thinking about enlargement in the EU: Policy Brief, November. *European Council on Foreign Relations*. URL: <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2023/11/Catch-27-The-contradictory-thinking-about-enlargement-in-the-EU.pdf>

31. O'Carroll, L. (2023, October 4). Adding nine countries to EU to cost existing members more than €250bn. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/04/adding-nine-countries-eu-cost-existing-members>

32. Scazzieri, L. (2023). The eu's reform challenge, 29 November. *Centre for European Reform*. URL: <https://www.cer.eu/in-the-press/eus-reform-challenge>

33. Emerson, M. (2023). The Potential Impact of Ukrainian Accession on the EU's Budget – and the Importance of Control Valves: Policy Paper, November. *International Centre for Defense and Security*. URL: <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2023/11/ICDS-Policy-Paper-Impact-of-Ukrainian-Accession-on-the-EU-Budget.pdf>

34. Польща, Угорщина та Словаччина продовжили заборону на продаж українського зерна, але дозволили транзит «із солідарності» (2023. 16 вересня). *Голос Америки*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/polsha-uhorshyna-slovachyna-zaboroniayut-prodazh-ukrajinskoho-zerna/7271131.html>

REFERENCES

1. The Granada declaration, 10 June, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/06/granada-declaration/>

2. 2023 State of the Union Address by President von der Leyen, 13 September, 2023. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_23_4426

3. Parfinenko, A. (2023). Russian Revisionism as a Challenge to the International Order. *Actual Problems of International Relations*, (154), 18–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2023.1.154.18-33>

4. “Long plan”. Ukraine has data that Russia can start a new war in the Balkans - Zelensky (2023, November 16). *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiya-hoche-viyni-na-balkanah-zelenskiy-50368693.html> (in Ukrainian).

5. Parfinenko, A. (2020). The Balkan Dimension of European Security in the Light of Geostrategies of the Key International Players of The East and The West. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, 12(1), 222–232. DOI: <https://doi.org/10.15421/352026> (in Ukrainian).

6. Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency conclusions, 23 June, 2003. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3
7. Juncker, J-C. (2014). A new start for Europe. Opening statement in the European Parliament plenary session, 15 July. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_14_567
8. Radosavljevic, Z. (2017, September 13). Juncker waves ‘credible EU prospects’ at Balkans, but no fast membership. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/juncker-waves-credible-eu-prospects-at-balkans-but-no-fast-membership/>
9. Tirana Declaration (2022, December, 6). *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/60568/tirana-declaration-en.pdf>
10. Athens Summit Declaration, 21 August, 2023. *President of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-afinskogo-samitu-85057>
11. Borrell: Ukraine and the Western Balkans have to become members of the EU (2022, September 1). *European Western Balkan*. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2023/09/01/borrell-ukraine-and-the-western-balkans-have-to-become-members-of-the-eu/>
12. Wintour, P. (2022, September 22). Migration could be ‘dissolving force for EU’, says bloc’s top diplomat. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/22/migration-eu-diplomat-josep-borrell-ukraine-china>
13. Speech by President Charles Michel at the Bled Strategic Forum, 28 August, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/08/28/speech-by-president-charles-michel-at-the-bled-strategic-forum/>
14. The New Growth Plan for the Western Balkans (2023, November, 8). *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_23_5605
15. The EU: main trade partner and investor for the Western Balkans (2023, January, 9). *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/the-eu-main-trade-partner-and-investor-for-the-western-balkans/>
16. Zeneli, V. (2023, September, 28). Western Balkans ‘nearshoring’ can turn the region into a strategic asset for the EU, *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/western-balkans-nearshoring-strategic-asset-eu/>
17. 2023 Communication on EU Enlargement policy (2023, November, 8). *European Commission*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/COM_2023_690%20Communication%20on%20EU%20Enlargement%20Policy_and_Annex.pdf
18. Sydorenko, S. (2023, February 7). How Brussels Assesses Kyiv’s Readiness to Join the EU: Analytical Report. *European Pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/articles/2023/02/7/7155643/>
19. Wolczuk, K. (2023, June, 28). Overcoming EU Accession Challenges in Eastern Europe: Avoiding Purgatory, *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2023/06/28/overcoming-eu-accession-challenges-in-eastern-europe-avoiding-purgatory-pub-90039>
20. Bergmann, M. (2022, August 2). The EU’s next big deal: Enlargement for treaty reform. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-next-big-deal-enlargement-treaty-reform/>

21. Hockenos, P. (2023, November 15). The EU's Plan for Ukraine Could Easily Backfire. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/11/16/ukraine-europe-eu-accession-expansion-russia-balkans-backfire/>

22. Kurenkova O. (2022, August 2). What happened in Kosovo, how was it possible to avoid escalation and what is Russia involved in here. *Suslilne News*. URL: <https://suslilne.media/266861-so-stalosa-v-kosovo-ak-vdalosa-uniknuti-zagostrenna-i-do-cogo-tut-rosia/> (in Ukrainian).

23. The EU and the US called on Kosovo and Serbia to resume dialogue in order to prevent further escalation, 11 December, 2023. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3776972-es-i-ssa-zaklikali-kosovo-ta-serbiu-vidnoviti-dialog-abi-ne-dopustiti-podalsoi-eskalacii.html> (in Ukrainian).

24. Bosnia Serb leader Dodik threatens to declare independence (2023, 15 April). *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/bosnia-serb-leader-dodik-threatens-declare-independence-2023-04-14/>

25. Bechev, D. (2023). The Ukraine War: Response in the Western Balkans. In: Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics / ed. by S. Kacarska, J. Džankić, S. Keil. Italy: *European University Institute*, p. 15–22. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2870/275946>

26. The Bosnian Serbs took another step towards the dismantling of Bosnia and Herzegovina (2023, 27 June). *European pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/06/27/7164570/> (in Ukrainian).

27. Orban suggested EU to postpone the issue of Ukraine's membership for 5–10 years (2023, December 1). *Front News Ukraine*. URL: <https://frontnews.eu/en/news/details/70441>

28. Europeans' opinions about the European Union's priorities: report, 2023. *European Commission*. <https://data.europa.eu/doi/10.2775/106675>

29. Dinan, D. (2010). Ever Closer Union. An Introduction to European Integration. Forth edition. London: Lynne Rienner Pub, 619 p.

30. Buras, P., Engjellushe, M. (2023). CATCH-27: The contradictory thinking about enlargement in the EU: Policy Brief, November. *European Council on Foreign Relations*. URL: <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2023/11/Catch-27-The-contradictory-thinking-about-enlargement-in-the-EU.pdf>

31. O'Carroll, L. (2023, October 4). Adding nine countries to EU to cost existing members more than €250bn. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/04/adding-nine-countries-eu-cost-existing-members>

32. Scazzieri, L. (2023, November, 29). The eu's reform challenge. *Centre for European Reform*. URL: <https://www.cer.eu/in-the-press/eus-reform-challenge>

33. Emerson, M. (2023, November). The Potential Impact of Ukrainian Accession on the EU's Budget – and the Importance of Control Valves: Policy Paper. *International Centre for Defense and Security*. URL: <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2023/11/ICDS-Policy-Paper-Impact-of-Ukrainian-Accession-on-the-EU-Budget.pdf/>

34. Poland, Hungary and Slovakia continued the ban on the sale of Ukrainian grain, but allowed transit “out of solidarity” (2023, September, 16). *Voice of America*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/polsha-uhorshyna-slovachyna-zaboroniayut-prodazh-ukrajinskoho-zerna/7271131.html> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 11.03.2024 р.

УДК 327.3: 329.1

Тетяна Сидорук,

доктор політичних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Острозька академія»,

tetiana.sydoruk@oa.edu.ua,

ORCID ID: 0000-0002-7231-9884,

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-205-222

ВІЙНА РОСІЇ В УКРАЇНІ ТА МАЙБУТНЄ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проаналізовано наявні підходи щодо впливу російсько-української війни на європейську безпеку та сценарії подальшого залучення партнерів України з обох берегів Атлантики до її захисту. Розглянуто найбільш значущі наслідки війни для європейського безпекового середовища. Особливу увагу приділено питанням, які залишаються дискусійними, як-от: підходи щодо того, як Україна може перемогти; чинники, які стримують більш масштабну й швидку військову допомогу Заходу Києву; загрози, які походять від неповного розуміння деякими західними лідерами справжніх цілей Москви; шляхи, як ЄС і НАТО можуть підтримати Україну не лише на полі бою, а й шляхом її інтеграції у свої інституції. Дослідження ґрунтується на критичному аналізі публікацій на цю тему в авторитетних фахових виданнях із міжнародних відносин, статистичних даних щодо допомоги державам колективного Заходу Києву й результатах опитувань громадської думки щодо продовження підтримки боротьби України в європейських державах та США.

Захід зараз стоїть перед вирішальним вибором: підтримати Україну, аби вона могла захистити свою територію й відновити сили для наступальних операцій, відвоювання захоплених земель і виснаження загарбника до тієї міри, щоб нав'язати міцний мир, або поступитися Росії, яка вірить, що може пережити волю Заходу. Перший результат бажаний не лише для українців. Для Європи успіх чи невдача в боротьбі України визначить безпеку всього континенту, для США – майбутнє світового порядку, який вони очолюють. Вироблення й дотримання послідовної та реалістичної стратегії Перемоги України вимагатиме більшої й швидкої військової допомоги США і Європи, інвестування європейських країн у свій оборонний промисловий потенціал, посилення санкцій проти Росії й краще забезпечення їх виконання,

відкриття шляху приєднання України до ЄС і НАТО. Це принесе користь усім європейцям, відновивши й розширивши зону миру, процвітання та стабільності на континенті.

Ключові слова: російсько-українська війна, ЄС, НАТО, європейська безпека, США, світовий порядок, євроатлантична інтеграція.

Tetiana Sydoruk,

National University Ostroh Academy,

ORCID ID: 0000-0002-7231-9884

RUSSIA'S WAR IN UKRAINE AND THE FUTURE OF EUROPEAN SECURITY

The paper contains the analysis of the existing approaches to the impact of the Russo-Ukrainian war on European security and the scenarios of further involvement of Ukraine's partners from both sides of the Atlantic in its defense. The most significant consequences of the war for the European security environment are considered. Particular attention is paid to the following issues, which remain debatable: approaches to how Ukraine can win; factors that hinder larger and faster military aid from the West to Kyiv; threats stemming from an incomplete understanding by some Western leaders of Moscow's true goals; ways in which the EU and NATO can support Ukraine not only on the battlefield, but also by integrating it into their institutions. The study is based on a critical analysis of papers on this subject in authoritative professional publications on international relations, statistical data on the aid from the states of the collective West to Kyiv, and the results of public opinion polls on the continuation of support for Ukraine's struggle in European states and the USA.

The West is facing a critical choice: to support Ukraine so that it can defend its territory and rebuild its forces for offensive operations, recapture the occupied lands and exhaust the aggressor to the point of imposing a lasting peace, or to give in to a Russia, which believes it can survive the will of the West. The former is desirable not only for Ukrainians. For Europe, Ukraine's success or failure in this struggle will determine the security of the entire continent. For the United States, it will shape the future of the world order which it leads. Developing and following a consistent and realistic strategy for the victory of Ukraine will require greater and faster US and European military aid, investment by European countries in their defense industrial potential, strengthening of sanctions against Russia and better enforcement thereof, opening the way for Ukraine to join the EU and NATO. It will benefit all Europeans by restoring and expanding the area of peace, prosperity and stability on the continent.

Key words: Russo-Ukrainian war, EU, NATO, European security, USA, world order, Euro-Atlantic integration.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Із моменту вторгнення росії в Україну минуло понад два роки. Але ще на початку листопада 2023 р. тодішній український головнокомандувач генерал Валерій Залужний змінив напрям дискусії про війну у своєму інтерв'ю для *The Economist*, де зазначив, що для виходу з глухого кута потрібен потужний технологічний стрибок, інакше «глибокого й красивого прориву, швидше за все, не буде» [21]. І хоч Президент України Володимир Зеленський у подальшому неодноразово підкреслював, що війна «не в патовій ситуації» [25], із кінця осені 2023 р. домінує саме такий наратив [1; 2; 7; 10]. Імпульс, створений успіхом України в перший рік конфлікту, поступився місцем відчуттю, що, незважаючи на триваючі бойові дії, лінія фронту не рухається, а ризик замороженого конфлікту зростає.

Українські досягнення 2022 року під Києвом, Харковом і Херсоном живили сподівання, що нові зусилля, підкріплені західним обладнанням і навчанням, дають змогу прорвати російську оборону в більших масштабах та перекрити сухопутний міст до Криму. Багато хто вважав, що подальша загроза для Криму могла б переконати путіна припинити війну. Результати, на жаль, не виправдали таких сподівань. Хоча Україна досягла важливих успіхів у другій половині 2023 року, відтіснивши російський флот у Чорному морі далі на схід (що дозволило Києву відновити експорт зерна, забрати війська, які стояли вздовж узбережжя, і відправити їх на фронт), оптимізм щодо того, що вона може швидко досягнути у військовому плані на суші, згас.

Що це означає для майбутнього війни, України й ширше – європейської безпеки? Надійні відповіді вимагають даних і доказів, які ще не є загальнодоступними, проте загалом зрозуміло, що без прориву в наступі успіх у сухопутній війні стає боротьбою на виснаження. Сприятливий результат для України в такій війні не є неможливим, але це вимагає від неї та її західних партнерів адаптації до важкої боротьби з чисельно переважаючим ворогом, яка може бути дуже довгою.

Після незначного просування України у 2023 р. на фоні надмірного оптимізму, що українська армія може швидко досягти великих військових успіхів, ЗСУ зупинилися на полі бою, і відкритим є питання, щодо того, чи збережуть США підтримку Києва, а якщо ні, то чи зможуть європейці

заповнити прогалину. Демократичний альянс для допомоги Україні видається дедалі слабшим і роз'єднаним. Більшість західних лідерів залишаються відданими підтримці Києва, але їм стає дедалі важче підтримувати такий самий рівень солідарності серед громадськості.

На цьому фоні деякі вчені й політики дійшли висновку, що єдино правильним для України є поворот до оборонної стратегії, зосереджений на гарантуванні безпеки територій, які зараз контролює Київ, що забезпечить подальшу підтримку партнерів і може, зрештою, привести путіна за стіл переговорів [1; 10]. Але такі висновки відображають фундаментальне нерозуміння цілей москви, які виходять за межі наземної війни та спрямовані на знищення Української держави, припинення підтримки України з боку США та Європи й послаблення НАТО [17]. Поки росія буде здатна вести війну в Україні, вона її продовжуватиме. Необхідною передумовою миру і європейської безпеки є військова поразка росії [18]. Будь-який результат, який залишить путіну значну частину України, дасть йому змогу стверджувати, що він загнав НАТО в глухий кут біля воріт росії, оголосити про перемогу й переозброїтися для нових хвиль прямого чи непрямого конфлікту. Такий сценарій заклав би основу для подальшої війни на Європейському континенті та, імовірно, наблизив би її до території НАТО. Західні офіційні особи мають визнати цей факт і з новою силою взяти на себе зобов'язання щодо підтримки Києва.

Україна й росія далі змагатимуться за відновлення наступальної бойової потужності, і озброєння та особовий склад, які кожна зі сторін накопичить протягом наступних місяців, визначатимуть довгострокову траєкторію конфлікту. Невизначеність щодо подальшої підтримки України США і Європою ризикує дати росії переваги на полі бою й ще більше підбадьорити москву, яка вірить, що вона може пережити волю Заходу. Водночас перехід від половинчастої до чіткої стратегії Перемоги України, яка б забезпечила Києву всю необхідну зброю, щоб відкинути російські сили й звільнити свою територію нехай і в ході багаторічної війни, зміг би забезпечити необхідні важелі для переговорів у майбутньому та нав'язання агресору міцного миру. Україні й Заходу потрібна стратегія для тривалої війни та забезпечення ресурсами, які б відповідали цій стратегії [18].

Допомога Україні – це не благодійність. Російське вторгнення та подальший мужній опір українського народу стали переломним моментом для трансатлантичної системи безпеки, продемонструвавши цінність і важливість України для Європи. Перемога чи поразка України

визначатиме майбутню безпеку всього континенту. Для Сполучених Штатів результат війни визначить долю міжнародного порядку, який вони очолюють. Тому Європа й США повинні зробити більше для захисту України, сформулювавши спільне бачення довгострокової безпеки України та Європи.

Мета статті – проаналізувати й систематизувати наявні підходи щодо впливу російсько-української війни на європейську безпеку й сценарії подальшого залучення партнерів України з обох берегів Атлантики до її захисту. У статті проаналізовано найбільш значущі наслідки війни для європейського безпекового середовища. Особливу увагу приділено питанням, які залишаються дискусійними, як-от: підходи щодо того, як Україна може перемогти; чинники, які стримують більш масштабну й швидку військову допомогу Заходу Києву; загрози, які походять від неповного розуміння деякими західними лідерами справжніх цілей Москви; шляхи, як ЄС і НАТО можуть підтримати Україну не лише на полі бою, а й через інтеграцію України у свої інституції задля гарантування її майбутньої безпеки та відновлення стабільності й миру в Європі.

Дослідження ґрунтується на критичному аналізі публікацій на цю тему в авторитетних фахових виданнях із міжнародних відносин, на сторінках яких постійно представляються погляди представників різних наукових шкіл щодо перебігу російсько-української війни та можливих шляхів припинення ескалації. Розглянуто також статистичні дані щодо допомоги держав колективного Заходу Україні Кільського інституту світової економіки й результати опитувань громадської думки в європейських державах щодо продовження підтримки боротьби України Європейською радою з міжнародних відносин. Хронологічно аналіз охоплює дворічний період війни від 24 лютого 2022 р. Головним обмеженням дослідження є те, що конфлікт усе ще триває, то ж його віддалені наслідки для України та європейської безпеки важко передбачити, а тому прогнозувати будь-які сценарії в цій ситуації аналітично складно й може виявитися марною справою.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зміни в середовищі безпеки в Європі під впливом війни

Наскільки глибокі наслідки матиме російсько-українська війна для світу й глобального порядку важко передбачити. Це визначить лише її фінал. Однак уже сьогодні конфлікт помітно змінює контури європейської та євроатлантичної архітектури безпеки. Погоджуємося з Ангелою Стент,

що кінцевим результатом російсько-української війни може стати третя реорганізація євроатлантичної системи безпеки з часів завершення Другої світової війни. Перша відбулася з консолідацією Ялтинсько-Потсдамської системи у два ворогуючі блоки наприкінці 40-х – усередині 50-х років ХХ ст. Друга – наприкінці 80-х – на початку 90-х із розвалом комуністичного блоку й Радянського Союзу, за чим послідувало розширення західних структур і, передусім, НАТО на Схід. Тепер путін своїми діями кидає виклик цьому порядку [19]. Уторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. стало трансформаційним моментом для європейської безпеки, а наслідки Перемоги чи поразки Києва визначають або її подальшу консолідацію й зміцнення, або перспективу тривалих конфліктів, які остаточно розхитають і знищать її основи.

Коли кремль почав повномасштабну війну проти України, він мав переконання, що колективний Захід є фрагментованим і йому бракує стратегічної мети, щоб ефективно протидіяти його зухвалим цілям та моторошним методам [18]. Агресія путіна ґрунтувалася на уявленні про те, що США втрачають інтерес до своїх європейських союзників, а останні – слабкі, розділені й залежні від російських нафти та газу [24]. Він прорахувався. Як підкреслює Стівен Коткін, із початком цієї війни Захід знову відкрив свою багатогранну силу [11]. Критично важливою в цьому процесі була вправна дипломатія Дж. Байдена напередодні та в перші місяці вторгнення. Він і його команда використали розсекречені розвідувальні дані, щоб зміцнити трансатлантичні відносини й об'єднати ширшу демократичну спільноту, уключно з азійськими партнерами (Японією, Південною Кореєю, Тайванем), для запровадження масштабних економічних санкцій проти росії, зміцнення позицій НАТО в Європі та надання допомоги для оборони України [20, с. 314–315]. Сьогодні коаліція, яка підтримує українських військових або запроваджує санкції проти росії, охоплює близько 60 % світового ВВП і 65 % світових військових витрат [24].

У 2022 – першій половині 2023 рр. єдність Заходу перевершила всі очікування, що мало наслідком надання Києву військової, економічної та гуманітарної допомоги на понад 200 мільярдів доларів за два роки війни [14]. Але, на жаль, вона досі не вилилась у чітке бачення стратегії Перемоги України. Замість її формування й неухильного втілення, США стали епіцентром невизначеності щодо цілей Заходу в конфлікті, будучи більше стурбованими тим, щоб не спровокувати подальшу ескалацію, ніж тим, щоб припинити ескалацію, яка триває [18]. Страх перед ескалацією переміг довгострокове стратегічне бачення. Президент Джозеф Байден із

2022 р. незмінно бачив більшу участь НАТО в підтримці України як шлях до Третьої світової війни. Тому США вдалися до обхідних шляхів, щоб координувати військову допомогу Україні державами-членами Альянсу через формат Рамштайну [14].

Нинішня невизначеність щодо довгострокового надання допомоги Україні на фоні тривалої виснажливої війни ризикує не лише дати росії переваги на полі бою, але й ще більше підбадьорити москву, яка вірить, що вона може пережити волю Заходу. У період із серпня по жовтень 2023 р. обсяг новонаданої допомоги Україні різко знизився, а загальна вартість нових пакетів становила лише 2,11 млрд євро – це найнижча сума із січня 2022 р. [22]. І поки Захід продовжує сперечатися щодо подальшої допомоги Україні, росія тихо зміцнює свій контроль над окупованими нею територіями на півдні та сході України. Коли лінія фронту стабілізувалась у 2023 р., під владою окупантів залишалось майже 18 % території України, включаючи близько 25 000 квадратних миль землі, захопленої з лютого 2022 р. [13]. Те, що США і Європа зроблять упродовж першої половини 2024 р., визначить, чи позбудуться вони остаточно залишків ілюзій щодо москви й більш рішуче візьмуть участь у захисті України та основ європейської безпеки. Прогноз для нашої держави значною мірою залежить від майбутньої допомоги Заходу, але навіть за умови її продовження конфлікт, імовірно, ще довго залишатиметься позиційною війною. Успіх України, таким чином, вимагатиме від неї та її західних союзників терпіння до тривалої важкої війни.

Сьогодні Європа переживає найбільш руйнівний військовий конфлікт за кілька поколінь. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну європейська підтримка Києва залишалася сильною, що підкріплювалося готовністю урядів ЄС запровадити 13 раундів санкції проти росії (станом на кінець лютого 2024 р.). Держави та інституції ЄС надали Україні допомоги загалом на понад 144 млрд євро станом на кінець лютого 2024 р. (за даними Кільського інституту світової економіки) – майже вдвічі більше, ніж США [5]. У жовтні 2022 р. ЄС запустив тренувальну місію, у рамках якої до кінця 2023 р. підготовлено близько 40 тис. українських військових (у ній беруть участь 24 країни) [4]. Щоб допомогти українським біженцям, у перші місяці війни уряди ЄС активували так звану Директиву про тимчасовий захист, дозволяючи українцям в'їжджати до ЄС і вільно пересуватися між країнами без проходження звичайних процедур.

28 лютого 2022 р. український уряд подав офіційну заявку на членство в ЄС, у червні того самого року глави держав ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу держави-кандидата, а на грудневому саміті

2023 р. держави-члени й Брюссель дали зелене світло початку офіційних переговорів про вступ України (та Молдови) до ЄС. Ці рішення були серйозною зміною в політиці об'єднаної Європи, досі немислимими, але вторгнення путіна зробило позитивну відповідь на українську заявку стратегічним імперативом. Майбутня стабільність України зараз справедливо розглядається як ключ до майбутньої стабільності Європи. І хоча для захисту Української держави, безсумнівно, знадобляться надійніші гарантії й заходи безпеки (найкраще через членство в НАТО), більшість європейських лідерів розуміють, що політична та економічна інтеграція України в ЄС є важливою для майбутньої стабільності в Європі, так само, як попередні хвили розширення допомогли забезпечити мир на континенті після завершення Другої світової війни.

Що стосується суто військової допомоги, то країни ЄС продовжують наздоганяти, а з другої половини 2023 р. – перевершили США. Зокрема, Німеччина та країни Північної Європи (Данія, Норвегія, Швеція й Фінляндія) виділили значну нову допомогу в останні місяці 2023. Із загальних 25 млрд зобов'язань щодо важкої зброї (січень 2022 р. – жовтень 2023 р.) на США припадає 43 % їх вартості, тоді як на всі країни та установи ЄС разом припадає 47 % [22]. США залишаються найбільшим військовим донором із загальними зобов'язаннями в розмірі понад 44 млрд євро. Але Німеччина швидко наздоганяє їх, військова допомога Берліна зараз перевищує 17 млрд євро [5].

1 лютого 2024 р. 27 країн-членів Євросоюзу погодили чотирирічний пакет допомоги Україні на 50 млрд євро, який у грудні 2023 р. заблокувала Угорщина. Це надзвичайно важливе рішення, бо на фоні блокування республіканцями виділення американської допомоги подальша затримка з наданням підтримки ЄС могла призвести до серйозних проблем в Україні з виплатою зарплат, пенсій та інших критичних витрат. З остаточним затвердженням цього пакету фінансова допомога Києву на наступні роки здається забезпеченою, але це є набагато менш зрозумілим щодо військової підтримки.

ЄС досі не зміг суттєво збільшити свої виробничі можливості з виготовлення боєприпасів через брак планування та прогнозування. Він не спромігся виконати своє зобов'язання й надати Україні один мільйон артилерійських снарядів до березня 2024 р., який пообіцяв забезпечити впродовж року ще навесні 2023-го. За заявою Жозепа Борреля, до березня ЄС виконав обіцянку лише на 52 %, а решту, імовірно – до кінця зими 2024-го [6]. Як результат, із 2,3 млн снарядів, використаних Україною у 2023 р., лише 300 тис. були європейськими [9]. І це відставання має наслідки на полях

битв. На піку українського наступу росія використовувала 25 000–30 000 снарядів на день, тоді як Україна – лише 7 тис. [15]. До кінця ж 2023 р. українські сили випускали близько 2000 снарядів на день, у той час як російська артилерійська потужність, хоч і скоротилася, але була на рівні близько 10 000 снарядів на день [23]. Зіткнувшись із критичною нестачею боєприпасів, українські війська змушені нормувати їх використання. Якщо в майбутньому Україна не зможе створити локальні умови артилерійської переваги, будь-які нові операції призведуть до невиправних утрат українських військ.

Західні союзники Києва змарнували часові переваги, які вони мали у 2022–2023 рр., переживаючи ейфорію від перших невдач росії й сподіваючись, що вдасться уникнути затяжного конфлікту. Замість розширення промислових потужностей у своїх країнах, вони здебільшого надавали Україні боєприпаси з національних запасів або міжнародного ринку. Зараз ці запаси вичерпуються.

На думку старшого наукового співробітника із сухопутної війни в Королівському інституті об'єднаних служб Джека Вотлінга, для досягнення локальної артилерійської переваги Києву знадобиться близько 2,4 млн боєприпасів на рік. Але міжнародним партнерам України, включаючи США, важко буде забезпечити навіть половину цього у 2024 р. [23] Про гострий дефіцит боєприпасів в Україні свідчать і розрахунки військового експерта Густава Гресселя з Європейської ради з міжнародних відносин та публіциста й аналітика Маркуса Велша: Україні потрібно щонайменше 5000 стандартних снарядів на день, або 1,8 млн на рік, для «мінімального захисту» від росії. Оголошені на 2024 р. поставки з Америки та Європи значно нижчі за цей показник – 3600 снарядів на день, або 1,3 млн на рік [16]. Якщо ж Америка припинить військову допомогу через блокаду в Конгресі, Україна потенційно може втратити ще півмільйона снарядів із Заходу протягом року. Гостра нестача боєприпасів ставить під загрозу українські успіхи останніх двох років.

Частково проблема полягає в тому, що багато європейських лідерів, як і очільник Білого дому, досі не спромоглися чітко сформулювати мету допомоги Україні, натомість дотримуючись нечіткої та часто половинчастої стратегії підтримки. Їхній поступовий і повільний підхід до допомоги не дав Києву можливості досягти серйозного прориву під час літнього наступу ЗСУ (добре систематизовано й проаналізовано причини неуспіху України в статті С. Бідла [2]). Політики в уряді Німеччини та деяких інших європейських країн продовжують дивитися на поставку кожної системи озброєння крізь призму того, як на це відповість росія. Найбільшим недоліком Олафа

Шольца є те, що він залишається невизначеним, обговорюючи цілі Заходу щодо підтримки України. Він продовжує використовувати неоднозначну формулу: «росія не повинна виграти, Україна не повинна програти» [15]. Натомість він мав би назвати російську війну тим, чим вона є – нападом на мир у Європі, що створює безпекові ризики для самої Німеччини й цілого континенту. Таке формулювання, імовірно, сприяло б підтримці високого рівня схвалення допомоги Україні німецькою і європейською громадськістю.

Опитування, проведені Європейською радою з міжнародних відносин (ECFR), показують, що підтримка європейцями продовження боротьби України стала зменшуватися. Зміна поки що невелика, але її напрям не залишає місця для сумнівів. Згідно з давнішим опитуванням, проведеним у січні 2023 р. в десяти європейських країнах (Данії, Естонії, Франції, Німеччині, Італії, Польщі, Португалії, Румунії, Іспанії, Швейцарії), у середньому 38 % хотіли, щоб Україна повернула собі всю територію. Але згідно з наступним опитуванням, проведеним у вересні та жовтні в тих самих державах, це число знизилося до 34 % [3]. Для порівняння: вересневі 2023 р. дані по США показують, що 43 % виступають за підтримку України доти, доки вона продовжуватиме воювати [3].

Результати опитування, проведеного ECFR у січні 2024 р. у 12 європейських країнах (Австрія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія та Швеція), показують, що європейці песимістично дивляться на результат війни. У середньому лише 10 % європейців вірять, що Україна переможе. На перемогу росії очікує вдвічі більше. Відповідь більшості опитаних (у середньому 37 %) полягає в тому, що війна закінчиться врегулюванням, і вона з відривом переважає Перемогу України навіть у Польщі. [12] Очікувати врегулювання – не означає віддавати перевагу такому результату, але це свідчить про песимізм щодо можливості Перемоги України. Це ж опитування демонструє зміну географії підтримки України. Раніше загальноприйнятою думкою було те, що найближчі сусіди України є одними з її найбільших прихильників і з погляду урядової підтримки, і з погляду відкритості суспільств для українських біженців. Зараз Україна, здається, має найсильнішу громадську підтримку в далеких Португалії та Франції, тоді як солідарність із нею в деяких найближчих сусідів знижується. Угорщина, де найбільша кількість громадян очікує перемоги росії (31 %) і де більшість респондентів бажали б підштовхнути Україну до врегулювання (64 %), уже не є винятком. Показники Румунії: 18 % вірять, що росія переможе, а 50 % хочуть підштовхнути Україну до врегулювання.

Найпомітніше, однак, те, що в Польщі, яка традиційно позиціонувала себе як одного з найнадійніших прихильників України, лише 17 % вважають, що Україна переможе [12]. На рівні громадської думки також починають накопичуватися неоднозначні почуття до українських біженців і доступу української сільськогосподарської продукції на польський та європейський ринки. Небезпека полягає в тому, що коли ідеться про інтеграцію України до Європейського Союзу, то безпосередні сусіди України можуть стати одними з її найзапекліших противників. Громадська підтримка України в Європі ще не зменшилася кардинально, але європейські лідери повинні краще працювати над тим, аби надати своїм виборцям переконливу теорію про те, як Україна може виграти війну й чому це важливо для майбутнього Європи.

США і Європа повинні зробити більше

Нинішня ситуація на полі бою тривожна для України та її партнерів. Прихильники України не мають чіткої, узгодженої теорії Перемоги, яка б спричинила політичну відповідальність. Києву й Заходу вкрай потрібна стратегія для тривалої війни та забезпечення ресурсами, які б відповідали цій стратегії [18]. Передумовою для досягнення обох цих цілей є чітке визначення Перемоги України: у коротко- й середньостроковій перспективі – ефективна оборона, витіснення окупантів із територій, які вони зайняли після 24 лютого 2022 р., і гарантування безпеки в межах контрольованих Києвом територій, а в довгостроковій перспективі – відновлення територіальної цілісності й суверенітету України в її законних кордонах до 2014 р., що стане запорукою стабільного миру в Європі.

Україна й Захід перебувають у складному стратегічному становищі. Але війна для України не програна й варто остерігатися поразки. Швидка Перемога на полях битв чи переговори, у яких Київ виходить із сильних позицій, нереальні в близькому майбутньому. Але враховуючи роль, яку зовнішня підтримка й обмеження цієї підтримки вже зіграли у війні, за адекватної допомоги з боку Заходу баланс переваг, хоч і не скоро, але може обернутися проти росії. Перспективи кремля в тривалій війні критично залежатимуть від масштабів західної підтримки України.

Коаліція найбагатших і технологічно розвинутих країн дає Україні велику структурну перевагу. Росія ж має лише дві країни – Іран і Північну Корею, – які відкрито допомагають їй у війні, хоча Китай залишається для неї важливою економічною опорою. Загальні оборонні бюджети 54 країн, які підтримують Україну, перевищують 100 млрд дол. на місяць. Натомість нинішня підтримка України коштує цим державам менше 6 млрд дол. щомісяця [23]. Найбільші перешкоди для того, щоб Україна виграла війну, – політичні.

Окремі сили в США і Європі ставлять під сумнів довгострокову підтримку України. Поки що вони в меншості, але множаться й стають гучнішими. Головним ризиком для України є не різка політична зміна на Заході, а повільне розплутування ретельно сплетеної мережі іноземної допомоги. Однак якщо раптова зміна все ж таки станеться, вона буде пов'язана з президентськими виборами в США в листопаді 2024 р. Тому сьогодні політичні лідери в США і Європі повинні зробити все можливе, щоб закріпити фінансову та військову допомогу Україні в довгострокових бюджетних циклах (як це вже зробив ЄС, схваливши в лютому 2024 р. понад 50 млрд євро для України на 2024–2027 рр.), що ускладнить згортання підтримки майбутніми чиновниками.

Якщо підтримка та лідерство США збережуться, Україна матиме міцну основу для сподівань на власне виживання й позитивний для неї фінал тривалої війни. Утрата ж підтримки з боку США мала б драматичний ефект. Європі буде складно замінити військову допомогу США в такому великому масштабі й важко заповнити прогалину лідерства. Якби США спробували змусити Україну до врегулювання шляхом переговорів, європейці мали б мало можливостей для опору. Але будь-яке короткозоре чи поспішне врегулювання поставить під загрозу як безпеку України, так і безпеку Європи та може продемонструвати путіну зменшення прихильності США до гарантування безпеки європейського континенту.

Деякі лідери в західних столицях, а також аналітики, дослідники (наприклад Річард Хаас і Чарльз Купчан [10], Емма Ешфорд та Келлі А. Гріко [1]) зараз стверджують, що Україна повинна зосередитися лише на оборонних заходах і ставати на шлях пошуку домовленостей про припинення війни. Однак ця лінія мислення не враховує ні масштабу цілей росії, ні її неготовності до добросовісних переговорів. Путін, як і раніше, хоче підпорядкувати собі всю Україну, а не окупувати частину її території. На його думку, росія й Україна – єдине ціле, а існування незалежної української нації – це антиросійська змова, сфабрикована іноземним утручанням [9]. Кремль із задоволенням вів би переговори про беззастережну капітуляцію Києва, але в нього сьогодні немає очевидних причин іти на будь-які поступки. Російська економіка витримує війну, зберігаються можливості для додаткової мобілізації. Як очевидно з останніх заяв кремлівського диктатора, зараз він уявляє «спеціальну військову операцію» як багаторічну війну, у якій росії вистачить ресурсів, щоб пережити волю Заходу й перемогти. Переговори, які б велися зараз, ризикують, у кращому випадку, повторити дипломатію Мінських угод, що проклали шлях для набагато агресивнішого вторгнення через вісім років

[7]. Ідея про те, що Україна може обміняти землю на мир і таким чином залишитися вільною на території, яку вона контролює, є фантастикою [14]. Задовільної угоди з позицій слабкості України не може бути досягнуто, і немає жодних підстав вважати, що оборонний підхід України та її партнерів стимулюватиме росію рухатися до припинення вогню. Зараз путін робить ставку на втому від війни на Заході. Ідеальним сценарієм для нього була б друга адміністрація Трампа, яка б припинила підтримку Києва Сполученими Штатами, а інтерес Європи до війни згас би [12].

Подібно до того, як Штати мають подолати свої нинішні внутрішні вагання щодо підтримки України, Європа повинна активізуватися для забезпечення власного захисту, у тому числі й з огляду на перспективу повернення Дональда Трампа в Овальний кабінет [15]. Це відповідало б інтересам безпеки кожної європейської держави. Європейці не можуть змінити власної географії. Їх не відділяє від війни великий океан. Саме колективний мирний європейський порядок зазнав нападу з боку росії, тому в Європі немає вибору, крім сприяння українській Перемозі. Одноосібно (без США) підтримувати Україну було б значно складніше, але, на думку члена німецького Бундестагу Норберта Реттгена, це не неможливо. Тільки ВВП Німеччини майже вдвічі перевищує ВВП росії, а ЄС загалом у сім разів більший за російський. Поділяємо його переконання, що аби активізувати потенціал ЄС як геополітичного гравця, Німеччина повинна відповідати своїй лідерській ролі в блоці в справі підтримки України. У 2023 р. військова допомога Німеччини Україні вже становила близько 4 млрд євро, уключаючи танки й системи протиракетної оборони, і ця сума буде подвоєна у 2024 р. [15] Але щоб продовжувати удари по російській інфраструктурі та лініях постачання, Україні потрібні крилаті ракети, такі як Taurus, а також винищувачі для забезпечення переваги в повітрі. Справжня причина відмови від передачі Києву цієї зброї полягає в тому, що вона надзвичайно ефективна й Олаф Шольц побоюється, що її успішне використання може спровокувати ескалацію з боку росії [15]. Хоча дорогоцінний час утрачено, для канцлера Німеччини ще не пізно діяти більш рішуче.

Для того ж, аби швидко забезпечити постачання Україні більшої кількості артилерійських снарядів, ЄС повинен, по-перше, обмежити поставки боєприпасів третім сторонам, щоб мати можливість зробити набагато більшу частку наявного виробництва доступною для України. По-друге, якщо Конгрес не схвалить фінансування України, Європі варто використати власні ресурси, щоб «купувати боєприпаси в США, аби заповнити прогалину» [16]. Нещодавно Високий представник ЄС із питань закордонних справ і політики безпеки Жозе Борель заявив, що поставки

боєприпасів із Євросоюзу третім сторонам наразі становлять близько 40 % європейських потужностей, то ж варто це припинити, аби мати можливість перенаправити їх Україні [16]. Багато політиків у німецькому Бундестазі поділяють цю думку. Так, голова німецько-української парламентської групи Робін Вагенер зажадав від Європи «діяти віддано», бо «було б скандалом, якби Україні довелося віддати свою землю, поки заповнюються склади в інших місцях» [16].

Для безперервного постачання боєприпасів у майбутньому необхідне збільшення військового виробництва та розширення виробничих можливостей європейських країн. Отримання Києвом крилатих ракет середньої й великої дальності, винищувачів F-16, додаткових систем протиповітряної оборони (Patriot і ракет IRIS-T) та необхідної кількості артилерійських снарядів дають змогу ефективно тиснути на російські сили й здобути перевагу на полі бою. Українська Перемога вимагає від Європи інвестування у свій оборонний промисловий потенціал, щоб вона могла підтримувати Україну, навіть якщо Вашингтон зупиниться. Путін розраховує пережити підтримку України Заходом, і ця його ставка повинна бути хибною. За оцінками експертів Кільського інституту світової економіки, Європі доведеться принаймні подвоїти свої поточні зусилля з військової допомоги Україні, якщо Сполучені Штати не схвалять подальшої підтримки [5]. Це виклик, але, зрештою, – питання політичної волі. Країни ЄС є одними з найбагатших у світі, і досі вони не витратили навіть 1 % свого ВВП 2021 р. на підтримку України [5].

Крім розширення своїх виробничих потужностей, партнери України можуть зробити більше, щоб уповільнити виробництво озброєнь у росії, зокрема, через належне дотримання санкцій ЄС таким чином, аби унеможливити обхід їх росією через треті сторони та запровадити набагато жорсткіші санкції проти Ірану задля припинення поставок товарів, які використовуються для виготовлення безпілотників (де виявляють західні компоненти) [15].

Перемога України не буде визначатися лише на полі бою. Стратегічно західні країни повинні активізувати свої зусилля з інтеграції Києва до своїх інституцій. Можливо, найбільш суттєвою підтримкою, яку Європа може запропонувати Україні, є прямий шлях до вступу в ЄС як єдиний спосіб зафіксувати своє майбутнє як самодостатньої європейської, демократичної й правої країни – з усіма перевагами фінансової та безпекової підтримки, які передбачає членство в ЄС. Грудневе 2023 р. рішення Європейської ради розпочати передвступні переговори з Україною та Молдовою були важливими в цьому відношенні (це вже велика перемога Європи й

України), однак це є лише першим кроком на довгому шляху інтеграції до клубу, зважаючи на вимоги щодо реформ в Україні і необхідність непростих рішень у самому ЄС. Політики повинні працювати над поглибленням зв'язків між Україною та об'єднаною Європою, навіть якщо повне членство в ЄС, найімовірніше, є нереальним для Києва до закінчення війни.

Ще один ключ до протидії московській стратегії виснаження та руйнування й відновлення міцної основи регіональної безпеки в Європі – рішучі конкретні дії в напрямі майбутнього вступу України до НАТО. Членство Києва в Альянсі є єдиним довгостроковим засобом для стримування майбутніх нападів росії. Поки вона воює, Україна не вступить до НАТО – це зрозуміло. Але вже зараз, аби завадити росії постійно загрожувати Києву в довгостроковій перспективі, в Альянсі повинні серйозно розглянути сценарій, як і коли він зможе прийняти Україну, аби питання українського членства просувалося вперед. Якщо за результатами боїв росія збереже контроль над частиною української території (українська небажаний для України й Заходу результат, якого вони максимально прагнуть не допустити та ніколи не визнають захоплених регіонів частиною РФ), територія під контролем українського уряду має бути захищена від майбутніх загроз через членство в НАТО, щоб завадити росії й далі розпалювати нестабільність у Європі.

Офіційне запрошення України до НАТО малоімовірне під час цьогорічного саміту організації у Вашингтоні. Але ця зустріч могла б дати старт обговоренню чіткого плану прийняття нашої держави до Альянсу, запровадивши щось на кшталт оголошення про початок передвступних переговорів (наприклад як це заведено в ЄС і як він зробив у грудні 2023 р. щодо членства України) [14]. Надалі багато залежатиме від успіху українських операцій з оборони й визволення своєї території та подальших реформ оборонного сектору. Україна вже має найбоєздатнішу, загартовану в боях армію в Європі, яка стане активом, а не пасивом Альянсу. Потрібні рішучі конкретні дії з боку НАТО на липневому саміті, які продемонструють, що майбутнє України – в Альянсі. Це також є можливістю для Джозефа Байдена зафіксувати успіхи своєї політики щодо Києва перед президентськими виборами в США у 2024 р.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Оскільки лінія фронту сьогодні перебуває в територіальному глухому куті, шанси України відновити повний контроль над окупованими

територіями силою зброї у 2024 р. виглядають невеликими. Але оборонна стратегія, зосереджена на діалозі з росією, була б фундаментально помилковою й катастрофічно наївною. Будь-яке перемир'я чи заморожування конфлікту провело б лінію через південну та східну Україну, залишило б мільйони українців під владою росії, призвело б до появи розділеної держави без надії приєднатися до НАТО. Путін міг би оговтатися, перегрупуватися й знову атакувати та дестабілізувати Україну всіма доступними засобами.

Захід фактично зараз стоїть перед вирішальним вибором – підтримати Україну, аби вона могла захистити свою територію та відновити сили для наступальних операцій, відвоювання захоплених земель і виснаження загарбника до тієї міри, щоб нав'язати міцний мир, або поступитися росії, яка вірить, що може пережити волю Заходу. Перший результат бажаний не лише для українців. Для Європи успіх чи невдача в боротьбі України визначить безпеку всього континенту, для США – майбутнє світового порядку, який вони очолюють.

Вироблення й дотримання послідовної і реалістичної стратегії Перемоги України вимагатиме більшої та швидшої військової допомоги США і ЄС, інвестування Європи у свій оборонний промисловий потенціал, посилення санкцій проти росії та краще забезпечення їх виконання, відкриття шляху приєднання України до НАТО і ЄС. Це принесе користь усім європейцям, відновивши й розширивши зону миру, процвітання й стабільності на континенті.

REFERENCES

1. Ashford, E. & Grieco, K. (2024). How Ukraine Can Win Through Defense. A New Strategy Can Protect Kyiv and Stop Moscow From Winning. *Foreign Affairs*, January 10. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/how-ukraine-can-win-through-defense>
2. Biddle, S. (2024). How Russia Stopped Ukraine's Momentum. A Deep Defense Is Hard to Beat. *Foreign Affairs*, January 29. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/how-russia-stopped-ukraines-momentum>
3. Dennison, S. & Zerka, P. (2023). Europe's Emerging War Fatigue. How to Shore Up Falling Support for Ukraine. *Foreign Affairs*, December 18. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/europes-emerging-war-fatigue>
4. EU Military Assistance Mission in support of Ukraine. *European External Action Service*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eumam-ukraine_en?s=410260
5. Europe has a long way to go to replace US aid – large gap between commitments and allocations (2024). *Kiel Institute for the World Economy*, February 16. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/news/europe-has-a-long-way-to-go-to-replace-us-aid-large-gap-between-commitments-and-allocations/>

6. EU to provide Ukraine with 1 million of ammunition by the end of the year: results of the meeting between Denys Shmyhal and Josep Borrell. *Government Portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/yes-nadast-1-mln-neobkhydnykh-ukraini-boieprypasiv-do-kint-sia-tsoho-roku-pidsumky-zustrichi-denysa-shmyhalia-ta-zhozepa-borrelia>
7. Fix, L. & Kimmage, M. (2023). A Containment Strategy for Ukraine. How the West Can Help Kyiv Endure a Long War. *Foreign Affairs*, November 28. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/containment-strategy-ukraine>
8. Fix, L. & Kimmage, M. (2023). Will the West Abandon Ukraine? Kyiv Must Prepare for a Possible Change of Heart in America and Europe. *Foreign Affairs*, September 12. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/will-west-abandon-ukraine>
9. Gressel, G. (2024). Ukraine's survival: Three scenarios for the war in 2024. *European Council on Foreign Relations*, 31 January. URL: <https://ecfr.eu/article/ukraines-survival-three-scenarios-for-the-war-in-2024/>
10. Haass, R. & Kupchan, Ch. (2023). Redefining Success in Ukraine. A New Strategy Must Balance Means and Ends. *Foreign Affairs*, November 17, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/redefining-success-ukraine>
11. Kotkin, S. (2022). The Cold War Never Ended. Ukraine, the China Challenge, and the Revival of the West. *Foreign Affairs*, May/June. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-01-27/putin-doctrine>
12. Krastev, I. & Leonard, M. (2024). Wars and elections: How European leaders can maintain public support for Ukraine. *European Council on Foreign Relations*, 21 February. URL: <https://ecfr.eu/publication/wars-and-elections-how-european-leaders-can-maintain-public-support-for-ukraine/>
13. Lewis, D. (2024). The Quiet Transformation of Occupied Ukraine. Away From the Frontlines, Russia Cements Its Conquest. *Foreign Affairs*, January 18. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/quiet-transformation-occupied-ukraine>
14. Polyakova, A. & Goldgeier, J. (2024). Why NATO Needs Ukraine. Kyiv's Survival and Europe's Security Depend on a More Unified Front. *Foreign Affairs*, February 1, 2024. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/why-nato-needs-ukraine>
15. Röttgen, N. (2023). Europe Must Ramp Up Its Support for Ukraine. Abandoning Kyiv Would Embolden Russia—and Lead Only to More War. *Foreign Affairs*, December 22. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/europe-must-ramp-its-support-ukraine-rottgen>
16. Schuller, V. K. (2024). Der Ukraine geht die Munition aus. *F.A.S.* URL: <https://zeitung.faz.net/fas/top-themen/2024-02-11/c43d6d9169013084c40b515dafd18a26/?GEPC=s1&fbclid=IwAR01A4Uz5QLWEj9y7SkIVcEHilk6R63ek75bwq3nwTxmYy17gDRS7w9CxM4>
17. Seely, B. (2023). The Russian Way of War. Moscow Wants to Weaken NATO in Ukraine, Not Just Win Battles. *Foreign Affairs*, November 24. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russian-way-war>
18. Sherr, J. (2024). The Moment of Truth. *The International Centre for Defence and Security*. URL: https://icds.ee/en/the-moment-of-truth/?fbclid=IwAR0pp-1VBAd-uwK74CDg0X8Tu1Xu50kNbVScRID1fTjjdvCIWQwp_PYFxE
19. Stent, A. (2022). The Putin Doctrine. A Move on Ukraine Has Always Been Part of the Plan. *Foreign Affairs*, January 27. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-01-27/putin-doctrine>

20. Sydoruk, T., Pavliuk, V., Shuliak, A. (2023). Russia's war against Ukraine and the transformation of the Euro-Atlantic Security Architecture. *Politics in Central Europe*, 19(2), 2023, 305–323. (314–315)

21. The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war>

22. Ukraine Support Tracker. *Kiel Institute for the World Economy*. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

23. Watling, J. (2024). The War in Ukraine Is Not a Stalemate. Last Year's Counter-offensive Failed – but the West Can Prevent a Russian Victory This Year. *Foreign Affairs*, January 3. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/war-ukraine-not-stalemate>

24. Zakaria, F. (2024). The Self-Doubting Superpower. America Shouldn't Give Up on the World It Made. *Foreign Affairs*, January/February 2024. URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/self-doubting-superpower-america-fareed-zakaria?utm_medium=newsletters&utm_source=twofa&utm_campaign=The%20Self-Doubting%20Superpower&utm_content=20231215&utm_term=FA%20This%20Week%20-%20112017

25. Zelenskyy talks Israel, US elections with Fox's Benjamin Hall, and Ukraine's place among 'global risks. *Fox News*. URL: <https://www.foxnews.com/world/zelenskyy-talks-israel-us-elections-foxs-benjamin-hall-says-ukraine-global-risks>

Матеріал надійшов до редакції 05.04.2024 р.

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 355.402(405.1)

Вячеслав Баліцький,

кандидат юридичних наук, доцент,

викладач другої кафедри

Першого навчально-наукового інституту,

Воєнна академія імені Євгенія Березняка,

ORCID ID: 0000-0003-1272-7920,

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-223-234

**МІЖОСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ В ЗАКОРДОННИХ
ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ
НА СТАН БЕЗПЕКИ**

У статті розглянуто проблеми розв'язання міжособистісних конфліктів у закордонних дипломатичних установах (ЗДУ) України, локалізації їх можливих негативних впливів на стан забезпечення безпеки ЗДУ, організаційні ролі керівництва й офіцерів безпеки (ОБ).

На сьогодні у світі саме політика визначає умови існування взятої окремо чи у співтоваристві людини, родини, країни та всієї земної цивілізації. Незважаючи на величезну різноманітність політичних ситуацій у різних країнах і регіонах, більшість внутрішньополітичних, регіональних і міжнародних процесів мають схожу природу й моделі розвитку (співробітництво чи конфлікти, інтеграція або дезінтеграція, протистояння чи компроміси тощо). Однак спільним для всіх процесів є дедалі частіше та тісніше співвідношення інтересів особи, держави й суспільства.

Сучасні негативні тенденції світового розвитку, як-от посилення боротьби за природні ресурси, збереження напруженості в окремих державах і регіонах, прискорення гонки озброєнь, прояви тероризму, організованої злочинності, контрабанди, розповсюдження наркотичних засобів і зброї, нелегальна міграція, торгівля людьми, збереження загрози ескалації заморожених конфліктів і поява нових джерел міжнародної напруженості, зокрема ведення щодо України неоголошеної агресивно-гібридної війни рф та активізація розвідувальної підривної діяльності її спецслужб, покладають на спеціальні органи України завдання найефективнішого забезпечення

зовнішньополітичної й національної безпеки держави, зокрема безпеки українських закордонних дипломатичних установ, їхніх співробітників і членів сімей, а також відряджених за кордон українських володільців державної таємниці.

Саме комплексний характер розв'язання проблем забезпечення безпеки ЗДУ, передусім можливого негативного впливу міжособистісних конфліктів у дипломатичних колективах на стан їх безпеки, диктує необхідність їх глибокого наукового опрацювання. Результати такого виду роботи стануть підґрунтям для подальшого вдосконалення державних політико-правових актів, відомчих наказів, указівок, інструкцій і відповідних практичних рекомендацій керівництву й ОБ ЗДУ для належного виконання ними своїх службових обов'язків.

Ключові слова: міжособистісні конфлікти, морально-психологічний клімат ЗДУ, стан безпеки, безпека персоналу ЗДУ, роль офіцерів безпеки.

Viacheslav Balitskyi,
Yevhenii Bereznyak Military Academy,
ORCID ID: 0000-0003-1272-7920

INTERPERSONAL CONFLICTS IN UKRAINE'S FOREIGN DIPLOMATIC INSTITUTIONS AND THEIR IMPACT ON THE SECURITY STATE

The article examines the problems of resolving interpersonal conflicts in foreign diplomatic institutions (DFIs) of Ukraine, localization of their possible negative effects on the state of security provision of FDIs, organizational roles of management and security officers (SOs).

Today, in the world, it is politics that determines the conditions of existence of a person, family, country, and the entire earthly civilization, taken individually or in community. Despite the huge diversity of political situations in different countries and regions, most domestic political, regional and international processes have a similar nature and development models (cooperation or conflicts, integration or disintegration, confrontation or compromises, etc.). However, common to all processes is an increasingly frequent and closer relationship between the interests of the individual, the state and society.

Current negative trends in world development such as the strengthening of the struggle for natural resources, the maintenance of tensions in individual states and regions, the acceleration of the arms race, manifestations of terrorism, organized crime, smuggling, the distribution of narcotics and

weapons, illegal migration, human trafficking, the continued threat of escalation of frozen conflicts and the emergence of new sources of international tension, in particular, the conduct of an undeclared aggressive-hybrid war by the Russian Federation against Ukraine and the intensification of the intelligence and subversive activities of its special services, entrust the special bodies of Ukraine with the task of most effectively ensuring the foreign policy and national security of the state, in particular the security of Ukrainian foreign diplomatic institutions, their employees and family members, as well as those posted abroad Ukrainian owners of state secrets.

It is the complex nature of solving the problems of ensuring the security of the ZSU, above all the possible negative impact of interpersonal conflicts in diplomatic teams on the state of their security, that dictates the need for their in-depth scientific study. The results of this type of work will become the basis for further improvement of state political and legal acts, departmental orders, directives, instructions and relevant practical recommendations to the management and OB ZDU for the proper performance of their official duties.

Key words: interpersonal conflicts, moral and psychological climate of ZSU, state of security, safety of ZSU personnel, role of security officers.

1. ВСТУП

Мета статті – дослідження проблем розв’язання міжособистісних конфліктів у колективах закордонних дипломатичних установ України та локалізація їх можливого негативного впливу на стан безпеки ЗДУ.

Для досягнення поставленої мети сформульовано й виконано такі завдання:

- проаналізувати наукові підходи до визначення предмета врегулювання міжособистісних конфліктів і дослідження їхніх характеристик;
- узагальнити причини виникнення міжособистісних конфліктів у колективах ЗДУ та наслідки їх можливого негативного впливу на стан безпеки;
- проаналізувати й узагальнити організаційні дії адміністрації й ОБ, шляхи підвищення ефективності їхньої діяльності, зокрема з попередження та локалізації міжособистісних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики впливів міжособистісних конфліктів у колективах установ і відомств України останнім часом приділено належну увагу вітчизняними

науковцями, однак представниками відомчої наукової думки вказаній проблематиці уваги приділено ще недостатньо. Теоретичною базою для проведення цього наукового дослідження впливу можливих негативних міжособистісних конфліктів у колективах ЗДУ України на стан їхньої безпеки стали законодавчі й нормативні акти, наукові праці вітчизняних та іноземних авторів, які стосуються аналізу й оцінок безпекової ситуації в країнах акредитації, зокрема й у дипломатичних представництвах України за кордоном, ролі адміністрації та ОБ щодо їх виявлення, попередження й локалізації.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На забезпечення стабільного функціонування дипломатичних установ України за кордоном суттєвий вплив мають планування та здійснення низки заходів із забезпечення їхньої безпеки в країнах акредитації, безпеки їхніх співробітників і членів сімей, а також деяких інших категорій відряджених за кордон українських громадян, ураховуючи, що *ефективне функціонування кожної дипломатичної установи України за кордоном можливе лише під час формування стійкої й доброзичливої атмосфери та встановлення ділових міжособистісних взаємин між членами всього колективу*.

Для виконання цього завдання в ЗДУ вкрай потрібне своєчасне створення та постійне підтримання й зміцнення стійкої морально-психологічної атмосфери (системи політико-виховної та попереджувальної профілактичної роботи), адже особливістю праці співробітників ЗДУ є їх професійна діяльність в умовах закордону, де звичне коло спілкування значно звужується. Як свідчить практика, співробітники дипломатичних установ з урахуванням специфічного статусу навіть після закінчення робочого дня змушені спілкуватися переважно зі своїми колегами, а ієрархічні стосунки зберігаються між ними навіть у неформальній обстановці в позаробочий час. Тому службові відносини часто змішуються з особистими, а наявність відповідного ритму роботи та необхідності адаптації до нових умов життя створюють певні передумови до можливого формування несприятливої морально-психологічної атмосфери (мікроклімату) в дипломатичних колективах ЗДУ України за кордоном.

Соціально-психологічний клімат у колективі – це притаманний кожному колективу стійкий психічний настрій, який значно впливає на взаємини людей, їх ставлення до праці та навколишнього середовища [1, с. 331].

Тобто *соціально-психологічний клімат* – це результат спільної діяльності людей, їх міжособистісних відносин. Він проявляється в

групових ефектах, таких як загальний настрій і колективна думка, індивідуальне самопочуття в колективі тощо. Зазначені ефекти відображаються у відносинах, пов'язаних із виробничим процесом та виконанням загальних завдань колективу [2, с. 260].

Тому морально-психологічний клімат як стан групової психіки й сукупності ставлення членів колективу до умов і характеру спільної діяльності, до колег по роботі, керівника колективу – це *якісна сторона міжособистісних відносин*, яка проявляється у вигляді сукупності психологічних умов, що сприяють або перешкоджають спільній продуктивній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі.

Проблема досягнення згуртованості в дипломатичному колективі ускладнюється умовами перебування персоналу за кордоном, які *характеризуються такими важливими обставинами та чинниками* [3, с. 35–36]:

- відірваність від Батьківщини, усього звичного, що оточувало людину протягом багатьох років життя, уключаючи різноманітні сімейні клопоти (діти шкільного віку, похилого віку батьки, що залишилися вдома, родинні традиції);

- деякі зі співробітників українських дипломатичних установ шукають спілкування з іноземцями, найчастіше зі своїми колегами з партнерських дипломатичних місій, акредитованих у країні перебування. Серед них вони знаходять своєрідну «віддушину» після щоденної рутини у власному колективі, нерідко ділячись із ними своїми проблемами, негараздами, можливими труднощами, характеризуючи при цьому певним чином і своїх колег;

- місцеве населення здебільшого суттєво відрізняється від співвітчизників своїм віросповіданнями, національними традиціями, менталітетом. Саме тому дипломати із самого початку перебування за кордоном опиняються в абсолютно незвичному середовищі й процес їх адаптації до нових умов дещо затягується;

- обмеженість у свободі пересування як по країні акредитації, так і за її межами;

- проблеми з працевлаштуванням дружин і дорослих членів сімей співробітників ЗДУ, особливо тих, які мають вищу освіту, працювали в Україні в престижних установах і на високих посадах;

- посилення негативного впливу оточення у зв'язку з можливим загостренням внутрішньополітичної ситуації в країні перебування або активізації діяльності кримінальних елементів чи груп, особливо міжнародних терористичних, і структур організованої злочинності;

- наявність серед персоналу ЗДУ або членів сімей співробітників інтриганів, пліткарів, підбурювачів та інших так званих «доброзичливців».

Тому в колективах ЗДУ закономірно виникають заздрість, неприязнь до тих, хто живе краще, невгамовне бажання досягти їхнього рівня за будь-яких обставин. Вступаючи в незаконні фінансові оборудки з місцевим громадянами, вони беруть позички й товари в кредит, не маючи реальних можливостей їх погашення або оплати.

Найважливішими ознаками сприятливої морально-психологічної атмосфери в колективах ЗДУ є:

– *об'єктивні*:

- високі показники результатів діяльності;
- низька плинність кадрів;
- високий рівень трудової дисципліни;
- відсутність напруженості й конфліктності в колективі;

– *суб'єктивні*:

• довіра та висока вимогливість один до одного, сприятлива та ділова критика;

• вільне висловлення своєї думки під час обговорення питань, які стосуються всього колективу ЗДУ;

• відсутність тиску керівників на підлеглих і визнання за ними права приймати значущі для колективу рішення;

• достатня інформованість членів колективу про виконані завдання та справи;

• задоволеність кожного члена ЗДУ належністю до колективу;

• високий ступінь емоційного включення й взаємодопомоги в ситуаціях, які викликають фрустрацію в когось із членів колективу;

• узяття на себе відповідальності за стан справ у колективі кожним членом.

Характер морально-психологічного клімату в колективах ЗДУ залежить від рівня групового розвитку. Між станом психологічного клімату в колективі й ефективністю суспільної діяльності його членів, їх згуртованістю існує системний позитивний зв'язок. *Оптимальне управління діяльністю та кліматом колективу потребує спеціальних знань і вмінь від керівного складу ЗДУ та ОБ.*

Спеціальні заходи, які для цього рекомендуються науковцями [2; 4]:

– науково аргументований підбір, навчання й періодична переатестація керівного складу ЗДУ;

– комплектування первинних дипломатичних колективів і наступна ротація персоналу з урахуванням психологічної сумісності;

– застосування соціально-психологічних методів, що сприяють виробленню в членів колективу навичок ефективного взаєморозуміння й взаємодії тощо.

Морально-психологічний клімат у ЗДУ залежить також і від стилю керівництва. Для його вдосконалення й оптимізації керівнику ЗДУ потрібно опиратися на найбільш активних, свідомих й авторитетних членів колективу.

Які ж обставини чи умови щоденної життєдіяльності формують світогляд і настрої персоналу, морально-психологічний клімат у колективі ЗДУ?

Можна виокремити багато таких впливів. Зокрема, важливе значення мають, наприклад, особливості організації праці – змінність, ритмічність, ступінь взаємозаміни працівників, рівень самостійності тощо. Впливають також санітарно-гігієнічні умови праці – температура, вологість, освітленість, шум тощо [5, с. 201].

Є й інший поділ факторів впливу на діяльність організації, установи – це передусім урахування її *залежності від зовнішнього та внутрішнього середовищ*.

Внутрішнє середовище організації визначається внутрішніми змінними, тобто ситуаційними факторами всередині ЗДУ. Основними внутрішніми змінними в установі є цілі, структура, завдання, технологія й люди.

Щодо *зовнішнього середовища* організації, то в науковій думці уявлення про значення цього середовища та необхідність урахування його впливу на діяльність установи з'явилися ще в кінці 50-х років минулого століття. Це стало одним із найважливіших внесків системного підходу в науку управління, оскільки передбачає необхідність для керівника ЗДУ розглядати свою організацію (установу) як цілісність, яка складається із взаємопов'язаних частин, що, зі свого боку, пов'язані ще й із зовнішнім світом. Зовнішній світ мінливий і це позначається на діяльності установи, яка залежить від зовнішнього світу щодо наявних ресурсів, енергії, кадрів.

Отже, потрібно вміти виявляти важливі фактори в оточенні ЗДУ, які, відповідно, впливають на установу, та пропонувати способи реагування на їх зовнішні впливи. Урахувати всі фактори впливу було б даремною тратою часу. Керівництву ЗДУ потрібно першочергово враховувати лише ті з них, від яких залежить загальний успіх організаційної діяльності.

Фактори зовнішнього середовища українські науковці [2, с. 249] поділяють на дві групи:

– *прямої дії*, тобто ті, що безпосередньо впливають на діяльність установи й залежать від цієї діяльності (постачальники, матеріали, капітал, трудові ресурси, споживачі, законодавчі акти, державні органи);

– *непрямої дії*, тобто котрі впливають не безпосередньо, а через певні механізми й взаємини (технологія, стан економіки, соціально-культурні обставини: установки, життєві цінності, традиції, політичні умови, міжнародне оточення тощо). Фактори непрямої дії мають об'єктивну властивість впливати через фактори прямої дії.

Зазначені фактори також відповідно впливають на *зародження та розвиток міжособистісних спорів і конфліктів* у колективах закордонних дипломатичних установ України.

Міжособистісні конфлікти, як і будь-які інші взаємодії людей, регулюються нормами соціальної поведінки. Нормативне регулювання конфліктів робить систему спілкування більш стабільною, визначає довгостроковий порядок розвитку й розв'язання можливих міжособистісних конфліктних ситуацій.

Велике значення при цьому мають моральні норми, які стосуються наших уявлень про добро і зло, правильну й неправильну поведінку, справедливість та порядність тощо. При цьому діють норми, відповідно до яких учасники міжособистісного конфліктного спілкування отримують можливість належно оцінювати сам конфлікт, себе й іншу сторону в ньому.

Тому *профілактика зародження можливого міжособистісного конфлікту в ЗДУ є важливою як у соціальному, так і в особистісному плані*. Актуальними її завданнями залишаються володіння необхідними нормами соціальної поведінки й відповідними віковими особливостями людини, які відповідають сучасним уявленням про соціальну компетентність.

Наявність загальної мети й досвід спільної діяльності зближують партнерів. Чим краще вони усвідомлюють сутність окремих елементів конфлікту, тим легше їм знайти засіб ефективного його розв'язання.

Міжособистісний конфлікт може супроводжуватися наростанням у колективі настроїв песимізму й нехтування звичаями. Він може викликати нові, більш деструктивні конфлікти. Такий конфлікт часто призводить до зниження рівня організації системи, дисципліни та, як наслідок – зниження ефективності спільної колективної діяльності [6, с. 407].

Деструктивний вплив конфлікту на особистісному рівні виражається в таких наслідках [6, с. 407]:

- негативний вплив на соціально-психологічний клімат у колективі: з'являються ознаки негативного психічного стану (почуття пригніченості, песимізму, тривоги), що призводить людину в стан стресу;
- розчарування у своїх можливостях й особистих здібностях;
- виникнення почуття невпевненості в собі, утрата колишньої мотивації, руйнування наявних ціннісних орієнтирів та образів поведінки. У

гіршому випадку наслідком міжособистісного конфлікту можуть стати й розчарування, утрата віри в колишні ідеали тощо;

- негативне оцінювання людиною своїх партнерів за спільною діяльністю, розчарування у своїх колегах і нещодавніх друзях;

- реакція людини на конфлікт через захисні механізми, які проявляються в різних формах негативної поведінки:

- відступ – мовчанка, відсутність захопленості, відокремлення індивідів;

- інформація, що лякає – критиканство, лайка, демонстрація своєї переваги над іншими членами колективу (групи);

- твердий формалізм – формальна ввічливість, буквоїдство, установлення твердих норм і принципів поведінки в колективі (групі), спостереження за іншими;

- перетворення всього на жарт;

- розмови на сторонні теми, замість ділового обговорення проблем;

- постійний пошук винних, обвинувачення в усіх бідах окремих членів.

Головну роль у процесі формування морально-психологічного клімату в колективі ЗДУ, зазвичай, відіграє керівник дипломатичної установи. А оскільки виконання завдань забезпечення безпеки закордонних установ є одним із найважливіших напрямів діяльності не лише МЗС, а й розвідувальних органів України, то офіцери безпеки й інші співробітники зовнішньої розвідки зобов'язані сприяти йому в підтриманні здорового морально-психологічного мікроклімату в колективі дипломатичної установи. Адже всі негативні процеси і явища, які відбуваються в колективі співгромадян за кордоном, є реальною загрозою не лише безпеці дипломатичних установ, а й діяльності зовнішньої розвідки зокрема та зовнішньополітичним і національним інтересам нашої держави загалом [3; 7].

Тому попереджувальна й профілактична робота за цим напрямом повинна включати обов'язково й заходи з організації протидії спрямуванню іноземних спецслужб, міжнародного тероризму, транснаціональних оргзлочинних структур шляхом відстеження процесів, які відбуваються в колективах співгромадян, окремих негативних проявів та їх можливих серйозних наслідків для забезпечення безпеки й нормального функціонування ЗДУ, проведення необхідних оперативно-розшукових заходів із протидії, а також постійної індивідуальної роботи, у якій важливе місце посідає об'єднання колективу, створення сприятливого мікроклімату взаємин і здорової морально-психологічної атмосфери [3; 7].

Наскільки нормальним буде морально-психологічний клімат у дипломатичній установі, безпосередньо залежить від роботи кадрового підрозділу МЗС України ще на етапі відбору та підготовки співробітників до

виїзду в довготривалі закордонні відрядження. За результатами матеріалів особових справ кандидатів і рекомендацій керівників відповідних підрозділів визначаються ділові й особисті якості претендентів на виїзд. З'ясовуються стосунки в сім'ї, здатність претендента й членів родини довгостроково перебувати за кордоном, зокрема за станом здоров'я. Готовність дружини (чоловіка) працювати в дипломатичній установі на допоміжних не дипломатичних посадах (прибиральниці, двірника, садівника, кухарки, чергового коменданта), брати активну участь у житті дипломатичного колективу, а також надавати посильну допомогу в разі необхідності (підготовка до офіційних прийомів у дипломатичній установі, державних свят тощо). Адже потрібно передбачити навіть питання можливості утримання членів сім'ї дипломатом, їх працевлаштування за кордоном, продовження навчання дітей та ін. Якщо на етапі підбору всі зазначені питання буде вивчено й доведено до кандидатів реалії, у яких їм доведеться працювати за кордоном, то більшості проблем вдасться уникнути.

На жаль, проблематичних питань у формуванні й підтриманні стійкої морально-психологічної атмосфери в колективах дипломатичних установ України за кордоном у сучасних умовах залишається ще більше, ніж достатньо [3, с. 237].

Водночас, на думку автора, цілком очевидно, що *своєчасне здійснення відповідних організаційно-управлінських, політико-виховних та профілактичних заходів може звести до мінімуму негативні прояви в ЗДУ та значно оздоровити морально-психологічну обстановку й мікроклімат у дипломатичних колективах України за кордоном, особливо що стосується фундаментального зміцнення їх комплексної безпеки.*

Факторів негативного впливу міжособистісних стосунків на колективи ЗДУ та стан їхньої безпеки багато, а готових рецептів їх своєчасного виправлення ще не напрацьовано. Тому зазначені проблемні питання в подальшому потребуватимуть продовження наукових пошуків і підвищення професійної уваги фахівців.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Гуманістичний підхід до розв'язання міжособистісних конфліктів у колективах ЗДУ можливий за глибокого розуміння самої їх суті, причин, стадій протікання, типів і функцій. Важливим є постійне вивчення офіцерами безпеки особистих якостей персоналу ЗДУ, що значною мірою

дає змогу визначити відповідний стиль спілкування та попереджувальний спосіб реагування на ймовірне зародження різноманітних конфліктних ситуацій.

Потрібно постійно відстежувати ймовірні ознаки назрівання в ЗДУ небажаних проявів, таких як плітки чи інтриганство. Адже внаслідок розвитку цих негативних явищ у колективі починають руйнуватися його цілісність та єдність. Об'єкту потрібно однозначно ініціювати попереджувальні й профілактичні заходи щодо таких осіб, про які доцільно інформувати весь колектив, чітко й переконливо аргументуючи наявність підстав для можливого навіть дострокового припинення їм закордонних відряджень.

Особливу увагу потрібно приділяти сім'ям новоприбулих дипломатів, передусім дружинам, які здебільшого не працюють у країні перебування, а лише займаються домашнім господарством. Саме такі представниці прекрасної статі здатні розбалансувати та розвалити згуртований колектив через плітки й інтриги. Зазначене частково або й повністю може вирішуватися, якщо дружини співробітників будуть працевлаштовані хоча б на допоміжних посадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт з дисципліни «Основи психології та педагогіки» / уклад.: Л. А. Мацко, М. Д. Прищак, Т. В. Первушина. Вінниця: ВНТУ, 2016, 56 с.
2. Ішмуратов, А. Т. (1996). Конфлікт і згода. Київ: Наук. думка, 190 с.
3. Баліцький, В. В. (2021), Участь СЗР України в забезпеченні безпеки дипломатичних установ і володільців державної таємниці за кордоном: нормативно-правовий аналіз: монографія. Київ: Вид-во СЗР України, 424 с.
4. Джелалі, В. О. (2016). Психологія вирішення конфліктів: навч. посіб. Харків-Київ: Р. И. Ф., 320 с.
5. Трухін, І. О. (2005). Соціальна психологія спілкування: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 335 с.
6. Рішення колегії СЗРУ «Про стан та шляхи підвищення ефективності участі СЗРУ у забезпеченні безпечного функціонування установ України за кордоном», затверджене Наказом Голови СЗРУ № 007/2021 р.
7. National Security Strategy 2023. URL: [https // www.whitehouse.gov](https://www.whitehouse.gov).

REFERENCES

1. Methodychni vkazivky do vykonannia laboratornykh robit z dystsypliny «Osnovy psykhologhii ta pedahohiky» (2016). / uklad.: L. A. Matsko, M. D. Pryshchak, T. V. Pervushyna. Vinnytsia: VNTU, 56 p.
2. Ishmuratov, A. T. (1996). Konflikt i zghoda. Kyiv: Naukova dumka, 190 p.

3. Balitskyi, V. V. (2021), Uchast SZR Ukrainy v zabezpechenni bezpeky dyplomatychnykh ustanov i volodiltsiv derzhavnoi taiemnytsi za kordonom: normatyvno-pravovy analiz: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo SZR Ukrainy, 424 p.

4. Dzhelali, V. O. (2016). Psykholohiia vyrishennia konfliktiv: navch. posib. Kharkiv-Kyiv: R. Y. F., 320 p.

5. Trukhin, I. O. (2005). Sotsialna psykholohiia spilkuvannia: navch. posib. Kyiv: Tsentr navch. literatury, 335 p.

6. Rishennia kolehii SZRU «Pro stan ta shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti uchasti SZRU u zabezpechenni bezpechnoho funktsionuvannia ustanov Ukrainy za kordonom», zatverdzhene Nakazom Holovy SZRU № 007/2021 r.

7. National Security Strategy 2023. URL: [https // www.whitehouse.gov](https://www.whitehouse.gov).

Матеріал надійшов до редакції 11.03.2024 р.

УДК 323.13:39]:355.01

Ольга Волянчук,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

volyanyuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1606-7416

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-234-248

«РОСІЙСЬКА КРИЗА»: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті запропоноване політологічне осмислення поняття «російська криза». Стверджується, що сучасна росія зазнає суспільно-політичних турбулентностей. Названі основні ознаки російської кризи: неспроможність держави виконувати базові функції безпеки та соціального захисту, утрата міжнародних позицій, експорт внутрішньої кризи за межі країни, відцент-

рові рухи, криза електоральних процесів і легітимності влади, економічна нестабільність, зростання внутрішніх конфліктів, світоглядної ворожнечі, соціальних нерівностей, криза легітимності державного устрою. Режим рф приховує ці тенденції й зосереджується на розширенні внутрішніх репресивних заходів і міжнародного впливу авторитарних країн. Тривалий час академічне середовище до певної міри оминало висвітлення кризових явищ усередині росії. Проблема наразі активно переосмислюється, адже кризові процеси в рф набули всеохопного характеру, відбуваються на ґрунті соціальних, економічних, етнічних, релігійних, політичних процесів, у взаємодіях між інституціями, зацікавленими групами та персоналіями, у площинах влада–суспільство, влада–група, влада–індивід.

Дослідження російської кризи виявляється складним завданням через труднощі з доступністю джерел і відсутністю окремих ознак кризи в класичному політичному розумінні. Водночас аналіз емпіричних даних засвідчує зростання в рф рухів поневолених народів, збройного спротиву режиму, кількості диверсій, обстрілів, стихійних зрушень, а також поглиблення кризи в державних структурах. Статтю побудовано на принципах системності, науковості, історизму, з урахуванням базових алгоритмів політологічного аналізу та з опорою на GeoIntel дані тематичного моніторингу ГО «ЦДБС Прометей».

Для науки й громадянської освіти вивчення російської кризи є перспективним напрямом. Об’єктивне дослідження дасть змогу краще розуміти проблеми та контекст російсько-української війни, сприятиме розвитку критичного мислення й національної свідомості громадян. Відзначено, що кризові явища в різних сферах суспільно-політичного життя взаємопов’язані та лише посилюють руйнівні тенденції в рф. Обґрунтовано необхідність осмислення кризи з міждисциплінарної перспективи з опрацюванням широкої та верифікованої джерельної бази, на основі системних моніторингових даних, у прозорих і захищених практиках документування. У майбутньому важливо розвивати дослідження різноманітних аспектів російської кризи: політико-управлінських, технологічних, військових, екологічних, соціальних й інших вразливостей рф.

Ключові слова: російська криза, міжнародна безпека, політична стійкість, дестабілізація, деколонізація, політологія, громадянська освіта та виховання.

Olha Volianiuk,

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University,

ORCID ID: 0000-0002-1606-7416

**«RUSSIAN CRISIS»: ATTEMPT AT CONCEPTUALIZATION
IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY POLITICAL SCIENCE
AND CIVIC EDUCATION**

This article proposes a political interpretation of the concept of the «Russian crisis». It argues that contemporary Russia is experiencing socio-political turbulence. The main indicators of the Russian crisis are identified, including the state's inability to fulfill basic security and social protection functions, loss of international positions, export of internal crises beyond the country, centrifugal movements, electoral process crises, legitimacy crises, economic instability, growing internal conflicts, ideological hostility, social inequalities, and legitimacy crisis of the state system. The regime of the Russian Federation conceals these tendencies and focuses on expanding internal repressive measures and the international influence of authoritarian countries. For a long time, the academic environment has to some extent bypassed the coverage of crisis phenomena within Russia. However, the problem is now actively being reconsidered, as crisis processes in Russia have become comprehensive, occurring against the backdrop of social, economic, ethnic, religious, and political processes, in interactions between institutions, interested groups, and individuals.

Studying the Russian crisis is a promising direction for both science and civic education. Objective research will allow for a better understanding of the problems and context of the Russo-Ukrainian war, promote the development of critical thinking and national consciousness among citizens. It is emphasized that crisis phenomena in various spheres of socio-political life are interconnected and only exacerbate destructive tendencies in Russia. The necessity of understanding the crisis from an interdisciplinary perspective, based on a wide and verified source base, and using systematic monitoring data, in transparent and secure documentation practices, is justified. In the future, it is important to develop research on various aspects of the Russian crisis: political-administrative, technological, military, ecological, social vulnerabilities, and others.

Key words: russian crisis, international security, political stability, destabilization, decolonization, political science, civic education and upbringing.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Повномасштабну війну, яку розв'язала росія проти України у 2022 р., досі в офіційній риторичі держави-агресора називають обмеженим поняттям, фактично не визнаючи збройного нападу та терору. Лише після інсценування виборчих процедур навесні 2024 р., сконструювавши достатній мандат довіри, на пропагандистських каналах рф періодично з'являється поняття «війна». За тією самою логікою в цілком «ручному режимі» російська влада применшує масштаби й значення інших суспільно-політичних явищ і процесів, серед яких – затяжна та глибока криза всередині самої країни. Загострення конфліктів, економічна нестабільність,

напруженість у політичній системі та втручання у внутрішні справи інших країн – усе це створює атмосферу невизначеності й нестабільності в рф, але водночас ретельно приховується владою.

Комплексності ситуації додають взаємообумовлені позиції: 1) воєнні конфлікти можуть викликати великі соціальні та економічні турбулентності, масштабувати політичні загрози, спричинити дисфункцію в управлінні, кризовий синдром у суспільстві; 2) війна також може бути результатом внутрішніх суперечностей, що поглиблюються в країні та поширюються назовні.

Ситуація в рф позначається на міжнародній стабільності й безпеці. Розуміння сутності та визначення ключових аспектів сучасної кризи в росії дасть змогу проаналізувати вплив цих процесів на політичну, економічну, соціальну та інші сфери. Важливо окреслити внутрішні й зовнішні чинники, які спричинили кризу, а також дослідити їх можливий вплив на подальші процеси дестабілізації та деколонізації рф. Спроба концептуалізації сучасної російської кризи, із погляду політології й громадянської освіти, зосереджує на практичних аспектах аналізу для надання рекомендацій подальших академічних досліджень й освітніх перспектив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час західні уявлення про рф обмежувалися концепціями вже знаних советологів, що у своїх оцінках оминали висвітлення кризових явищ усередині росії, нато-мість виправдовували «інакший» суспільно-політичний шлях цієї країни, применшували зростаючі практики насильства, а також поширювали ідею «розуміючого» підходу до цієї віддаленої трансконтинентальної держави. Прикметно, що або слідом за російськими й зарубіжними авторами, або й самостійно багато українських дослідників застосовували поняття «криза» винятково щодо суспільно-політичних реалій України, а також щодо міжнародного порядку денного. Тобто кризові явища, «неспроможність» діагностувалися в політичній системі України, демократичному політико-правовому устрої, світовій системі стримувань і противаг тощо.

Те, що в сучасному академічному та політичному дискурсах фактично відсутній концепт «російська криза», є результатом у т.ч. кризи російських студій, яку досить детально описав Т. Кузьо. Його увагу, передусім, привернула низка «досліджень» західних істориків і політологів, у яких, як узагальнив учений: 1) продовжують зараховувати українців до імперської історії росії, при тому що остання заперечує право українців на власну історію; 2) поширюють наратив про Крим як «одвічно російські землі», при цьому ігнорують життя кримських татар як корінного народу на півострові; 3) применшують роль націоналізму / імперіалізму в

сучасній рф і водночас перебільшують вплив націоналізму українського; 4) утверджують тезу про «громадянську війну» в Україні, попри численні докази російської військової агресії й російську національну ідентичність як первинне джерело російсько-української війни [11].

Загалом, коли йдеться про нестачу досліджень російської кризи, згадуємо не лише очевидних прихильників путінізму серед західних академічних кіл (на зразок багаторічної роботи С. Коена, зокрема в рамках редакції впливового американського видання *The Nation*). Своєрідні пастки задоволеної автократії навіть для вчених демократичного спрямування не завжди були очевидні. Наприклад, Ф. Фукуяма цілком слушно описав феномен політики скривдженості, яку демонструє режим в. путіна (тобто його спроможність мобілізувати населення навколо враження, нібито гідність країни образили, принизили, зневажили) [7, с. 20–23], і водночас оминув питання вразливостей, неспроможностей такого режиму, його дійсної, а не показової чи навіть перформансної презентації на міжнародній арені.

Нерідко дослідники [див. 5], навіть ретроспективно описуючи загалом корупційний, силовий режим рф у кризових характеристиках, багато уваги приділяли можливим сценаріям неконтрольованої зміни влади в цій країні, ризикам такого процесу. Та при цьому значно рідше займалися виявленням і систематизацією переваг такого процесу, що можуть у разі перевищувати згадані ризики (зокрема ліквідація джерела міжнародного хаосу та терору, звільнення поневолених москвою народів, повернення загальнолюдських прав і свобод мільйонам громадян рф тощо). Відтак послідовно формувалася візія безальтернативності обраного росією шляху, а також замовчування негативних тенденцій, що лише масштабувалися з часом.

При цьому важливо віддати належне як Ф. Фукуямі, так і іншим, зокрема й українським, дослідникам (Т. Пояркова [12], Ю. Герман, Г. Щедрова [6], А. Шуляк, Т. Єлова [8] та ін.), роботи яких дали змогу загалом зрозуміти особливості означення криз(и) в політиці, їх основні прояви, способи діагностування тощо. Ці теоретичні напрацювання спробуємо доповнити кейсами із сучасної російської дійсності, а також переосмислити у світлі відповідальності сучасних інтелектуалів і завдань сучасної громадянської освіти, політичної соціалізації, патріотичного виховання.

Мета статті – описати сутність поняття «російська криза», її особливості та основні прояви, а також напрями вивчення засобами сучасної політичної науки та громадянської освіти. Це спроба концептуалізації, що спростовує поширені ворожою пропагандою узагальнення про кризу демократій на фоні дійсної, задоволеної суспільно-політичної кризи в самій рф.

Методика дослідження. Дослідження побудоване на принципах системності, науковості, історизму, з урахуванням міждисциплінарних можливостей вивчення феномену кризи та її виразних проявів, що доступні у фокусі політологічного аналізу. Аналізувати сучасну РФ методологічно складно через обмежені можливості доступу до джерел, їх загальну маніпулятивність і фальсифікованість, усе більш ізоляціоністську політику режиму. Водночас дані для об'єктивної аналітики потребують верифікації. Відтак емпіричну основу дослідження дали змогу поповнити дані Geo-Intel (GSI) й інших напрямів розвідувальної аналітики, що, зокрема, представлені в тематичному моніторингу від фахівців ГО «ЦДБС Прометей» [3]. Кількісний підрахунок і якісний аналіз зібраних у ході системного моніторингу подій у РФ, а також кейс-стаді окремих проявів російської кризи дає змогу аргументовано висувати наукові гіпотези й проміжні висновки щодо суспільно-політичного життя в РФ та його подальшої дестабілізації.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних політологічних словниках поняття «криза» як руйнівного та динамічного явища з'являється досить часто й у різних значеннях – криза довіри до влади, криза легітимності, криза ідентичності, криза політичної участі тощо [6, с.197–199]. Імпонує та загалом доповнює ці визначення також поняття деструктивних впливів, яке сучасні політологи вбачають у таких політичних технологіях, відносинах і процесах, як використання хитрощів та маніпуляцій; несистематичне управління й розповсюдження корупції у сферах влади, економіки; навмисна дискримінація окремих груп населення; недбале ставлення до природи; тероризм [8, с. 208–210]. Загалом ідеться про досить широкий спектр руйнівних конфліктів, які особливо в умовах війни призводять до масштабних утрат.

Узагальнюючи, спробуємо оперувати поняттям «суспільно-політична криза», адже в сучасній РФ ми бачимо прояви межових явищ фактично у всіх сферах життя суспільства та функціонування держави. Кризові процеси відбуваються на ґрунті соціальних, економічних, політичних процесів, у взаємодіях між інституціями, зацікавленими групами й персоналіями, у площинах влада–суспільство, влада–група, влада–індивід.

Суспільно-політичну кризу традиційно діагностують шляхом аналізу декількох ключових ознак, як-от: інституційна неспроможність; загострення конфліктів у суспільстві; збільшення політичної напруги; падіння довіри до влади, її технологічна відсталість, віддаленість від народу; зростання кількості незгодних, масових протестів; негативний вплив на

сферу соціального захисту, економіку й суспільну стійкість загалом тощо. Нижче розглянемо декілька системних виявів такої кризи в рф.

В офіційній риторичі режим рф показово та послідовно уникає вживання кризової термінології щодо власної суспільно-політичної реальності. «Хлопок», «отрицательный рост», «задымление», «горел камыш», «жёсткая посадка» й інші поняття, що з'явилися в лексиці російських пропагандистських каналів із розгортанням повномасштабної агресії, є не просто евфемізмами, але й черговими підтвердженнями спроб приховування кризових явищ усередині країни. Водночас це результат довготривалої роботи цілої мережі пропаганди, що розвинула практики (само)цензурування до значних масштабів. Ось, наприклад, з архіву преси, ще від жовтня 2008 р. збереглося одне з показових висловлювань російського президента: «У світових фінансах є труднощі, і там дійсно криза. У нас, слава богу, є труднощі, але кризи немає» [10]. Це симптоматична інтерпретація реальності, своєрідна система координат, у якій будь-які, навіть катастрофічні, проблеми всередині країни підкреслено розцінюються як лише тимчасові труднощі та водночас акцентуються порівняння з «недружніми» країнами, чії проблеми часто повторюються назагал і виразно перебільшуються. Сучасні автократії охоче користуються самокритичністю демократичних режимів, їх прозорими процедурами, відкритими інститутами та даними. Підміна понять й інші подібні форми маніпулювання громадською думкою за допомогою залежних від держави медіа можна розглядати як за давнини *переслідування свободи слова в рф*.

Переслідування незалежних та опозиційних медіа є типовим й одним із перших показників згортання демократичних процесів у країні. Цю тенденцію можна виразно простежити за допомогою міжнародних політико-правових оцінок режимів, що поступово поверталися до стану автократій – як «гібридний режим виборчої автократії» в Угорщині чи самоізолюваний, а тепер і сателітний авторитаризм Білорусі [див. напр. 1]. Водночас режим рф давно минув такий етап згортання великих незалежних медіа й зараз веде прицільну боротьбу зі свободою слова вже на рівні соціальних мереж, окремих правозахисних та індивідуальних ініціатив громадської журналістики.

Конкуренція загалом знецінюється в суспільно-політичному житті автократій, а в структурі російської кризи вона фізично усувається. Це виразно засвідчили дані згаданого вище моніторингу [3], особливо напередодні так званих «виборів президента рф» 15–17.03.2024, коли кількість індивідуальних акцій незгодних різко зросла та поширилася саме на виборчі дільниці. Дорослі й молодь часто вдавалися до радикальних

методів прояву громадянської позиції. Водночас і показове вбивство авторитетного опозиціонера у в'язниці, і посилені заходи силовиків по всій країні забезпечили цілком прогнозований результат т.зв. «голосування». Криза виборчих процесів набула таких масштабів, що в окремих регіонах рф немає жодного охочого брати участь у конкурентних політичних змаганнях (як у м. Мінусинську не надійшло жодної заяви від охочих стати мером).

Отже, фіксуємо небезпечні та одночасні тенденції: 1) радикалізація суспільних дій у ході організованих владою псевдовиборних постановок; 2) політичний абсентеїзм, коли байдужість до політики поєднується з фобіями щодо режиму. Ще одну руйнівну для режиму «форму електоральної участі» запропонували в березні 2024 р. повстанці – у ході «обмеженої військової операції» російського добровольчого корпусу, легіону «Свобода Росії» та інших формувань у Белгородській і Курській областях. Збройний спротив владі є одним із найвиразніших показників кризи довіри до політичних інститутів і лідерів у рф.

Збільшення внутрішніх конфліктів і розподілів у соціумі як симптом суспільно-політичної кризи не обмежується лише згаданими вище взаємовиключними моделями електоральної поведінки. Окрім того, ворожнеча на етнічному, релігійному, мовному ґрунті стала типовим явищем у росії, латентно толерується режимом. Лише за зиму 2023–2024 рр. моніторингова група нарахувала в рф понад 20 випадків самознищення подібного штибу (до них також відносили резонансні кримінальні справи, зазвичай за участі військових, політиків, силовиків, екстремістів, а також вандалізм тощо) [3]. Зростання екстремізму й радикалізації в суспільстві часто є супутнім процесом ескалації насильства, що його практикує держава.

Із держави треба було б розпочати ідентифікацію кризових проявів рф, адже йдеться про все більшу неспроможність влади забезпечувати навіть базові потреби російського суспільства. Усе більше зусиль кремлівський режим витрачає, щоб маскувати реальну кризу та руйнівні тенденції в рф. Лише за період грудня 2023 р. – лютого 2024 р. дослідники нарахували в рф 103 випадки оголошення надзвичайних ситуацій, 72 пожежі (площею понад 100 м², які охоплювали склади, заводи, об'єкти інфраструктури тощо) й 30 великих транспортних інцидентів, що сталися через несправні двигуни літаків, помилки диспетчерів залізниці, нерідко за участі військової техніки або як результат технологічної неспроможності. Ситуацію ускладнили також зростання інтенсивності вогневих уражень стратегічних об'єктів на російських територіях, зокрема практично щоденні обстріли

навесні (для порівняння – за всю зиму їх нараховували 12) та атаки БПЛА (лише за березень – 30 таких випадків, тоді як за весь зимовий період удалося встановити факт 20 подібних інцидентів) [3]. При цьому ані зимові масштабні аварії комунальних служб, ані весняні катастрофічні затоплення в різних регіонах Росії не продемонстрували ефективних, консолідованих, оперативних дій влади на підтримку постраждалих.

Помітно, що кризові явища в різних сферах суспільно-політичного життя взаємопов'язані та лише посилюють руйнівні тенденції в рф. Наприклад, теракти (на зразок подій 22.03.2024 р. у підмосковному Красногорську, коли в «Crocus City Hall» загинуло й постраждало понад 300 осіб) не лише вказують на безпорадність російської влади в захисті власного населення, але й провокують поглиблення міжетнічної ворожнечі, ксенофобії, переслідування мігрантів тощо. Влада рф усе частіше вимушена кардинально змінювати публічну риторичку, пропонувати назагал суперечливі версії подій. Наприклад, диверсійну діяльність (щонайменше 25 фактів знищення військових об'єктів на території рф, нападів на структури силовиків, убивства військових тощо за минулу зиму [3]) режим намагається прирівняти до терористичної, що, однак, усе складніше раціонально обґрунтувати. Відзначимо також, що російським населеним пунктам і підприємствам на офіційному рівні все частіше пропонують самотійно подбати про протиракетну оборону. Тобто *держава самоусувається від базових безпекових функцій*, а відповідальність за власну неспроможність перекладає на уявних ворогів і найбільш вразливі громади в рф.

Стійкість режиму постійно піддається сумніву, і якщо через посилену роботу силових структур періоди масових акцій протесту досить епізодичні (серед останніх масштабних процесів можна згадати протести серпня 2023 р. в Дагестані через відсутність електроенергії або багатотисячні мітинги в січні 2024 р. в Башкортостані через вирок екоактивісту), то одиночні пікети – практично щоденне явище для рф. Влада у відповідь не контактує з мітингувальниками, удається до регулярних порушень прав людини, політичних репресій. Однак на *кризу легітимності державного устрою рф* виразно вказують поширенні настрої деколонізації країни, опозиційна діяльність рухів поневоленних кремлем народів: їх організовані форми через згадані репресивні умови переважно функціонують в екзилі, відтак все більш резонансними на міжнародній арені стають заяви лідерів національних рухів, консолідовані дії відцентрових і демократичних сил спротиву рф. Серед останніх подібних заходів, наприклад, відкриття 04.04. Ліги вільних націй в Естонії [9].

Загалом *зниження міжнародної довіри* до рф та її ізоляція на міжнародній арені стає все помітнішою ознакою суспільно-політичної кризи країни. Міжнародна консолідація, рішення й заходи на зразок розширення НАТО, заборони участі в міжнародних подіях, виключення із впливових міжнародних організацій також є репутаційними втратами російської риторики на міжнародній арені. Внутрішню нестабільність режим рф намагається заміщувати практиками поширення хаосу у світі, посилення геополітичних напруг і конфліктів з іншими країнами. Цієї зими моніторингова група ЦДБС «Прометей» 15 разів фіксувала нові заходи світових демократій – переважно санкції – у відповідь на російську агресію, а з приходом весни ця кількість лише зростає [3]. Ідеться також про закриття контрольних-пропускних пунктів на кордоні з РФ, обмеження імпорту-експорту, банківських послуг тощо. І хоча, на думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень, у деяких аспектах ефективність санкцій обмежена, усе ж ці заходи країн ЄС, США й інших держав і міжнародних організацій проти рф впливають на російську економіку та політику: призвели до зменшення зовнішніх інвестицій, обмеженого доступу до фінансових ринків, зниження експорту й імпорту, а також до посилення економічних та політичних обмежень для окремих російських чиновників і бізнесменів [2].

Пов'язаним у цьому контексті ще одним виміром російської кризи є погіршення якості життя населення, наприклад зменшення доступності основних соціальних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, технології, житлове господарство, транспортна інфраструктура тощо. *Погіршення економічної ситуації та збільшення соціальних нерівностей* можна було відстежити навіть в офіційних повідомленнях російської влади: таких випадків за період із грудня 2023 р. до лютого 2024 р. нарахували понад 25 [3], це і помітні коливання курсу валют, і проблеми з бюджетом, і додаткові фінансові навантаження на систему тощо. Тягар війни рф намагається розділити, розвиваючи спільні зобов'язання з іншими авторитарними режимами. Утім, постійно зростаючі політичні амбіції російського режиму не співмірні, наприклад, із можливостями великих підприємств рф, що наразі зазнають усесторонніх атак та обмежень, а отже, поглиблюють загальнонаціональну кризу.

Зазначені вище вияви російської кризи не вичерпують тематики, але можуть задати певний старт дискусіям і подібним політологічним та безпековим дослідженням. Загалом поняття кризових явищ у політиці, а також інструментарій їх аналізу потребують подальшого розвитку з урахуванням практичних кейсів сучасного світового порядку, зростаючих

загроз і викликів. Не менш вагомим є розуміння необхідності (одночасно-го й паралельного з наукою) засвоєння набутих знань і здобуття необхідних компетентностей у рамках сучасної громадянської освіти. Така освіта, на думку сучасних дослідників, спрямовується на розвиток активної політичної та соціальної позиції [4], але ані розуміння своїх прав й обов'язків, ані участь у громадському житті, ані демократичні цінності правової держави неможливо уявити без комплексної та системної роботи над кризовими явищами – усвідомлення можливих ризиків, розрізнення протилежних демократії явищ, безпекових загроз від держав і суспільств, які перебувають у стані кризи. Сучасний ринок праці, наприклад згадані моніторингові місії, що вивчають відносно закриті автократії й руйнівні тенденції всередині таких суспільств, постійно потребують кадрової та інших форм підтримки, якій би могла сприяти також громадянська й політична освіта, із системним підходом до виконання актуальних завдань.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасна росія відрізняється суспільно-політичними процесами, що мають виражений кризовий характер. Серед ознак російської кризи можна назвати 1) неспроможність держави, її самоусунення від забезпечення базових безпекових і соціальних функцій за стрімкого наростання загроз стихійного, техногенного й військового характеру; 2) експорт внутрішньої кризи та насильства на тимчасово окуповані території й світовий інформаційний ринок, зниження міжнародної довіри, зовнішні заходи з обмеження режиму; 3) криза електоральних процесів усередині країни, зниження довіри до політичних інститутів, а отже, і радикалізація та поляризація в суспільстві; 4) криза легітимності державного устрою, рух поневолених народів, збройний опір чинній владі; 5) збільшення соціальних нерівностей і економічна криза загалом.

Режим рф максимально зосереджений на приховуванні подібних тенденцій та компенсації втрат. Це можна побачити на прикладі поглиблення зовнішньополітичного співробітництва сучасних автократій і розширення внутрішнього інструментарію політичних переслідувань у рф (зокрема, це цифрові методи переслідувань щодо пересічних користувачів соціальних мереж; це перехід на стихійні репресії стосовно навіть відносно лояльних категорій населення після ліквідації незалежних й опозиційних медіа, великих правозахисних каналів тощо). Зовнішньополітична стратегія рф розрахована на фактичну, хоч і замасковану ретрансляцію такої кризи, територіальне розширення її меж

за рахунок нападу на суверенні держави, поширення хаосу у світі.

Не всі окреслені вище ознаки відповідають класичному розумінню феномену кризи в політиці, наприклад фактично відсутній чинник організованого громадянського спротиву. У цьому питанні водночас важливо враховувати специфіку інформаційного суспільства (наприклад феномен слактивізму), а також географічні та демографічні особливості країни. Виразними показниками російської кризи є зростаюча кількість верифікованих випадків диверсій, збройних повстань, обстрілів, зовнішніх атак на стратегічні об'єкти, актів самознищення, заходів міжнародного тиску й ін.

Сучасна політична наука та громадянська освіта можуть розвиватись у напрямі вивчення особливостей російської кризи. У цьому контексті нижче запропонуємо декілька рекомендацій.

1. Тривалий період дії кризових чинників на політичне життя країни, що дедалі більше ізолюється, складно, але все ще можливо й варто вивчати, у т.ч. за допомогою роботи з архівами преси, незалежними OSINT-дослідженнями інформаційного простору рф, через якісний контент-аналіз міжнародних документів тощо. Особливо значимим убачається консолідація зусиль сучасних дослідницьких центрів довкола цієї проблематики, обмін даними, медійна, державна та міжнародна підтримка подібних ініціатив в академічній сфері. Корисними також будуть інструменти й засоби сучасної політики пам'яті та документування, адже кількість кризових подій у рф постійно зростає, їх достовірна фіксація та збереження потребують професійного, незаангажованого, системного підходу.

2. Масовість і доступність російського контенту у світі, хоча б на прикладі функціонування окупаційного режиму, найчастіше є показовою імітацією благополуччя, що різко контрастує з реальністю, але може створювати хибне/деформоване враження в необізнаного споживача російського пропагандистського продукту. Цей вимір особливо значимий для вивчення російської кризи не лише в контексті відновлення міжнародної політико-правової справедливості, не тільки з наукових й експертно-аналітичних позицій, але й серед широких кіл громадськості, у процесі демократичної політичної соціалізації та розвитку обороноспроможності. Вивчення російської кризи сьогодні має стати предметом не окремих наукових й аналітичних центрів – це наскрізне питання для всіх освітніх і дослідницьких програм із соціально-поведінкових, юридичних, управлінських та інших близьких напрямів, що стосуються проблем міжнародної безпеки. Адже різні прояви російської кризи вже сьогодні

руйнують основи міжнародного світоустрою, завдають незворотних утрат цілим народам, державам, інституціям, екосистемам.

3. В Україні дослідження російської кризи дають змогу молодим людям краще розуміти причини та контекст російсько-української війни, сприятиме обізнаності й об'єктивному ставленню до внутрішніх подій і системи міжнародної безпеки, розвитку критичного мислення, аналізу інформації з різних джерел, міждисциплінарному підходу до проблем, розгляду кризи з позицій політології, історії, соціології, економіки, права, міжнародних відносин, психології та ін. Російська реальність настільки відрізняється від сучасного демократичного світогляду й відкритого суспільства, що дослідження кризи в рф може увиразнювати національну самосвідомість, сприяти формуванню патріотичних цінностей, особливо в контексті захисту країни від агресії. У рамках сучасної громадянської освіти аналіз ситуації в сусідній країні може допомогти у визначенні ефективних шляхів реагування та управління власною зовнішньою політикою для забезпечення безпеки й інтересів України.

Низка проявів російської кризи все ще не набула системного вивчення. Отже, перспективними напрямом подальших політологічних досліджень є, наприклад, така тематика: уряди й інші організовані форми спротиву в екзилі; розпад коаліцій у владі, корупційний та екстремістський чинники політики, розпалювання внутрішньої ворожнечі; екологічна катастрофа як прояв і наслідок кризи в рф; ескалація насильства, тероризму, інших безпекових загроз, неспроможність держави їх стримувати; втрата впливу Росії на міжнародній арені тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воляннюк, О. (2022). Загрози демократії в Європі: угорський прецедент. *Політичні дослідження*. Ін-т політичних і етнонац. відносин ім. І. Ф. Кураса НАН України, № 2 (4), с. 99–110.
2. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України. (17.11.2023). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/mizhnarodni-sanktsiyi-yak-instrument-strymuvannya-rosiyskoyi>
3. Моніторинг «Російська криза» (вересень 2023 – березень 2024). *Центр дослідження безпекового середовища «Прометей»*. URL: <https://prometheus.ngo/russian-crisis-monitoring/>
4. Окуньовська, Ю. (2023). Становлення громадянської освіти в Україні. *Політичне життя*, № 2, с. 13–17.
5. Пірчнер, Г. (2021). Після Путіна: наступники, стабільність і майбутнє Росії /

пер. з англ. Львів: Вид-во УКУ, 136 с.

6. Сучасна політична лексика: навч. енциклопед.: словник-довідник (2015) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми, Львів: «Новий Світ-2000», 492 с.

7. Фукуяма, Ф. (2020). Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш Формат, 192 с.

8. Шуляк, А., Єлова, Т. (2023). Стратегічні комунікації спецслужб як вектор протидії деструктивним впливам. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 3 (17), с. 203–215.

9. Free Nations Congress. (2024-02-12). Free Nations League. URL: <https://freenationsleague.org/en/free-nations-congress-e3a6446de173171dde8c18cdaad27a6c.html>

10. I Said «Not A Crisis», That Means It's Not A Crisis. *Russian Independent Media Archive*, 10/22/2008. URL: <https://rima.media/en/document/2008-10-22-ej-98678-ia-ska-zal-ne-krizis-znachit-ne-krizis?lang=en>

11. Kuzio, T. (2020). Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War. *E-International Relations*, 196 p.

12. Poiarkova, T. (2023). «Russian World» as a political and cultural weapon of modern Russia. *Amazonia Investiga*, 12 (61) (61), p. 69–79.

REFERENCES

1. Volianiuk, O. (2022). Zahrozy demokracji v Yevropi: uhorskyi pretsedent. [Threats to Democracy in Europe: The Hungarian Precedent]. *Politychni doslidzhennia. In-t politychnykh i etnonats. vidnosyn im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, №2 (4), p. 99–110 (in Ukrainian).

2. Mizhnarodni sanktsii yak instrument strymuvannia rosiiskoi ahresii proty Ukrainy. [International Sanctions as a Tool to Counter Russian Aggression against Ukraine.], (17.11.2023). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidy/mizhnarodni-sanktsiyi-yak-instrument-strymuvannya-rosiyskoyi> (in Ukrainian)

3. Monitorynh «Rosiiska kryza». [Monitoring «Russian Crisis»]. (veresen 2023 – be-rezen 2024). *Tsentr doslidzhennia bezpekovoho seredovyshcha «Prometei»*. URL: <https://prometheus.ngo/russian-crisis-monitoring/> (in Ukrainian)

4. Okunovska, Yu. (2023). Stanovlennia hromadianskoi osvity v Ukraini. [Formation of Civil Education in Ukraine]. *Politychne zhyttia*, № 2, p. 13–17 (in Ukrainian).

5. Pirchner, H. (2021). Pislia Putina: Nastupnyky, stabilnist i maibutnie Rosii. [After Putin: Successors, Stability, and the Future of Russia] / per. z anhл. Lviv: Vyd-vo UKU, 136 p. (in Ukrainian).

6. Suchasna politychna leksyka : navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk. [Modern Political Lexicon: Educational Encyclopedia Dictionary], (2015).

7. Fukuiama, F. (2020). Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti. [Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment]. Kyiv: Nash Format, 192 p. (in Ukrainian).

8. Shuliak, A., Yelova, T. (2023). Stratehichni komunikatsii spetsluzhb yak vektor protydii destruktivnym vplyvam. [Strategic Communications of Special Services as a Vector of Countering Destructive Influences]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta re-*

hionalni studii, 3 (17), p 203–215 (in Ukrainian).

9. Free Nations Congress (2024–02–12) Free Nations League. URL: <https://freenationsleague.org/en/free-nations-congress-e3a6446de173171dde8c18cdaad27a6c.html> (in English).

10. I Said «Not A Crisis», That Means It's Not A Crisis. Russian Independent Media Archive. 10/22/2008. URL: <https://rima.media/en/document/2008-10-22-ej-98678-ia-ska-zal-ne-krizis-znachit-ne-krizis?lang=en> (in English).

11. Kuzio, T. (2020). Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War. *E-International Relations*, 196 p. (in English).

12. Poiarkova, T. (2023). «Russian World» as a political and cultural weapon of modern Russia. *Amazonia Investiga*, 12 (61), p. 69–79 (in English).

Матеріал надійшов до редакції 12.04.2024 р.

УДК 322:321.7

Галина Куц,

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політології, соціології та культурології,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
kuts.niss@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-7263-1958,

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-248-259

РЕЛІГІЯ ТА ПОЛІТИКА: КОРЕЛЯЦІЯ БАЗОВИХ ІДЕЙ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті висвітлено виявлення кореляції базових ідей релігії та політики, які своєрідно втілилися в сучасному європейському політичному дискурсі. Витоки демократичних цінностей і принципів демократичного правління можна виявити в дискурсі християнства (закон універсальної любові, виховна пропаганда християнства, основні життєві цінності, створення відкритого суспільства тощо). Демократія народилася й розвивалася на Заході, у країнах давньої християнської традиції, її світський гуманізм

ґрунтується на засадах християнських цінностей.

Свобода, рівність і братерство – основоположні категорії демократії – не що інше, як «євангельські цінності». У християнстві свобода індивіда обмежується заповідями. Світська проєкція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи положеннями законів, а не етичними заповідями. Своєрідною проєкцією християнства виступають також ідеї поділу влади, прогресу тощо.

Ставлення до часу в європейській культурі, будучи детермінованим християнською парадигмою темпоральності, своєрідною секуляризацією релігійно оформленого сприйняття есхатологічного часу. Отже, ідея «Стріли часу», спрямованої від минулого через теперішнє до майбуття («від початку до кінця»), стала своєрідним прототипом ідеї прогресу.

Проблематика індивідуалізму – базова для сучасного ліберально-демократичного дискурсу – також бере свій початок у євангелічному індивідуалізмі християнства.

На політико-культурному рівні окремі параметри європейської ідентичності корелюють із параметрами української ідентичності. Зважаючи, з одного боку, на християнські та демократичні інтенції європейської культури, а з іншого – на домінуючу роль ідей християнства й демократизму в українській культурі, можемо стверджувати про тісну кореляцію означених параметрів європейської та української ідентичностей. Сприйняття ідей свободи, рівності, індивідуалізму й ін. споріднюють українську та європейську ідентичності.

Ключові слова: релігія, політика, політичний дискурс, християнство, демократія, політична ідентичність, Європа, Україна.

Halyna Kuts,

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,

ORCID ID: 0000-0002-7263-1958

RELIGION AND POLITICS: BASIC IDEAS CORRELATION IN EUROPEAN POLITICAL DISCOURSE

The article is devoted to revealing the correlation of the basic ideas of religion and politics, which have been embodied in the modern European political discourse.

The origins of democratic values and principles of democratic government can be found in the discourse of Christianity (law of universal love, educational propaganda of Christianity, basic life values, creation of an open society, etc.). Democracy was born and developed in the West, in countries

with an ancient Christian tradition, its secular humanism is based on the principles of Christian values.

Freedom, equality and fraternity – the basic categories of democracy – are nothing but “evangelical values”. In Christianity, individual freedom is limited by commandments. The secular projection of this Christian principle involves the restriction of freedom by the provisions of laws, not by ethical commandments. The ideas of separation of powers, progress, etc. are also a kind of projection of Christianity.

The attitude to time in European culture, being determined by the Christian paradigm of temporality, acts as a kind of secularization of the religiously shaped perception of eschatological time. Thus, the idea of the “Arrow of Time” directed from the past through the present to the future (“from beginning to end”) became a kind of prototype of the idea of progress.

The problem of individualism – basic for modern liberal-democratic discourse – also originates in the evangelical individualism of Christianity.

At the political and cultural level, certain parameters of the European identity correlate with the parameters of the Ukrainian identity. Considering, on the one hand, the Christian and democratic intentions of European culture, and, on the other hand, the dominant role of the ideas of Christianity and democracy in Ukrainian culture, it is possible to assert a close correlation of the specified parameters of European and Ukrainian identities. Perception of the ideas of freedom, equality, individualism, etc. relate Ukrainian and European identities.

Key words: religion, policy, political discourse, Christianity, democracy, political identity, Europe, Ukraine.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Релігія й політика – різні виміри реальності, що зовсім не означає їх взаємного неприйняття.

Якщо ідеї Бога, людини та їх зв'язку окреслюють центральну проблематику релігії, то в центрі політики – проблеми пошуку правильного земного життя людини й суспільства, позбавлення від тягаря страждань, що переслідують людське життя, тощо. Певна спільність проблематики демонструє неможливість незалежного існування двох вельми важливих сфер людського буття – релігії та політики.

У цьому контексті видається цілком реальною й можливою ідея щодо взаємного впливу як релігії на політику, так і політики на релігію.

Базові ідеї релігії та політики своєрідно втілилися в сучасному політичному дискурсі. Кореляція християнських і політичних поглядів

у європейській культурі детермінувала оригінальність усієї політичної історії Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику співвідношення релігії та політики висвітлено протягом історії в багатьох західних теоретиків із різних сфер соціально-гуманітарного знання (Августин, Ф. Аквінський, А. Бергсон, Е. Берк, М. Вебер, Г. В. Ф. Гегель, Т. Гоббс, Дж. Грей, І. Кант, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, В. Поссенті, Ж.-Ж. Руссо, Г. Тард, А. Дж. Тойнбі, М. Фуше, С. Хантінгтон, П. Штомпка й ін.).

Окремі аспекти співвідношення релігії та політики відображені в працях українських науковців (В. Бондаренко, Б. Гаврилишин, О. Горбач, Т. Євдокимова, В. Єленський, С. Здіорук, Т. Калениченко, М. Кирюшко, В. Климов, А. Колодний, О. Кудояр, В. Перевезій, С. Продивус, М. Рибачук, О. Саган, О. Шуба й ін.).

Водночас у вітчизняному політичному дискурсі недостатньо висвітлено питання кореляції базових ідей релігії та політики, які втілилися в сучасному європейському політичному дискурсі. Ця проблема вельми актуальна з огляду на євроінтеграційні прагнення України.

Мета статті – виявлення кореляції базових ідей релігії й політики в сучасному європейському політичному дискурсі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Християнство як релігія історична та суспільна, зазначав В. Поссенті, здатне формувати соціальне життя та видозмінювати земні відносини, залишаючись при цьому незалежним від них. Витоки демократичних цінностей та принципів демократичного правління можна виявити в християнській філософії (закон універсальної любові, виховна пропаганда християнства, основні життєві цінності, створення відкритого суспільства тощо). Демократія народилась і розвивалася на Заході, у країнах давньої християнської традиції, її світський гуманізм ґрунтується на засадах християнських цінностей. На думку В. Поссенті, релігія має своїм об'єктом Бога, істину та остаточне спасіння, тоді як політика спрямована на загальне благо, справедливість і свободу [12, р. 112]. Тобто зв'язок між релігією та політикою видається зв'язком між неоднорідними реальностями. Утім, ці реальності тісно корелюють.

Потрібно зважати на те, що «різне тлумачення релігійного вчення може привести до майже діаметрально протилежних висновків» [1, с. 132]. Якщо розглядати людину як Боже творіння, що створене за образом і подобою Творця, можна дійти висновку про унікальність особистості,

про виправдання її зосередженості на власному «Я». Звідси – один крок до аргументів на користь ідей лібералізму. Але якщо зазначати, що й інші люди теж створені за образом і подобою Бога, можемо прийти до ідеї рівності всіх перед Усевишнім. Більше того, «ураховуючи такі заповіді, як “люби свого ближнього, як самого себе”, “усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть і ви їм”, людину можна розглядати лише як частинку людської спільноти» [1, с. 132].

Цікавим є внесок християнства в обґрунтування базових постулатів політичних ідеологій класичного типу. Ідеться про середньовічні дискусії щодо триєдинства Бога, які згодом переросли у філософську проблему універсалій, де виокремилися два напрями протистоянь – реалізм і номіналізм. Якщо реалізм – результат природної схильності людей до пошуку спільного в різних об’єктах, до пошуку того, що поєднує людей, то номіналізм – результат протилежної тенденції – природної схильності до пошуку в людях того, що їх відрізняє одне від одного. Саме реалізм призвів до появи в майбутньому такого явища, як соціалізм із його акцентом на пріоритетності ідеї колективізму, вважав Г. Тард. А номіналізм став батьком лібералізму, для якого унікальність індивіда – на першому плані [14, р. 33].

Своєрідною проєкцією християнства є також ідея поділу влади. Усі люди, згідно з положеннями християнства, є гріховними від народження. Саме звідси проходить світський принцип розподілу влади. Адже якщо всі люди гріховні, то зосереджувати владу в одних руках недопустимо: безмежна влада, надана одній гріховній людині, може призвести до небачених викривлень в управлінні. Лише розподіл влади між різними – нехай і гріховними – суб’єктами здатний урівноважувати негативні наслідки владного правління.

У християнстві свобода індивіда обмежується заповідями («не убий», «не вкради» тощо), що, урешті, сприяє зростанню відповідальності перед собою та іншими. Світська проєкція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи не етичними заповідями, а положеннями законів, стимулюючи таким чином відповідальне ставлення індивіда як до своєї особистості, так і до людей, що його оточують.

Потібно також зазначити, що поява ідеї прогресу, яка зіграла вагомий роль для сучасного політичного дискурсу та отримала свій розвиток у філософії Нового часу, детермінована, з одного боку, християнською концепцією часу, а з іншого – християнською ідеєю передбачення. Ставлення до часу в європейській культурі, будучи детермінованим християнською парадигмою темпоральності, виступає своєрідною се-

куляризацією релігійно оформленого сприйняття есхатологічного часу. Християнська культура – це культура лінійної теорії часу, що призвела до його сприйняття як послідовності минулого, теперішнього та майбутнього, тобто як ріки плинності часу з його окремими моментами. Як зазначав П. Штомпка, «лінійне бачення часу починається з християнства, з ідеї майбутньої відплати й спасіння, до якого неухильно наближається все людство» [14, с. 75]. Відповідно, сприйняття часу як лінійної послідовності стало фактично культурним відкриттям християнства. Соціокультурні умови в християнській європейській культурі зумовлювали сприйняття часу людиною як звичайної тривалості, націленої лише на майбутнє. Це зумовлено есхатологічною концепцією, у контексті якої істинним християнам потрібно очікувати другого пришестя Ісуса Христа, звіряючи всі свої вчинки з біблійними заповідями та проєктуючи їх наслідки у віддалене майбуття. Отже, ідея «Стріли часу», спрямованої від минулого через теперішнє до майбуття («від початку до кінця»), стала своєрідним прототипом ідеї прогресу.

Джерелом ідеї прогресу стала ще іудейська релігійна традиція, де експліковано образ пророків, для яких історія видавалася священним, визначеним наперед процесом, що цілком узгоджується з божественним провидінням. Історія людства певним чином «розкривається» в земних подіях, демонструючи поступальний хід до майбутнього «вічного царства» чи раю. Знаки історії піддаються осягненню лише окремим особистостям – пророкам, які спроможні їх «прочитувати» та передбачати подальший розвиток подій. Ці ідеї, будучи прийнятими християнською традицією, також сприяли становленню ідеї прогресу як секуляризованої версії християнської віри в передбачення [13].

Стосовно лінійної теорії часу в християнстві Д. Бідні вказував, що з огляду метафізики, іудео-християнське поняття Творця, який створив часовий світ і втручається в людські справи, логічно вело до виникнення лінійної теорії часу, згідно з якою у світі є місце для справжньої історичної новизни [9, р. 43].

Власне кажучи, дорогу новаціям у християнській культурі проклала саме лінійна теорія часу. А. Тойнбі вважав християнство релігією перетворень. Він указував на здатність до творчих перетворень, що закладена у філософії християнства, на відміну від філософії стоїцизму, яку А. Тойнбі визначав як «філософію відчуження» [7, с. 509]. Буддизм він також називав «філософією відчуження», вважаючи, що, у порівнянні з послідовниками стоїка Зенона, «лише послідовники Гаутами мали мужність довести принцип відчуженості до його логічного фіналу –

цілковитого самознищення» [7, с. 509]. Причини здатності до творчого перетворення в християнстві А. Тойнбі вбачав у тому центральному й основному місці, яке належить Любові, указуючи, що саме те, що «так уперто й наполегливо заперечували і Зенон, і Гаутама, стало нарижним каменем Нового Заповіту» [7, с. 512].

Згадаємо про ще один вельми важливий внесок християнства в ліберально-демократичний дискурс [3]. Відправною точкою для всього лібералізму є наявність індивідуальності, тобто цінність окремої особистості, її унікальності. У цьому контексті потрібно враховувати, що саме завдяки християнству проблема унікальності окремого індивіда стала ключовою не лише для лібералізму, але й для інших сфер суспільного життя. Як зазначав М. Фуше, в епоху Нового часу настійно оголошується примат індивіда над соціальною групою (остання перебуває на службі в першого), який знаходить свою легітимність у євангелічному індивідуалізмі, що з'явився всупереч посередницькій волі церкви, берегині одностійності біблійних текстів, і за підтримки Реформації та римського права від Юстиніана до Наполеона [11].

Християнство певним чином сприяло появі ідеї рівності й невідчужуваності природних прав індивіда. Так, на думку А. Бергсона, ретельний аналіз текстів Платона може привести до певних висновків щодо того, що всім людям притаманна одна й та ж сама сутність. Адже від ідеї людини, яку Платон уключає в надчуттєві Ідеї, лише один крок до розуміння, що всі люди володіють однаковою цінністю. Лише один крок потрібно було здійснити до ідеї, що спільність сутності наділяє людей однаковими основними правами. Утім, у тогочасну епоху цього кроку так і не було здійснено. Урешті, необхідно було дочекатися християнства, щоб ідея всезагального братства, яка включає в себе рівність прав і недоторканність особистості, стала чинною [8, р. 71].

Християнство стало основою європейської цивілізації. Як зазначав у цьому контексті Е. Берк, європейська цивілізація ґрунтувалася на двох принципах, як-от: «дух благородства і дух релігії» [10]. Розвитку цих ідей, на його думку, сприяла освіченість європейців, їх прагнення до здобуття знань.

Загалом, цивілізаційна єдність Європи ґрунтується на складному синтезі між «греко-римською античною спадщиною, християнським світоглядом та інноваціями Відродження, Реформації й Просвітництва. При цьому вирішальну роль у виникненні європейської культурної ідентичності відіграло християнство та ідеї гуманізму» [6, с. 20–21].

На думку М. Фуше, одна з причин виникнення та розповсюдження капіталізму до XVI ст. пов'язана з доктриною поділу світської та духовної

влади, політики й релігії, держави та церкви [11].

Вагомого значення набували ідеї християнства у формуванні суспільств західного типу. християнське суспільство західного типу забезпечило в подальшому базу, із якої «стартувало» те, що ми будемо називати системою сучасних суспільств у «чистому вигляді» [13]. У цьому контексті основними характеристиками сучасності стали такі параметри: 1) диференціація всіх підсистем; 2) домінуюча роль економіки з масовим виробництвом і бюрократичним апаратом; 3) розвиток правової системи; 4) стратифікація, що заснована на критерії успіху; 5) розширення деперсоніфікованої та складної мережі соціальних взаємодій.

На політико-культурному рівні окремі параметри європейської ідентичності корелюють із параметрами української ідентичності. Так, наприклад, об'єднувальною основою для європейських країн (із різною історією та культурою) стали три домінуючі ідеї, які викристалізували європейську ідентичність – афінська демократія, римське право й християнство. Ідеї демократії та християнства також здавна міцно вплетені в структуру української ідентичності. Утім, проявляється власна специфіка в позиціонуванні тих чи інших рис ідентичності.

Основою європейської цивілізації стало християнство, формуючи базові параметри європейської ідентичності. Цікавим є той факт, що появу терміна «європейці» (що з'явився значно пізніше, ніж термін «Європа»), який приписують гуманістові папі Пію II (1458–1464 рр.), теж пов'язують із християнством. Після падіння Візантії папа Пій II, звертаючись до християн із метою здійснення запізнілої спроби їх об'єднання в боротьбі проти Оттоманської імперії, використав поняття «європейці» [11]. Тобто в тогочасній Європі спостерігали ототожнення термінів «європейці» й «християни», що вказує на своєрідність світосприйняття та невіддільність у структурі європейської ідентичності означених параметрів.

Потрібно зазначити, що українська культура – християнська за своєю суттю, що споріднює її з європейською. На думку Папи Римського Іоанна Павла II, у європейській культурі співіснують дві традиції – західна латинська й східна візантійська. Латинська культура – більш розсудлива та логічна, тоді як східній традиції притаманні містичність і чуттєвість [5, с. 133]. Характеризуючи ці дві традиції, Іоанн Павло II використовував алегорію «двох легень», указуючи, що Європа не змогла б дихати без однієї з легень. Оскільки саме на українській території відбулося схрещення різних культур, то Україну Папа Римський називав «прикордонням та брамою між Сходом і Заходом». Саме на українській

землі церква дихає двома легенями як східної, так і західної традицій. На відміну від європейської ідентичності, християнська компонента якої є латинською за своєю суттю, в українській ідентичності поєднані західна латинська й східна візантійська складові частини християнської компоненти [4].

У багатьох працях сфокусовано увагу на співіснуванні в сучасній Україні двох культурних традицій – «західної» та «східної». Викликає цікавість така думка щодо проявів у структурі української ідентичності означених традицій. Якщо «східна» культурна традиція поширювалася переважно на духовний рівень української культури, то «західна» стала основою соціально-політичних взаємодій [2, с. 287]. Тобто на суспільно-політичному рівні переважно простежено неприйняття візантійських традицій, їх відторгнення. Зокрема, це стосувалося неприйняття ідеї щодо обмеження індивідуальної свободи, ідеї самодержавного деспотизму, експансіонізму тощо.

Ідея демократії також тісно вплетена в структуру і спільної європейської ідентичності, й української національної ідентичності. Коріння цієї ідеї в суспільно-політичному європейському дискурсі можна виявити як в античності, так і в християнстві. Ідеї демократизму були засадничими для Козацької республіки, яка відіграла важливу роль у процесах українського державотворення. Тобто ідея демократизму здавна вплетена в структуру української ідентичності, що споріднює її з європейською ідентичністю.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, базові ідеї релігії та політики своєрідно втілилися в сучасному європейському політичному дискурсі. Ідеї Бога, людини та їх зв'язку окреслюють центральну проблематику релігії. А в центрі політики – проблеми пошуку правильного земного життя людини й суспільства, позбавлення від тягаря страждань, що переслідують людське життя, тощо. Певна спільність проблематики демонструє неможливість незалежного існування двох вельми важливих сфер людського буття – релігії та політики.

Зазначено, що витoki демократичних цінностей і принципів демократичного правління можна виявити в дискурсі християнства (закон універсальної любові, виховна пропаганда християнства, основні життєві цінності, створення відкритого суспільства тощо). Демократія народилася й розвивалася на Заході, у країнах давньої християнської традиції. Її світський гуманізм ґрунтується на засадах християнських цінностей.

Констатовано, що свобода, рівність і братерство – основоположні категорії демократії – не що інше як «євангельські цінності». У християнстві свобода індивіда обмежується заповідями. Світська проєкція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи положеннями законів, а не етичними заповідями. Своєрідною проєкцією християнства виступають також ідеї поділу влади, прогресу тощо.

Аргументовано, що християнство стало одним із домінуючих чинників формування сучасного політичного дискурсу в розумінні проблематики темпоральності, ставлення до часу в європейській культурі, будучи детермінованим християнською парадигмою темпоральності, своєрідною секуляризацією релігійно оформленого сприйняття есхатологічного часу. Отже, ідея «Стріли часу», спрямованої від минулого через теперішнє до майбуття («від початку до кінця»), стала своєрідним прототипом ідеї прогресу.

З'ясовано, що проблематика індивідуалізму – базова для сучасного ліберально-демократичного дискурсу – також бере свій початок у євангелічному індивідуалізмі християнства.

Виявлено, що на політико-культурному рівні окремі параметри європейської ідентичності корелюють із параметрами української ідентичності. Зважаючи, з одного боку, на християнські та демократичні інтенції європейської культури, а з іншого – на домінуючу роль ідей християнства й демократизму в українській культурі, можемо стверджувати про тісну кореляцію означених параметрів європейської та української ідентичностей. Потрібно також зазначити, що сприйняття ідей свободи, рівності, індивідуалізму та ін. споріднюють українську та європейську ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилишин, Б. (1993). Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / [пер. з англ.]. Київ: Основи, 238 с.
2. Європейська та українська культура в нарисах (2003) / [за ред. І. З. Цехмістро]. Київ: Центр навч. літ., 320 с.
3. Куц, Г. М. (2007). Лібералізм і демократія: перипетії співіснування. *Віче*, № 12, спецвипуск, с. 17–20.
4. Куц, Г. М. (2007). Проблематика ідентичності в ліберальному контексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. Харків, № 785, вип. 10, с. 79–85.
5. Моджеєвські, А. (2008). Про європейську сутність України у вченні Папи Римського Івана Павла II. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук.*

статей. Чернівці: Рута, т. 17–18, с. 132–137.

6. Посельський, В. (2002). Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. Київ: Смолоскип, 168 с.

7. Тойнбі, А. (1995). Дослідження історії: в 2 т. Київ: Основи, т.1.: пер. з англ. В. Шовкуна, 614 с.

8. Bergson, H. (2002). The Two Sources of Morality and Religion. URL: <http://www.evolocus.com/Textbooks/Bergson2002.pdf>

9. Bidney, D. (1953). The Concept of Culture and Some Cultural Fallacies, p. 23–53. URL: https://books.google.com.ua/books?id=bBVDgM-P9FoC&pg=PA93&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false

10. Burke, E. (1790). Reflections on the Revolution in France. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/burke1790part1.pdf>

11. Foucher M. (2003). La République européenne, entre histoires et géographies // *La Cliothèque*. URL: <https://clio-cr.clionautes.org/la-republique-europeenne-entre-histoires-et-geographies.html>

12. Possenti, V. (2018). Il problema teologico-politico nella modernità ittorio / Quadranti – *Rivista Internazionale di Filosofia Contemporanea*, vol. VI, n°2, p. 108–125. URL: https://www.rivistaquadranti.eu/riviste/08/Possenti_07.pdf

13. Sztompka, P. (2005). Socjologia zmian społecznych. Kraków: wyd. Znak. URL: <https://docer.pl/doc/n00xsce>

14. Tarde G. (1890). Les lois de l'imitation. Paris, 388 p. URL: https://philosophie.universite.tours/documents/1890_Gabriel_Tarde.pdf

REFERENCES

1. Havrylyshyn, B. (1993). Dorohovkazy v maybutnye. Do efektyvnishykh suspilstv. Dopovid Rymському клубови / [per. z anhl.]. Kyiv: Osnovy, 238 p.

2. Yevropeyska ta ukrayinska kultura v narysakh (2003) / [za red. I. Z. Tsekhmistro]. Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury, 320 p.

3. Kuts, H. M. (2007). Liberalizm i demokratiya: perypetiyi spivisnuvannya. *Viche*, № 12, Spetsvyпуск, p. 17–20.

4. Kuts, H. M. (2007). Problematyka identychnosti v liberalnomu konteksti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pytannya politolohiyi*, Kharkiv, № 785, vyp. 10, p. 79–85.

5. Modzheyevski, A. (2008). Pro yevropeysku sutnist Ukrayiny u vchenni Papy Rymського Ivana Pavla II. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: zb. nauk. statey*. Chernivtsi: Ruta, t. 17–18, p. 132–137.

6. Poselsky, V. (2002). Yevropeysky Soyuz: instytutsiyni osnovy yevropeyskoyi in-tehratsiyi. Kyiv: Smoloskyp, 168 p.

7. Toynbee, A. (1995). Doslidzhennya istoriyi: v 2 t. Kyiv: Osnovy, t.1.: per. z anhl. V. Shovkuna, 614 p.

8. Bergson, H. (2002). The Two Sources of Morality and Religion. URL: <http://www.evolocus.com/Textbooks/Bergson2002.pdf>

9. Bidney, D. (1953). The Concept of Culture and Some Cultural Fallacies, p. 23–53. URL: https://books.google.com.ua/books?id=bBVDgM-P9FoC&pg=PA93&hl=ru&source=gbs_

toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false

10. Burke, E. (1790). Reflections on the Revolution in France. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/burke1790part1.pdf>

11. Foucher M. (2003). La République européenne, entre histoires et géographies. *La Cliothèque*. URL: <https://clio-cr.clionautes.org/la-republique-europeenne-entre-histoires-et-geographies.html>

12. Possenti, V. (2018). Il problema teologico-politico nella modernità ittorio / Quadranti – *Rivista Internazionale di Filosofia Contemporanea*, vol. VI, n°2, p. 108–125. URL: https://www.rivistaquadranti.eu/riviste/08/Possenti_07.pdf

13. Sztompka, P. (2005). Socjologia zmian społecznych. Kraków: Wyd. Znak. URL: <https://docer.pl/doc/n00xsce>

14. Tarde G. (1890). Les lois de l'imitation. Paris, 388 p. URL: https://philosophie.universite.tours/documents/1890_Gabriel_Tarde.pdf

Матеріал надійшов до редакції 17.02.2024 р.

УДК 32:17.022.1]-043.83

Сергій Мовенко,

аспірант 1-го року навчання за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

movenko.serhii@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0004-9053-3261

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-259-280

КОНЦЕПТ ПОНЯТТЯ «БРЕНДИНГ ТЕРИТОРІЙ»

У статті розглянуто брендинг територій як аналіз та вивчення способів створення й управління образом та іміджем певної території (наприклад країни, регіону, міста) з метою залучення інвестицій, розвитку туризму, підвищення привабливості для бізнесу й мешканців, а також формування позитивного сприйняття на міжнародній арені. Воно охоплює різноманітні аспекти, такі як маркетингові стратегії, спілкування з громадськістю, культурний і соціальний аспекти, інновації та використання сучасних технологій. Концепції брендингу територій визначають важливість

створення та управління образом міст, регіонів і країн, щоб підвищити їх конкурентоспроможність та привабливість для мешканців, туристів і інвесторів. Ці концепції враховують різноманітні аспекти, такі як культурні, історичні, екологічні, економічні та соціальні фактори. Серед ключових сучасних концепцій брендингу територій виокремлено й проаналізовано: створення унікального образу, розвиток технологічних хабів, стратегію сталого розвитку, розвиток туристичного потенціалу, використання цифрових технологій та ін. Ці концепції визначають нові шляхи розвитку територій і дослідження їх впливу на різноманітні аспекти сучасного життя. Визначено, що синонімічними поняттями для брендингу територій є імідж міста/регіону, профілювання території, побудова іміджу міста/регіону, територіальний маркетинг, брендування міста/регіону, політичний брендинг, державний брендинг, національний брендинг, брендинг територій, регіональний брендинг. Проаналізовано трактування та концепти науковців щодо категорій «бренд територій», «територіальний тренд», «імідж», «бренд міста», «бренд сільських територій» та ін.

Ключові слова: бренд територій, територіальний тренд, імідж, бренд міста, державний брендинг, національний брендинг, науковці, концепції.

Sergii Movenko,

First-year PhD student,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0009-0004-9053-3261

THE CONCEPT OF TERRITORIAL BRANDING

The article examines territorial branding as the analysis and study of ways to create and manage the image of a specific territory (such as a country, region, or city) with the aim of attracting investments, developing tourism, increasing attractiveness for businesses and residents, and forming a positive perception internationally. It encompasses various aspects, such as marketing strategies, public relations, cultural and social factors, innovations, and the use of modern technologies. Contemporary concepts of territorial branding emphasize the importance of creating and managing the image of cities, regions, and countries to enhance their competitiveness and attractiveness for residents, tourists, and investors. These concepts take into account diverse factors, including cultural, historical, ecological, economic, and social aspects. Among the key modern concepts of territorial branding analyzed in the article are: creating a unique image; developing technological hubs; sustainable development strategy; developing tourism potential; and utilizing digital technologies, among others. These concepts define new paths for the development of territories and explore

their impact on various aspects of modern life. It is noted that synonymous terms for territorial branding include: city/region image, territory profiling, city/region image building, territorial marketing, city/region branding, political branding, state branding, national branding, “territorial branding,” and “regional branding.” The interpretations and concepts of researchers regarding the categories of territorial brand, territorial trend, image, city brand, rural area brand, and others are analyzed.

Key words: territorial branding, territorial trend, image, city brand, state branding, national branding, researchers, concepts.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Поняття брендингу територій у сучасному світі набуває все більшої актуальності, оскільки регіони та міста шукають способи відзначитися й привернути увагу як мешканців, так і туристів. Цей концепт передбачає створення та підтримку унікального іміджу території, що дає можливість залучати інвестиції, розвивати туризм, а також підвищувати гордість мешканців свого міста чи регіону.

Головною метою брендингу територій є створення позитивного сприйняття й асоціацій з обраною територією. Це може бути здійснено шляхом виділення унікальних особливостей, історії, культури чи природних ресурсів. Наприклад, місто може рекламувати себе як культурну столицю з великою кількістю музеїв та художніми галереями. Чи ж може регіон акцентувати на своїй природній красі й екологічній чистоті?

Один із ключових елементів успішного брендингу територій – це створення інтегрованої стратегії, яка включає маркетингові кампанії, розвиток інфраструктури, культурні заходи та співпрацю з місцевими підприємствами. Важливо, щоб усі заходи були спрямовані на підвищення відомостей про територію й позитивне сприйняття її жителями та відвідувачами.

Застосування концепції брендингу територій має потенціал для створення значних економічних переваг. Інвестори та туристи зазвичай повертаються до місць із сильним брендом, що може привести до зростання бізнесу й створення нових робочих місць. Крім того, позитивний імідж території сприяє залученню талановитих працівників і підтримує соціальний та культурний розвиток.

Отже, актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що брендинг територій є важливим інструментом для розвитку та просування регіонів і міст. Ефективна стратегія брендингу може допомогти створити унікальний та привабливий імідж, що сприятиме як економічному зростанню, так і

соціокультурному розвитку території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розробки брендингу територій цікавлять політологів, соціологів, маркетингологів, культурологів, істориків, філософів. Існує кілька відомих науковців і дослідників, котрі активно займаються проблематикою брендингу територій. Ось декілька з них: Саймон Анкетел, який спеціалізується на маркетингу місць і туризму; його дослідження часто зосереджені на стратегіях брендингу для розвитку та просування територій («Destination Brands: Managing Place Reputation» (2010), «Places: Identity, Image and Reputation» (2009); Філіп Котлер – відомий як один із провідних фахівців у галузі маркетингу, включаючи брендинг територій. Він робив вагомий внесок у розуміння механізмів створення та управління місцевими брендами («Marketing Places» (1993), «Attracting Investment and Stimulating Economic Growth» (2002); Маргарет Крідлер – авторка книг і статей про місцевий розвиток і брендинг. Її дослідження фокусуються на впливі брендингу на економічний розвиток та сприяння інноваціям у регіонах («The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective» (2007), «Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition» (2011); Джонатан Авест, який спеціалізується на соціальному маркетингу й питаннях сталого розвитку. Його дослідження включають аналіз впливу брендингу територій на сталість і залучення громадськості («Social Marketing and Public Health: Theory and Practice» (2017), «Sustainable Tourism: A Marketing Perspective» (2012); Люк Гарчич відомий своїми дослідженнями у сфері маркетингу та брендингу, зокрема в контексті територіального розвитку й управління місцевими брендами («Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition» (2011), «Marketing Places» (1993) та ін. Ці вчені й дослідники роблять вагомий внесок у розвиток теорії та практики брендингу територій. Їхні роботи становлять основу для багатьох стратегій управління місцевими брендами.

Мета роботи – проаналізувати теоретико-методологічну базу дослідження брендингу територій.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні концепції брендингу територій відіграють важливу роль у розвитку міст, регіонів та країн, визначаючи їхній імідж, конкурентоспроможність і привабливість для мешканців, туристів й інвесторів. Ці концепції враховують широкий спектр факторів, таких як культурні, історичні, екологічні, економічні та соціальні аспекти.

Визначимо ключові сучасні концепції брендингу територій.

Створення унікального ідентичного образу. Ця концепція полягає в тому, щоб виділити унікальні характеристики та особливості території й побудувати на їх основі імідж. Наприклад, Барселона відома своєю архітектурою, Мілан – як модний і дизайнерський центр, а Кіото – як місто з багатою історією та культурою. Створення такого унікального образу допомагає залучити увагу й відрізнити територію від інших.

Розвиток інноваційних та технологічних хабів. В умовах сучасного світу важливо розвивати технологічні центри та інноваційні кластери, щоб залучити увагу стартапів, інвесторів і талановитих спеціалістів. Прикладом може слугувати Кремнієва (Силіконова) долина в США або Шензен у Китаї. Розвиток таких технологічних хабів стає ключовим для створення сучасного образу території та забезпечення її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Стратегія сталого розвитку та зеленого брендингу. Особливо актуальним у сучасному світі стає питання екології й сталого розвитку. Території, що активно працюють над зменшенням викидів, підтримкою відновлювальних джерел енергії та захистом навколишнього середовища, можуть використовувати зелений брендинг як спосіб підвищення свого іміджу й привабливості для інвесторів і туристів.

Розвиток туристичного потенціалу. Туризм є важливим елементом брендингу територій, оскільки він сприяє розкриттю потенціалу міст та регіонів, приваблює інвестиції й стимулює розвиток інфраструктури. Для цього важливо розробляти та просувати туристичні маршрути, культурні заходи й інші події, які відображають унікальність території.

Використання соціальних медіа та цифрових технологій. Сучасні технології, такі як соціальні медіа, вебсайти й мобільні додатки, відіграють важливу роль у формуванні та просуванні бренду території. Вони дають змогу залучити широку аудиторію й створити позитивний імідж через розповсюдження якісного контенту та взаємодію зі споживачами.

Отже, сучасні концепції брендингу територій вимагають комплексного підходу й розгляду території як унікального продукту, який може бути просунутий на світовому ринку. Вони спираються на використання інноваційних підходів, розвиток інфраструктури, підтримку культурного та екологічного розвитку й різних видів активностей. Брендинг територій, із позиції сучасної політичної науки, потребує постійного вивчення та вдосконалення, оскільки нинішній світ швидкозмінний.

Вивчення брендингу територій розпочалося з праць маркетологів. Основоположником теорії бренд-менеджменту територій є Саймон

Анхольт [2–3]. Різні аспекти брендингу території висвітлено в наукових працях зарубіжних учених, таких як К. Дінні, Ф. Котлер, У. Оллінс, А. Панкрухін, Д. Траут, Д. Хайдер, П. Чілтон, Х. Кохен, Д. Огілві, С. Райністо, І. Рейн, Д. Хайдер, К. Шеннон, які розглядають брендинг територій у якості цілеспрямованої діяльності зацікавлених груп із капіталізації її активів із метою отримання додаткової вартості й, відповідно, прибутків від бренду. Серед політологічних досліджень брендингу територій потрібно виділити вітчизняних дослідників іміджування та брендингу: Д. Богуш, А. Бондар, В. Бурлачук, О. Вишняк, Н. Габор, Д. Гороховський, Л. Губерський, О. Гевко, О. Іващук, І. Колосовська, В. Кривошеїн, Г. Куц, Е. О. Кузьмук, Мамонтова, В. Солових, О. Соскін, Є. Тихомирова, В. Цвих, В. Чалий, О. Швець, М. Шульга, Л. Шульгіна, Ю. Щегельська й ін. При цьому переважно об'єктом наукових досліджень виступають або окремі адміністративно-територіальні одиниці (міста, сільські поселення, регіони), або національний бренд, тоді як системні дослідження питань брендингу територій як комунікаційної технології публічного управління у фаховій літературі висвітлені недостатньо.

Упродовж декількох останніх десятиків років спостерігається підвищений інтерес науковців та практиків, зокрема у сфері державного управління, до питань національного брендингу, бренду держави та розвитку міжнародного іміджу країни. Науковою розробкою питання державного бренду й процесу національного брендингу, іміджу та репутації країни займаються зарубіжні й вітчизняні вчені. Проблематику досліджують С. Ангольт, У. Олінс, Ф. Котлер, Є. Яффе, П. ван Хем, Гертнер, Морган, Портер, Лі, Й. Фан, Аакер й інші. У сфері вітчизняної науки державного управління питання формування іміджу країни вивчають Д. Богуш, О. Соскін, Є. Ромат, Т. Пахомова, Ю. Ріпка, М. Руда, З. Уляницький та інші.

Синонімічні поняття для брендингу територій уключають *імідж міста/регіону* – основна ідея полягає в тому, щоб створити позитивне й привабливе сприйняття міста або регіону серед мешканців, туристів та бізнесу; *профілювання території* – визначення унікальних характеристик й особливостей місцевості, які можуть використовуватися для просування та позиціонування території; *побудова іміджу міста/регіону* – процес створення й управління враженнями та сприйняттям території шляхом розвитку унікальних характеристик і привабливості; *територіальний маркетинг* – використання маркетингових стратегій та інструментів для просування й розвитку території з метою привернення інвесторів, туристів та бізнесу; *брендування міста/регіону* – процес створення й підтримки унікального іміджу й ідентичності території задля підвищення

її конкурентоспроможності та привабливості.

У контексті брендингу територій Т. Нагорняк розглядає наукові категорії, які часто вживаються як синоніми: «політичний брендинг», «державний брендинг», «національний брендинг», «брендинг територій», «регіональний брендинг». Вона трактує «державний брендинг» як підвид політичного, який уключає брендинг політичних партій та особистостей, а глобальний, національний і регіональний брендинг – як напрями територіального брендингу, спрямовані на поліпшення сприйняття національного суверенітету та його складових частин регіонами, як місцевими мешканцями, так і зовнішніми спостерігачами. У першому випадку, предметом брендингу є держава як політичний інститут, а в другому – територія з різними рівнями «претензій». Наприклад, територія, яка стратегічно має намір впливати на світовий порядок і перерозподіл глобальних ресурсів, формує політичну практику глобального брендингу, такі як глобальні міста, провідні країни й ексклюзивні регіони. Регіональний брендинг утілюється на рівні територіально-адміністративних одиниць та етнокультурних територій, які зберігають себе від поглинання більш впливовими акторами, пропонуючи унікальність традицій, атмосфери комфорту й соціального клімату. Національний брендинг територій ініціюється національними суверенітетами, що прагнуть моделі держави-нації [36].

Поняття «бренд» фахівці трактують із різних позицій, а саме: як набір асоціацій в уявленні стейкхолдерів; суму всіх характеристик, які роблять територію унікальною [16, с. 23]; як потужну торгову марку, що виступає одночасно засобом ідентифікації, комунікації, а за формування кола прихильників – засобом створення додаткової вартості або його марочним капіталом [23, с. 52]; як запатентований візуальний, емоційний, раціональний і культурний образ, до асоціюється з компанією, продуктом чи територією [18]; як систему, котра пов'язує товар із його характеристиками, торговою маркою, її образом у свідомості споживачів, а також концепцією виробника щодо свого товару, торгової марки та споживачів [8].

Проаналізовані А. Ясніковські предметні галузі досліджень свідчать про домінування соціально-економічного напрямку досліджень брендингу за період 2004–2023 рр. Зокрема, питома вага соціальних наук – 31,6 %, (453 публікації), бізнес, менеджмент і бухгалтерський облік – 25,9 % (371 публікація), економіка, економетрика та фінанси – 10,3 % (47 публікацій), науки про навколишнє середовище – 7,9 % (113 публікацій) [46]. А. Ясніковські визначає брендинг як інструмент, який переважно використовується

в бізнесі й маркетингу, щоб допомогти людям ідентифікувати компанію, особу чи продукт і створити уявлення про них. Цю ж концепцію можна поширити на місця, застосовуючи методи брендингу до економічного, політичного та культурного розвитку географічних місць. Під загальним терміном «брендування місця» можна стратегічно спроектувати ментальні образи й сприйняття націй, держав і міст. Завдяки брендуванню місто можна перетворити на місце, де люди хочуть жити, працювати тощо [46].

Основні трактування поняття «бренд», які використовують сучасні науковці, такі: багатовимірний асортимент функціональних, емоційних, зв'язкових, стратегічних елементів, що разом генерують унікальний набір асоціацій у сприйнятті громадськістю (Д. Аккер [1]); невідчутна сукупність властивостей продукту: його імені, упаковки, ціни, історії, репутації й способу рекламування; визначається як цінності та філософія організації, має економічну, інформаційну й захисну функції (О. Трач, О. Карий [45]).

Ключовим поняттям брендингу територій є національний або державний бренд – унікальний образ, імідж або ідентичність, що відображає цінності, культурні особливості, історію, потенціал і досягнення держави чи нації. Це концепція, яка аналогічна брендингу товарів чи послуг, але застосовується до відображення інтересів або образу країни загалом. Національний бренд може використовуватися для просування туризму, залучення інвестицій, підтримки міжнародної дипломатії, розвитку експорту, підвищення конкурентоспроможності та підтримки внутрішнього єднання країни. Наприклад, бренд «Швейцарія» часто асоціюється з якістю, точністю й розкішшю, тоді як бренд «Норвегія» може підкреслювати відкритість, природу та зелений спосіб життя.

Концепт територіального брендингу сформувався на основі робіт Котлера й ін. [15], С. Анхолта [6], К. Дінні [9]. Серед вітчизняних науковців доцільно виокремити дослідження Т. Нагорняк [37], О. Зозульова [26], О. Соскіна [19] та ін. Безпосередньо питання територіального брендингу в Україні досліджувалися рядом авторів, наприклад Л. Панасенком [41]. Проблемні ж питання брендингу саме сільських територій вивчалися в працях Ю. Інковської [27], В. Глухої [24].

Згідно з концепціями глобалізму, які представлені К. Омае, В. Ристонном і Д. Хелдом, можна стверджувати, що «нації-держави» втрачають свою легітимність, а національні уряди втрачають контроль над ситуацією. Це призводить до переосмислення моделі «нації-держави», яка є характерною для Вестфальської системи міжнародних відносин із її принципом «державного». Х. Лінц й А. Стефан уводять нову модель «держави-нації», де держава реалізує консолідовану політику формування державної

(політичної) ідентичності на основі мережі взаємодоповнювальних національних, територіальних та інших ідентичностей. Бренд-політика розвитку держави-нації як території передбачає створення й просування на світовій арені моделі політичного організму, що виникла в результаті політики національного брендингу, яка включає інтеграцію різних політичних, етнокультурних та територіальних ідентичностей на одному рівні.

Науковці інтерпретують поняття національного бренду (державного) на семи рівнях, які містять простий візуальний символ, слоган (набір, який легко комунікувати й поширювати), парасольковий бренд, що підтримує складові (туризм, експорт), імідж та репутацію країни і її позиціонування на світовій арені, національну конкурентоспроможність, «софт» країни (інтелектуальну, програмну, нематеріальну компоненту), національну ідентичність [10, с. 99–100]. Учені по-різному трактують спрямованість процесу державного брендингу, мету, яку ставлять перед собою держави, і результати цього процесу. Так, У. Олінс розглядає його в контексті переформування національної ідентичності, С. Ангольт наголошує на посиленні конкурентоспроможності країни як пріоритетній цілі процесу державного брендингу [2]. Яффе та Небенцаль називають політичні, бізнесові, культурні й спортивні заходи та активності основою цього процесу, Рендон визначає основною метою просування економічних, політичних інтересів удома й за кордоном. Й. Фан та Гудйоссон притримуються думки про те, що державний брендинг використовується для зміни, удосконалення, посилення міжнародного іміджу й репутації країни [10]. Т. Крикун визначає державний брендинг як процес створення іміджу країни, процес моніторингу та оцінки, а також проактивного управління для вдосконалення й посилення зміцнення репутації країни в сприйнятті цільовими міжнародними аудиторіями, учасниками якого є органи системи державного управління, громадянське суспільство країни й засоби масової інформації. Бренд держави, його потенціал та ідентичність залежать від національної ідентичності народу, його самоусвідомлення (як громадяни країни сприймають себе і свою країну), а також іміджу країни (як хочуть, щоб сприймали їхню країну на міжнародній арені) [32]. Основні визначення національного (державного) бренду характеризуються загальною сукупністю сприйняття нації (країни) в голові міжнародних зацікавлених сторін і має такі елементи: люди, місця (території), культура й мова, історія, їжа, мода, відомі люди, глобальні бренди та ін. (Й. Фан [10]); сукупність характеристик (назва, термін, знак, символ, малюнок, слоган), котрі об'єднують уявлення самої країни про себе, містять ексклюзивні та

позитивні характеристики країни й виділяють її серед інших держав світу (Н. Колесницька [29]); стратегічний капітал країни, від рівня якого залежить здатність держави просувати свою продукцію (ідеї, товари, послуги, об'єкти інтелектуальної власності) за кордоном і залучати іноземні інвестиції (М. Руда [43]).

Фахівці з іміджу країни трактують це поняття, як народ цієї держави хоче, щоб навколишній світ сприймав його країну, що є найважливішою й найцентральнішою ознакою їхньої нації. Водночас репутацію країни трактують як те, як фактично її сприймає зовнішній світ, опираючись на рівень загальної довіри до держави та іміджу, який вона ідентифікує [10, с. 100]. С. Ангольт зазначає, що інтерес до питань державного брендингу й формування іміджу країни постійно зростає із боку як науковців, так і практиків – державних структур, урядів країн. Проте, незважаючи на активні дискусії та розвиток цієї теми в наукових колах, практична реалізація такого процесу створення й формування міжнародного іміджу та, що найважливіше, можливість керувати цим процесом і скеровувати його в бажаному напрямі є досить складною [3]. Імідж створюється країною, її державними органами у співпраці з іншими організаціями, а репутація – поза межами країни, у сприйнятті безмежної кількості людей у всьому світі, а досить часто ще й залежить від їхніх власних культур. С. Ангольт називає необхідність проведення попереднього аналізу та оцінки репутації країни ключовим елементом у плануванні стратегії формування міжнародного іміджу країни. Причому такий аналіз має бути максимально об'єктивним, оскільки, виходячи з його результатів, розроблятиметься загальна програма формування міжнародного іміджу держави. Ключовим питанням науковці вважають визначення того, чи є репутація тієї чи іншої країни заслуженою. Від цього залежить те, як формуватиметься стратегія і які подальші кроки потрібно робити [3].

У статті «Брендинг країни: просування інвестицій, туризму та експорту через країни» автор Mathias Akotia [17] акцентує на аналізі брендів розвинених держав і тих країн, які ще розвиваються. Дослідник зауважує, що брендинг держави вимагає комплексних політичних, управлінських і технічних навичок однаковою мірою. Брендинг сьогодні не вибір, а необхідність, і він не є функцією, яка виконуватиметься лише зусиллями державних або окремих корпорацій, а є інтеграцією та погодженням зусиль усіх зацікавлених сторін. Автор робить висновок, що лише небагато країн, які розвиваються, уже сформулювали й реалізували стратегію брендингу власних держав. Методологічні основи застосування в брендингу країни теоретичних розробок практичного маркетингу представлені

в дослідженнях Ж.-П. Бодуана, у яких він розробив систему методів і технологій управління громадською думкою. Зазначимо, що загалом у всіх дослідженнях, де використано соціокультурний підхід до вивчення бренду, у явній чи прихованій формі міститься теза про «міфічність» бренду. Але в жодному з указаних джерел гіпотезу про міфічну природу бренду достатньо не висвітлено.

Брендинг території – механізм, що сприяє збільшенню конкурентоспроможності території (В. Солових [44]), цілеспрямований процес формування, презентації й просування певної території на світовому ринку як його конкурентоспроможної та ліквідної одиниці (Н. Колесницька [29]), соціогуманітарна технологія, спрямована на забезпечення взаємодії таких понять, як «територіальна ідентичність», «територіальні інтереси», «територіальна спільність» (О. Соскін [19]), відбиття т. зв. «сутності місця»; систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності (С. Ангольт [5]).

Н. Карачина, Т. Вакар, Т. Петрук зазначають, що брендинг територій потрібно тлумачити як процес створення та управління територіальним брендом, який є унікальним інституційним активом сільської громади чи території (історичний, культурний, конфесійний, природно-рекреаційний) і водночас як фактор конкурентоспроможності, а також джерело економічного розвитку місцевих економік і нарощування їхнього потенціалу [28].

Науковці Л. Заставнюк, Н. Котис, І. Чикало зазначають, що брендинг території може бути ефективним інструментом конкуренції. Використання його технологій у практиці публічного управління та адміністрування дасть змогу визначити конкурентні переваги територій і сформувати їхню унікальну позицію серед інших на основі формування своєрідного ідентифікатора – бренду, який відображає уявлення стейкхолдерів про цю територію. Сьогодні в практиці управління адміністративно-територіальними одиницями наявні певні комунікативні проблеми щодо управління брендом територій, розв'язання яких потребує належного наукового підґрунтя для розроблення методології брендингу територій з урахуванням багатоплановості й багат шаровості платформ, на основі яких будуються територіальні бренди та відповідні комунікаційні технології. Пропонована структурно-логічна модель брендингу територій може застосовуватись у діяльності суб'єктів управління адміністративно-територіальними одиницями, а її деталізація в розрізі засобів й інструментів реалізації слугуватиме предметом подальших наукових розвідок у цій

сфері [25].

Відомий ідеолог та дослідник у галузі брендингу С. Анхолт відзначає, що територіальний брендинг – це акт просування та обміну, у якому не

Рис. 1. Шестикутник Анхолта: територіальний брендинг [21, 3]

потрібно вбачати самоціль, це можливість створення іміджу, репутації країни або міста [3]. Відповідно, на думку автора, територіальний брендинг найбільш доцільно трактувати з погляду прагнення створення додаткової вартості для регіональних товарів, популяризації території, як сприятливої для інвестування, підприємництва та життя громадян, розставлення акцентів на перевагах кожного окремого регіону. Сутність цієї концепції відображена в шестикутнику Анхолта (рис. 1) [21].

Схожі твердження можна простежувати у визначеннях поняття «брендинг території», укладених багатьма іншими відомими науковцями. Зокрема, Ф. Го трактує територіальний брендинг як процес визначення ресурсів, що для більшості територій є їхнім найціннішим активом [11]. К. Дінні вважає, що територіальний брендинг – це творення «найреалістичнішого, найконкурентоспроможнішого й стратегічного бачення міста, регіону чи країни [9]. Схожу думку мають дослідники А. Брусова та І. Щепіна, які зазначають, що брендинг території – це образ регіону у свідомості світової громадськості [41].

Категорія «бренд території» / «територіальний бренд» Н. Котова визначає [31, с. 6] як сукупність неминущих цінностей, що відображають

неповторні оригінальні споживчі характеристики цієї території й спільноти, широко відомі, що одержали суспільне визнання та користуються стабільним попитом споживачів. Бренд формується на основі яскраво вираженого позитивного іміджу території, в основі якого – унікальні можливості задоволення тих чи інших запитів її споживачів, є вищим проявом емоційних споживчих переваг; М. Каваратціс [14, с. 53] визначає брендинг території як планове зображення бренду міста, і це становить проблему для міських планувальників (а також архітекторів) у зусиллях міст презентувати себе у відповідь на дедалі більший тиск конкуренції в контексті глобалізаційної культури. Ф. Го [11, с.109] трактує територіальний брендинг як процес визначення ресурсів, котрі для більшості територій є їхніми найціннішими активами: це люди, які живуть там; К. Дінні [9, с. 106] – процес, що сприяє створенню «найреалістичнішого, найбільш конкурентоспроможного й нагально-стратегічного бачення для міста, регіону або країни».

О. Олефіренко, М. Карпіщенко [28, с. 31] трактують брендинг території як стратегію підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон і держав задля завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців і кваліфікованих мігрантів. Бренд території – це люди, які представляють територію; це процедури взаємодії між бізнесом і владою; це товари, що вироблені на цій території й відображають її ідентичність; це соціальна інфраструктура, що забезпечує нормальне існування індивідуумів, які проживають на ній; це інвестиційна привабливість регіону, культура праці та побуту; автентичні події, що приваблюють туристів, інше; Н. Колесницька [29, с. 49] – цілеспрямований процес формування, презентації й просування певної території на світовому ринку як його конкурентоспроможної та ліквідної одиниці.

Отже, брендинг території розглядається як образ країни або регіону, його планове відображення (Т. Атаєва, А. Брусова, М. Каваратціс, В. Малькова); акт просування й обміну, інструмент управління маркетингом території (С. Анхолт, Т. Мещеряков); сукупність неминуючих цінностей (І. Важеніна); процес (Ф. Го, К. Дінні, Н. Шалигіна); стратегія підвищення конкурентоспроможності (О. Олефіренко, М. Карпіщенко). Ураховуючи наведені вище трактування, вважаємо, що брендинг території – це процес створення й управління брендом території, який уключає формування, просування, розвиток та репозиціонування бренду. Основне завдання будь-якого бренду – викликати довіру й побудувати відносини, засновані на довірі. Якщо територія володіє власним брендом, ім'ям, що привертає увагу, якому довіряють, значить, така територія до себе залучатиме інвестиції в широкому сенсі слова [29].

Питаннями формування та підтримки позитивного образу держави й використання технологій міжнародного PR займалися такі зарубіжні вчені, як С. Анхольт, К. Боулдінг, Д. Бурстін, Е. Галумов, Р. Джервіс, Д. Зам'ятін, Ю. Кашлев, І. Кисельов, В. Кісмерешкін, В. Кононенко, М. Коттем, Р. Коттем та ін. Серед вітчизняних дослідників викремимо таких, як В. Бебик, О. Бойко, С. Гуцал, О. Запорожець, В. Королько, О. Литвиненко, Є. Макаренко, Т. Пашукова, І. Слісаренко, В. Терещук, О. Ялова й ін.

Звертаючись до питань позиціонування країни, маємо передусім позначити такі поняття, як «бренд» та «імідж». Ми пропонуємо використати термін «бренд» у значенні матеріального капіталу й репрезентуємо його як кінцеву мету національного брендингу [30]. Задля вдалого висвітлення питання брендингу країни буде доречним звернутися до праць С. Анхольта [4] та його поглядів у цій сфері. Науковець визначає брендинг країни як систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Це може бути як скромна співпраця урядового комітету з туризму й агентства із залучення інвестицій, так і десятиліття реалізації скоординованих і чітко спланованих стратегій усередині країни й на міжнародній арені у сфері культури, спорту, освіти, політики, туризму, міжнародної торгівлі. С. Анхольт став основним розробником комплексного, диверсифікованого підходу до брендингу територій. У розвідках таких науковців, як А. Панк-рухін, Ф. Котлер, Д. Хайде, містяться полідисциплінарні поради щодо побудови брендингу країни через ефективність використання геофізичних, фінансово-промислових, кадрових, інтелектуально-технологічних її ресурсів. Проблемами формування бренду міст – складових частин бренду країни – займалися такі вчені, як М. Майланен, Д. Райнесто, М. Кавартзис, Г. Ашворт, К. Зенкен, С. Браун, Д. Візгалов, О. Соскін. Вітчизняний дослідник В. Мірошніченко стверджує, що національний брендинг – це репутація, імідж країни [34]. У статті У. Олінс та Дж. Хілдрета «Брендинг нації: вчора, сьогодні, завтра», автори зазначають, що бренд країни, як і бренд підприємства, моделює власну ідентичність за певним принципом – зовнішні зміни роблять бренд міцнішим зсередини [10]. Вочевидь, брендинг країни не є ідентичним із брендом компанії, але люди як складники компанії або країни можуть бути залучені до формування та побудови брендів обох типів. Для вибудовування бренду застосовують схожі методи.

Нині існує безліч трактувань поняття «бренду міста». Зокрема, бренд міста – це враження, яке справляє місто на цільову аудиторію, сума всіх матеріальних і символічних елементів, які роблять місто унікальним». С. Анхольт виділяє конкурентну ідентичність міста як складову частину

бренду [4]. М. Каваратзіс вважає, що бренд міста – «це багатовимірний конструктор, що складається з функціональних, емоційних і матеріальних елементів, які в сукупності створюють унікальний набір асоціацій із місцем у суспільній свідомості, проте це не лише виявлення унікальності міста на основі позитивних асоціацій – це їх формування» [13, с. 53; 18]. Згідно з визначенням Е. Брауна, бренд міста – це «система асоціацій у свідомості «споживачів» міста, що ґрунтуються на візуальних, вербальних і ментальних проявах. Бренд міста формується через постановку цілей, налагодження комунікацій і пропаганду цінностей» [7].

Розглядаючи досвід формування й управління брендами в регіонах України, зазначимо, що більшість регіонів України стали брендами не в процесі цілеспрямованих сконцентрованих зусиль реалізації концепції брендингу, а в результаті історичного та культурного розвитку (Львів, Одеса, Полтава). Однак зауважимо, що декілька регіонів уже презентували нову концепцію бренду. Так, наприклад, створено такі нові бренди Вінниці – «Місто ідей», Харкова – «Smart city», Кривого Рогу – «Місто довжиною в життя», а також Києва – «Місто, де все починається». Усі ці міста визначили свою нішу. Наприклад, Харків акцентує на інформаційних технологіях, розвитку науки; Кривий Ріг – найдовше місто у Європі за протяжністю (його довжина 126 км); Київ позиціонує себе як першооснову в знайомстві з Україною, на початку кар'єри, бізнесу, романтичних відносин; Вінниця – місто, що мотивує, надихає та веде до успіху [33].

До наукових праць, у яких висвітлюються методологічні й концептуальні засади брендингу сільських територій, можемо віднести лише роботи Т. Вакар [20] та О. Мороз, Н. Карачиної й Т. Вакар [35], О. І. Павлов [39]. У контексті культурологічної методології, геокультурний брендинг сільських територій І. О. Павлова визначає «як цілеспрямоване онтологічне суміщення конкретного культурного простору із самим собою, причому територіальні кордони, узяті в їх фізичному політико-правовому аспекті, виступають тут як безпосередній вираз конкретної геокультури ad hoc» [40].

О. Гарбера [22] підкреслює, що міжнародний досвід територіального брендингу свідчить, що успішно створений бренд дає можливість популяризувати регіон в інформаційному просторі, збільшуючи його туристичні та інвестиційні потоки, зміцнюючи й удосконалюючи культурний та інноваційний потенціал. Під час створення бренду туристичного регіону, його розширення й закріплення важливо не допустити помилки, проте в разі виникнення негативних рис бренду, їх треба нівелювати ще на початкових стадіях зародження, натомість позитивні риси – розвивати й укорінювати.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні концепції брендингу територій визначають важливість створення та управління образом міст, регіонів і країн, щоб підвищити їх конкурентоспроможність та привабливість для мешканців, туристів й інвесторів. Ці концепції враховують різноманітні аспекти, такі як культурні, історичні, екологічні, економічні та соціальні фактори. Серед ключових сучасних концепцій брендингу територій можна виокремити створення унікального образу – концепція, спрямована на виділення унікальних характеристик території та побудову іміджу на їх основі. Наприклад, розвинені архітектурні й культурні особливості можуть створювати унікальний образ міста чи регіону; розвиток технологічних хабів – створення інноваційних технологічних центрів і кластерів дає змогу привернути інвестиції та таланти, забезпечуючи територію конкурентоспроможністю; стратегія сталого розвитку – зелений брендинг, що спрямований на збереження довкілля й розвиток екологічних ініціатив, сприяє підвищенню привабливості території для інвесторів та мешканців; розвиток туристичного потенціалу – розробка туристичних маршрутів і культурних заходів допомагає привернути увагу туристів та збільшити економічний розвиток; використання цифрових технологій – соціальні медіа й інші цифрові платформи застосовуються для активного просування та збільшення впливу бренду території. Ці концепції визначають нові шляхи розвитку територій і дослідження їх впливу на різноманітні аспекти сучасного життя та змушують науковців шукати нові підходи до брендингу територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Akker, D. (2011). Creation of an Umbrella Nation Branding Strategy. *Doctoral Dissertations*. URL: http://essay.utwente.nl/61495/1/MSc_D_van_den_Akker.pdf.
2. Anholt, S. (2003). *Brand New Justice: the upside of global branding*. Oxford: ButterworthHeinemann, 180 p.
3. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 340 p.
4. Anholt, S. (2009). *Places: Identity, Image and Reputation*. Palgrave Macmillan, 256 p.
5. Anholt, S. (2009). Nation “Branding”: Propaganda or Statecraft? *Public Diplomacy*, issue 2, p. 88–90. URL: <http://publicdiplomacymagazine.com/wp-content/uploads/2010/01/>

summer_2009.pdf.

6. Anholt, S., Hildreth J. (2004). Brand America: the mother of all brands.
7. Braun, E. (2008). City Marketing. Towards an Integrated Approach. *Erasmus Research Institute of Management*. Rotterdam.
8. Cohen, H. 30 Branding Definitions. URL: <https://heidicohen.com/30-branding-definitions>
9. Dinnie, K. (2004). Place branding: Overview of an emerging literature. *Place Branding and Public Diplomacy*, № 1, p. 106–110.
10. Fan, Y. (2010). Branding The Nation: Towards A Better Understanding, *Place Branding and Public Diplomacy*, vol. 6, 2. p. 97–103.
11. Go, F. (2009). Place Branding: Glocal, Virtual and Physical Identities, Constructed, Imagined and Experienced. Nev-York: Palgrave Macmillan, 256 p.
12. Kavaratzis, M., Ashworth, G. (2005). City Branding: an Effective Assertion of Identity or a Transitory Marketing Trick? *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 96, No. 5.
13. Kavaratzis, M. (2008). From City Marketing to City Branding. An Interdisciplinary Analysis with Reference to Amsterdam, Budapest and Athens. University of Gronongen.
14. Kavaratzis, M., Ashworth, G. (2010). Towards Effective Place Brand Management. Edward Elgar Publishing Limited, 280 p.
15. Kotler, P., Haider, D., Rein, I. J. (1993). Marketing places attracting investment, industry, and tourism to cities, states and nations.
16. Ogilvy, D. (1985). Ogilvy on Advertising. Vintage Books, 224 p.
17. Olins, W. Hildreth J. Nation branding: Yesterday, today, and tomorrow URL: <http://jptedsir/wp-content/uploads/2015/11/chapter-4-Nation-branding-Yesterday-today.-and-tomorrow.pdf>
18. Pizzitola, L. The Power of Branding. URL: <https://www.kauaidesign.com/post/the-power-of-branding>
19. Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України / за загальною ред. О. І. Соскіна. Київ: Вид-во «Ін-т трансформації суспільства», 2011, 80 с.
20. Вакар, Т. В. (2016). Методологічні та методичні основи брендингу сільських територій. *Економіка та держава*, № 9, с. 80–83
21. Газуда, М., Стеців, М. (2019). Сучасний стан і теоретико-методологічна основа розвитку брендингу територій. *Геополітика України: історія і сучасність*: зб. наук. праць, вип. 2 (23), с. 127–134. DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2(23).
22. Гарбера, О. Є. (2016). Територіальний брендинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності туристичної дестинації. *Ефективна економіка*, № 10. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/garbera4.htm
23. Гевко, О. (2007). Класифікація стратегій брендингової діяльності. *Галицький економічний вісник*, № 4 (15), с. 51–61.
24. Глуха, В. В. (2014). Вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів шляхом впровадження стратегій брендингу територій. *Економіка та держава*, № 3, с. 128–130.
25. Заставнюк, Л. І., Котис, Н. В., Чикало, І. В. (2021). Брендинг територій як сучасна комунікаційна технологія публічного управління. *Національна економіка*.

Інтелект XXI, № 5, с. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-5.4>.

26. Зозульов, О. В. (2002). Брендінг та антибрендінг: що вибрати в Україні? *Маркетинг в Україні*, № 4, с. 26–28.

27. Інковська, Ю. М. (2013). Механізми державної політики брендингу територій. *Держава та регіони. Серія: Державне управління: науково-виробничий журнал*, № 1, с. 72–76.

28. Карачина, Н. П., Вакар, Т. В., Мороз, І. О. (2019). Концепт територіального брендингу в контексті соціально-економічного розвитку сільських територій. *Економіка та держава*, № 4/2019, с. 25–32. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.4.25

29. Колесницька, Н. (2012). Територіальний брендінг: науково-методологічні підходи до визначення та формування. *Наукові праці. Політологія*. Львів, вип. 185. т. 197, с. 47–50.

30. Корчагіна, О., Куцевська, О. (2017). Особливості побудови брендингу країни: сучасні теорії. *Журналістика*, 2017, вип. 883, № 1, с. 115–121.

31. Котова, Н. О. (2010). Територіальний маркетинг, територіальний брендінг: визначення сутності та особливості. *Державне будівництво*, 2010, № 1, с. 55–66.

32. Крикун, Т. Є. (2014). Особливості розвитку теорії національного брендингу та формування міжнародного іміджу країни у контексті системи державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 9. URL: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=757.

33. Махначова, Н. М., Семенюк, І. Ю., Ременюк, Я. А. (2020). Адаптація світових тенденцій брендингу територій до українських запитів. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1803> DOI: 10.32702/2307-2156-2020.10.33

34. Мирошниченко, В. Національний брендінг України. URL: <http://www.innovations.com.ua/ua/articles/14169/temp/>.

35. Мороз, О. В. Карачина, Н. П., Вакар, Т. В. Брендінгові основи розвитку сільських територій. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/>

36. Нагорняк, Т. Л. (2014). Брендінг територій у сучасних політичних практиках. *Грані*, № 3 (107), с. 53–58.

37. Нагорняк, Т. Л. (2013). Брендінг територій як державна та регіональна політика: монографія. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 367 с.

38. Олефиренко, О. М., Карпищенко, М. Ю. (2011). Проблемы теории и практики брендинга территорий на примере концепции формирования бренда Сумской области. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, № 4, т. II, с. 30–40.

39. Павлов, О. І. (2014). Імідж сільських територій як об'єкт маркетингу. *Економіка харчової промисловості*, № 4 (24), с. 42–47.

40. Павлова, І. О. (2017). Методологічні засади дослідження брендингу сільських територій: регіональний рівень. *Причорноморські економічні студії*, вип. 23, с. 130–133.

41. Панасенко, Л. (2014). Брендінг територій: сучасна парадигма розвитку. *Схід*, № 1, с. 78–84.

42. Ріпка, Ю. (2011). Брендінг держави: складові та засоби формування. *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (8 квіт. 2011 р.): у 2 ч., ч. 2 /*

за наук. ред. член.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, с. 23–27.

43. Руда, М., Уляницький, З. (2012). Проблеми розвитку маркетингу територій в системі брендингу країни. *Маркетинг та логістика в системі менеджменту*: тези доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 8–10.11.2012 р.). Львів: Вид-во Львів. політехніки, с. 366–367.

44. Солових, В. П., Інковська, Ю. М. (2012). Суб'єкти державної політики брендингу територій в Україні. *Державне будівництво*, № 2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/09.pdf>

45. Трач, О. Ю., Карий, О. І. (2011). Імідж, бренд та репутація: їх взаємозв'язок і вплив на розвиток територій, організацій та окремих осіб. *Логістика*: зб. наук. праць / відп. ред. Є. В. Крикавський. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», с. 182–187. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12308/1/025_Imidzh%20brend%20ta%20reputac_182_187_706.pdf.

46. Ясніковскі, А. (2023). Брендинг міст як інструмент формування конкурентоспроможності територій. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*, 7(1), 36–43. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2023.1-04>.

REFERENCE

1. Akker, D. (2011). Creation of an Umbrella Nation Branding Strategy. *Doctoral Dissertations*. URL: http://essay.utwente.nl/61495/1/MSc_D_van_den_Akker.pdf.
2. Anholt, S. (2003). *Brand New Justice: the upside of global branding*. Oxford: ButterworthHeinemann, 180 p.
3. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 340 p.
4. Anholt, S. (2009). *Places: Identity, Image and Reputation*. Palgrave Macmillan, 256 p.
5. Anholt, S. (2009). Nation “Branding”: Propaganda or Statecraft? *Public Diplomacy*, issue 2, p. 88–90. URL: http://publicdiplomacymagazine.com/wp-content/uploads/2010/01/summer_2009.pdf.
6. Anholt, S., Hildreth J. (2004). *Brand America: the mother of all brands*.
7. Braun, E. (2008). *City Marketing. Towards an Integrated Approach*. *Erasmus Research Institute of Management*. Rotterdam.
8. Cohen, H. 30 Branding Definitions. URL: <https://heidicohen.com/30-branding-definitions>
9. Dinnie, K. (2004). Place branding: Overview of an emerging literature. *Place Branding and Public Diplomacy*, № 1, p. 106–110.
10. Fan, Y. (2010). Branding The Nation: Towards A Better Understanding, *Place Branding and Public Diplomacy*, vol. 6, 2. p. 97–103.
11. Go, F. (2009). Place Branding: Glocal, Virtual and Physical Identities, Constructed, Imagined and Experienced. New-York: Palgrave Macmillan, 256 p.
12. Kavaratzis, M., Ashworth, G. (2005). City Branding: an Effective Assertion of Identity or a Transitory Marketing Trick? *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 96, No. 5.
13. Kavaratzis, M. (2008). From City Marketing to City Branding. An Interdisciplinary

Analysis with Reference to Amsterdam, Budapest and Athens. University of Gronongen.

14. Kavaratzis, M., Ashworth, G. (2010). *Towards Effective Place Brand Management*. Edward Elgar Publishing Limited, 280 p.

15. Kotler, P., Haider, D., Rein, I. J. (1993). *Marketing places : attracting investment, industry, and tourism to cities, states and nations*.

16. Ogilvy, D. (1985). *Ogilvy on Advertising*. Vintage Books, 224 p.

17. Olins, W. Hildreth J. *Nation branding: Yesterday, today, and tomorrow*. URL: <http://jptedsir/wp-content/uploads/2015/11/chapter-4-Nation-branding-Yesterday-today.-and-tomorrow.pdf>

18. Pizzitola, L. *The Power of Branding*. URL: <https://www.kauaidesign.com/post/the-power-of-branding>

19. Brendynh mist: dosvid krain Vyshehradskoi hrupy dlia Ukrainy / za zahalnoiu red. O. I. Soskina. Kyiv: Vyd-vo «In-t transformatsii suspilstva», 2011, 80 p.

20. Vakar, T. V. (2016). Metodolohichni ta metodychni osnovy brendynhu silskykh terytorii. *Ekonomika ta derzhava*, № 9, p. 80–83

21. Hazuda, M., Stetsiv, M. (2019). Suchasnyi stan i teoretyko-metodolohichna osnova rozvytku brendynhu terytorii. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist: zb. nauk. prats*, vyp. 2 (23), p. 127–134. DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2(23).

22. Harbera, O. Ye. (2016). Terytorialnyi brendynh yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti turystychnoi destynatsii. *Efektivna ekonomika*, № 10. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/garbera4.htm

23. Hevko, O. (2007). Klasyfikatsiia stratehii brendynhovoii diialnosti. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, № 4 (15), p. 51–61.

24. Hlukha, V. V. (2014). Vdoskonalennia ekonomichnoho mekhanizmu derzhavnogo rehuliuвання depresyvnnykh rehioniv shliakhom vprovadzhennia stratehii brendynhu terytorii. *Ekonomika ta derzhava*, № 3, p. 128–130.

25. Zastavniuk, L. I., Kotys, N. V., Chykalo, I. V. (2021). Brendynh terytorii yak suchasna komunikatsiina tekhnolohiia publicznego upravlinnia. *Natsionalna ekonomika. Intel'ekt KhKhI*, № 5, p. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-5.4>.

26. Zozulov, O. V. (2002). Brendynh ta antybrendynh: shcho vybraty v Ukraini? *Marketynh v Ukraini*, № 4, p. 26–28.

27. Inkovska, Yu. M. (2013). Mekhanizmy derzhavnoi polityky brendynhu terytorii. *Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia: naukovo-vyrobnychi zhurnal*, № 1, p. 72–76.

28. Karachyna, N. P., Vakar, T. V., Moroz, I. O. (2019). Kontsept terytorialnoho brendynhu v konteksti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku silskykh terytorii. *Ekonomika ta derzhava*, № 4/2019, p. 25–32. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.4.25

29. Kolesnytska, N. (2012). Terytorialnyi brendynh: naukovo-metodolohichni pidhody do vyznachennia ta formuvannia. *Naukovi pratsi. Politolohiia*. Lviv, vyp. 185, t. 197, p. 47–50.

30. Korchahina, O., Kutsevskaya, O. (2017). Osoblyvosti pobudovy brendynhu krainy: suchasni teorii. *Zhurnalistyka*, vyp. 883, № 1, p. 115–121.

31. Kotova, N. O. (2010). Terytorialnyi marketynh, terytorialnyi brendynh: vyznachennia

nia сутnosti ta osoblyvosti. *Derzhavne budivnytstvo*, 2010, № 1, p. 55–66.

32. Krykun, T. Ye. (2014). Osoblyvosti rozvytku teorii natsionalnoho brendynhu ta formuvannia mizhnarodnoho imidzhu krainy u konteksti systemy derzhavnoho upravlinnia. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 9. URL: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=757.

33. Makhnachova, N. M., Semeniuk, I. Yu., Remeniuk, Ya. A. (2020). Adaptatsiia svitovykh tendentsii brendynhu terytorii do ukrainskykh zapytiv. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1803> DOI: 10.32702/2307-2156-2020.10.33

34. Myroshnychenko, V. Natsionalnyi brendynh Ukrainy. URL: <http://www.innovations.com.ua/ua/articles/14169/temp/>.

35. Moroz, O. V. Karachyna, N. P., Vakar, T. V. Brendynhovi osnovy rozvytku silskykh terytorii. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/>

36. Nahorniak, T. L. (2014). Brendynh terytorii u suchasnykh politychnykh praktykakh. *Hrani*, № 3 (107), p. 53–58.

37. Nahorniak, T. L. (2013). Brendynh terytorii yak derzhavna ta rehionalna polityka: Monohrafiia. Donetsk: vyd-vo «Noulidzh», 367 p.

38. Olefyrenko, O. M. Karpyschenko, M. Yu. (2011). Problemy teoryy y praktyky brendynha terytorii na prymerе kontseptsyy formyrovannia brenda Sumskoi oblasti. *Marketing i menedzhment innovatsii*, № 4, t. II, p. 30–40.

39. Pavlov, O. I. (2014). Imidzh silskykh terytorii yak obiekt marketynhu. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, № 4 (24), p. 42–47.

40. Pavlova, I. O. (2017). Metodolohichni zasady doslidzhennia brendynhu silskykh terytorii: rehionalnyi riven. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vyp. 23, p. 130–133.

41. Panasenko, L. (2014). Brendynh terytorii: suchasna paradyhma rozvytku. *Skhid*, № 1, p. 78–84.

42. Ripka, Yu. (2011). Brendynh derzhavy: skladovi ta zasoby formuvannia. *Reformuvannia systemy derzhavnoho upravlinnia ta derzhavnoi sluzhby: teoriia i praktyka*: materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu (8 kvit. 2011 r.): u 2 ch., ch. 2 / za nauk. red. chlen.-kor. NAN Ukrainy V. S. Zahorskoho, dots. A. V. Lipentseva. Lviv: LRIDU NADU, p. 23–27.

43. Ruda, M., Ulianytskyi, Z. (2012). Problemy rozvytku marketynhu terytorii v systemi brendynhu krainy. *Marketing ta lohistyka v systemi menedzhmentu: tezy dop.* IKh Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 8–10.11.2012 r.). Lviv: Vyd-vo Lviv. politekhniky, p. 366–367.

44. Solovykh, V. P., Inkovska, Yu. M. (2012). Subiekty derzhavnoi polityky brendynhu terytorii v Ukraini. *Derzhavne budivnytstvo*, № 2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/09.pdf>

45. Trach, O. Yu., Karyi, O. I. (2011). Imidzh, brend ta reputatsiia: yikh vzaiemozviazok i vplyv na rozvytok terytorii, orhanizatsii ta okremykh osib. *Lohistyka*: zb. nauk. prats / vidp. red. Ye. V. Krykavskiyi. Lviv: Vyd-vo nats. un-tu «Lvivska politekhnika», p. 182–187. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12308/1/025_Imidzh%20brend%20ta%20reputac_182_187_706.pdf.

46. Yasnikovski, A. (2023). Brendynh mist yak instrument formuvannia konkuren-

tospromozhnosti terytorii. *Visnyk SumDU. Seriia «Ekonomika»*, 7 (1), 36–43. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2023.1-04>.

Матеріал надійшов до редакції 21.04.2024 р.

УДК 323.1:141.319.8

Ігор Рафальський,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту,

Державний університет «Житомирська політехніка»,

ORCID ID: 0009-0000-8489-0183;

Вікторія Загурська-Антонюк,

доктор наук з державного управління,

завідувач кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту,

Державний університет «Житомирська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0003-3334-4494;

Вячеслав Сергєєв,

доктор політичних наук, професор

кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту,

Державний університет «Житомирська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0001-7859-0408

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-280-293

ЄВРОПЕЙСЬКІ СУСПІЛЬНІ ІДЕЇ НОВОГО ЧАСУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗАРОДЖЕННЯ Й РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОЄКТУ

Ідея національного самовизначення в усі часи була тим важливим чинником, який консолідував і духовно об'єднував народи в політичні нації та визначав їх ідентичність. У різні історичні періоди саме усвідомлення національної ідеї було головним чинником, що задає базові орієнтири

майбутнього історичного шляху. Революційні рухи Нового часу постали перед необхідністю легітимізації нових політичних інституцій і норм суспільного співжиття. Саме в контексті такої легітимізації поняття самовизначення набуло практичного змісту й імперативної значущості, а національно-революційні рухи постали як рухи за виокремлення національної спільноти. Український національний проєкт зародився на ґрунті європейських суспільних ідей Нового часу.

Глибоке переосмислення власної ідентичності набуває особливої актуальності в контексті європейських і євроатлантичних прагнень України. Українська державність та національна ідея тісно пов'язані з тисячолітньою історією, національно-культурною ідентичністю та складним і перервним державотворчим процесом. Оскільки сучасне українське суспільство перебуває в складному перехідному стані, де особливої ваги набувають системні базові цінності, тому надзвичайно важливою проблемою постає національно-політична ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тожності з певною ментально-культурною моделлю на основі національної ідеї. Адже в понятті «нація» відображається комплекс етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм людства. Саме нація, на відміну від соціального стану чи класу, демографічної, конфесійної чи іншої групи, є наймасштабнішою й найстійкішою внутрішньо структурованою групою інтересів, спроможною витворювати окреме суспільство – формувати національну політичну організацію.

Актуалізується це питання в сучасності, оскільки формування загальнонаціональної ідентичності є вагомим чинником щодо забезпечення національної безпеки України, адже українська ідентичність є основоположною складовою частиною системи національної безпеки. Особливо гостро в епоху глобалізації та неконтрольованих геополітичних змін постає питання забезпечення національної безпеки, а збереження української національної ідентичності набуло виняткової важливості з початком російсько-української війни й окупацією Криму. Тому досвід Нових часів щодо формування національного проєкту є надзвичайно важливим та актуальним у сьогоденні.

Ключові слова: національне самовизначення, ідентичність, суверенітет, нація, національна держава.

Igor Rafalskyy,
Zhytomyr Polytechnic State University,
ORCID ID: 0009-0000-8489-0183;

Viktoriiia Zahurska-Antoniuk,

Zhytomyr Polytechnic State University,
ORCID ID: 0000-0003-3334-4494;

Viacheslav Serhieiev,
Zhytomyr Polytechnic State University,
ORCID ID: 0000-0001-7859-0408

EUROPEAN SOCIAL IDEAS OF THE NEW AGE AND THEIR INFLUENCE FOR THE BIRTH AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL PROJECT

The idea of national self-determination has always been an important factor that has consolidated and spiritually united peoples into political nations and determined their identity. In different historical periods, it is the awareness of the national idea that is the main factor that sets the basic guidelines for the future historical path. The revolutionary movements of the Modern Age faced the need to legitimize new political institutions and norms of social coexistence. It was in the context of such legitimization that the concept of self-determination acquired practical content and imperative significance, and national revolutionary movements emerged as movements for the separation of a national community. The Ukrainian national project was born on the basis of European social ideas of the Modern Age.

A profound rethinking of one's own identity is of particular relevance in the context of Ukraine's European and Euro-Atlantic aspirations. Ukrainian statehood and the national idea are closely connected with a thousand-year history, national and cultural identity, and a complex and discontinuous state-building process. Since modern Ukrainian society is in a difficult transitional state, where systemic basic values are of particular importance, an extremely important problem is the national and political identification of Ukraine, that is, the awareness of its identity with a certain mental and cultural model based on the national idea. After all, the concept of "nation" reflects a complex of ethnopsychological, cultural-historical and socio-domestic forms of humanity. It is the nation, in contrast to a social status or class, demographic, confessional or other group, that is the largest and most stable internally structured group of interests capable of creating a separate society – forming a national political organization.

This issue is relevant in modern times, since the formation of national identity is an important factor in ensuring the national security of Ukraine, because Ukrainian identity is a fundamental component of the national security system. In the era of globalization and uncontrolled geopolitical changes, the issue of ensuring national security is especially acute, and the preservation of Ukrainian national

identity has become relevant with the beginning of the Russian-Ukrainian war and the occupation of Crimea. Therefore, the experience of the Modern Age in the formation of a national project is extremely important and relevant in the present.

Key words: national self-determination, identity, sovereignty, nation, nation-state.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. В епоху Нового часу гостро постає проблема формування національної ідентичності на підставі абстрактної ідеї нації й національного суверенітету. У міру розгортання історичного процесу національна ідентичність стала формуватися більш динамічно, що відобразилось у таких маркерах, як національна мова, державний кордон, національна культура, національний характер, модерні процеси. Саме європейська модернізація як комплекс взаємопов'язаних соціально-економічних і політичних змін невідворотно спричинила формування нової ідентичності – національної, у якій відбувалося злиття культурної та політичної ідентичності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У контексті досліджуваної теми використовувалися праці, у яких розкрито загальнотеоретичні проблеми процесу національного самовизначення народів (Б. Андерсон, О. Бауер, М. Вебер, В. Вундт, Е. Геллнер, Е. Гобсбаум, Л. Гумільов, Г. Касьянов, Г. Лебон, Ф. Фукуяма, Д. Юм). Актуальні питання щодо української ідентичності розглядалися у дослідженнях низки зарубіжних учених, зокрема таких як Е. Вільсон, О. Гнатюк, М. Гібернау, Ф. Фукуяма, Д. Шнаппер та ін.

Проблеми етнонаціонального розвитку й національної ідентичності в тому чи іншому контексті висвітлювалися в дослідженнях В. Бабакова, В. Балущка, А. Герасимчука, Б. Глотова, П. Гнатенка, М. Дністрянського, О. Донченко, О. Забужко, М. Козловця, А. Колодій, І. Кресіної, О. Лісничука, В. Лісового, В. Мандрагелі, О. Матюхіної, М. Обушного, О. Поліщук, Ю. Романенка, Т. Рудницької, М. Рябчука, П. Сауха, В. Храмової й ін.

Мета статті – аналіз європейських суспільних ідей Нового часу та їх вплив на зародження й розвиток ідеї українського національного самовизначення.

Методика дослідження ґрунтується на синергії загальнонаукових методів, як-от: аналіз, синтез, узагальнення та спеціально-політичні методи – соціально-політичного, історико-політичного, етнологічного в поєднанні

з принципами історизму, системності, науковості, що дало змогу здійснити аналіз проблеми формування національної ідентичності в європейських країнах в епоху Нового часу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виникнення низки національних держав на місці феодальних спричинило цілковиту зміну політичної системи країн Західної Європи. Головною засадою національної держави став принцип політичного самовизначення індивідів суспільства. Отже, носієм суверенітету став громадянин (citoyen) національної держави. Ступінь свободи громадян став мірилом суверенітету національної держави, що діє як усередині країни, так і в її міжнародних відносинах.

Національне самовизначення як феномен суспільної організації нерозривно пов'язане з особливостями становлення того секуляризованого буржуазного суспільства, яке досить нерівномірно, але впевнено формувалось у Європі протягом XVII–XVIII ст. А потужна світоглядна мотивація національного самовизначення перетворила XIX ст. у практично неперервний процес національної емансипації та виокремлення нових національно-державних утворень у Європі.

Вагомими чинниками національного самовизначення є на перших етапах елементи національної самосвідомості та відповідно інтерпретовані культурні феномени, що становлять основу національної ідентичності й відіграють ключову роль у відокремленні нації як специфічної соціально-комунікативної спільноти. Поступово ця спільнота розвивається в напрямі більш повної самостійності та самоврядності в усіх вимірах суспільного життя – культурному, економічному та політичному. Так, на цьому етапі національного самовизначення вирішального значення набувають інституційні чинники, серед яких ключову роль відіграє національна держава. Відповідно, і самовизначення вже набуває не суто етнічного, а національно-державного виміру.

Великий інтерес викликає питання про витоки дискурсу національного самовизначення у XVIII–XIX ст. Революційні рухи Нового часу постали перед необхідністю легітимізації нових політичних інституцій і норм суспільного співжиття. Саме в контексті такої легітимізації поняття самовизначення набуло практичного змісту й імперативної значущості.

Лорд Дж. Актон, автор однієї з найвідоміших праць із теорії національного самовизначення XIX ст., указував на два джерела розуміння цього принципу. Вихідною точкою одного з них він називав Славну англійсь-

ку революцію 1688 р., а друге – пов’язував із подіями у Франції 1789 р. Англійська революція змінювала державні інституції згідно з новим принципом їх легітимізації, але залишала без змін сам принцип легітимності, успадкований від абсолютизму, та пов’язаний із ним централізм. Французька революція була переглядом усієї системи урядування й соціальної організації. На думку Актона, французький республіканізм, який поставив під сумнів усі закони, що не були схвалені шляхом усенародного волевиявлення, логічно призводив до розпаду держави як такої, оскільки передбачав самовизначення не лише національної спільноти, але й окремих територіальних громад у межах державного цілого [1]. Важливим наслідком реалізації принципу самовизначення в європейському цивілізаційному контексті (після зміни владних легітимаційних процедур – *прим. автора*) стало поширення нової форми колективної ідентичності.

Інший чинник, що суттєво вплинув на становлення національних ідентичностей, – секуляризація європейської свідомості, яка відмовилася від релігійних сакральних цінностей, а отже, мусила компенсувати «ціннісну недостатність» іншими смислами й символами [2, с. 43–44].

Із часів Великої французької революції дослідники відзначали поширення в Європі національної самосвідомості як особливої форми ідентичності, що тісно пов’язана з уявленням про національно-державний суверенітет, інститутом громадянства та представлена відповідною самоназвою – «французи», «поляки» тощо.

Витоки цієї ідентичності дослідники вбачали в поширенні раціоналістичної культури Просвітництва, що сформувала членів індустріального суспільства та передбачала узгодженість культури й державного устрою як націоналістичний імператив. Однак реалізація цього імперативу привела до перегляду уявлень про минуле. Згідно з новим принципом, заснованим на національній ідентичності, переглядається смислове наповнення подій і явищ європейської й світової історії. Точкою відліку в цьому процесі переосмислення історії саме як історії національних спільнот є праця німецького філософа Й.-Г. Гердера «Ідеї до філософії історії людства», яка є, по суті, першою спробою представити етнічні спільноти, племена та народи головними дійовими особами у світовій історії [3, с. 65].

Учений вважав, що національний принцип організації людських спільнот є таким, що випливає із самої природи людини, а отже, жити в межах своєї нації є так само природно, як жити у своїй родині. Звідси й етнополітична максима – зазіхати на свободу нації, підпорядкувати одну націю іншій чи з’єднувати нації в одному державному утворенні є саме по

собі протиприродно, а отже, в уявленнях Просвітництва – злочинно.

Погляди Й.-Г. Гердера були революційними для свого часу. Хоча вони й змінювали лише світоглядні детермінанти самоусвідомлення сучасників, але мали впродовж майже двох століть визначальний вплив на європейську історію та її дійових осіб. Німецький філософ руйнує державно-політичний ідеал, який упродовж майже двох тисячоліть не ставився під сумнів європейцями – він знецінює в очах сучасників Рим. Велич імперської традиції для нього є неспіввимірною з трагедією сотень маленьких народів і племен, які були знищені в процесі колонізації. Отже, національний принцип уперше набуває цінності й легітимаційної переконливості не лише як виявлення збірної волі членів однієї спільноти, але і як вираження її культурно-історичної індивідуальності. Національне самовизначення покликане реалізувати цю індивідуальність і неповторність національного буття як такого, що має природну онтологічну основу. «Народи видозмінюються залежно від місця, часу й внутрішнього характеру; кожний народ несе на собі відбиток співмірності власної, властивої тільки йому і не зіставної з іншими досконалості» [3, с. 66].

Розуміння національного принципу як базового для суспільної природи людини породило нову культуру, першим яскравим зразком якої став німецький романтизм. Ця літературно-філософська течія поглибила уявлення про національну ознаку як позаісторичну й сутнісну ознаку кожної людини, а також збагатила уявлення про суб'єктність нації у світовій історії поняттям «духовної місії» кожного народу. У найбільш завершеному вигляді ця концепція представлена у філософії історії Ф. Гегеля. На його думку, «конкретний дух народу» проектується на окремішню, самобутню, внутрішньо організовану культурну реальність [4]. Індивідуальність такої культурно-історичної цілості виражається у всьому розмаїтті артефактів, відтак ця індивідуальність постає як особливий «принцип», – єдино можлива для цього народу форма культурно-історичного буття [4]. У цивілізаційному ж вимірі ця форма усвідомлюється як одна з можливих, що відкриває перспективу її включення в досвід і культурний набуток усього людства: «Принципи духів народів у необхідній спадкоємності самі є лише моментами єдиного всезагального духу, який через них вивищується і завершується в історії, осягаючи себе і стаючи всеохоплюючим» [4].

Природно, що в такому ідейно-теоретичному контексті проблема національно-державного самовизначення набуває виняткової ваги й гранично широкого культурно-історичного змісту. Відповідно, імператив самовизначення породжує не лише політичні рухи, спрямовані на повалення чужоземного панування (Італія, Греція, Польща, Угорщина та ін.), але й спонукає до творення специфічної культурної дійсності, елементами

якої є по-новому усвідомлена національна історія, унормована літературна мова, новостворена національна література (Німеччина, Шотландія, Чехія, Сербія, Україна й ін.). Нерідко цей національно-культурний контекст доповнюється різноманітними міфологічними елементами, що мають на меті легітимізувати певну національну «місію», підвищивши таким чином національну ідентичність та її атрибути до рівня сакральних цінностей.

Так, потужна світоглядна мотивація національного самовизначення перетворила ХІХ ст. у практично неперервний процес національної емансипації та виокремлення нових національно-державних утворень у Європі. Цей процес супроводжувався неодноразовим переосмисленням принципу самовизначення націй і спричинив низку концептуально різних тлумачень та правових колізій, котрі далі ми розглянемо детальніше.

Перша репетиція національних вимог на рівні загальноєвропейського політичного консенсусу приурочена до рішень Віденського конгресу 1815 р. Наполеонівські війни інтенсифікували процеси національного самоусвідомлення по всій Європі. Французькі інституції урядування й норми запроваджувалися як ліберальна альтернатива монархічним режимам, однак вони, неочікувано для завойовників, спричинили хвилю не династичного, а національно-патріотичного спротиву.

Національний чинник уперше активно виявив себе в межах цілої цивілізації, але не досягнув на цьому етапі жодних практичних результатів. Вимоги національного самовизначення після поразки Наполеона висунуто поляками, німцями, італійцями й угорцями. Однак лідери Священного союзу вирішили повернутися до династичного принципу державного устрою в Європі, відкинувши таким чином не лише ідеї лібералізму, але й засади націоналізму.

Наслідком цього став етап національно-визвольної боротьби, позначений рухом карбонаріїв в Італії, а також повстаннями бельгійців проти голландського, греків – проти турецького, поляків – проти російського панування. Сепаратизм постав тоді формою національного самовизначення [5]. Цей період національного пробудження завершився утворенням організації «Молода Європа» під проводом Дж. Мадзіні. Він вважав, що не існує міжнародного питання про форми правління – існує лише національне питання [6, с. 282–283].

Відповідних змін зазнають і базові принципи суспільної організації, серед яких чільне місце посідає свобода самовизначення. Якщо в положеннях французьких просвітників ця свобода належала передусім громадянам, які мали право визначати, до якої держави належати, то тепер ця свобода поширилася на цілі національні спільноти – як право утворюва-

ти власні держави.

«Весна народів», як називають в історії Європи події 1848 р., стала вирішальною подією щодо питання про національне самовизначення. Династичний принцип, суттєво розхитаний у Європі не лише Французькою революцією, але й національно-визвольними рухами першої половини XIX ст., уже не відповідав очікуванням народів. Після того, як були визнані законними вимоги німців, поляків, італійців, угорців, на порядку денному постали питання про ірландців, данців, численних слов'янських народів імперії Габсбургів. При цьому данський націоналізм протистояв німецькому, хорватський – угорському, русинський – польському тощо. Тому фактичне визнання принципу національного самовизначення одразу ж породило питання про межу, до якої поділ державних утворень за національним принципом є можливим.

Тривалий час критерієм у тлумаченні права того чи іншого народу на національне самовизначення була гегелівська теза про історичні та неісторичні народи. За першими визнавалась історична суб'єктність і здатність зробити власний внесок у поступ загальнолюдського духу, тоді як другі внаслідок тих чи інших обставин залишались осторонь магістральних шляхів розвитку цивілізації, себто були скоріше об'єктом формотворчої дії духу свободи, що визнавався Ф. Гегелем рушійною силою історії. До таких неісторичних народів німецькі філософи, починаючи від Й.-Г. Гердера, відносили слов'янські етноси, більшість із яких станом на середину XIX ст. не мала своєї державності.

Націоналізм як принцип національної самодостатності й послідовного відокремлення спільноти на всіх рівнях матеріального та духовного життя був обґрунтований ще в концепції Й.-Г. Фіхте про «закрити торгову державу» як суспільний ідеал. Згодом інший апологет національного принципу в економіці й суспільному житті Ф. Ліст з урахуванням реалій середини XIX ст. розробив власну концепцію «національної економії», що була репрезентована в 1841 р. в праці «Національна система політичної економії». На той час стало цілком зрозумілим, що капіталістичний ринок руйнує національні межі так само швидко, як національна свідомість їх творить у культурній і політичній площині. З одного боку, утрачали свій вплив централізовані наднаціональні монархії, а з другого – зростав вплив економічного чинника наднаціональної інтеграції.

Лідерські позиції в цій сфері на Європейському континенті захопила Англія. Намагаючись протиставити цій новій гегемонії свою власну стратегію будівництва, Ф. Ліст обґрунтував правомірність застосування національного принципу в економічній сфері, де він набуває вигляду про-

текціонізму. Не заперечуючи проти основ ринкової економіки, німецький теоретик націоналізму стверджував необхідність того, щоб кожна окрема нація досягла такого рівня промислового розвитку, на якому союз з іншими такими самими розвиненими націями й, отже, вільна торгівля могли стати можливими та корисними для неї.

Критика економічного націоналізму стала однією з провідних тем теоретиків ліберального й комуністичного напрямів політичної економії (зокрема Дж. Міля та К. Маркса). Утім, на практиці заходи комуністичної влади в Радянському Союзі у сфері економічних відносин дуже нагадували радикальні підходи, запропоновані ще Й.-Г. Фіхте. Водночас етнічна самосвідомість, яка почала набувати в Європі дедалі більшого впливу, вимагала перегляду політичних принципів функціонування національних державних утворень.

Однак у цей час у Європі набуває дедалі більшого впливу інша суспільна ідея, що бере свої витoki у філософії Просвітництва. Прикметно, що саме в 1848 р., коли національна ідея в Європі тріумфально завершила свою майже півсторічну боротьбу за визнання, виходить друком «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса й Ф. Енгельса. Відтоді поряд із лібералізмом і націоналізмом постає нова система суспільних цінностей та уявлень про прогрес цивілізації, що пов'язана з політичними доктринами комунізму й соціалізму.

Питання про національне самовизначення в межах цих доктрин вирішувалося по-різному, але спільним для підходів марксистів усіх відтінків до національного питання є те, що національну належність вони тлумачать як таку, що має другорядне значення. У цьому полягає основний зміст тези «Маніфесту Комуністичної партії» про те, що «робітники не мають батьківщини» [9].

Співвідношення національних і соціальних вимог визначалося скоріше тактикою революційної боротьби лівих сил за повалення буржуазного ладу, ніж світоглядними детермінантами. Оскільки національні рухи на той час ще були достатньо радикальними й спрямованими проти державних інституцій і норм, то марксистичні їх підтримували. Так, під впливом польського повстання 1863 р. активізувалися робітничі організації Франції та Великобританії, які розпочали між собою тісні контакти й невдовзі прийшли до ідеї створення I Інтернаціоналу. У його програмі, прийнятій 27 вересня 1865 р., вимога незалежності Польщі прямо пов'язувалася з правом кожного народу на самовизначення. А на першому з'їзді австрійської соціал-демократичної партії вирішено утворити федерацію із шести автономних партій – німецької, чеської, польської, русинської, італійської

та югославської.

Найважливішими віхами кінця XIX ст. стало об'єднання Німеччини (1867 р., 1879 р.) й Італії (1861 р., 1870 р.). Зрозуміло, що до формування нації як політичної спільноти в цих країнах було далеко. У 1867 р. Угорщина здобула незалежність у внутрішніх справах, формально залишаючись у складі імперії Габсбургів. До кінця століття незалежність здобули Румунія (1878 р.), Чорногорія (1878 р.), Сербія (1878 р.), Люксембург (1890 р.). Національне питання почало відігравати важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці провідних держав світу. Уряди країн Європи відстоювали національні інтереси в економіці, освіті, безпеці. Націоналізм став усесвітньо-історичним явищем.

Націоналізм уже впродовж двох століть – від моменту свого виникнення – сприймався мислителями ліберального й соціал-демократичного спрямування як архаїчна та тимчасова мотивація. Йому неодноразово передрікали смерть, але він на кожному історичному етапі знаходив нових послідовників, дедалі більше спільнот ставали на шлях національного самовизначення. Новітні тенденції у сфері колективних ідентичностей так само можуть призвести до чергового сплеску національних, етнічних, конфесійних рухів, що розвиватимуться на новому соціальному ґрунті, але за традиційним сценарієм. Як зауважує іспанський дослідник М. Кастельс, «...в історичний період, що характеризується поширенням деструктуванням організацій, делегітимізацією інститутів, згасанням великих суспільних рухів та ефемерністю культурних проявів, ідентичність стає головним, а іноді і єдиним джерелом смислів» [3, с. 72].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Український національний проєкт зародився на ґрунті європейських суспільних ідей Нового часу. В основу цього проєкту покладено уявлення про етнокультурну основу колективної ідентичності, особність української історії та мови, виразні індивідуалізовані риси української культури, народ як джерело влади й спільна воля громадян як основа державного суверенітету та, нарешті, – право нації на самовизначення.

Дослідники національної ідеї переважно відносять оформлення основних складових частин національної свідомості чи появу її світоглядних передумов в українському суспільстві до кінця XVIII – початку XIX ст. При цьому визначальним фактором, на їхню думку, є залучення українського суспільства чи принаймні його освічених прошарків у контекст загальноєвропейських ідейних віянь і суспільних процесів. Ідентифікація

точки відліку національного самовизначення є досить важливою. Адже від неї залежать основні характеристики національної спільноти, що покладені в основу національного проєкту. Ідеться як про об'єктивні дані, на яких ґрунтується подальше самовизначення спільноти: територія посідання, чисельність нації, тип господарювання, форми державного правління й громадського самоврядування, так і елементи національної самосвідомості, а саме обсяг історичної пам'яті, культурно-цивілізаційна належність, геополітична роль, панівні мистецькі цінності та світоглядні доктрини.

Іншою важливою детермінантою процесу національного самовизначення є самоназва, що може бути успадкованою від попереднього історичного періоду, але, зазвичай, оформлюється в європейських народів уже в період національних рухів Нового часу. Так, самоназва «француз» утвердилася лише в період Великої французької революції та наполеонівських війн. Самоназви «німець» й «італієць» утверджувалися впродовж десятків років від моменту виникнення відповідних національних рухів у ХІХ ст. й аж до створення національних держав. Ті самі закономірності простежують у виникненні та утвердженні самоназв чехів, бельгійців, румунів і багатьох інших народів Європи.

Особливістю українського національного проєкту було те, що між першими проявами національного самоусвідомлення в його європейських формах Нового часу та утвердженням самоназви «українці» для цілого народу, розділеного кордонами двох імперій, минуло понад сторіччя. Зрозуміло, що такий тривалий період латентного самовизначення суттєво вплинув на змістовні аспекти національної самосвідомості. Український проєкт (чи українська ідея, що в цьому разі є поняттями-синонімами) увібрав у себе всі основні моделі європейського національного будівництва й на різних етапах виявляв риси французького республіканізму, німецького романтизму, італійської національно-визвольної боротьби та польського месіанізму. Кожна з цих моделей передбачає свої особливі світоглядні, культурні, аксіологічні, психологічні орієнтації, якими українська ідентичність збагачувалася впродовж двох століть до проголошення незалежності й початку національного будівництва в 1991 р.

Отже, можемо стверджувати, що ідея українського національного самовизначення зародилася та розвивалася на ґрунті європейських суспільних ідей Нового часу. Усі явища, породжені модерном, активно впливали на українців, утягуючи їх в орбіту світових процесів націотворення й формування якісно нових ідентичностей. Однак відсутність власної держави, територіальна роз'єднаність українського етносу, імперська

політика денаціоналізації гальмували формування української нації як цілісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дальберг-Актон, Дж. (1992). Очерки становлення свободи. London: Overseas Publications International Ltd. URL: http://yuri-kolker.narod.ru/articles/Acton_3.htm
2. Забужко, О. (1992). Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ: Наук. думка, 118 с.
3. Рафальський, І. (2016). Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України; Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 480 с.
4. Гегель, Г. В. Ф. (2021). Філософія історії. URL: <https://fls.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Тема-17.pdf>.
5. Рафальський, І. (2014). Самовизначення та сепаратизм. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, вип. 4–5 (72–73), с. 78–93.
6. Україна в міжнародних відносинах: енцикл. слов.-довід. (2014), вип. 5, Біографічна частина: А–М / відп. ред. М. М. Варварцев. Київ: Ін-т історії України НАН України, 331 с.
7. *Правова держава* (2018), вип. 29. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 590 с.
8. Яковенко, Р. В. (2010). Національна економіка: навч. посіб., вид. 2-ге, випр. Кіровоград: КОД, 548 с.
9. Маркс К. Маніфест Комуністичної партії. URL: <https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/1848/manifesto/index.htm>.

REFERENCE

1. Dalberh-Akton, Dzh. (1992). Ocherky stanovlennia svobody. London: Overseas Publications International Ltd. URL: http://yuri-kolker.narod.ru/articles/Acton_3.htm
2. Zabuzhko, O. (1992). Filosofiia ukrainskoi idei ta yevropeiskyi kontekst. Kyiv: Nauk. dumka. 118 p.
3. Rafalskyi, I. (2016). Natsionalno-derzhavne samovyznachennia Ukrainy: vnutrishni chynnyky ta zovnishni vplyvy. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy; Nizhyn: Vyd. PP Lysenko M. M., 480 p.
4. Hehel, H. V. F. (2021). Filosofiia istorii. URL: <https://fls.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Тема-17.pdf>.
5. Rafalskyi, I. (2014). Samovyznachennia ta separatyizm. *Naukovi zapysky IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, vyp. 4–5 (72–73), p. 78–93.
6. Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh: entsykl. slov.-dovid. (2014), vyp. 5, Biohrafichna chastyna: A–M / vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 331 p.
7. *Pravova derzhava* (2018), vyp. 29. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho

NAN Ukrainy, 590 p.

8. Yakovenko, R. V. (2010). *Natsionalna ekonomika: navch. posib.*, vyd. 2-he, vypr. Kirovohrad: «KOD», 548 p.

9. Marks K. *Manifest Komunistychnoi partii*. URL: <https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/1848/manifesto/index.htm>.

Матеріал надійшов до редакції 06.03.2024 р.

УДК 327:796.09

Наталія Хома,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та міжнародних відносин,
Національний університет «Львівська політехніка»,
nataliia.m.khoma@lpnu.ua

ORCID ID: 0000-0002-2507-5741,

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-293-311

СПОРТ ЯК ІНСТРУМЕНТ МИРОБУДІВНИЦТВА: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Досліджено потенціал інституту спорту як інструмента миробудівництва в умовах воєнних конфліктів між державами. Актуальність проблеми зумовлена: 1) недостатньою вивченістю миробудівничого потенціалу спорту в умовах агресії одних держав щодо інших; 2) висхідною динамікою використання демократичними державами інституційної спроможності неполітичних соціальних інститутів, зокрема спорту, як м'якої сили для миробудівництва та протидії зовнішньополітичній агресії; 3) сильною політизацією інституту спорту неоавторитарними державами й перетворення його в один із видів зброї (вепонізація спорту). Мета статті – з'ясування потенціалу інституту спорту як інструмента миробудівництва в умовах збройної агресії одних держав щодо інших. Дослідницькими завданнями є розкрити потенціал інституту спорту як інструмента миробудівництва; проаналізувати інституційну спроможність спорту у сфері миробудівництва в умовах війни (на прикладі російської агресії проти України). Методологією дослідження є інституційний та

аксіологічний аналіз. Верифіковано робочі гіпотези про узалежненість реалізації інститутом спорту миробудівничої функції від характеристик конкретного конфлікту (гострота, рівень агресії, розбіжності в цінностях сторін протистояння й т. ін.); відмінність змісту миробудівничої функції інституту спорту від поточного етапу взаємин сторін протистояння (відкрита збройна агресія, післяконфліктна стабілізація відносин та. ін.). Аргументовано, що на етапі відкритої агресії одних держав щодо інших і на етапі постконфлікту, примирення й под. миробудівничі можливості та інструменти інституту спорту відрізняються. Відзначено: 1) стан війни, збройної агресії в міждержавних взаєминах соціально активізує спортсменів та спортивні інституції, причому всіх сторін протистояння; 2) можлива як конструктивна (миробудівнича), так і деструктивна (войовничо-пропагандистська) роль інституту спорту, що чітко узалежнено від типу політичного режиму в державах, які є сторонами конфлікту/війни.

Ключові слова: спорт, миробудівництво, миротворчий потенціал спорту, вепонізація спорту, міжнародні спортивні інституції, інститут Олімпійського перемир'я, спортивна дипломатія, громадсько-політичний активізм спортсменів, війна.

Nataliia Khoma,

Lviv Polytechnic National University,

ORCID ID: 0000-0002-2507-5741

SPORT AS A TOOL OF PEACEBUILDING: EVALUATION OF EFFICIENCY UNDER CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION

The potential of the institution of sport as a tool of peacebuilding under the conditions of military conflicts between states is examined. The urgency of the problem is determined by: 1) insufficient study of the peacebuilding potential of sport under the conditions of aggression of some states against others; 2) upward dynamics of the use by democratic states of the institutional capacity of non-political social institutions, in particular – sports, as a soft power for peacebuilding and countering foreign policy aggression; 3) strong politicization of the institution of sport by neo-authoritarian states and its transformation into one of the weapons (weaponization of sport). The purpose of the article is to clarify the potential of the institution of sport as a peacebuilding tool under the conditions of armed aggression of some states against others. The research objectives are: to reveal the potential of

the institution of sport as a tool of peacebuilding; to analyse the institutional capacity of sport in the field of peacebuilding under war conditions (on the example of Russian aggression against Ukraine). The research methodology is institutional and axiological analysis. The working hypotheses were verified about: the dependence of the implementation of the peacebuilding function by the sports institution on the characteristics of a specific conflict (severity, level of aggression, differences in the values of the opposing sides, etc.); the difference between the content of the peacebuilding function of the sports institution and the current stage of relations between the conflicting parties (open armed aggression, post-conflict restoration of relations, etc.). It is argued that at the stage of open aggression of some states against others and the stage of post-conflict, reconciliation, etc. the peacebuilding capabilities and tools of the sports institution are fundamentally different. It is noted that: 1) the state of war and armed aggression in interstate relations socially activate athletes and sports institutions of all sides of the confrontation; 2) both constructive (peacebuilding) and destructive (militant-propaganda) roles of the institution of sports are possible, which strictly depends on the type of political regime in the states that are parties to the conflict/war.

Key words: sport, peacebuilding, peacemaking potential of sport, weaponization of sport, international sports institutions, the institution of the Olympic Truce, sports diplomacy, socio-political activism of athletes, war.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Висхідна кількість міжнародних конфліктів та воєн, щораз більша крихкість глобальної архітектури безпеки є причинами зростання уваги до з'ясування миробудівничого потенціалу неполітичних соціальних інститутів. Одним із таких інститутів віддавна (від Стародавньої Греції) є спорт. В умовах стрімкого зростання чисельності акторів міжнародних відносин, які є інструментами «м'якої сили», інститут спорту неодноразово демонстрував свій миробудівничий потенціал. Однак потребує вивчення те, наскільки успішно та за яких передумов такий потенціал спорту може реалізуватися в ситуаціях гострого протистояння держав. Ідеться не про широку соціально-політичну роль інституту спорту загалом, а саме про його миробудівничу функцію в умовах відкритої агресії одних держав щодо інших. Для України, яка протистоїть російській агресії, питання інституційної спроможності спорту (як і інших соціальних інститутів) боротися за мир є надзвичайно важливим.

На перший погляд, спорт здатен проявляти свій конструктивний

потенціал не в умовах збройної агресії, а передусім за «м'якших» умов, як-от: напруга у двосторонніх відносинах, постконфліктна нормалізація відносин між державами і под. Не маючи сумніву щодо велетенського потенціалу спорту для зближення, порозуміння, примирення, поглиблення співпраці між народами, ми фокусуємося на умовах збройного протистояння, війни. З'ясуємо, чи за таких умов інститут спорту може реалізовувати свою миробудівничу спрямованість і в яких форматах це може втілюватися.

Постановка проблеми полягає в з'ясуванні потенціалу інституту спорту як інструменту миробудівництва в умовах збройного протистояння між державами (війни).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу інституту спорту на сферу миробудівництва є предметом доволі активного наукового обговорення. Тематика миробудівничої ролі інституту спорту порушується на сторінках спеціалізованих наукових видань «International Journal of Sport Policy and Politics», «Sport in Society», «Journal of Global Sport Management» та ін. У «Journal of Sport for Development» виділено тематичну рубрику «Sport and Peace». В умовах особливої гостроти, міжнародної напруги довкола проведення Олімпіади-2024 проблематика набула нового звучання.

С. Райнард формулює ключове дослідницьке питання: «спорт є інструментом миробудівництва?» [21, с. 448]. Дослідники (І. Бойтлер, Дж. А. Бромберг, Д. К. Коутс, Р. Джуліанотті, П. Доннеллі, Б. Кідд, Дж. Паррі, Р. Редекер, С. Рейнард та ін.) вивчають історію, сучасну роль спорту для розвитку та миру, дають оцінку ефективності програм ООН і різного рівня спортивних організацій у спільнотах, які є сторонами міжнародного конфлікту чи постконфлікту й т. ін. В Україні ряд вітчизняних дослідників (С. Кулик, В. Лукащук, В. Сергієнко, Ю. Філіппова та ін.) працюють останніми роками над вивченням спортивної дипломатії, ролі спорту в міжнародній політиці й соціальних конфліктах.

Водночас недостатньо досліджено [10] питання вепонізації спорту, хоч ці процеси уже тривалий час мають висхідну динаміку завдяки деструктивній політиці неоавторитарних держав. Також нечисленні дослідження стосуються миробудівничої спрямованості спорту саме в умовах гострої фази міждержавних конфліктів, війн. Агресія росії щодо України створила дослідницьке поле для з'ясування миробудівничого потенціалу інституту спорту. Нині робляться перші кроки в з'ясуванні миробудівничих можливостей інституту спорту саме в умовах збройних конфліктів, воєн. Аналіз історіографії з проблематики цього дослідження засвідчив відсутність наукових праць, де на прикладі російсько-

українського збройного протистояння (війни) схарактеризовано миробудівничий потенціал інституту спорту.

Мета статті – з'ясувати ефективність інституту спорту як інструменту миробудівництва в умовах тривалої збройної агресії одних держав щодо інших. Досягнення мети реалізується через дослідницькі **завдання**: розкрити потенціал інституту спорту як інструмента миробудівництва; проаналізувати інституційну спроможність спорту у сфері миробудівництва в умовах війни (на прикладі російської агресії проти України).

Методологія дослідження опирається на інституційний та аксіологічний аналіз. Досліджується комплекс дій, рішень, позицій міжнародних і національних спортивних інституцій у частині миробудівництва. Аксіологічний аналіз дав змогу розкрити, наскільки декларовані спортивними інституціями демократичні цінності, пов'язані з розвитком та миром, утілюються в практичні миробудівничі ініціативи, особливо в контексті підтримки України й реагування на політику росії щодо вепонізації спорту.

Робочими гіпотезами дослідження є припущення про: 1) залежність реалізації інститутом спорту миробудівничої функції від характеристик конкретного конфлікту (гострота, рівень агресії, розбіжності в цінностях сторін збройного протистояння й т. ін.); 2) відмінність змісту миробудівничої функції інституту спорту від поточного етапу відносин сторін протистояння (відкрита збройна агресія, посткризова ситуація, післяконфліктне відновлення відносин і т. ін.).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідники звертають увагу на те, що впродовж останніх двох десятиліть міжнародна спільнота щораз більше визнає й використовує силу спорту як «засіб сприяння розвитку та миру» [4; 16], «інструмент інтервенції для здійснення миротворчості» [13, с. 207], «інструмент втручання для досягнення ширших, неспортивних соціальних цілей» [14, с. 129], «потужний інструмент сприяння миру, толерантності та мирного співіснування» [29, с. 104]. Доводиться, що миротворча здатність спорту визначає його миробудівничий потенціал [19, с. 775]. Поетичними рядками («Ода спорту») спорт як мир оспівував французький діяч, ініціатор відновлення Олімпійських ігор П. де Кубертен [18]. Однак відзначимо, що в науковому дискурсі присутній не лише оптимістичний, а й критично-стриманий погляд [20; 23] на спорт як інструмент зовнішньої політики,

дипломатії, «м'якої сили» й ін. у частині досягнення миру державами, що перебувають у стані збройного конфлікту, війни.

Спорт проявляє себе як інструмент міжнародних взаємодій ще від доби Античності. Від 2013 р. щороку 6 квітня, з ініціативи ООН, відзначається Міжнародний день спорту на благо розвитку та миру. Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 р., прийнятий світовими лідерами у 2015 р., підтвердив, що спорт є «важливим фактором сталого розвитку» [28]. В оцінці ООН [15] і низки інших міжнародних організацій спорт має слугувати миру та розвитку, може пом'якшити соціокультурні відмінності між людьми й націями та протидіяти агресії, а спортивні події можуть стати майданчиками для об'єднання відчужених держав.

Нині, з ініціативи Катару, під егідою ООН реалізується спеціальна міжнародна ініціатива «Спорт заради розвитку та миру». Вона, зокрема, спрямована й на сприяння миру через пропаганду визнання та використання спорту як ефективного інструменту в гуманітарних зусиллях, зусиллях у сфері розвитку й зміцнення миру, а також на підтримку програм, які увиразнюють соціальний вплив спорту [24]. Відтак міжнародні інституції констатують ефективність спорту в миробудівництві. Однак такий висновок усе ж недоцільно вважати універсальним, адже результативність миробудівничої функції інституту спорту доцільно оцінювати в кожному конкретно конфліктному кейсі.

Погоджуємося, що спорт «може зробити корисний внесок у міжнародний розвиток і розбудову миру» [12, с. 589]. Однак вважаємо, що обсяг такого внеску узалежнений як від політичної волі представників спортивної спільноти, так і від змісту, глибини, природи того чи іншого конфлікту, ціннісних розбіжностей сторін та інших чинників. Аналіз складних конфліктних кейсів [11] доводить, що спорт не за будь-яких умов здатен виступити інструментом миробудівництва між сторонами конфлікту, хоч і має навіть в умовах збройного протистояння окремі важливі важелі впливу. Окрім того, хоч «спорт дійсно може відігравати корисну роль у розвитку та розбудові миру, але він не є заміною розвитку соціальних норм і цінностей, які сприяють взаємній толерантності та спільній прихильності до ненасильницького вирішення конфліктів» [22, с. 595].

Стан війни, збройної агресії в міждержавних відносинах соціально активізує спортсменів та спортивні інституції, причому всіх сторін протистояння. Отже можлива як конструктивна (миробудівнича), так і деструктивна (войовничо-пропагандистська) роль інституту спорту, що залежить від типу політичного режиму, панівних цінностей держав, які є

сторонами збройного конфлікту (війни).

Позиція спортивних організацій, окремих спортсменів, спортивних журналістів і коментаторів може опосередковано формувати громадську думку про ті чи інші процеси на міжнародній арені. Маємо на увазі непрямий вплив на громадян, які не проявляють інтересу до міжнародної політики, однак мають стійку зацікавленість до, наприклад, перегляду спортивних трансляцій. Так, відхід спортсменів від усталених ритуальних дій під час змагань може викликати в споживачів спортивного контенту запитання про мотивацію тої чи іншої поведінки спортсменів. Це може вивести їх на ширший політичний контекст, якщо питанню приділили увагу коментатори спортивних змагань. Ми маємо на увазі такі приклади протестного активізму спортсменів, як відмова від потискування руки, спілкування або ж спільних фото під час нагородження, небажання відповідати на запитання журналістів, задані мовою держави-агресора й т. ін.

У демократичних спільнотах спорт традиційно пов'язується з рівністю, здоровою змагальністю, соціально активною позицією спортсменів і под. Натомість у недемократичних державах спортсмени, спортивні інституції часто стають маріонетками державної пропагандистської машини. Однак навіть в умовах демократії через зниження її якості помітні розбіжності декларованих і реальних цінностей, принципів. До прикладу, в умовах повномасштабної російської агресії українські спортсмени неодноразово стикались із ситуацією, коли закордонні спортсмени, міжнародні спортивні організації, які декларують демократичні цінності, водночас виступають за автономність сфер спорту та політики. Немає солідарності у світовому спорті щодо обмежень для російських і білоруських спортсменів. Не береться до уваги, що російський спорт та білоруський тісно пов'язані з державним апаратом через армію (приналежність спортсменів до військових спортивних клубів, наявність у них військових звань) і фінансування. Це свідчить наразі ще про амбівалентність політико-правової культури, суперечливе поєднання демократичних та неоавторитарних цінностей та принципів акторів, приналежних до інституту спорту. це позначається на інституційній спроможності спорту бути інструментом миробудівництва.

Нині персональна ціннісна позиція спортсмена набуває особливого значення, є соціально важливою. Завдяки їй навіть доволі консервативні міжнародні спортивні інституції змінюють усталені правила. Наприклад, у 2023 р. Міжнародна федерація фехтування (FIE) після відмови української спортсменки О. Харлан тиснути руку російській фехтувальниці змінила правила поведінки спортсменів після матчу: традиційний потиск рук

дозволено замінити дистанційним вітанням, що дає змогу представникам держав, які ворогують, не зближуватися. У таких діях і змінах ми теж убачаємо внесок інституту спорту в миробудівництво.

Голос відомих спортсменів надзвичайно важливий у сфері миробудівництва, адже вони для багатьох є лідерами суспільних думок. Видатні спортсмени є зразками для наслідування для багатьох, вони мають значний потенціал реалізовувати соціальні зміни через спорт. Їхні потужні голоси можуть виступати за створення більш інклюзивних і мирних суспільств. Як публічні особи з мільйонними аудиторіями уболівальників, спортсмени володіють унікальною платформою, яку можна використовувати для популяризації миру й антивоєнних меседжів. Завдяки соціальним мережам, організації краудфандингових проєктів, участі в благодійних заходах і под. спортсмени зі світовим ім'ям транслюють на аудиторію своїх уболівальників ті чи інші соціально-політичні наративи. Спортсмени, які мають величезні фан-бази, здатні впливати на суспільство через трансляцію своїх поглядів. Уболівальники часто схильні солідаризуватися з позиціями відомих спортсменів щодо широкого кола соціальних проблем. І в цьому контексті важливо, що мовчання спортсменів щодо резонансних тем (війна, мир і под.), може ставати рольовою моделлю для їх уболівальників, формувати їхню байдужість.

У контексті громадсько-політичного активізму спортсменів Україна має багато позитивних прикладів. Так, у межах президентської ініціативи В. Зеленського United24 серед амбасадорів, покликаних організувати благодійні збори, представлені відомі спортсмени: футболіст та тренер А. Шевченко, футболіст О. Зінченко, боксер О. Усик, тенісистка Е. Світоліна. Для збору допомоги на проєкти відбудови України за участю спортсменів проведено багато благодійних заходів й акумульовані кошти спрямовуються на конкретні (переважно гуманітарні) потреби, які актуалізувалися саме внаслідок російської агресії проти України.

Однак є й протилежні приклади, коли спортсмени підтримують збройну агресію, відкривають збори фінансів на допомогу армії держави-агресора. Наприклад, спортсмени російської волейбольної команди (олімпійські чемпіони 2012 р.) у межах діяльності провладного путінського фонду «Все для победы!» у 2023 р. проводили фінансовий збір на потреби російської армії. Важливо, що на тлі появи публічної інформації про цей збір Міжнародна федерація волейболу (FIVB) висловила свою опозицію щодо війни та неприйнятності використання спортсменів як інструменту

конфліктів і розколу [9].

Утім, зауважимо, що реакція міжнародних спортивних інституцій на залученість спортсменів до державних пропагандистських провоєнних кампаній у багатьох випадках не є озвученням своєї активної позиції, а зазвичай стає відповіддю на запит третіх сторін. Нині такими сторонами, які привертають громадську думку та вимагають відповідної реакції, найчастіше є українські урядові інституції. Непоодинокі випадки, коли міжнародні спортивні інституції не реагують належно та оперативно на провоєнну залученість спортсменів і навіть удаються до порушень рекомендації щодо нейтралітету спортсменів із держав-агресорів задля їх допущення до міжнародних змагань. Водночас миробудівнича політика повинна бути послідовною, має увиразнювати політичну волю міжнародних спортивних інституцій.

Особливе значення для реалізації миробудівничої ролі інституту спорту мають Олімпійські ігри. Їх роль важлива не лише в контексті об'єднання різних народів до взаємодії, а й з огляду на Олімпійське перемир'я. Інститут Олімпійського перемир'я («екехейрія») сягає Античності, коли до учасників таких спортивних змагань ставилася вимога на період проведення ігор припинити війни та проводити в Олімпії мирні перемовини задля врегулювання конфлікту. Це формувало ідеологію таких спортивних змагань. П. де Кубертен, один із засновників сучасної Олімпіади, вважав, що міжнародний спорт і змагання є одними з найефективніших інструментів подолання розбіжностей між націями та, як наслідок, запобігання майбутнім війнам [7; 8]. У 1992 р. Міжнародний олімпійський комітет ініціював відродження традиції Олімпійського перемир'я від Зимових Олімпійських ігор 1994 р. Усі держави були закликані до його дотримання [17]. Ж. А. Бромберг називав відроджену практику Олімпійського перемир'я «політичним інструментом для сприяння миру через спорт» [6]. Від 2020 р. функціонує Міжнародний олімпійський центр перемир'я.

Однак, чи дієве Олімпійське перемир'я в умовах нинішніх глобальних безпекових викликів і масштабів збройної агресії одних держав щодо інших? Укажемо на дві причини, які, за нашою оцінкою, знижують ефективність інституту Олімпійського перемир'я:

1. Необов'язковий, рекомендаційний характер Олімпійського перемир'я для держав. Якщо за Стародавньої Греції не було випадків порушення Олімпійського перемир'я, то в новітній час порушення фіксуються під час кожних таких змагань. Наприклад, під час олімпіад відбувалися такі війни, як боснійська (1992–1995 рр.), в Афганістані

(2001–2021 рр.), Іраку (2003–2011 рр.), російсько-грузинська (2008 рр.), російсько-українська війна (від 2014 р.) та ін. Співвідносно поточного моменту відзначимо, що хоч Франція озвучила попередній намір звернутися до росії щодо припинення бойових дій в Україні, поки триватиме Олімпіада-2024, однак росія заздалегідь відхилила таку можливість.

2. Істотні обмеження для участі в Олімпіаді спортсменів держав-агресорів. Олімпіада-2024 може стати не періодом перемир'я, а навпаки – новим чинником напруги й дестабілізації через статус російських та білоруських спортсменів (лише індивідуальних, нейтральних). Із позиції України, російські та білоруські спортсмени навіть у формально нейтральному статусі не повинні змагатися на Олімпіаді. В оцінці МЗС України, «Міжнародний олімпійський комітет фактично дав росії зелене світло на створення зброї на Олімпіаді. Безсумнівно, кремль використовуватиме кожного російського та білоруського спортсмена як зброю у своїй пропагандистській війні» [26]. При цьому сам МОК опинився під тиском не лише України та солідаризованих із нею в цьому питанні держав (Данія, Литва, Латвія, Польща та ін.), а й росії та Білорусі. Власне росія вважає рішення МОК неправомірними, дискримінаційними, принизливими й т. ін., а діяльність МОК характеризується як така, що «розколює та політизує міжнародний спортивний рух [...] і фактично виступає інструментом недобросовісної конкуренції» [5]. За такої ситуації очевидно, що ні про яке перемир'я на час Олімпіади-2024 року не йтиметься. Навпаки, ці змагання наділені високим конфліктогенним потенціалом.

Зауважимо, що Україна для захисту своїх національних інтересів активно використовує спорт шляхом низки інституційних ініціатив. Вони виправдані з огляду на весь комплекс зовнішніх загроз та ризиків для суверенітету й територіальної цілісності України. Наприклад, це:

– утворення Міністерством молоді та спорту України робочої групи з координації дій, спрямованих на недопущення представників росії й Білорусі до участі в міжнародних спортивних змаганнях [3];

– заборона офіційним делегаціям національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю брати участь у міжнародних спортивних змаганнях, у яких беруть участь спортсмени з росії й білорусі [1]. Однак у 2023 р. внесено корективи: заборона стосується змагань, де росіяни та білоруси виступають під своїми національними прапорами й/або використовують національну символіку, та/або своїми публічними діями, заявами

висловлюють приналежність до росії чи білорусі [2];

– виявлення, завдяки постійному моніторингу, тих російських і білоруських спортсменів, які публічно підтримують військову агресію (звернення, фото й т. ін.), належать до військових формувань; уживання заходів щодо відсторонення таких спортсменів від участі в міжнародних спортивних заходах;

– заборона на здійснення членами українських офіційних делегацій національних збірних команд дій, що можуть трактуватися як прояв солідарності з представниками росії та/або білорусі (привітання, фотографування тощо).

Отже, ми бачимо сконструйований інституційний механізм щодо: 1) відсторонення спортсменів, тренерів, інших представників держав-агресорів від участі в міжнародних спортивних змаганнях, якщо вони ідентифікують себе зі своїми державами; 2) посилення заходів із недопущення пропаганди військової агресії росією проти України в середовищі міжнародної спортивної спільноти; 3) визначення моделей поведінки для українських спортсменів під час спільних змагань за участю російських й/або білоруських спортсменів (у нейтральному статусі).

Такі інституційні рішення стали однією з відповідей України на порушення її суверенітету та територіальної цілісності. Вони спрямовані на обмеження можливостей держав-агресорів, а отже можуть вважатися миробудівничими. Загалом кейс України дає змогу по-новому подивитися на роль спорту в умовах збройного протистояння держав. Інститут спорту за допомогою санкцій демонструє свою інституційну спроможність виступати інструментом миробудівництва, однак не через активізацію співпраці у сфері спорту (як це традиційно відбувається), а через обмеження участі тих, хто є носієм агресії.

Хоч після повномасштабного вторгнення росії в Україну щодо російських і білоруських спортсменів були запроваджені обмеження, однак Міжнародний олімпійський комітет усе ж рекомендував допустити їх до Олімпіади-2024 за умови їх непідтримання війни [27]. Також таким індивідуальним спортсменам дозволено брати участь у деяких інших змаганнях (як-от турнір Вімблдон). Хоч проти такого рішення виступала низка держав, відбувалися протестні акції, однак вони були недостатньо потужними, щоб домогтися більших обмежень. І хоч позиція МОК стосується лише російських та білоруських спортсменів, які формально не дискредитували себе підтримкою війни, але це створило можливості для зловживань. Наприклад, у 2024 р. міжнародні федерації гімнастики, дзюдо, тхеквондо, тенісу, водних видів спорту, кінного спорту й ін. допустили до

змагань російських і білоруських спортсменів, які насправді підтримують агресію щодо України. Цим порушено рекомендації щодо нейтралітету спортсменів із держав-агресорів, допущених до міжнародних змагань. Про виявлення таких фактів невідкладно повідомляють Національний олімпійський комітет України, урядові інституції України.

Миробудівнічі можливості міжнародного інституту спорту знижує й те, що росіяни не тільки продовжують брати участь у змаганнях, але й очолюють спортивні інституції: Міжнародну асоціацію аматорського боксу, Міжнародну організацію шахістів та ін. Зауважимо, що саме представники міжнародних спортивних федерацій лобіювали перед МОК допуск російських і білоруських спортсменів під нейтральним прапором на Олімпіаду-2024.

Припускаємо, що така ситуація є результатом досі сильного проросійського лобі на міжнародній арені. Росія все ще зберігає важелі впливу на окремі міжнародні спортивні організації. Великий бізнес (ВТБ-банк, «Газпром» й ін.) довгий час спонсорує федерації різних видів спорту, хоч в умовах повномасштабної російської агресії проти України є й чимало прикладів відмови від російського фінансування. Це уможливорює для росії навіть в умовах агресивного зовнішньополітичного курсу залишатися певною мірою інтегрованою у світові спортивні процеси.

Росія використовує й продовжує використовувати спорт як інструмент інформаційної війни, пропаганди та маскування перерозподілу фінансових потоків своїх державних установ і підсанкційних організацій. Тобто спорт застосовується для підживлення військової агресії та фінансових злочинів. На протидію цьому спрямована ініціатива Національного агентства з питань запобігання корупції України «Війна і спорт» на порталі «Війна і санкції» [27]. Ведеться перелік спортсменів, спортивних федерацій, асоціацій, клубів, спонсорів й інших спортивних організацій із різних країн, які прямо або опосередковано підтримують Росію.

У міжнародній політиці тема спорту часто є спекулятивною, прагматично використовується державами, залежно від поточних зовнішньополітичних інтересів. Наприклад, на другому році повномасштабної російської агресії в Україні в межах заходів ООН представник держави-агресора озвучував тези про роль спорту як потужного інструменту для миру й розвитку [30]; що важливо, такі виступи не зумовлюють активне обговорення у відповідь, дебати в міжнародних інституціях. Ще одним прикладом цинізму є офіційні запрошення росією

окремих всеукраїнських спортивних федерацій на Всесвітні ігри дружби 2024 р.

Зусилля України в умовах повномасштабної війни використати спорт у боротьбі за мир та створення тиску на держави-агресорів часто мають недостатню підтримку міжнародних спортивних інституцій. У діяльності міжнародних спортивних інституцій усе ще наявні окремі суперечності між декларованою миробудівничою роллю спорту й недостатньою політичною волею у використанні спорту для протидії державам, які застосовують чи підтримують агресію на міжнародній арені. Причину цього, не в останню чергу, потрібно вбачати в глибокій інтегрованості таких держав, як Росія, у міжнародні спортивні структури, розвинені мережі зв'язків, тривале спонсорювання й, не виключено, корупційні схеми тощо. Отже державам, які потерпають від зовнішньої агресії, наразі складно повертати справедливість у міжнародний спорт. Зміна цієї ситуації вимагає політичної волі відповідних міжнародних інституцій.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання про миробудівничий потенціал спорту (як і мистецтва, освіти та ін. соціальних інститутів) набуває щоразу більшого значення в умовах зростання викликів глобальній безпеці й напруги на міжнародній арені. У глобальному масштабі є чимало прикладів ефективною миробудівничою ролі спорту, зближення народів завдяки спорту. Однак інститут спорту здатен як бути не лише активним суб'єктом демократичних процесів миробудівництва, так і стати інструментом-маріонеткою агресивної політики недемократичних урядів.

Хоч міжнародна спортивна спільнота послідовно декларує цінність миру, але ці декларації не завжди отримують практичне втілення в політиці окремих держав. Навіть більше: нині міжнародна спортивна спільнота недостатньо стійка та послідовна, щоб запобігти використанню окремими державами спорту й спортсменів у недемократичних політичних цілях. За масштабів нинішнього протистояння держав із кардинально відмінними цінностями, інституційна спроможність спорту потребує зміцнення задля уможливлення реалізації миробудівничих ініціатив.

Миробудівнича роль спорту найкраще реалізується в умовах відсутності збройного протистояння держав (війни), наприклад, в умовах висхідної напруги між ними або ж післяконфліктного примирення й под. Тоді держави справді можуть зближуватися завдяки інтеракціям спортсменів та спортивних інституцій, залученості до спільних спортивних

подій і т. ін. Натомість у стані ворожнечі зазвичай зовсім інші інститути стають інструментами для досягнення миру. Водночас в умовах збройного протистояння держав конструктивну роль для миробудівництва можуть відігравати такі інструменти інституту спорту, як публічна критика держав-агресорів за політизацію спорту, лобіювання ізоляції держав-агресорів зі світового спорту або ж посилення обмежень щодо них, формування громадської думки спільноти уболівальників про природу того чи іншого конфлікту, війни, мобілізація фінансових ресурсів (краудфандингові проекти й под.) на гуманітарні потреби та. ін. Отже, набувають значення спортивна дипломатія, демонстрація спортсменами своєї чіткої позиції щодо держав, які підривають мир та безпеку. Такими способами світова спортивна спільнота здатна зробити свій внесок у протидію політизації спорту й використанню неоавторитарними державами спортсменів як інструментів пропаганди агресивних наративів.

Водночас нинішня активізація інституту спорту в глобальному масштабі в питаннях боротьби за мир може мати нові наслідки. Мова про висхідні загрози розколу світового спорту, проведення політизованих спортивних подій (як-от ініційовані росією Всесвітні ігри дружби) та ін. Бачимо, що події в системі координат «спорт – міжнародні відносини» нині розвиваються з прискореною динамікою, що вимагає подальшого вивчення проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про деякі питання участі офіційних делегацій національних збірних команд України у міжнародних змаганнях з олімпійських, неолімпійських видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 12 квітня 2023 р. № 2031 (2023). Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-deiaki-pytannia-uchasti-ofitsiinykh-delehatsii-natsionalnykh-zbirnykh-komand-ukrainy-u-mizhnarodnykh-zmahanniakh-z-olimpiiskykh-neolimpiiskykh-vydiv-sportu-ta-vydiv-sportu-osib-z-invalidn>

2. Про деякі питання участі офіційних делегацій національних збірних команд України у міжнародних змаганнях з олімпійських, неолімпійських видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 26 липня 2023 р. № 4435 (2023). Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-deiaki-pytannia-uchasti-ofitsiinykh-delehatsii-natsionalnykh-zbirnykh-komand-ukrainy-u-mizhnarodnykh-zmahanniakh-z-olimpiiskykh-neolimpiiskykh-vydiv-sportu-ta-vydiv-sportu-osib-z-invalidi-2>

3. Про утворення робочої групи з координації дій, спрямованих на недопуск представників Росії і Білорусі до участі у міжнародних спортивних змаганнях: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 05 квітня 2023 р. № 1862 (2023). Міністерство

молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-utvorennia-robochoi-hrupy-z-koordinatsii-dii-spriamovanykh-na-nedopusk-predstavnykiv-rosii-i-bilorusi-do-uchastiu-mizhnarodnykh-sportyvnykh-zmahanniakh>

4. Beutler, I. (2008). Sport serving development and peace: Achieving the goals of the United Nations through sport. *Sport in Society*, № 11 (4), pp. 359–369. DOI: 10.1080/17430430802019227

5. Briefing by Foreign Ministry Spokeswoman Maria Zakharova, Moscow, March 20, 2024 (2024). *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*. URL: https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1939920/#09

6. Bromberg, J. A. (2020). Pax Olympica? The rhetoric and ideology of the olympic truce. In: R. Álvarez, G. B. Ferrer, J. F. G. Calderon [et al.] (eds.), *La paz: perspectivas antiguas sobre un tema actual*. Bogotá: Ediciones Uniandes, pp. 267–296 (in English).

7. Bromberg, J. A. (2021). Sport and peace: Panhellenic myth-making and the modern Olympics. In: S. Papaioannou, A. Serafim, M. Edwards (eds.), *Brill's Companion to the reception of rhetoric*. Leiden: Brill, pp. 356–378 (in English).

8. Bromberg, J. A. (2023). Peace through sport: from ancient sources to modern practice. *Revista Brasileira de Estudos Clássicos*, № 36, pp. 1–26. DOI: 10.24277/classica.v36.2023.1044 (in English).

9. Burke, P. (2023). Russian London 2012 gold medal-winning volleyball team help raise funds to buy ammunition for Ukraine war. *Inside the Games*. URL: <https://www.insidethegames.biz/articles/1140983/khety-collection-fund-ukraine> (in English).

10. Coates, D. C. (2017). Weaponization of Sports: The Battle for World Influence Through Sporting Success. *The Independent Review*, № 22 (2), pp. 215–221 (in English).

11. Dart, J. (2022). Sport and Peacebuilding in Israel/Palestine. *Journal of Global Sport Management*, № 7 (2), pp. 267–288. DOI: 10.1080/24704067.2019.1604073 (in English).

12. Donnelly, P., Atkinson, M., Boyle, S., Szto, C. (2011). Sport for Development and Peace: a public sociology perspective. *Third World Quarterly*, № 32 (3), pp. 589–601. DOI: 10.1080/01436597.2011.573947.

13. Giulianotti, R. (2011). Sport, peacemaking and conflict resolution: a contextual analysis and modelling of the sport, development and peace sector. *Ethnic and Racial Studies*, № 34 (2), pp. 207–228. DOI: 10.1080/01419870.2010.522245.

14. Giulianotti, R., Hognestad, H., Spaaij, R. (2016). Sport for Development and Peace: Power, Politics, and Patronage. *Journal of Global Sport Management*, № 1 (3–4), pp. 129–141. DOI: 10.1080/24704067.2016.1231926.

15. International Day of Sport for Development and Peace: resolution. UN. General Assembly (67th sess.: 2012–2013) (2013). *UN digital library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/757105?ln=en&v=pdf>

16. Kidd, B. (2008). A new social movement: Sport for development and peace. *Sport in Society*, № 11 (4), pp. 370–380. DOI: 10.1080/17430430802019268.

17. Observance of the Olympic Truce: resolution. UN. General Assembly (48th sess.: 1993–1994) (1993). *UN digital library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/197368?ln=en&v=pdf>.

18. Ode to Sport by Pierre de Coubertin. *Poetry in Surrey Libraries*. URL: <https://npd-surrey.wordpress.com/2020/09/19/ode-to-sport-by-pierre-de-coubertin/>

19. Parry, J. (2012). The power of sport in peacemaking and peacekeeping. *Sport in*

Society, № 15 (6), p. 775–787. DOI: 10.1080/17430437.2012.708280.

20. Redeker, R. (2008). Sport as an opiate of international relations: The myth and illusion of sport as a tool of foreign policy. *Sport in Society*, № 11, pp. 494–500.

21. Reynard, S. (2020). Sport as a Peacebuilding Tool? *Peace Review*, № 32 (4), pp. 448–453. DOI: 10.1080/10402659.2020.1921399.

22. Schnitzer, M., Stephenson, M. Jr., Zanotti, L., Stivachtis, Y. (2013). Theorizing the role of sport for development and peacebuilding. *Sport in Society*, № 16 (5), pp. 595–610. DOI: 10.1080/17430437.2012.690410.

23. Simpson, M. (2011). Trailing the Olympic epic: black modernity and the Athenian arena, 2004 / B. Goff, M. Simpson (eds.), *Thinking the Olympics: the classical tradition and the modern games*. Bristol: Bristol Classical Press, pp. 171–189.

24. Sport for Development and Peace (2023). United Nations. *Department of Economic and Social Affairs*. URL: <https://sdgs.un.org/partnerships/sport-development-and-peace-sdp>

25. State Sanctions Registry (2024). *National Security and Defense Council of Ukraine Office*. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/>

26. Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the decision of the IOC to allow Russian and Belarusian athletes to participate in competitions in neutral status (2023). *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/zayavamzs-ukrayini-shchodo-rishennya-mok-dozvoliti-rosijskim-ta-biloruskim-sportsmenam-brati-uchast-v-zmagannyah-v-nejtralnomu-statusi>

27. Statement on solidarity with Ukraine, sanctions against Russia and Belarus, and the status of athletes from these countries (2023). *International Olympic Committee*. URL: <https://olympics.com/ioc/news/statement-on-solidarity-with-ukraine-sanctions-against-russia-and-belarus-and-the-status-of-athletes>

28. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: resolution. UN. General Assembly (70th sess.: 2015-2016) (2015). *UN digital library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3923923?ln=en&v=pdf>

29. Ubaidulloev, Z. (2018). Sport for Peace: A New Era of International Cooperation and Peace Through Sport. *Asia-Pacific Review*, № 25 (2), pp. 104–126. DOI: 10.1080/13439006.2018.1548818.

30. UN Global Sports Programme Holds Discussion on Role of Youth in Preventing Violent Extremism through Sport During Counter-Terrorism Week (2023). *UNAOC*. <https://www.unaoc.org/2023/06/un-global-sports-programme-holds-discussion-on-role-of-youth-in-preventing-violent-extremism-through-sport-during-counter-terrorism-week/>

REFERENCES

1. Pro deiaki pytannia uchasti ofitsiinykh delehatsii natsionalnykh zbirnykh komand Ukrainy u mizhnarodnykh zmahanniakh z olimpiiskykh, neolimpiiskykh vydiv sportu ta vydiv sportu osib z invalidnistiu: Nakaz Ministerstva molodi ta sportu Ukrainy vid 12 kvitnia 2023 r. № 2031 (On some issues of participation of official delegations of the national teams of Ukraine in international competitions in Olympic, non-Olympic sports and sports of persons with disabilities: Order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine of 12 April 2023 No. 2031) (2023). Ministry of Youth and Sports of Ukraine. URL: <https://mms.gov.ua/>

npas/pro-deiaki-pytannia-uchasti-ofitsiinykh-delehatsii-natsionalnykh-zbirnykh-komand-ukrainy-u-mizhnarodnykh-zmahanniakh-z-olimpiiskykh-neolimpiiskykh-vydiv-sportu-ta-vydiv-sportu-osib-z-invalidn (in Ukrainian).

2. Pro deiaki pytannia uchasti ofitsiinykh delehatsii natsionalnykh zbirnykh komand Ukrainy u mizhnarodnykh zmahanniakh z olimpiiskykh, neolimpiiskykh vydiv sportu ta vydiv sportu osib z invalidnistiu: Nakaz Ministerstva molodi ta sportu Ukrainy vid 26 lypnia 2023 r. № 4435 (On some issues of participation of official delegations of the national teams of Ukraine in international competitions in Olympic, non-Olympic sports and sports of persons with disabilities: Order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine of 26 July 2023 No. 4435) (2023). Ministry of Youth and Sports of Ukraine. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-deiaki-pytannia-uchasti-ofitsiinykh-delehatsii-natsionalnykh-zbirnykh-komand-ukrainy-u-mizhnarodnykh-zmahanniakh-z-olimpiiskykh-neolimpiiskykh-vydiv-sportu-ta-vydiv-sportu-osib-z-invali-2> (in Ukrainian).

3. Pro utvorennia robochoi hrupy z koordynatsii dii, spriamovanykh na nedopusk predstavnykiv Rosii i Biorusi do uchasti u mizhnarodnykh sportyvnykh zmahanniakh: Nakaz Ministerstva molodi ta sportu Ukrainy vid 05 kvitnia 2023 r. № 1862 (On the establishment of a working group to coordinate actions aimed at preventing representatives of Russia and Belarus from participating in international sports competitions: Order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine of 05 April 2023 No. 1862) (2023). Ministry of Youth and Sports of Ukraine. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-utvorennia-robochoi-hrupy-z-koordynatsii-dii-spriamovanykh-na-nedopusk-predstavnykiv-rosii-i-biorusi-do-uchasti-u-mizhnarodnykh-sportyvnykh-zmahanniakh> (in Ukrainian).

4. Beutler, I. (2008). Sport serving development and peace: Achieving the goals of the United Nations through sport. *Sport in Society*, № 11 (4), pp. 359–369. DOI: 10.1080/17430430802019227 (in English).

5. Briefing by Foreign Ministry Spokeswoman Maria Zakharova, Moscow, March 20, 2024 (2024). *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*. URL: https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1939920/#09 (in English).

6. Bromberg, J. A. (2020). Pax Olympica? The rhetoric and ideology of the olympic truce. In: R. Álvarez, G. B. Ferrer, J. F. G. Calderon et al. (eds.), *La paz: perspectivas anti-guas sobre un tema actual*. Bogotá: Ediciones Uniandes, pp. 267–296 (in English).

7. Bromberg, J. A. (2021). Sport and peace: Panhellenic myth-making and the modern Olympics. In: S. Papaioannou, A. Serafim, M. Edwards (eds.), *Brill's Companion to the reception of rhetoric*. Leiden: Brill, pp. 356–378 (in English).

8. Bromberg, J. A. (2023). Peace through sport: from ancient sources to modern practice. *Revista Brasileira de Estudos Clássicos*, № 36, pp. 1–26. DOI: 10.24277/classica.v36.2023.1044 (in English).

9. Burke, P. (2023). Russian London 2012 gold medal-winning volleyball team help raise funds to buy ammunition for Ukraine war. *Inside the Games*. URL: <https://www.insidethegames.biz/articles/1140983/khety-collection-fund-ukraine> (in English).

10. Coates, D. C. (2017). Weaponization of Sports: The Battle for World Influence Through Sporting Success. *The Independent Review*, № 22 (2), pp. 215–221 (in English).

11. Dart, J. (2022). Sport and Peacebuilding in Israel/Palestine. *Journal of Global Sport Management*, № 7 (2), pp. 267–288. DOI: 10.1080/24704067.2019.1604073 (in English).

12. Donnelly, P., Atkinson, M., Boyle, S., Szto, C. (2011). Sport for Development

and Peace: a public sociology perspective. *Third World Quarterly*, № 32 (3), pp. 589–601. DOI: 10.1080/01436597.2011.573947 (in English).

13. Giulianotti, R. (2011). Sport, peacemaking and conflict resolution: a contextual analysis and modelling of the sport, development and peace sector. *Ethnic and Racial Studies*, № 34 (2), pp. 207–228. DOI: 10.1080/01419870.2010.522245 (in English).

14. Giulianotti, R., Hognestad, H., Spaaij, R. (2016). Sport for Development and Peace: Power, Politics, and Patronage. *Journal of Global Sport Management*, № 1 (3–4), pp. 129–141. DOI: 10.1080/24704067.2016.1231926 (in English).

15. International Day of Sport for Development and Peace: resolution. UN. General Assembly (67th sess.: 2012–2013) (2013). *UN digital library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/757105?ln=en&v=pdf> (in English).

16. Kidd, B. (2008). A new social movement: Sport for development and peace. *Sport in Society*, № 11 (4), pp. 370–380. DOI: 10.1080/17430430802019268 (in English).

17. Observance of the Olympic Truce: resolution. UN. General Assembly (48th sess.: 1993–1994) (1993). *UN digital library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/197368?ln=en&v=pdf> (in English).

18. Ode to Sport by Pierre de Coubertin. *Poetry in Surrey Libraries*. URL: <https://npd-surrey.wordpress.com/2020/09/19/ode-to-sport-by-pierre-de-coubertin/> (in English).

19. Parry, J. (2012). The power of sport in peacemaking and peacekeeping. *Sport in Society*, № 15 (6), p. 775–787. DOI: 10.1080/17430437.2012.708280 (in English).

20. Redeker, R. (2008). Sport as an opiate of international relations: The myth and illusion of sport as a tool of foreign policy. *Sport in Society*, № 11, pp. 494–500 (in English).

21. Reynard, S. (2020). Sport as a Peacebuilding Tool? *Peace Review*, № 32 (4), pp. 448–453. DOI: 10.1080/10402659.2020.1921399 (in English).

22. Schnitzer, M., Stephenson, M. Jr., Zanotti, L., Stivachtis, Y. (2013). Theorizing the role of sport for development and peacebuilding. *Sport in Society*, № 16 (5), pp. 595–610. DOI: 10.1080/17430437.2012.690410 (in English).

23. Simpson, M. (2011). Trailing the Olympic epic: black modernity and the Athenian arena, 2004 / B. Goff, M. Simpson (eds.), *Thinking the Olympics: the classical tradition and the modern games*. Bristol: Bristol Classical Press, pp. 171–189 (in English).

24. Sport for Development and Peace (2023). United Nations. *Department of Economic and Social Affairs*. URL: <https://sdgs.un.org/partnerships/sport-development-and-peace-sdp> (in English).

25. State Sanctions Registry (2024). *National Security and Defense Council of Ukraine Office*. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/> (in English).

26. Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the decision of the IOC to allow Russian and Belarusian athletes to participate in competitions in neutral status (2023). Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/zayavams-ukrayini-shchodo-rishennya-mok-dozvoliti-rosijskim-ta-biloruskim-sportsmenam-brati-uchast-v-zmagannyah-v-nejtralnomu-statusi> (in English).

27. Statement on solidarity with Ukraine, sanctions against Russia and Belarus, and the status of athletes from these countries (2023). *International Olympic Committee*. URL: <https://olympics.com/ioc/news/statement-on-solidarity-with-ukraine-sanctions-against-russia-and-belarus-and-the-status-of-athletes> (in English).

28. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: resolution.

UN. General Assembly (70th sess.: 2015-2016) (2015). *UN digital library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3923923?ln=en&v=pdf> (in English).

29. Ubaidulloev, Z. (2018). Sport for Peace: A New Era of International Cooperation and Peace Through Sport. *Asia-Pacific Review*, № 25 (2), pp. 104–126. DOI: 10.1080/13439006.2018.1548818 (in English).

30. UN Global Sports Programme Holds Discussion on Role of Youth in Preventing Violent Extremism through Sport During Counter-Terrorism Week (2023). *UNAOC*. <https://www.unaoc.org/2023/06/un-global-sports-programme-holds-discussion-on-role-of-youth-in-preventing-violent-extremism-through-sport-during-counter-terrorism-week/> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 31.03.2024 р.

**РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

УДК 339.944:330.322(477)"364"

Вікторія Кухарик,

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

kucharyk.viktoria@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3389-5181;

Олег Шрамко,

магістр факультету міжнародних відносин,

Волинський національний університет імені Лесі Українки;

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-312-325

ДІЯЛЬНІСТЬ ТНК В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У науковому дослідженні наведено визначення терміна «транснаціональна корпорація» як ключового аспекту міжнародного підприємництва. Визначено, що головним каталізатором прискореного економічного зростання є міжнародні інвестиції, що залучаються ТНК. Проте на глобальні ПІІ негативно вплинули війна в Україні, а також підвищення цін на продовольство й енергетичні ресурси. Згідно з даними звіту World Investment Report 2023, у 2022 р. спостерігали скорочення глобальних обсягів ПІІ на 12 %, до рівня 1,3 трлн дол. США. Досліджено особливості діяльності ТНК на ринку України в умовах війни. Установлено, що, незважаючи на наявність військового конфлікту, Україна приваблює значні інвестиції від ТНК, але їхні можливості обмежені через проведення воєнних операцій на території країни. Систематизовано ТНК, що продовжують свою діяльність в Україні навіть у період воєнних дій, зокрема металургійна компанія Arcelor-Mittal, що у 2022 р. інвестувала в «АрселорМіттал Кривий Ріг» 120 млн дол. США; Onur Group інвестує у видобуток графітової руди у Хмельницькій області; Bayer у 2023 р. оголосила про готовність інвестувати 35 млн євро у виробництво насіння на території Житомирської області; Henkel інвестувала 60 тис. євро у 2023 р. у модернізацію технічного обладнання та впроваджен-

ня цифрових технологій у виробничих процесах Вишгородського заводу; глобальний лідер у виробництві високотехнологічних та енергоефективних будівельних матеріалів Kingspan Group реалізує інвестиційний проєкт у Львівській області на суму 280 млн дол. США; Fixit, що спеціалізується на виробництві будівельних матеріалів, незважаючи на воєнний конфлікт, розпочала будівництво другого виробничого об'єкта у м. Львові; Nestlé розпочала будівництво нового виробничого комплексу у Смолигові (Волинська обл.) наприкінці 2022 р.; Philip Morris, що спеціалізується на виробництві тютюнових виробів, уклала понад 30 млн дол. США у впровадження нового виробничого процесу на території Львівщини тощо. Уряд України розробив план із відновлення, який сприятиме залученню ПІІ та гарантувати їх повернення інвесторам, що повинно позитивно позначитися на післявоєнному відновленні нашої країни. Наведено перспективні напрями діяльності ТНК в Україні у контексті воєнного конфлікту та подальшого відновлення, уключаючи реконструкцію логістичних систем після блокування українських портів, забезпечення доступного фінансування й реструктуризацію заборгованості для вітчизняних підприємств, залучення ПІІ, отримання фінансових ресурсів з країни-агресора, а також відшкодування податку на додану вартість для експортерів та інші аналогічні заходи.

Ключові слова: транснаціональна корпорація, прямі іноземні інвестиції, злиття і поглинання.

Viktoriia Kukharyk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID 0000-0003-3389-5181;

Oleg Shramko,

Lesya Ukrainka Volyn National University

FEATURES OF TNC ACTIVITIES ON THE UKRAINIAN MARKET DURING WAR

The essence of the concept of “transnational corporation” as a form of international entrepreneurship is defined in the paper. It is determined that the main catalyst of accelerated economic growth are international investments involving by TNCs. However, global FDI has been negatively affected by the war in Ukraine, high food and energy prices, as well as recession risks and debt pressures in many countries. In 2022 global FDI flows decreased by 12 %, to the level of \$1.3 trillion according to the World Investment Report 2023. The peculiarities of the TNCs activity on the ukrainian market in the conditions of the war were studied in the

paper. It was determined that, despite the war, Ukraine attracts significant investments from TNCs, although their activity is “slowed down” due to the war on the territory of the country. TNCs operating in Ukraine during the war have been systematized: ArcelorMittal – a metallurgical company (Luxembourg), in 2022 invested \$120 million in ArcelorMittal Kryvyi Rih; Onur Group (Turkey) invests in the mining of graphite ore in the Khmelnytskyi region; Bayer (Germany), in 2023, announced its readiness to invest 35 million euros in a seed plant in Zhytomyr region; Henkel (Germany) invested 60,000 euros in 2023 in the modernization of equipment and digitalization of production processes at the company’s Vyshgorod plant; Kingspan Group (Ireland), a world leader in the production of high-tech energy-efficient building materials, is starting an investment project worth \$280 million in Lviv region; Fixit (Germany), a manufacturer of building materials, despite the war, is building a second factory in Ukraine in Lviv; Nestlé (Switzerland), at the end of 2022, started construction of a new plant in Smoligov (Volyn region); Philip Morris (USA), a tobacco company, invests more than \$30 million in the launch of a new production in the Lviv region, etc. The Government of Ukraine has developed a recovery plan that will promote the attraction of FDI and guarantee their return to investors, which should have a positive effect on the post-war recovery of our country. Prospective areas of TNCs activity in Ukraine in the conditions of war and post-war recovery are given in the paper, in particular: recovery of logistics after the blockade of Ukrainian ports; cheap lending and debt restructuring (for domestic companies); attraction of FDI; receiving funds from the aggressor country; refund of VAT to exporters, etc.

Key words: transnational corporation, direct foreign investment, merger and acquisition.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних викликів та геополітичних турбулентностей військові конфлікти стають складним випробуванням для економічних систем країн, а їх наслідки мають глибокий вплив на функціонування підприємств, зокрема транснаціональних корпорацій (ТНК), і серйозним фактором, що визначає умови їх функціонування. Україна, переживаючи воєнний конфлікт на власній території, не уникає цих викликів, й особливості діяльності ТНК на її ринку в умовах війни стають актуальними питаннями для дослідження. Огляд характерних рис функціонування транснаціональних корпорацій у нинішніх умовах на території України є ключовим завданням для розуміння та прогнозування впливу цих умов на економічний ландшафт країни. У цьому дослідженні зосереджено увагу на вивченні їх потенційної ролі у

відновленні економіки й соціальної стабільності України після завершення воєнних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на те, що воєнний конфлікт в Україні створює значні економічні та фінансові труднощі, дослідження особливостей діяльності ТНК є актуальним, оскільки визначення їх внеску у відновлення економіки й стабілізацію фінансового стану країни є надзвичайно важливим. Отже, це питання стає ключовим для розуміння впливу глобальних гравців на український ринок і сприяє розробці ефективних стратегій в умовах воєнного конфлікту. Тому вітчизняні вчені досліджують особливості діяльності ТНК в Україні в сучасних умовах, а також їх роль у повоєнному відновленні України.

Так, М. Богуславець, досліджуючи План відновлення України на 10-річну перспективу, зазначає, що за 10 років цей план повинен вивести нашу країну в топ-25 країн за індексом людського капіталу й індексом економічної складності [1].

О. А. Бородіна, В. І. Ляшенко, дослідивши зразки міжнародної допомоги повоєнній Європі, Японії, Кореї, Сінгапуру, Франції, Великобританії та Ірландії, запропонували адаптувати принципи впровадження програм розвитку для [3, с. 129–130].

І. А. Хмарська, вивчаючи висновки експертів НБУ щодо ефективності будь-якого плану відновлення країни після війни, відповідно до якого позитивний ефект виявлятиметься лише за умови реалізації базового сценарію, що передбачає збереження поточних тенденцій, підсумовує, що таке припущення має гіпотетичний характер, що пов'язано з неможливістю реальної оцінки втрат виробничого й людського потенціалу в умовах збереження часткової окупації території України, а також існування безпекових ризиків [7].

Мета статті – дослідити особливості діяльності ТНК на ринку України в умовах війни та її роль у повоєнному відновленні країни.

Методологічною основою дослідження є праці вітчизняних і закордонних учених з окресленої проблематики, доповідь про світові інвестиції Конференції ООН із торгівлі і розвитку (World Investment Report 2023), база даних багатонаціональних компаній (GlobalData).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасному світі економіка стає все більше глобальною й ТНК виступають важливими драйверами цього процесу. ТНК є основними учасниками міжнародних економічних процесів, і їхні інвестиції визначають не тільки розвиток окремих країн, але й глобальні тренди. Розуміння їхньої ролі

в міжнародних інвестиціях необхідне для адаптації національних економік до глобальних викликів і можливостей.

Початкові теоретичні роздуми щодо розвитку транснаціональних корпорацій можна відстежити ще в 30-х р. ХХ ст. Проте справжній науковий прогрес у вивченні проблематики транснаціоналізації господарства відбувся в період між 60- та 80-ми рр. ХХ ст. У цей період визначений основний теоретичний світогляд щодо діяльності транснаціональних корпорацій, а також були обґрунтовані передумови їх появи та розповсюдження [2]).

Означити чітко визначення поняття «транснаціональна корпорація» виявляється складним завданням через постійні зміни їхніх організаційних структур, які динамічно адаптуються до змін у міжнародних економічних відносинах. Термін «транснаціональна корпорація» (transnational corporation, TNC) і його синонім «багатонаціональна компанія» (multinational corporation, MNC, multinational enterprise) є широкоживаними з 1960 р. [6].

Міжнародні організації роблять власний внесок у визначення концепції «транснаціональна корпорація».

Відповідно до ООН, транснаціональні корпорації – це «підприємства, що володіють або контролюють виробництво товарів і послуг за межами країни, у якій вони базуються» [10].

Відповідно до оцінки Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), транснаціональні корпорації утворюються з компаній або інших юридичних осіб, які мають представництва в декількох країнах та мають настільки глибокі зв'язки між собою, що можуть координувати свою діяльність різними способами. Незважаючи на те, що одна або кілька з цих учасників можуть мати суттєвий вплив на діяльність інших, ступінь їх автономії в межах підприємства може значно відрізнятися від однієї компанії до іншої [11].

Згідно з тлумаченням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), транснаціональна корпорація є підприємством, яке має контроль над активами інших організацій у країнах, відмінних від своєї рідної країни, і зазвичай володіє певною часткою акціонерного капіталу [12, с. 40].

Нині говорять про етап формування та розвитку ТНК п'ятого покоління, які відрізняються такими основними рисами:

- глобальні економічні й політичні умови діяльності, а також участь у глобальній економіці як незалежного суб'єкта від національних держав;
- загальносвітова глобальна стратегія розвитку, спрямована на завоювання ключових позицій у виробництві та реалізації продукції, а не обмежується окремими сегментами світового ринку;
- глобальне використання факторів виробництва, таких як капітал, робоча сила, природні ресурси, підприємницькі здібності й інші, проявляється

в тому, що нині 380 найбільших корпорацій контролюють 40 % глобального ресурсного потенціалу й володіють 80 % технологічних нововведень;

– утворена глобальна система міжнародного виробництва, розміщена в різних країнах світу, визначається переміщенням значної частини виробничої, збутової та сервісної діяльності за межі економічного простору, де розташована головна штаб-квартира [Transnational corporations and international production concepts, theories, and effects: Grazia Ietto-Gillies. Cheltenham, UK; Northampton, MA Edward Elgar. – 2005. URL: <http://www.environmental-expert.com/articles> (дата доступу: 15.05.2023)].

Головним каталізатором прискореного економічного зростання є міжнародні інвестиції. Нині однією з найбільш загострених проблем як для розвинених країн, так і для тих, що розвиваються, стає залучення та ефективне використання іноземних інвестицій. Ефективне виконання цього завдання визначається успішною реалізацією державної політики щодо регулювання іноземних інвестицій. Останнім часом міжнародний економічний та торговельний клімат не виявляється таким сприятливим, як це було в період розквіту, зростання та прогресу. Утім, необхідність залучення ПІІ для підтримки індустріалізації, економічної диверсифікації й структурної трансформації залишається на високому рівні, особливо для країн, що розвиваються, та, зокрема, для найменш розвинених країн.

Згідно з інформацією, представленою в Доповіді про світові інвестиції (World Investment Report 2023) від Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), у 2022 р. глобальні потоки прямих іноземних інвестицій зменшилися на 12 %, становлячи 1,3 трлн дол. США. Численні кризи й виклики на світовій арені – війна в Україні, високі ціни на продовольство та енергоносії, ризики рецесії й борговий тиск у багатьох країнах – негативно вплинули на глобальні ПІІ. Глобальне середовище для міжнародного бізнесу та транскордонних інвестицій залишається складним у 2023 р. Хоча економічні перешкоди, що сформували інвестиційні тенденції у 2022 р., дещо вщухли, проте вони не зникли. Ціни на товари, які різко зросли після початку війни в Україні, знизилися, але війна триває, а геополітична напруженість усе ще висока. UNCTAD очікує, що у 2023 р. тиск на глобальні ПІІ продовжиться. Попередні показники за 1 квартал 2023 р. показують слабкі тенденції в міжнародному проектному фінансуванні та ЗіП [14, с. 3].

База даних міжнародних компаній GlobalData включає інформацію про 6186 провідних транснаціональних корпорацій. Згідно з даними GlobalData, понад 300 таких компаній мають принаймні одну дочірню одиницю в Україні. Цікаво, що з цієї кількості більше чверті (27 %) із них – у США, а понад половина (57 %) розміщена в країнах Західної Європи. У табл. 1.

подано перелік ТНК, які найбільше постраждали внаслідок російського вторгнення.

Bunge, провідна компанія в галузі агропродовольства, володіє десятима дочірніми підприємствами та нараховує близько 1000 співробітників в Україні. Діяльність компанії призупинена через російське вторгнення. Подібні запобіжні заходи використовують й інші компанії. Зокрема, Inditex зачинила свої магазини, а Henkel тимчасово призупинила

Таблиця 1

Провідні ТНК, що постраждали через повномасштабне вторгнення в Україну*

№ з/п	Компанія	Штаб-квартира	Українські дочірні компанії
1	Bunge	США	10
2	Scatec	Норвегія	10
3	Raiffeisen Bank International	Австрія	9
4	WPP	Великобританія	9
5	Inditex	Іспанія	8
6	Acciona	Іспанія	7
7	Corteva	США	6
8	UNIQA Insurance Group	Австрія	6
9	International Flavors & Fragrances	США	5
10	DXC Technology	США	4
11	GEA Group	Німеччина	4
12	Geberit	Швейцарія	4
13	Henkel	Німеччина	4
14	Nestle	Швейцарія	4
15	PKO Bank Polski	Польща	4
16	PZU	Польща	4

*Джерело: складено автором за [13].

виробництво, Nestlé припинила виробництво та дистрибуцію своєї продукції в Україні, проте згодом відновила свою діяльність. Більшість зазначених компаній висловили певну стурбованість поточною ситуацією та уважно стежать за прогресом. Деякі компанії, такі як Raiffeisen Bank International, у 2021 р. фактично створили резерви, щоб знизити ризик потенційного конфлікту [13].

Незважаючи на складні умови, викликані широкомасштабним уторгненням росії, низка транснаціональних корпорацій продовжує активну діяльність в Україні, здійснюючи інвестиції в різні галузі економіки, зокрема [8]:

I. Гірничо-металургійний комплекс: Провідна світова металургійна компанія ArcelorMittal (Люксембург) продовжує значні капіталовкладення у виробничі потужності в Україні. Зокрема, у 2022 р. підрозділ «АрселорМіттал Кривий Ріг» проінвестувало 120 млн дол. США, а на 2023 р. заплановано додаткові інвестиції в розмірі 130 млн дол. США.

II. Машинобудування: американська компанія Amsted Rail готується розпочати виробництво підшипників та комплектуючих для вагонів у м. Львів. Також розглядається можливість співпраці з українськими виробниками щодо будівництва нового заводу в регіоні.

III. Енергетика: норвезька компанія Scates, лідер у галузі відновлюваної енергетики, до 2021 р. успішно ввела в експлуатацію п'ять потужних сонячних електростанцій у Київській, Черкаській та Миколаївській областях. Нині, у співпраці з Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), компанія розглядає можливість впровадження в Україні комплексного блочного рішення Scates Release для генерації та зберігання сонячної енергії.

IV. Хімічна промисловість: у 2023 р. німецькі компанії Bayer та Henkel вирішили розширити свою присутність в Україні шляхом інвестицій. Bayer планує вкласти близько 60 млн євро в розвиток насінництва та додатково 35 млн євро – у насінневий завод на Житомирщині. Компанія Henkel, незважаючи на труднощі через бойові дії, планує інвестувати 60 тис. євро в модернізацію обладнання та цифрову трансформацію виробничих процесів на своєму Вишгородському заводі.

V. Галузь будівельних матеріалів: Ірландська компанія Kingspan Group визначається як один із ключових інвесторів, що вирішили вкласти кошти в Україну під час повномасштабного вторгнення рф. Компанія розпочала значний інвестиційний проєкт на суму понад 280 млн дол. США, на 2024 р. заплановано будівництво кампусу будівельних технологій на Львівщині, який включатиме шість виробничих зон.

VI. Харчова промисловість: На початку повномасштабної війни Carlsberg Ukraine тимчасово припинила функціонування своїх підприємств, але пізніше відновила роботу потужностей у Києві, Львові та Запоріжжі. У 2022 р. компанія оголосила про інвестування 1,5 млрд грн у введення в експлуатацію нової виробничої лінії на Київському пивоварному заводі [8].

Економіка України відчула сильний удар через російську агресію. Так, у 2022 р. валовий внутрішній продукт зменшився на рекордні 33,4 %, а рівень безробіття досяг 35 % серед працездатного населення [5].

Із метою відновлення економіки України після руйнівного впливу російської агресії, Урядом розроблено комплексний План відновлення країни, розрахований на 10-річну перспективу. Цей план передбачає три послідовні етапи [1]:

1. Етап стійкості, що охоплював період до кінця 2022 р. На цьому етапі пріоритетом було відновлення найбільш критичних об'єктів інфраструктури, уключаючи ремонт котелень, мереж, житлового фонду, а також заходи з підтримки бізнесу із фокусом на малі та середні підприємства.

2. Етап відновлення, розрахований на 2023–2025 рр. Цей період передбачає реалізацію більшості проєктів загального плану відбудови, відновлення об'єктів соціальної інфраструктури та житлового будівництва.

3. Етап модернізації, запланований на 2026–2032 рр. Цей етап уключатиме комплекс заходів, спрямованих на підготовку України до вступу до ЄС та відповідність критеріям членства [1].

Отже, поетапний План відновлення охоплює короткотермінові, середньотермінові та довгострокові перспективи відбудови національної економіки та інфраструктури, модернізації різних галузей та наближення України до стандартів ЄС.

План відновлення України фокусується на трансформації економічних галузей для підвищення їх конкурентоспроможності та інноваційності, розбудови людського капіталу через реформування освіти й медицини, а також на створенні сучасної інфраструктури – транспортної, енергетичної, цифрової. Головна мета на 10-річну перспективу – вивести країну до топ-25 за індексами людського капіталу та економічної складності, зокрема у виробництві високотехнологічної й наукоємної продукції, забезпечивши таким чином високий рівень людського розвитку та диверсифіковану, інноваційну економіку [1].

О. А. Бородіна, В. І. Ляшенко, дослідивши зразки міжнародної допомоги повоєнним Європі («План Маршалла»), Японії («Лінія Доджа»), Кореї, Сінгапуру, Франції, Великобританії, Ірландії, запропонували адаптувати принципи впровадження програм розвитку для України таким чином:

1 та 2 етапи – відновлення критичної інфраструктури й економіки в цілому: макрофінансова стабілізація; відновлення або відбудова зруйнованої інфраструктури; програми декарбонізації, «зеленого» переходу, досягнення енергетичної незалежності; податкове реформування, зменшення рівня податків, але посилення податкової відповідальності та прозорості; інтеграція у світові ланцюги доданої вартості, зона вільної торгівлі; націоналізація – модернізація – приватизація;

3 етап – стале зростання: принципи індустрії 4.0 як базису відновлення, розвиток галузей з високою доданою вартістю, управлінська освіта й навчання [3, с. 129 – 130].

На відміну від умов реалізації Плану Маршалла в післявоєнній Європі, що розроблявся для мирного періоду відбудови в країнах зі схожими соціально-економічними реаліями, для України просте калькування такого плану є неможливим через низку ключових відмінностей. По-перше, План відновлення України має розроблятися й упроваджуватися в умовах триваючого збройного конфлікту, а не в мирний час. По-друге, після виходу з війни Україна опиниться в оточенні розвинених країн, на відміну від повоєнної Європи, з однаково зруйнованими економіками. Отже, інтеграційною основою Плану відновлення повинне стати поглиблення зони вільної торгівлі з ЄС. Це сприятиме включенню українських виробників до ланцюгів і мереж формування доданої вартості в межах ЄС, забезпечуючи таким чином передумови для економічного зростання та конвергенції із розвиненими європейськими країнами [3, с. 131].

Згідно з експертами НБУ, успішна реалізація будь-якого плану післявоєнного відновлення України матиме позитивний ефект лише за умови збереження таких ключових тенденцій:

– повноцінне відновлення функціонування чорноморських портів України. Протягом 2023–2024 рр. передбачається значне зменшення рівня безпекових ризиків.

– продовження активної міжнародної фінансової допомоги для покриття бюджетних потреб і дефіциту платіжного балансу;

– вибір стратегії активної економічної політики, включаючи з повернення до режиму інфляційного таргетування та гнучкого формування валютного курсу;

– зниження темпів інфляції;

– часткове зменшення економічних утрат у 2023–2024 рр. Проте через неможливість точної оцінки втрат виробничого й людського потенціалу в умовах часткової окупації територій та безпекових ризиків, це припущення є гіпотетичним. За оцінками НБУ, орієнтовні темпи післявоєнного економічного відновлення становитимуть 5–6 % щорічно [7].

Залучення транснаціональних корпорацій і прямих іноземних інвестицій є критично важливим для післявоєнного відновлення України, оскільки забезпечить надходження капіталу, технологій, створення робочих місць, інтеграцію до глобальних ланцюгів вартості, диверсифікацію експорту й розвиток суміжних галузей, тому має стати пріоритетом відбудови економіки.

Ураховуючи важливість відновлення економіки України, у серпні 2022 р. провели опитування керівників 20 провідних українських компаній різних галузей щодо перспективних заходів у цьому напрямі. Опитані компанії, серед яких – «ДТЕК», «Метінвест», «АрселорМіттал Кривий Ріг», «Sky-Up», «ЕРАМ», холдинг «UFuture», «Райффайзен банк» та інвестиційна компанія «Concorde Capital», запропонували низку кроків для розв’язання проблем в умовах війни та післявоєнної відбудови, а саме [9]:

1. Задля відновлення логістики після блокади українських чорноморських портів, які були ключовими для експорту продукції та імпорту сировини в Азію і Європу, потрібно нарощувати експорт залізницею до найближчих портів Польщі до понад 3000 вагонів на добу (із поточних 1900 вагонів), а також створити перевалку в неглибоководних українських портах на Дунаї та відновити безпечну роботу чорноморських портів;

2. Для підтримки вітчизняних компаній пропонується впровадити дешеве пільгове кредитування як основний засіб бюджетної допомоги великому бізнесу, розробивши спеціальні державні програми. Також рекомендується провести «реалістичну» реструктуризацію боргів компаній, особливо перед банками, які утворилися внаслідок війни;

3. Задля залучення прямих іноземних інвестицій від іноземних ТНК, банків і кредитних агентств рекомендується отримати державні гарантії для інвесторів від ЄС, США й інших країн G20, використовуючи статус кандидата в ЄС для доступу до програм фінансування та розвитку;

4. Для відбудови підприємств, постраждалих унаслідок війни, потрібна пряма фінансова підтримка або надання пільг, що може здійснюватися за рахунок коштів від застосування відповідних санкцій до країни-агресора росії для відшкодування завданих нею збитків;

5. Очікується своєчасне повернення податку на додану вартість (ПДВ) для експортерів, сплаченого під час закупівлі сировини й послуг, що сприятиме відновленню експортної діяльності, виробництва та розвитку інших сфер економіки;

6. Відновлення своєчасного відшкодування ПДВ експортерам, який сплачується під час закупівлі ресурсів для виробництва експортної

продукції й був призупинений урядом у березні 2022 р. через війну, є очікуваною подією в бізнес-середовищі, що дасть змогу поповнити обігові кошти компаній, відновити експортні поставки, нарощувати виробництво та розвивати суміжні галузі [9].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, незважаючи на тимчасове гальмування діяльності транснаціональних корпорацій в Україні через воєнні дії, уряд розробив план відновлення економіки та післявоєнної реконструкції, який передбачає заходи для залучення прямих іноземних інвестицій і надання гарантій їх повернення інвесторам, що вже дало змогу залучити значні інвестиції від низки великих ТНК. У післявоєнний період ТНК можуть відіграти ключову роль у відбудові країни, ставши вагомим джерелом інвестицій, сприяючи технологічному розвитку, створенню робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності української продукції на світових ринках, розширенню експорту та залученню довгострокових капіталовкладень шляхом укладання стабільних інвестиційних угод, проте успіх цього процесу залежатиме від забезпечення політичної стабільності, ефективного законодавчого поля, відкритості до реформ та міжнародної співпраці. Подальші дослідження в цій сфері можуть охоплювати аналіз конкретних секторів економіки України та визначення найбільш пріоритетних сфер для залучення інвестицій від ТНК у післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуславець, М. План відновлення України: розпочати відбудову хочуть вже у 2022 році. URL: https://lb.ua/blog/martyna_boguslavets/524339_plan_vidnovlennya_ukraini_rozprochati.html
2. Болгарова, Н. К. (2011). Транснаціональні корпорації в аспекті розвитку глобалізаційних процесів. *Ефективна економіка*, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_1_16
3. Бородіна, О. А., Ляшенко, В. І. (2022). Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. *Вісник економічної науки України*, № 1 (42), с. 121–134. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/186648/17-Borodina.pdf?sequence=1>
4. Великий бізнес розповів, що треба для відродження України. URL: <https://ua-retail.com/2022/08/velikij-biznes-rozpoviv-shho-treba-dlya-vidrodzhennya-ukra%D1%97ni/>
5. Площа окупованої України, втрати російської техніки та 17 діб столичних тривог. Вісім фактів про три місяці війни від Forbes. *Інфографіка*. URL: <https://forbes.ua/inside/ploshcha-okupovanoi-ukraini-vtrati-rosiyskoi-tekhniki-ta-17-dib-stolich-nikh-trivog-10-faktiv-pro-tri-misyatsi-viyeni-vid-forbes-infografika-24052022-6167>

6. Сорока, І. Б. (2009). Транснаціональні корпорації та їх роль у процесі активізації міжнародної інтеграції. *Актуальні проблеми економіки*, № 9, с. 35–41.
7. Хмарська, І. А., Кучерява, К. Я., Клімова, І. О. (2022). Особливості післявоєнного відновлення економіки України. *Економіка та суспільство*, № 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1621/1558>
8. Як світові промислові гіганти розвивають виробництво в Україні під час війни? URL: <https://gmk.center/ua/posts/yak-svitovi-promislovi-giganti-rozvivajut-virobnictvo-v-ukraini-pid-chas-vijni/>
9. Як Україні досягти успіху після війни: поради від топів Sky Up, EPAM, Метінвест і UFuture? URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/ukraina-mojet-stat-evropeyskim-tigrom-10-sovetov-biznesa-kak-postroit-stranu-mechty>
10. Alexandre Faria. Globalization and International Management: In Search of an Interdisciplinary Approach. URL: <https://www.redalyc.org/pdf/841/84140203.pdf>
11. OECD GUIDELINES FOR MULTINATIONAL ENTERPRISES. URL: <https://mne-guidelines.oecd.org/2011Concepts&Principles.pdf>
12. Transnational corporations and foreign affiliates. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/gdscsir20041c3_en.pdf
13. Which multinational companies are most exposed to the Ukraine-Russia conflict? URL: <https://www.investmentmonitor.ai/ukraine-crisis/mncs-companies-risk-ukraine-russia-conflict/?cf-view>
14. World Investment Report 2023. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2023_en.pdf

REFERENCE

1. Bohuslavets, M. Plan vidnovlennia Ukrainy: rozpochaty vidbudovu khochut vzhe u 2022 rotsi. URL: https://lb.ua/blog/martyna_boguslavets/524339_plan_vidnovlennya_ukraini_rozpochati.html
2. Bolharova, N. K. (2011). Transnatsionalni korporatsii v aspekti rozvytku hlobalizatsiinykh protsesiv. *Efektivna ekonomika*, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_1_16
3. Borodina, O. A., Liashenko, V. I. (2022). Povoienne vidnovlennia ekonomiky: svi-tovyi dosvid ta sprba yoho adaptatsii dlia Ukrainy. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, № 1 (42), p. 121–134. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/186648/17-Borodina.pdf?sequence=1>
4. V elykyi biznes rozpoviv, shcho treba dlia vidrozhennia Ukrainy. URL: <https://ua-re-tail.com/2022/08/velikij-biznes-rozpoviv-shho-treba-dlya-vidrozhennya-ukra%D1%97ni/>
5. Ploshcha okupovanoi Ukrainy, vtraty rosiiskoi tekhniki ta 17 dib stolychnykh tryvoh. Visim faktiv pro try misiatsi viiny vid Forbes. *Infografika*. URL: <https://forbes.ua/inside/ploshcha-okupovanoi-ukraini-vtrati-rosiyskoi-tekhniki-ta-17-dib-stolich-nikh-trivog-10-faktiv-pro-tri-misyatsi-viyni-vid-forbes-infografika-24052022-6167>
6. Soroka, І. Б. (2009). Transnatsionalni korporatsii ta yikh rol u protsesi aktyvizatsii mizhnarodnoi intehratsii. *Aktualni problemy ekonomiky*, № 9, p. 35–41.

7. Khmarska, I. A., Kucheriava, K. Ya., Klimova, I. O. (2022). Osoblyvosti pisliavoien-noho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*, № 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1621/1558>

8. Iak svitovi promyslovi hihanty rozvyvaiut vyrobnytstvo v Ukraini pid chas viiny? URL: <https://gmk.center/ua/posts/yak-svitovi-promislovi-giganti-rozvivajut-virobnictvo-v-ukraini-pid-chas-vijni/>

9. Iak Ukraini dosiahty uspiokhu pislia viiny: porady vid topiv Sky Up, EPAM, Metinvest i UFuture? URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/ukraina-mojet-stat-evropeyskim-tigrom-10-sovetov-biznesa-kak-postroit-stranu-mechty>Alexandre Faria. Globalization and International Management: In Search of an Interdisciplinary Approach. URL: <https://www.redalyc.org/pdf/841/84140203.pdf>

10. OECD GUIDELINES FOR MULTINATIONAL ENTERPRISES. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/2011Concepts&Principles.pdf>

11. Transnational corporations and foreign affiliates. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/gdscsir20041c3_en.pdf

12. Which multinational companies are most exposed to the Ukraine-Russia conflict? URL: <https://www.investmentmonitor.ai/ukraine-crisis/mncs-companies-risk-ukraine-russia-conflict/?cf-view>

13. World Investment Report 2023. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2023_en.pdf

Матеріал надійшов до редакції 11.01.2024 р.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ**

№ 1 (18)
2024

Редактор і коректор: Г. О. Дробот
Технічний редактор: О. А. Фесик

Формат 60×84^{1/16}. Обсяг 21,32 ум. друк. арк., 21,14 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр.

Зам _____. Підписано до друку 03.06.2024 року.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.